

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΔΙΔΡΥΜΑΤΙΚΟ ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ – ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ»

ΘΕΟΔΩΡΑ ΒΟΤΗ

**«ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΣΗΜΑΣΙΑ: Η ΕΜΦΥΤΗ ΦΥΣΗ ΤΗΣ
ΚΑΘΟΛΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗΣ ΤΟΥ ΝΟΑΜ CHOMSKY ΚΑΙ Η
ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗ ΠΛΕΥΡΑ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΙΚΗΣ ΧΡΗΣΗΣ»**

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2024

**«ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΣΗΜΑΣΙΑ: Η ΕΜΦΥΤΗ ΦΥΣΗ ΤΗΣ
ΚΑΘΟΛΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗΣ ΤΟΥ NOAM CHOMSKY ΚΑΙ Η
ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗ ΠΛΕΥΡΑ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΙΚΗΣ ΧΡΗΣΗΣ»**

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΔΙΔΡΥΜΑΤΙΚΟ ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ – ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ»

ΘΕΟΔΩΡΑ ΒΟΤΗ

**«ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΣΗΜΑΣΙΑ: Η ΕΜΦΥΤΗ ΦΥΣΗ ΤΗΣ
ΚΑΘΟΛΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗΣ ΤΟΥ ΝΟΑΜ CHOMSKY ΚΑΙ Η
ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗ ΠΛΕΥΡΑ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΙΚΗΣ ΧΡΗΣΗΣ»**

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2024

ΕΠΤΑΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Τριμελής Συμβουλευτική Επιτροπή

1. **Σακελλαριάδης Αθανάσιος**, Επίκουρος Καθηγητής του Τμήματος Φιλοσοφίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (επιβλέπων)
2. **Ναγόπουλος Νικόλαος**, Καθηγητής του Τμήματος Κοινωνιολογίας της Σχολής Κοινωνικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Αιγαίου (μέλος)
3. **Ράντης Κωνσταντίνος**, Καθηγητής του Τμήματος Φιλοσοφίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (μέλος)
4. **Άννα Λάζου**, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Τμήμα Φιλοσοφίας ΕΚΠΑ.
5. **Κωνσταντίνος Γκαραβέλας**, Επίκουρος Καθηγητής, Τμήμα Φιλοσοφίας, Παν/μιο Ιωαννίνων.
6. **Νικολέττα Τσιτσανούδη**, Καθηγήτρια, Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών, Παν/μιο Ιωαννίνων.
7. **Ιορδάνης Μαρκουλάτος**, Αναπληρωτής Καθηγητής Τμήμα Φιλοσοφίας, Παν/μιο Ιωαννίνων.

«Ἡ ἔγκρισις διδακτορικῆς διατριβῆς ὑπὸ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων δὲν ὑποδηλοῖ τὴν ἀποδοχὴ τῶν γνωμῶν τοῦ συγγραφέως». (N. 5343/32, ἀρθρο 202/2)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

<i>ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ</i>	14
<i>ΠΕΡΙΛΗΨΗ</i>	17
<i>ABSTRACT</i>	18
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	19-30

ΚΕΦΑΛΑΙΟ I:

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΑ

1. Αναλυτική Φιλοσοφία.....	31
1.1 Αναλυτική Φιλοσοφία και Γλώσσα.....	32-46
1.2 Η Γλωσσική Στροφή.....	46-51
1.3 Ο Wittgenstein και η γλώσσα.....	51-56
1.4 Ο Noam Chomsky και η γλώσσα.....	56-63

ΚΕΦΑΛΑΙΟ II:

Η ΓΝΩΣΤΙΚΗ ΝΕΥΡΟΕΠΙΣΤΗΜΗ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

(Το βιολογικό υπόβαθρο της Δημιουργικής Φύσης της Γλώσσας)

2. Νευροεπιστήμη και γλώσσα.....	64-65
2.1 Η χαρτογράφηση της γλώσσας μέσα στον εγκέφαλο.....	66-67
2.2 Η Νευρογνωστική λειτουργία της γλώσσας.....	68-77
2.3 Η βιολογική ερμηνεία της δημιουργικής γλώσσας.....	77-80
2.4 Εγκεφαλικές βλάβες που επηρεάζουν τη γλωσσική ικανότητα.....	80-87

ΚΕΦΑΛΑΙΟ III:

Η ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

3. Η μεθοδολογική προσέγγιση.....	88
3.1 Η μέθοδος της βιβλιογραφικής ανασκόπησης και μετα-ανάλυσης.....	88-90
3.2 Η συνέντευξη στα πλαίσια της ποιοτικής έρευνας.....	90-96

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV:

Η ΚΑΘΟΛΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗ ΤΗΣ ΦΥΣΗ

4. Η ερμηνεία της γλώσσας ως γλωσσική ικανότητα.....	96
4.1 Ο έμφυτος γλωσσικός μηχανισμός.....	96-117
4.2 Η γλώσσα ως ανθρώπινη δύναμη.....	117
4.3 Γλώσσα και επικοινωνία.....	118-124
4.4 Νους και Γλώσσα.....	124-130
4.5 Η μιχεβιοριστική θεωρία για την κατάκτηση της γλώσσας.....	130-135
4.6 Η κονστρουκτιβιστική θεωρία της γνωστικής ανάπτυξης του Jean Piaget...	135-138
4.7 Η θεωρία του Chomsky για την κατάκτηση της γλώσσας.....	138-141

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V:

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΒΑΣΗ ΤΗΣ ΚΑΘΟΛΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗΣ

5. Γλώσσα και κόσμος.....	142-143
5.1 Η έννοια και η σημασία της Καθολικής Γραμματικής.....	143-161
5.2 Η ευρωπαϊκή φιλοσοφική -γλωσσολογική παράδοση του Port Royal.....	161-171
5.3 Η ευρωπαϊκή και η αμερικανική γλωσσολογική προσέγγιση.....	171-175
5.4 Το Μινιμαλιστικό Πρόγραμμα.....	175-178

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI:

ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΝΟΗΤΙΚΕΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ: ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ

6. Η γνωστική λειτουργία της γλώσσας.....	179
6.1 Γλώσσα και σκέψη δημιουργούν.....	179-182
6.2 Συνείδηση και δημιουργία.....	182-184
6.3 Συνείδηση και σκέψη.....	185-189
6.4 Η συνείδηση υπό την ερμηνεία της Θεωρίας Ανάδυσης (Theory of Emergence) και οι κοινές συνιστώσες με τη γλωσσική θεωρία του Noam Chomsky.....	189-199
6.5 Συνείδηση και υποκειμενικότητα (συνειδησιακά “qualia”) σύμφωνα με τον John Searle και η κατ’ επίφαση διαφωνία με τον Noam Chomsky.....	199-207
6.6 Εγκέφαλος και συνείδηση.....	207-211
6.7 Νευρωνικές συνάψεις και συνείδηση.....	212-214

6.8 Το μοντέλο Πολλαπλών Προσχεδίων (Multiple Drafts Model)	
του Daniel Dennett.....	214-217
6.9 Οι αντιθετικές απόψεις των John Searle και Daniel Dennett	
για την ανθρώπινη συνείδηση.....	217-220
6.10 Η φιλοσοφική θεώρηση για τη συνείδηση του Roger Penrose.....	221-223
6.11 Η συνείδηση σύμφωνα με τον V.S Ramachandran.....	223-224
6.12 Ned Hermann και Noam Chomsky	
(Whole Brain Theory and Universal Grammar)	225-228

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VII:

Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΟΤΗΤΑ ΓΕΝΝΙΕΤΑΙ ΣΤΟΝ ΕΓΚΕΦΑΛΟ ΚΑΙ ΑΝΘΙΖΕΙ ΣΤΟ ΝΟΥ

Συμπεράσματα της έρευνας.....	229-255
-------------------------------	---------

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	256-266
--------------------------	---------

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

Παράρτημα Ι

Οι ερωτήσεις.....	267-269
-------------------	---------

Παράρτημα ΙΙ

Η συνέντευξη: Ερωτήσεις και απαντήσεις	270-277
--	---------

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω από καρδιάς τον Επίκουρο Καθηγητή Φιλοσοφίας του Τμήματος Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων κύριο Αθανάσιο Γ. Σακελλαριάδη, ο οποίος ανέλαβε την επίβλεψη της διδακτορικής μου διατριβής, με καθοδήγησε και με εμπύχωσε, όχι μόνο κατά την εκπόνησή της, αλλά κυρίως, σε όλη τη διάρκεια των μεταπτυχιακών μου σπουδών στο Τμήμα Φιλοσοφίας.

Ευχαριστώ επίσης θερμά, τον Καθηγητή Φιλοσοφίας κύριο Κωνσταντίνο Ράντη, καθώς και τον Καθηγητή Κοινωνιολογίας, κύριο Νικόλαο Ναγόπουλο, για τις σημαντικές υποδείξεις και συμβουλές τους, απαραίτητες για την ολοκλήρωση της διατριβής μου.

Last but not least, θα ήθελα να δώσω τις εγκάρδιες ευχαριστίες μου στην «ψυχή» του Τμήματος Φιλοσοφίας, κυρία Μαρία Πάππα, για την πολύτιμη και συνεχή στήριξή της, όσον αφορά στην περάτωση της διδακτορικής μου διατριβής στο Τμήμα Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

Ιωάννινα, 2024

Θεοδώρα Βότη

«Κάθε σοβαρή κοινωνική επιστήμη ή θεωρία αλλαγής της κοινωνίας πρέπει να
στηρίζεται σε κάποιου είδους ιδέα για την ανθρώπινη φύση»
(Noam Chomsky, γράμμα στον Peter Wilkin)¹

¹ Βλ. Wilkin, Peter: “Chomsky and Foucault on Human Nature and Politics- An essential difference?”,
στο περιοδικό *Social Theory and Practice*, vol .25, No 2 (καλοκαίρι 1999).

Περίληψη

Η μελέτη της γλώσσας, με σκοπό την κατανόηση της φυσικής της προέλευσης, όπως αυτή υποδηλώνεται μέσα από τις νοητικές λειτουργίες και τις διεπιστημονικές εφαρμογές της που διέπουν τις δομές της χρήσης της, συνδέεται άμεσα και διαχρονικά με τη φιλοσοφία, ενώ τις τελευταίες δεκαετίες δίνεται έμφαση στα πεδία της γνωσιακής επιστήμης, και της νευροεπιστήμης. Μοναδικό και ανεκτίμητο χάρισμα του ανθρώπου, είναι πλέον γνωστό ότι η γλώσσα ερμηνεύεται μέσα από διανοητικές ικανότητες ανώτερης τάξης. Ένας από τους μεγαλύτερους φιλόσοφους και γλωσσολόγους εν ζωή, ο πολυγραφότατος Noam Chomsky, ασχολήθηκε και ασχολείται με την επιστημονική μελέτη της προέλευσης και κατάκτησης της γλώσσας, συμβάλλοντας τα μέγιστα στη δυναμική εξέλιξη της θεωρητικής και εφαρμοσμένης γλωσσολογίας, προτάσσοντας τη φιλοσοφική της βάση. Η επιτομή της συμβολής αυτής, η θεωρία του περί Καθολικής Γραμματικής, πρεσβεύει, όπως δηλώνει ο τίτλος της, την οικουμενικότητα της γλώσσας, μέσα από την ανάδειξη των κοινών αρχών και παραμέτρων όλων των γλωσσών. Οικουμενική είναι και η ιδέα ότι η γλώσσα κατακτάται μέσα από την ενεργοποίηση της σκέψης και της έμφυτης γνώσης. Βέβαια, παρά την πλατωνική διάσταση της γλώσσας που αναδεικνύει ο Chomsky στη συγγραφή της Καθολικής Γραμματικής, είναι η επιρροή της Αναλυτικής Φιλοσοφίας και συγκεκριμένα της Φιλοσοφίας της Γλώσσας, που συμβάλλει στον καθορισμό και την επιστημονική διερεύνηση της γλώσσας ως δημιουργία. Είναι η δημιουργική της φύση που ανατρέπει κάθε κριτική προσέγγιση που θέλει τη γλωσσική έκφραση ως μίμηση και προϊόν κοινωνικής και πολιτισμικής ώσμωσης μόνο. Ο Chomsky μελετά τη γλώσσα όχι απλά επιστημονικά αλλά αριστοτεχνικά, συνδέοντας με αρμονικό τρόπο τις κλασικές φιλοσοφικές αντιλήψεις με τα ερευνητικά ευρήματα της σύγχρονης εποχής. Διερευνάται συνεπώς η προέλευση της γλώσσας όπως χαρακτηρίζεται και ερμηνεύεται διεπιστημονικά, η πιο σημαντική 'προίκα' της ανθρώπινης ύπαρξης και το κυρίαρχο μέσο έκφρασης των σκέψεων και συναισθημάτων που η καθολική ισχύ του, το μετατρέπει δημιουργικά σε μοναδικούς πυρήνες πνευματικής αφύπνισης.

Λέξεις- κλειδιά: Γλώσσα, έμφυτη, δημιουργία, Καθολική Γραμματική

Abstract

The study of language, with its main aim being the understanding of its natural origin, as it is suggested through the mental processes and its structural use, it is directly and intertemporally connected with philosophy, whereas, during the last decades stimulates the scientific interest of cognitive science, especially neuroscience. As a unique and invaluable human gift, it is widely known that language is interpreted through high intellectual capacities. One of the greatest philosophers and linguists alive, the prolific intellectual Noam Chomsky, has been, and still is, engaged in the profound scientific research on the origin of language and the linguistic competence, contributing in the highest level to the dynamic progress of theoretical and applied linguistics, by projecting its philosophical basis. The epitome of this contribution, the theory of Universal Grammar, professes, as it is mostly validated by its title, the universality of language, through the establishment of common principles and parameters within all languages. Universal is also the notion that language is acquired by the activation of thought and innate knowledge. By all means, despite its Platonic dimension, which is emphasized by Chomsky in the proposition of Universal Grammar, it is the influence of Analytic Philosophy, Philosophy of Language in particular, that contributes to the definition and scientific exploration of language as creation. It is its creative nature which overthrows any critical approach that deals with linguistic expression as merely imitation and product of social and cultural osmosis only. Chomsky has never ceased to study language, not merely scientifically but in a most artistic way, combining harmoniously the classical philosophical views with the contemporary scientific findings. Consequently, the origin of language is investigated through the interdisciplinary hermeneutics in the philosophy of science, which is the most valuable endowment of the human existence, as well as the fundamental means of expressing someone's thoughts and feelings, with its universal power transforming it, through the most creative path, into unique cores of intellectual awakening.

Key- words: Language, innate, creation, Universal Grammar

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Εύλογο και θεμελιώδες παραμένει το ερώτημα: «Τι είναι γλώσσα»; Εύλογο, γιατί παραπέμπει συνειρμικά στο Λόγο, στη λογική με την οποία ο Noam Chomsky επενδύει τον καθολικό χαρακτήρα μιας καθολικής γραμματικής που σε καλεί να τη μελετήσεις σε βάθος, αναζητώντας απαντήσεις, οι οποίες χαρακτηρίζονται, αν μη τι άλλο, ως το ερέθισμα της βιολογικής μας προέλευσης· θεμελιώδες, γιατί είναι τόσο αρχέγονο, όσο αρχέγονη είναι και η αίσθηση που εγχαράσσεται αυτόματα στον εγκέφαλο καθώς περιέρχεται σε κατάσταση σοκ αμέσως μετά την πρώτη επαφή του βρέφους με το πλήθος των ερεθισμάτων του περιβάλλοντος. Ο άνθρωπος ερωτά: « Ποιος ο σκοπός μου επί της γης;»

Διαχρονικά, η αναζήτηση περί της ανθρώπινης προέλευσης, μπορεί να παραπέμπει στη θεωρία της εξέλιξης του Δαρβίνου, ερμηνεύοντας την επιβίωση του ισχυρού, ο τελεολογικός της όμως χαρακτήρας αδιαμφισβήτητα δύναται να εκφραστεί μέσα από την οριοθέτηση της ρίζας της· το ίδιο και η γλώσσα.² Δεν είναι μόνο η σκέψη που γίνεται φωνή, δεν είναι απλά η έκφραση του συναισθήματος, είναι η ίδια η ζωή, η προίκα του ανθρώπου που μετέτρεψε τις άναρθρες κραυγές σε σύμβολα, σε σημεία, σε γλώσσα· μια γλώσσα κοινή και συνάμα ιδιαίτερη, μοναδική, εντός του κάθε κοινωνικού πλαισίου ζωής, όπως τα γλωσσικά παιχνίδια του Ludwig Wittgenstein, αλλά και εκτός αυτού, μετατρέποντας τη γλωσσική έκφραση σε σύμβαση.

Η γλώσσα ως σημείο αναφοράς της αναλυτικής φιλοσοφίας, του ορθολογισμού και της λογικής σκέψης, με σημείο γενεσιουργού αναφοράς την Αγγλία του 17^{ου} αιώνα, μετουσιώνεται στη γλωσσική στροφή του 20^{ου} αιώνα καθώς εξελίσσεται, φιλοσοφικά θεσπισμένη, μέσα από το δίπολο των μαθηματικών και του ανάλυσης του νοήματος.

Η μελέτη της, με σκοπό την κατανόηση της φυσικής της προέλευσης, όπως αυτή υποδηλώνεται μέσα από τις νοητικές διεργασίες και τις δομές της χρήσης της, συνδέεται

² Ο Noam Chomsky, στο βιβλίο του *Για τη Φύση και τη Γλώσσα*, αναφέρει: «Η φυσική υπόθεση είναι ότι τα παιδιά γεννιούνται με ένα γλωσσικό τομέα (Saussure), μία ενστικτώδη τάση (Δαρβίνος)· αυτή η γνωσιακή ικανότητα πρέπει να χρησιμοποιεί, πρώτα- πρώτα, αντιληπτικούς μηχανισμούς για να ξεχωρίζει τα γλωσσικά σήματα από τον υπόλοιπο θόρυβο του περιβάλλοντος, και έπειτα να χτίζει, βάσει άλλων εσωτερικών μηχανισμών, οι οποίοι ενεργοποιούνται από μια περιορισμένη και κατακερματισμένη γλωσσική εμπειρία, το πλούσιο σύστημα της γλωσσικής γνώσης το οποίο κατέχει ο κάθε ομιλητής.»

Chomsky Noam. (2004). *Για τη Φύση και τη Γλώσσα*. Εκδόσεις: ΔΗΜ. Ν. ΠΑΠΑΔΗΜΑ, Αθήνα, σ.28.

άμεσα με τη φιλοσοφία και την ψυχολογία, ενώ τις τελευταίες δεκαετίες προκαλεί το επιστημονικό ενδιαφέρον της γνωσιακής επιστήμης, και ειδικά της γνωσιακής νευροεπιστήμης.

Η σημαίνουσα προσέγγιση του Noam Chomsky στον εικοστό πρώτο αιώνα, μέσα από το πρώιμο έργο του στη φύση και κατάκτηση της γλώσσας, ως ενός γενετικά προκαθορισμένου βιολογικού συστήματος και την έκρηξη που προκάλεσε στην έρευνα ενός ευρέος φάσματος γλωσσών τα τελευταία 60 χρόνια, συνέβαλε τα μέγιστα στη δυναμική εξέλιξη της θεωρητικής και εφαρμοσμένης γλωσσολογίας, καθώς ανέδειξε το φιλοσοφικό της υπόβαθρο. Η επιτομή της συμβολής αυτής, η θεωρία του Chomsky περί *Καθολικής Γραμματικής*, πρεσβεύει, την οικουμενική φύση της γλώσσας, μέσα από τη γλωσσική βιολογική προσέγγιση· η γλώσσα κατακτάται³ μέσα από την ενεργοποίηση της σκέψης και της έμφυτης γνώσης. Η επιρροή της Αναλυτικής Φιλοσοφίας και συγκεκριμένα της Φιλοσοφίας της Γλώσσας, στον καθορισμό και τη διερεύνηση της γλώσσας ως δημιουργία είναι διάχυτη σε όλο το έργο του Chomsky. Είναι η δημιουργική της φύση της γλωσσικής έκφρασης που ανατρέπει κάθε κριτική προσέγγιση που θέλει τη γλώσσα ως απλή μίμηση.

Η γλωσσική έκφραση έχει συχνά κατανοηθεί ως μια έρευνα της φύσης του νου και της σκέψης, λαμβάνοντας υπόψη ότι, όπως αναφέρει και ο Leibniz, «οι γλώσσες είναι ο καλύτερος καθρέφτης του ανθρώπινου μυαλού.»⁴ Συγκεκριμένα, μια έννοια κοινή υπήρξε το γεγονός ότι όσον αφορά την ουσία της, η γραμματική είναι μία και μοναδική σε όλες τις γλώσσες, παρόλο που ποικίλλει με τυχαίο τρόπο. Η αμετάβλητη αυτή ουσία έχει συχνά θεωρηθεί ως ο νους και οι πράξεις του.

Συγκεκριμένα, η επιστήμη της γλώσσας δεν διαφέρει καθόλου από την επιστήμη

³ Θα πρέπει να διευκρινιστεί η διαφορά μεταξύ κατάκτησης και μάθησης. Η Καθολική Γραμματική, εστιάζει στην έμφυτη και βιολογική προέλευση της γλωσσικής ικανότητας και στην κατάκτηση της γλώσσας. Η μάθηση τείνει να ερμηνεύεται με συμπεριφοριστικό πρόσημο.

⁴ Ο Gottfried Leibniz στη φιλοσοφική του σκέψη και γραφή έδωσε έμφαση στη λογική και τη γλώσσα, και φυσικά σχετίζεται με την αναλυτική φιλοσοφία και τον ρασιοναλισμό. Ο φιλόσοφος ήλπιζε να δημιουργήσει μια γλώσσα χρηστική, καθολικού χαρακτήρα (“characteristica universalis”) εντός ενός πλαισίου καθολικού λογικού υπολογισμού (“calculus ratiocinator”).

Η παγκόσμια εξάπλωση του εμπορίου στην εποχή του Leibniz προσέφερε εμπορικά κίνητρα για μια καθολική γλώσσα του εμπορίου, ώστε οι έμποροι να μπορούν να επικοινωνούν με τους ομιλητές κάθε φυσικής γλώσσας. Επίσης, σύμφωνα με τη δική του μαρτυρία στο έργο του *New Essays*, πίστευε πραγματικά ότι θα μπορούσε να δημιουργηθεί μια καθολική γλώσσα, μια τεχνητή γλώσσα αποτελούμενη από σύμβολα, η οποία θα αντιπροσώπευε έννοιες ή ιδέες καθώς και λογικούς κανόνες για την αξιόπιστη διαχείρισή τους. Το σχέδιο αυτό οδήγησε πολλούς μελετητές στο συμπέρασμα ότι ο Leibniz έφτασε πολύ κοντά στη σύλληψη της τεχνητής νοημοσύνης (Leibniz, G. W., *New Essays Concerning Human Understanding*, translated by Peter Remnant and Jonathan Bennett. New York: Cambridge University Press, 1996, bk.III, ch.7, sec.6).

της σκέψης· αντιθέτως, αλληλοσυμπληρώνονται και εξετάζονται μέσα από ένα ερευνητικό continuum παρελθόντος, παρόντος και μέλλοντος. Σύμφωνα με τη φιλοσοφία του Port- Royal για τη γλώσσα, που θα αναλυθεί διεξοδικά σε επόμενο κεφάλαιο (εδάφιο 5.2), η *Γενική Γραμματική*, που έχει καθολικό πρόσημο, δεν πρέπει να ταυτίζεται με τις επιμέρους, ειδικές γραμματικές.⁵ Αυτές διατυπώνουν κανόνες που μας καθοδηγούν για να μιλάμε και να γράφουμε ορθά σε μια ορισμένη γλώσσα, ενώ η ίδια δεν αποσκοπεί να διδάξει τον τρόπο ομιλίας και γραφής που ακολουθούν στον κάθε τόπο· οι θεωρήσεις της είναι ανεξάρτητες από εποχές και τόπους. Συνεπώς, η *Γενική Γραμματική* είναι η λελογισμένη επιστήμη των αμετάβλητων και γενικών κανόνων της ομιλίας ή της γραφής σε όλες τις γλώσσες.⁶ Η ειδική γραμματική, σε αντιδιαστολή με τη γενική γραμματική, δεν είναι αληθινή επιστήμη υπό το πρίσμα της ορθολογιστικής παράδοσης, γιατί δεν βασίζεται μόνο στους καθολικούς αναγκαίους νόμους, αλλά είναι μια τέχνη ή μια τεχνική που δείχνει πώς οι δεδομένες γλώσσες συνειδητοποιούν τις γενικές αρχές της ανθρώπινης λογικής. Η ορθολογιστική αυτή αντίληψη, η οποία χαρακτηρίστηκε ως «Πρόβλημα του Πλάτωνα»⁷ (*Plato's problem* κατά τον Chomsky, καθώς αναφέρεται στο κενό μεταξύ γνώσης και πείρας· αντιπροσωπεύει, δηλαδή, το ερώτημα του πώς εξηγούμε το γεγονός της γνώσης μας, όταν οι συνθήκες του εξωτερικού περιβάλλοντος φαίνονται ως ανεπαρκείς πηγές πληροφοριών), έχει ως βάση το γεγονός ότι η γνώση μιας συγκεκριμένης γλώσσας μεγαλώνει και ωριμάζει σε μια πορεία που είναι εν μέρει εσωτερικά προσδιορισμένη με μετατροπές που

⁵ Ο Sylvain Auroux, στο άρθρο του με τίτλο: “The analytic and the synthetic as linguistic topics”, αναφέρει ότι η διάκριση ανάμεσα στην αναλυτική και συνθετική επεξεργασία της γλώσσας, δεν προήλθε από τον Kant, αλλά από τη λογική θεωρία του Port- Royal. Βλ. Auroux Sylvain. (1985). “The analytic and the synthetic as linguistic topics”, in *Topoi* 4 (2): 193-199 (1985).

⁶ Arnault, A. & C. Lancelot, (1999). *Γενική και λελογισμένη γραμματική του Πόρ- Ρουαγιάλ*, μτφρ. Κωστής Παπαγιώργης, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, σ. 8-9.

⁷ Ο Chomsky, πολύ εύστοχα παρομοιάζει την έμφυτη ικανότητα της κατάκτησης της γλώσσας με την προσπάθεια του Πλάτωνα μέσα από τον σωκρατικό διάλογο *Μένων* να εξηγήσει το γεγονός ότι μπορεί ένα παιδί χωρίς μαθηματικές γνώσεις να επιλύει γεωμετρικά προβλήματα. Συγκεκριμένα, ο Σωκράτης θέτει ένα γεωμετρικό πρόβλημα στο νεαρό δούλο του Μένωνα, ο οποίος δεν είχε λάβει ποτέ στο παρελθόν γεωμετρική εκπαίδευση (η γνώση ως ανάμνηση, όχι ως διδαχή: «Σωκράτης: θεῶ δὴ αὐτὸν ἀναμνησκόμενον ἐφεξῆς, ὥς δεῖ ἀναμνησέσθαι.»). Ωστόσο, με την καθοδήγηση του Σωκράτη καταφέρνει και λύνει το πρόβλημα παρά το φαινομενικό του έλλειμμα. Ο Chomsky χαρακτηρίζει την ικανότητα αυτή ως “ένδεια ερεθίσματος” (poverty of stimulus) και την κατάσταση ως “πρόβλημα του Πλάτωνα” (Plato's problem). Συνεπώς, υποστηρίζει ότι το πρόβλημα αυτό μπορεί να το επιλύσει η γνωσιακή επιστήμη (*Για τη Φύση και τη Γλώσσα*, σ. 51)., Επίσης, Πλάτων, *Μένων ή Περί Αρετής Πειραστικός*. Εισαγωγή- Μετάφραση- Σχόλια, Β. Τατάκης. Εκδόσεις: ΔΑΙΔΑΛΟΣ, Ι. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ (1990), 82a-84b
Για τη σπουδαιότητα της ενθύμησης στον πλατωνικό κόσμο των Ιδεών, βλ., ΠΛΑΤΩΝ, ΣΟΦΙΣΤΗΣ, μτφρ.-σχόλια-επίμετρο Γιώργος Η. Ηλιόπουλος, 2021, ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ, ΑΘΗΝΑ, σ.24.
ἐπεὶ διακηκοέναι γέ φησιν ἰκανῶς καὶ οὐκ ἀμνημονεῖν (217 b-e).

αντικατοπτρίζουν την παρατηρούμενη, και βέβαια υποκειμενική της χρήση. Σύμφωνα με τον Chomsky, η Καθολική Γραμματική (Universal Grammar) μιας συγκεκριμένης γλώσσας αφορά την μορφή και τη σημασία των εκφράσεων αυτής της γλώσσας που καθορίζονται από μια έμφυτη γλωσσική ικανότητα. Συνεπώς, στη μελέτη της Καθολικής Γραμματικής παρατηρείται μια αλλαγή εστίασης από την παρατήρηση της συμπεριφοράς στις καταστάσεις κυρίως του νου/ εγκεφάλου που παρεισφρέουν στην ανθρώπινη συμπεριφορά. Έτσι, το κύριο μέλημα μετατίθεται στη γνώση της γλώσσας: τη φύση της, τις ρίζες και τη χρήση αυτής.⁸

Αξίζει να σημειωθεί ότι σε ηλικία μόλις είκοσι εννιά ετών, το 1957, ο Noam Chomsky, δημοσιεύει το πρώτο του βιβλίο του “Συντακτικές Δομές”, σύνοψη της διδακτορικής του διατριβής με τίτλο: *Η Λογική Δομή της Γλωσσολογικής Θεωρίας* (1955), ένα έργο σταθμό στην εξέλιξη της σύγχρονης γλωσσολογίας, αμφιλεγόμενο μεν, αλλά ικανό να θέσει τα πρώτα θεμέλια της σύζευξης της γλωσσολογίας με τη γνωσιακή επιστήμη, καθώς αποτέλεσε την αφετηρία μιας γλωσσολογικής σχολής, της αποκαλούμενης «γενετικής μετασχηματιστικής γραμματικής», και άσκησε βαθιά επίδραση στη γλωσσική σκέψη του δεύτερου μισού του αιώνα μας, κυριαρχώντας σε όλο τον αγγλοσαξωνικό κόσμο και ένα μέρος της Γηραιάς Ηπείρου. Αρχικά, θεωρήθηκε ένας αιρετικός, με απόψεις ριζοσπαστικά αντίθετες με τις παγιωμένες επιστημονικές αντιλήψεις της εποχής σχετικά με τη φιλοσοφία της γλώσσας και του νου. Παρά τη βαθιά υλιστική του προσέγγιση για τη γλώσσα, καθώς η κεντρική του θέση είναι ότι ο άνθρωπος διαθέτει μια έμφυτη βιολογικά προσδιορισμένη ικανότητα να παράγει λόγο διαμορφώνοντας ένα επικοινωνιακό όργανο συλλογικής δομής, ο Chomsky, ή αλλιώς, «ο Αϊνστάιν της γλωσσολογίας»⁹, όπως τον αποκαλούν, θεωρήθηκε το λιγότερο ως μεταφυσικός (αποδεικνύεται από το έργο του, μέσα από τα βιβλία και τις άπειρες συνεντεύξεις του ότι δεν είναι).

Η τσομσκιανή επανάσταση (The Chomskyan revolution)¹⁰ έδωσε στη γλωσσολογία τα διαπιστευτήρια θετικής επιστήμης και είναι σημαντικό, όπως

⁸ N. Chomsky, (1986). *Knowledge of Language: Its Nature, Origin, and Use*, p. 3.

⁹ Βλ. Chomsky, 2004, σ.9.

¹⁰ Ενδιαφέρον, σχετικά με τον όρο “Chomskyan revolution” έχει το άρθρο του Frederick J. Newmeyer, με τίτλο: “Has there been a Chomskyan Revolution in Linguistics?”, όπου αναφέρει ότι πράγματι υπήρξε Τσομσκιανή επανάσταση, παραδόξως όμως, δεν έλαβε την αναμενόμενη εξουσιαστική δύναμη στον τομέα της γλωσσολογίας· η δυναμική της όμως είναι αδιαμφισβήτητη. (Βλ. Newmeyer, Frederick J “Has there been a Chomskyan Revolution in Linguistics?” (March, 1986) p. 1-18, Published By: Linguistic Society of America.

αναφέρεται στο εισαγωγικό σημείωμα του μεταφραστή στην ελληνική γλώσσα, Φώτη Καβουκόπουλου, το γεγονός ότι «οι ίδιοι οι άξονες της τσομσκιανής σκέψης που έλκυσαν ενθουσιώδεις οπαδούς, όπως ο κλειστός, συνεκτικός χαρακτήρας μιας γραμματικής θεωρίας που δομείται με βάση τις αρχές της τυπικής λογικής, ή όπως η αναζήτηση των καθολικών δομών του λόγου, συνάντησαν την αντίθεση πολλών γλωσσολόγων, που βρήκαν την ευκαιρία να τονίσουν στα έργα τους αφενός τον ανοιχτό χαρακτήρα της γραμματικής θεωρίας- που είναι σύστοιχος με τον κοινωνικό χαρακτήρα της γλώσσας ως οργάνου επικοινωνίας- και αφετέρου την ετερομορφία των γλωσσών του κόσμου.¹¹ Η αντίδραση της γλωσσολογικής κοινότητας ήταν άμεση, καθώς οι γλωσσολόγοι χωρίστηκαν σε δύο στρατόπεδα. Οι νεότεροι τάχτηκαν με την νέα σχολή, ενώ οι μεγαλύτεροι, κυρίως όσοι είχαν επενδύσει χρόνο και μελέτη στη δομική θεωρία αντιστάθηκαν εχθρικά. Ο Hockett, ο πιο αναγνωρισμένος δομιστής της εποχής και αργότερα άσπονδος εχθρός της γενετικής γραμματικής, σε ανακοίνωσή του το 1964, είπε ότι οι *Συντακτικές Δομές* αποτελούν έναν από τους τέσσερις μεγάλους σταθμούς της γλωσσολογικής επιστήμης, εφάμιλλο της ανακοίνωσης του W. Jones στην Εταιρεία Ασιατικών Σπουδών (1786), της δημοσίευσης του Verner «Eine Ausnahme der ersten Lautverschiebung» (1877), και του De Saussure (1916), *Course de linguistique generale*· συνεπώς, πρόκειται για ένα έργο σταθμό στις ανθρωπιστικές επιστήμες που δεν μπορεί να αγνοηθεί από κανένα σύγχρονο μελετητή της ανθρώπινης γλώσσας και νόησης. Ιστορικά, ο αμερικανικός δομισμός της σχολής του Bloomfield, που απέρριπτε την παραδοσιακή φιλοσοφική γραμματική και την ύπαρξη μιας καθολικής γραμματικής, δίνοντας προτεραιότητα στον επικοινωνιακό ρόλο του προφορικού κυρίως λόγου, απέσπασε τη γλωσσολογία από τη φιλοσοφία μέσα στο γενικότερο διανοητικό κλίμα της εποχής σε όλα τα πεδία έρευνας και στην επιστημονική προσέγγιση που βασιζόταν αποκλειστικά στην αντικειμενική παρατήρηση των δεδομένων μέσω των αισθήσεων. Η ερμηνεία της ανθρώπινης συμπεριφοράς απέρριπτε υποκειμενικές νοησιοκρατικές ερμηνείες ακόμη και στη γλώσσα, καθώς η βασική θέση του αμερικανικού δομισμού του Bloomfield ήταν ότι ο άνθρωπος νους δεν συμβάλλει καθόλου στην απόκτηση γνώσης· ένας ακραίος εμπειρισμός που ισχυριζόταν ότι η γνώση, σε αντίθεση με τον Πλάτωνα και τον Καρτέσιο, προέρχεται και καθορίζεται από το περιβάλλον και είναι μόνο μια σειρά συνηθειών που διαμορφώνονται και εδραιώνονται μέσω της επανάληψης των

¹¹ Chomsky, N. (1991). *Συντακτικές Δομές*. Μτφ.- Επιμέλεια: Φώτης Καβουκόπουλος. Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα, σ. ι'-κ'.

ερεθισμάτων. Τα βασικά χαρακτηριστικά του δομισμού αποδέχτηκαν όλες οι δομικές σχολές της Ευρώπης και της Αμερικής. Όσον αφορά την απόρριψη της καθολικής γραμματικής, διαφοροποιήθηκε η λειτουργική θεωρία της Πράγας με τη φωνολογική θεωρία του Jacobson, ο οποίος έθεσε ότι οι φωνολογικές μονάδες όλων των γλωσσών καθορίζονται από ένα πεπερασμένο αριθμό φωνητικών χαρακτηριστικών, τα οποία έχουν καθολική ισχύ. Ο Halle, μαθητής και συνεργάτης του Jacobson, ενθαρρύνει την ιδέα της καθολικής γραμματικής και την υποστήριξή της αναλαμβάνει αργότερα ο Chomsky.¹² Συνεπώς, η δομική θεωρία του Bloomfield προς την οποία αντιπαράτίθεται η θεωρία των Συντακτικών Δομών (ΣΔ) χαρακτηρίζεται από άκαμπτο και τυφλό εμπειρισμό, καθώς ο ομιλητής, η διαίσθηση και η κρίση του δεν έχουν καμία σημασία για τη θεωρία αυτή.

Αναλύοντας το φιλοσοφικό πλαίσιο της νέας θεωρίας των ΣΔ, διαπιστώνεται ότι ο Chomsky ένα σύνολο προτάσεων που είναι αριθμητικά άπειρες. «Η απειρότητα των προτάσεων μιας γλώσσας επιβεβαιώνεται από το γεγονός ότι χρησιμοποιούμε ως ομιλητές και κατανοούμε ως ακροατές συνεχώς νέες προτάσεις τις οποίες δεν έχουμε συναντήσει πριν. Ακόμη πιο ενδεικτικό της απειρότητας των προτάσεων είναι το γεγονός ότι όσο μεγάλη αν είναι μια πρόταση, μπορούμε να την επεκτείνουμε προσθέτοντας διάφορα στοιχεία σε κατάλληλα σημεία. Π.χ. η πρόταση: *Αυτό είναι το ποντίκι που έκλεψε το τυρί που ήτανε στο σπίτι που έχτισε ο Γιάννης*, μπορεί να επεκταθεί αν προτάξουμε άλλη μια πρόταση, π.χ. *Αυτή είναι η γάτα που τρόμαξε το ποντίκι που...* και αυτή πάλι μπορεί να επεκταθεί αν προτάξουμε μια νέα πρόταση, π.χ. *Αυτός είναι ο σκύλος που γάβγισε τη γάτα που τρόμαξε το ποντίκι που...* κ. ο. κ. Το κεντρικό αυτό χαρακτηριστικό της γλώσσας, δηλαδή η δημιουργικότητά της, το οποίο είχαν επισημάνει και άλλοι γλωσσολόγοι πριν από τον Chomsky, όπως ο Alexander von Humboldt και ο

¹² Οι όροι «δομή» και «δομισμός», που χρησιμοποιήθηκαν από τον Saussure, παρουσίαζαν τη γλώσσα ως ένα οικοδόμημα το οποίο συναρθρώνεται από μικρότερες δομές και αυτές από ακόμη μικρότερες μέχρι τα ελάχιστα σημεία. Η μεταφορά αυτή του οικοδομήματος επηρέασε και τη θεωρία για τη φύση της γλώσσας, η οποία επικύρωσε την αξία μιας καθαρά εμπειρικής ανευρετικής μεθόδου, που μάλλον επρόκειτο για τόσο τυφλή προσήλωση στη μεθοδολογία αυτή που ακόμη και όταν προέκυπταν περιπτώσεις σύγκρουσης των γλωσσικών φαινομένων με τις ανευρετικές αρχές εκείνοι παραβίαζαν τη γλωσσική πραγματικότητα εμμένοντας στις αρχές αυτές. Η σχολή του Bloomfield περιόρισε αναγκαστικά τη δραστηριότητά της στη φωνολογία και τη μορφολογία αφήνοντας την ανάπτυξη συντακτικής θεωρίας. Ο Harris ταύτισε τη σύνταξη με κανονικότητες κατανομής των στοιχείων και οδηγήθηκε στην πρώτη τυπική χρήση μετασχηματιστικών κανόνων, οι οποίοι μεταφερόμενοι στο πλαίσιο της γενετικής θεωρίας του Chomsky αποκτούν νέα σημασία και προοπτική. (Βλ. Συντακτικές Δομές, εισαγωγή).

Ferdinand de Saussure, δεν βρίσκεται μέσα σε ένα κόρπους δεδομένων αλλά συνάγεται από τη διαίσθηση και την κρίση των ομιλητών. »¹³

Το δεύτερο σημείο που δείχνει τη στροφή του ενδιαφέροντος της θεωρίας προς τον ομιλητή είναι η θέση του Chomsky ότι η γραμματική μιας γλώσσας Γ «θα είναι ένας μηχανισμός που παράγει όλες τις γραμματικές ακολουθίες της Γ και καμιά από τις αντιγραμματικές», και γραμματικές ακολουθίες θεωρούνται αυτές που «είναι αποδεκτές από τον ιθαγενή ομιλητή», ο οποίος υποθέτουμε ότι έχει «διαισθητική γνώση των γραμματικών προτάσεων ». ¹⁴ Προκύπτει λοιπόν, ότι ο Chomsky θεωρεί τη γλώσσα αναπόσπαστη από τον άνθρωπο, από τον ομιλητή. Η κίνηση αυτή του Chomsky μπορεί να εκληφθεί ως επιστροφή στη νοησιοκρατία και την έλλειψη αντικειμενικότητας· όμως η αλλαγή στην ερμηνεία του όρου «επιστήμη» από τον K. Popper μειώνει δραστικά την απήχηση της κριτικής αυτής. Με την αλλαγή αυτή εγκαταλείπεται και η φανατική επιμονή στην αποκλειστική προσήλωση στο corpus δεδομένων. Από τη στιγμή που γίνεται αποδεκτός ως σκοπός της γλωσσολογικής θεωρίας η ανακάλυψη του μηχανισμού που αποδίδει τη γλωσσική ικανότητα, το corpus δεδομένων χάνει την ισχύ του. ¹⁵ Ένα θεμελιώδες ερώτημα στο οποίο καλείται να δώσει απαντήσεις η νέα θεωρία του Chomsky είναι το πώς φτάνει το παιδί στη γνώση της γλώσσας του.

Σύμφωνα με την Ειρήνη Φιλιππάκη- Warburton, στην εισαγωγή της ελληνικής έκδοσης των *Συντακτικών Δομών*, η αμεσότερη απάντηση θα ήταν ότι το παιδί, ακριβώς όπως ο γλωσσολόγος, φτάνει στην γραμματική περιγραφή και για να ερμηνεύσει τα δεδομένα του, κάνει διάφορες προβλέψεις των υποθέσεων, τις οποίες ελέγχει με περισσότερα δεδομένα. Το μόνο σίγουρο είναι το γλωσσικό σύστημα που κατακτάται από το παιδί είναι πολύ πλούσιο και περίπλοκο, που ακόμη και σήμερα οι γλωσσολόγοι αδυνατούν να το περιγράψουν με ακρίβεια. Τα παιδιά αποκτούν τη γνώση του συστήματος πολύ γρήγορα, ανεξάρτητα από το βαθμό εξυπνάδας ή από περιβαλλοντικές διαφορές, ενώ τα στάδια εξέλιξης είναι τα ίδια για όλα. Το παιδί λοιπόν δεν κατακτά τη γνώση, κάνοντας τυχαίες υποθέσεις πάνω στα δεδομένα· είναι προικισμένο με μια έμφυτη γλωσσική ικανότητα που το κατευθύνει στις σωστές επιλογές. «Η έμφυτη γλωσσική δομή, η οποία πρέπει να είναι κοινή σε όλους τους ανθρώπους, ερμηνεύει τα κοινά βασικά χαρακτηριστικά όλων των γλωσσών και με τον τρόπο αυτό καθορίζει το

¹³ Βλ. Chomsky, *Συντακτικές Δομές*, σ. κ'-κα'.

¹⁴ Ο. π. σ. 9.

¹⁵ Ο. π. σ. κβ'.

μοναδικά ανθρώπινο φαινόμενο ΓΛΩΣΣΑ. Οι ορισμοί των γραμματικών κατηγοριών που πρόβαλε η παραδοσιακή γραμματική ως καθολικούς είχαν σημασιολογική βάση, ενώ η θεωρία των καθολικών χαρακτηριστικών την οποία διατύπωσε ο Chomsky δίνει περισσότερη έμφαση στην καθολικότητα των γραμματικών διαδικασιών (δυναμικών κανόνων) και στον τυπικό ορισμό των κατηγοριών. Η επιστροφή του Chomsky προς τη γενική καθολική γλωσσική δομή αρχίζει ήδη από τις ΣΔ και είναι αναπόσπαστα συνδεδεμένη με την όλη γλωσσολογική του θεωρία αφού αποτελεί θεμελιώδες στοιχείο της διαδικασίας αξιολόγησης. Ένα αξιωματικό σύστημα κανόνων αξιολογείται με βάση το βαθμό ικανοποίησης των εξωτερικών αλλά και των εσωτερικών συνθηκών. Λέμε ότι ένα σύστημα κανόνων ικανοποιεί τις εξωτερικές συνθήκες όταν το σύστημα αυτό καλύπτει τα γλωσσικά δεδομένα, όταν δηλαδή, α)γεννά όλες (= άπειρες) και μόνο τις σωστές προτάσεις και β) συλλαμβάνει τις δομικές σχέσεις που υπάρχουν ανάμεσα στα στοιχεία και τις δομές. Οι εσωτερικές συνθήκες που πρέπει να ικανοποιούνται είναι, εκτός από την εσωτερική συνοχή και συνέπεια, η αυστηρή υπακοή στη γενική, καθολική θεωρία της γλώσσας, η οποία, με το να ορίζει τα καθολικά χαρακτηριστικά, περιορίζει τα τυπικά μέσα περιγραφής και την εσωτερική οργάνωση του κάθε συστήματος. Από τη μία πλευρά, η καθολική γλωσσική θεωρία κατευθύνει και περιορίζει την περιγραφή του γλωσσολόγου του οποίου η ανάλυση δεν μπορεί να παραβλέπει ή να αντιτίθεται στις καθολικές αρχές. Από την άλλη πλευρά, η καθολική γλωσσική θεωρία, όπως ερμηνεύεται από τον Chomsky, αποτελεί την έμφυτη γλωσσική γνώση που καθοδηγεί και περιορίζει το συγκεκριμένο γλωσσικό σύστημα το οποίο καλείται να μάθει το παιδί. Μόνο με μια έμφυτη γλωσσική δομή μπορούμε, σύμφωνα με τις απόψεις του Chomsky, να εξηγήσουμε τον τρόπο και την ταχύτητα της γλωσσικής κατάκτησης. Στη διαδικασία αξιολόγησης προσθέτει ο Chomsky και το μέτρο της απλότητας. Αν δύο γραμματικές περιγραφές ικανοποιούν το ίδιο όλες τις παραπάνω εξωτερικές και εσωτερικές συνθήκες, τότε ανώτερη και προτιμητέα είναι εκείνη που παρουσιάζει την περιγραφή πιο απλά. Το πρώτο πράγμα που ζητούμε από ένα γραμματικό πρότυπο είναι να «γεννά» (generate) όλες, τις άπειρες δηλαδή, γραμματικά ορθές προτάσεις αλλά και να αποκλείει όλες τις άπειρες επίσης, μη γραμματικές. Ο όρος «γεννά» χρησιμοποιείται από τον Chomsky με την τεχνική έννοια που έχει αποκτήσει στα μαθηματικά. Για το λόγο αυτό ο όρος «γεννά» δεν πρέπει να συγχέεται με την έννοια της παραγωγής προτάσεων από τον ομιλητή. Ένα γενετικό πρότυπο περιγράφει τη γλώσσα ως ικανότητα του ομιλητή τόσο για να παράγει όσο και να ερμηνεύει ως ακροατής τις άπειρες προτάσεις της γλώσσας του. Ύστερα από

τη διευκρίνιση αυτή, μπορούμε να εξετάσουμε ποιο από τα υπάρχοντα γλωσσικά πρότυπα ικανοποιεί την αξίωση να γεννά, δηλαδή, όλες και μόνο (all and only) τις γραμματικά σωστές προτάσεις. Η γλωσσολογική θεωρία πρέπει να παρέχει όχι διαδικασία ανεύρεσης αλλά διαδικασία αξιολόγησης.»¹⁶

Προκύπτει λοιπόν το συμπέρασμα ότι η φυσιοκρατική αντίληψη του Chomsky για τη γλώσσα θυμίζει εν τη γενέσει της την απόρριψη της μηχανιστικής θεώρησης του Γαλιλαίου από τον Καρτέσιο και τον Δαρβίνο. Συγκεκριμένα, η καρτεσιανή ερμηνεία της *res cogitans* εκτείνεται πέρα από την ανθρώπινη κατανόηση. Ωστόσο, η έννοια της δημιουργικότητας είναι εξίσου κεντρική για τους καρτεσιανούς στη φιλοσοφία του νου, ιδέα που υποστηρίζει σθεναρά και ο Chomsky, αλλά με άλλους όρους, που τείνουν περισσότερο στην θεωρία του Δαρβίνου περί φυσικής επιλογής. Αντιθέτως, ο καρτεσιανός δυϊσμός σώματος και νου, αποτυγχάνει μπροστά στα σύγχρονα ερμηνευτικά μοντέλα των νευροεπιστημών, μοντέλα που ασπάζεται ο Chomsky και ανατρέπει την εμπειριστική και βέβαια συμπεριφοριστική αντίληψη για την προέλευση της γλώσσας και της λειτουργίας της.

Στο βιβλίο του *Cartesian Linguistics* (1966)¹⁷ ο Chomsky κάνει εκτενή αναφορά στην καρτεσιανή γλωσσολογία και συνεπώς, στη Γραμματική του Port Royal¹⁸ μέσω της οποίας αναδύεται η γλωσσική θεωρία του περί Καθολικής Γραμματικής, έχοντας ως βασικό επιχείρημα το γεγονός ότι η γραμματική ορίζεται από απλές νοητικές διεργασίες, οι οποίες είναι καθολικές. Θέτει ζητήματα που άπτονται της δημιουργικής όψης της γλωσσικής χρήσης, καθώς και του φιλοσοφικού υπόβαθρου της επιφανειακής και βαθείας δομής της γλώσσας, τα οποία θα αναλυθούν διεξοδικά στην παρούσα διατριβή. Έμφαση δίδεται στην ανθρώπινη φύση της γλώσσας, κάτι που τονίζουν ιδιαίτερα στο έργο τους οι συγγραφείς του Port- Royal, Claude Lancelot και Antoine Arnauld αναφέροντας ότι το πνευματικό ποίον της γλώσσας είναι αυτό που την καθιστά ως μέγα πλεονέκτημα του ανθρώπου έναντι των ζώων, ως απόδειξη της Λογικής.¹⁹

¹⁶ Βλ. *Συντακτικές Δομές*, Εισαγωγή, σ. κστ' -κθ'.

¹⁷ Chomsky, N. (1966). *Cartesian Linguistics: A Chapter in the History of Rationalist Thought*. Harperand Row Publishers, New York and London.

¹⁸ Ο Chomsky θεωρεί την Γραμματική του Port Royal και της Λογικής επίσης, ως αντιπροσωπευτικό δείγμα της Καρτεσιανής γλωσσολογικής προσέγγισης.

¹⁹ Arnauld, A. & C. Lancelot, *Γενική και λελογισμένη γραμματική του Πόρ- Ρουαγιάλ*, μτφρ. Κωστής Παπαγιώργης, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1999, σ. 113.

Υπό το θεωρητικό αυτό πρίσμα του ορθολογισμού, η Γενετική Μετασχηματιστική Γραμματική που ανέδειξε και εξέλιξε ο Chomsky, χαρακτηρίζεται ως το νέο παράδειγμα της γλωσσικής κατάκτησης, μέσα από την κριτική θεώρηση και αναθεώρηση της παραδοσιακής δομιστικής προσέγγισης του Ferdinand de Saussure, καθώς και άλλων εξίσου σημαντικών θεωρήσεων περί γλώσσας και νου, όπως είναι η σκεπτικιστική θεώρηση περί γλώσσας και νοήματος του Davidson και του Quine²⁰ και βέβαια ο σημασιολογικός ρεαλισμός του Wittgenstein²¹, που αναδεικνύεται μέσα από τη θεωρία του περί γλωσσικών παιγνίων.

Στη γλωσσολογία η μεγαλύτερη πρόκληση θεωρήθηκε βέβαια ότι είναι «το θεωρητικό πρόβλημα της ανακάλυψης των αρχών της Καθολικής Γραμματικής, οι οποίες καθορίζουν την επιλογή των υποθέσεων, δηλαδή περιορίζουν τις προσπελάσιμες Ε-γλώσσες. Ωστόσο, έγινε παράλληλα παραδεκτό, ότι όσον αφορά τη γλώσσα, όπως και άλλους βιολογικούς οργανισμούς, διαφαίνεται στον ορίζοντα μια ακόμη μεγαλύτερη πρόκληση: η ανακάλυψη των νόμων που καθορίζουν τη δυνατή επιτυχή μετάλλαξη και τη φύση των σύνθετων οργανισμών σε αρκετό βαθμό, πέρα από τα συγκεκριμένα γνωστικά όργανα ή άλλα οργανικά συστήματα που βρίσκονται υπό διερεύνηση. Δεν υπάρχει σήμερα κανένας λόγος να λάβουμε σοβαρά υπόψη τη θέση που αποδίδει ένα σύνθετο ανθρώπινο επίτευγμα εξολοκλήρου σε μήνες (ή το πολύ σε χρόνια εμπειρίας, όπως στις επιστήμες της συμπεριφοράς, και όχι σε εκατομμύρια χρόνια εξέλιξης, όπως στη μελέτη των ειδικών βιολογικών καταβολών, της ΚΓ στην περίπτωση της γλώσσας, ή σε αρχές νευρωνικής οργάνωσης, οι οποίες μπορεί να είναι πιο βαθιά εδραιωμένες στο φυσικό νόμο.»²² Η γλώσσα, και φυσικά η μελέτη της, αναδεικνύεται ως ένα φυσικό αντικείμενο, μια γνωσιακή ικανότητα που είναι μέρος της βιολογικής κληρονομιάς του είδους μας, καθώς αναπαρίσταται στη φυσιολογία του ανθρώπινου εγκεφάλου, μέσα από τις αρχές της Καθολικής Γραμματικής, αναδεικνύοντας όλες εκείνες τις παραμέτρους

²⁰ Ιστορικά, η προβληματική του Davidson για τη ριζική ερμηνεία προήλθε από την παρόμοια προβληματική του Quine (βλ. Quine, W. V.O. "Methodological reflections on current linguistic theory", στο D. Davidson and G. Harman (επιμ.), *Semantics of Natural Language*, New York Humanities Press, 1972.). Με τον Davidson ξεκίνησε τη δεκαετία του 1960, η προσπάθεια να φτιαχτούν θεωρίες σημασίας (theories of meaning) για φυσικές γλώσσες. Ο Davidson προσέγγισε τη σημασιολογία καθαρά εμπειρικά.

²¹ Στο έργο του "πρώιμου" Wittgenstein αποτυπώνεται αυτό που αργότερα υιοθέτησε και ο Davidson, ότι δηλαδή, η σημασία, το νόημα μιας πρότασης είναι η συνθήκη αλήθειας της, δηλαδή η συνθήκη που είναι αναγκαία και επαρκής προκειμένου η πρόταση να αληθεύει.
Βλ. Davidson, Donald. 1994a. "The Social Aspect of Language." In *The Philosophy of Michael Dummett*, edited by B. McGuinness, 1–16. Dordrecht: Kluwer. Reprinted in Davidson (2005), 119.

²² Chomsky, N. (2008). *Γλώσσα και Νους*. Μτφ. Γιάννης- Νικόλαος Μανιάτης- Νίκος Πατέλης. Εκδόσεις Πολύτροπον: Αθήνα., σ. 16.

που μας ενώνουν πολιτισμικά και κοινωνικά, αποδεικνύοντας ότι η γλώσσα είναι ζωή, έκφραση, δημιουργία, μοναδική μέσα στην οικουμενικότητά της, χωρίς μιμήσεις και περιορισμούς.

Ο βασικός σκοπός της παρούσας διδακτορικής διατριβής είναι να αναλύσει το θεωρητικό υπόβαθρο της Καθολικής Γραμματικής, αναδεικνύοντας τη φυσική της δυναμική και την έμφυτη προέλευσή της, μέσα από την *a priori* δομή της, η οποία αποτέλεσε τη βάση για την ανάλυση της δημιουργικής φύσης της γλώσσας. Η παρούσα διατριβή διεισδύει ερευνητικά στα άδυτα του εγκεφάλου και με τη βοήθεια των Νευροεπιστημών επιχειρεί να αποδείξει τη βιολογική προέλευση της δημιουργικότητας, η οποία χαρακτηρίζει τον άνθρωπο και τα συνεχή επιτεύγματά του.²³

Συνεπώς, σκιαγραφείται το θεωρητικό υπόβαθρο, το οποίο δημιούργησε το πλαίσιο μελέτης για την επιλογή του πεδίου έρευνας. Συγκεκριμένα, αναδεικνύεται η υπό εξέταση προβληματική, η οποία διατυπώθηκε αφότου πρώτα εντοπίστηκε -από τη μελέτη συναφών βιβλιογραφικών πηγών- το βιβλιογραφικό “κενό”, που ερμηνεύεται ως προς το αντικείμενο έρευνας που δεν έχει διερευνηθεί επαρκώς και ενδιαφέρει. Ακολουθεί σαφής διατύπωση της ερευνητικής προβληματικής μέσα από τον καθορισμό των ερευνητικών ερωτημάτων της παρούσας διδακτορικής διατριβής.

Τα ερευνητικά ερωτήματα που πραγματεύεται η συγκεκριμένη διατριβή σχετίζονται τόσο με το θεωρητικό υπόβαθρο της Καθολικής Γραμματικής που ανέδειξε ο Chomsky σχετικά με την προέλευση της γλώσσας και την κατάκτησή της, όσο και με τη βαθιά θεωρητική της σύνδεση με το πεδίο της Αναλυτικής Φιλοσοφίας και δη, της Φιλοσοφίας της Γλώσσας. Η συμβολή της Νευροεπιστήμης της Γλώσσας στη διερεύνηση της πολυπλοκότητας της σχέσης μεταξύ εγκεφάλου και γλωσσικής λειτουργίας αποτελεί ένα από τα πιο σημαντικά σημεία έρευνας της διατριβής, όπου βέβαια βασίστηκε και ο σχεδιασμός της μεθοδολογικής προσέγγισης που ακολουθήθηκε στην ποιοτική έρευνα μέσω της συνέντευξης.

Συγκεκριμένα, τα ερωτήματα, μέσα από την προβληματική της Φιλοσοφίας της Γλώσσας, της Γλωσσολογίας και των Νευροεπιστημών είναι: α) Βασίζεται η Καθολική Γραμματική στην ρασιοναλιστική γλωσσολογική θεώρηση του Descartes και της Γραμματικής του Port- Royal; β) Βασίζεται η Καθολική Γραμματική σε *a priori*

²³ Chomsky, N., *Language and problems of Knowledge, The Managua Lectures*, M.I.T. Press, 1987, p. 6.

γλωσσικές δομές σύμφωνα με την εγγενή της φύση; γ) Πώς ερευνάται η σχέση εγκεφάλου και γλώσσας και πώς επηρεάζεται η γλωσσική ικανότητα από εγγενείς ή επίκτητες εγκεφαλικές βλάβες; δ) Πώς διερευνάται η σχέση ανάμεσα στη βιολογική προέλευση της γλώσσας και τη δημιουργική δυναμική της; ε) Ποιος είναι ο ρόλος της συνείδησης στη γλωσσική κατάκτηση; στ) Απορρίπτει η Γενετική-Μετασχηματιστική Γραμματική τη συμβολή του περιβάλλοντος ή δρα σε συνέργεια με τους κοινωνικούς και πολιτισμικούς παράγοντες;

Τα συγκεκριμένα ερωτήματα αναγνωρίζονται ως προϊόν της ανθρώπινης ύπαρξης που συνεπάγεται, όπως θα δούμε στα κεφάλαια που ακολουθούν, την έμφυτη ανάγκη του ανθρώπου να ανακαλύψει τις ρίζες του, τη γνώση, τη γλώσσα του, ως προϊόν της αέναης μετουσίωσης του δημιουργικού νου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΑ

1. Η Αναλυτική Φιλοσοφία

Το πιο καίριο ίσως πρόβλημα της σύγχρονης φιλοσοφίας και ιδιαίτερα της αναλυτικής ή πιο συγκεκριμένα, της γλωσσοαναλυτικής, είναι, όπως υποστηρίζει ο Θεόφιλος Βέϊκος, το πώς μπορούμε να διαφύγουμε από τον «λαβύρινθο» των διαφόρων ερμηνευτικών προσεγγίσεων.²⁴ Ποτέ άλλοτε στο παρελθόν η φιλοσοφία δεν φάνταζε τόσο πολύπλοκη, ιδίως, όταν σύμφωνα με τα λόγια του Wittgenstein, θα έπρεπε να είναι «ολότελα απλή».²⁵ Το φαινόμενο αυτό οφείλεται κυρίως στη διάλυση της ενότητας των ετερογενών λειτουργιών της φιλοσοφίας. Με τις θετικιστικές και αναλυτικές μεθόδους προβάλλονται φιλοσοφίες κυρίως προσανατολισμένες προς την έρευνα των θεμελίων και των προϋποθέσεων των επιμέρους επιστημών. Οι τάσεις που αναπτύσσονται είναι πρώτον, μια αντιμεταφυσική, ενάντια σε κάθε μυστικισμό πραγματικότητα, και δεύτερον, μια τάση αντισυστημική και υπέρ ενός ανοιχτού πλέον διαλόγου, μέσα από τη συνεχή επικοινωνία των φιλοσόφων, ενθαρρύνοντας την ανάπτυξη πολιτιστικών σχέσεων ανάμεσα στους λαούς με την ραγδαία διάδοση την γνώσης ξένων γλωσσών και συνεπώς την οργάνωση συμποσίων και διεθνών συνεδρίων φιλοσοφίας.²⁶

Συμπεραίνεται λοιπόν, η καταγωγή της σύγχρονης αναλυτικής φιλοσοφίας μέσα από την κλασική ευρωπαϊκή φιλοσοφία και ιδιαίτερα μέσα από τον εμπειρισμό. Ο εμπειρισμός, όπως και ο ορθολογισμός, ισχυρό ρεύμα σκέψης που ξεκίνησε και αναπτύχθηκε μαζί με τις κοινωνικές εξελίξεις και τις επιστήμες τον 17^ο αιώνα στην Αγγλία, είχε ως αποτέλεσμα την αλλαγή του τρόπου σκέψης, δηλαδή, την απομάκρυνση από την αυθεντία, την επαγωγική προσέγγιση των πραγμάτων και τη χρήση της λογικής επιχειρηματολογίας. Συνεπώς, κυρίως μέσα από τη βρετανική παράδοση αναπτύχθηκε και άνθισε η αναλυτική φιλοσοφία.

²⁴ Βέϊκος, Θ. (2000). *Αναλυτική Φιλοσοφία*. Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σ. 13.

²⁵ Wittgenstein, L. (1977). *Φιλοσοφικές Έρευνες*. Εκδόσεις Παπαζήση, σ. 52.

²⁶ Βλ. Βέϊκος, σ. 14-15.

1.1 Αναλυτική Φιλοσοφία και Γλώσσα

Στις ρίζες της αναλυτικής φιλοσοφίας βρίσκεται το γεγονός ότι η φιλοσοφία διεξάγεται γλωσσικά. Είναι ένα σύνολο προτάσεων. Συνθήκη λοιπόν για τη διεξαγωγή της φιλοσοφίας είναι αυτές οι προτάσεις να έχουν νόημα. Η ανάλυση του νοήματος ή της σημασίας των προτάσεων ερμηνεύεται από τη φιλοσοφία της γλώσσας, δεδομένου του γεγονότος ότι η αναλυτική φιλοσοφία προέκυψε αρχικά από την ανάπτυξη της φιλοσοφίας της γλώσσας. Αυτή η ανάπτυξη με τη σειρά της οφείλεται στη διατύπωση, στην αρχή του 20ου αιώνα, μιας νέας μορφής λογικής, της λογικής θεωρίας του Γερμανού φιλοσόφου και μαθηματικού Gottlob Frege, ο οποίος θεωρείται ως ο «πατέρας» της αναλυτικής φιλοσοφίας και ο μεγαλύτερος λογικιστής μετά τον Αριστοτέλη. Οι έρευνές του στη Φιλοσοφική Λογική, στη Φιλοσοφία των Μαθηματικών και στη θεωρία του νοήματος αποτελούν αφετηρία και σημείο αναφοράς για τις μετέπειτα έρευνες φιλοσόφων όπως ο L. Wittgenstein, ο S. Kripke και ο R. Carnap, ενώ διαφαίνεται η επήρεια του έργου των G. W. Leibniz, D. Hume, B. Bolzano, κ.α.

Ο Θ. Βέϊκος αναφέρει ότι ο Frege «θεωρούσε τη φυσική γλώσσα ως όργανο απαραίτητο τόσο στην καθημερινή χρήση, όσο και στη λογική. Γιατί ως λύση του προβλήματος της κυριαρχίας που ασκεί πάνω στο ανθρώπινο πνεύμα η λέξη, μπορεί μόνο να σταθεί μια λογική, τεχνητή γλώσσα ικανή να βοηθήσει τη φιλοσοφία να ξεφύγει από τις πλάνες της, πλάνες που αναφέρονται στις σχέσεις εννοιών, πλάνες που γεννιούνται μέσα από τη χρήση των γλωσσών και που είναι συχνά αναπόφευκτες».²⁷

Ο Alexander Martinich, γνωστός κυρίως για τη σημαντική συνεισφορά του στον τομέα της φιλοσοφίας της γλώσσας, έχει εξετάσει θέματα όπως η σημασία των προτάσεων, η ερμηνεία της γλώσσας και η επικοινωνία. Στο έργο του *The Philosophy of Language*, που είναι μία συλλογή άρθρων από διάσημους φιλοσόφους της γλώσσας, ο Martinich καταπιάνεται με τα θεμελιώδη ερωτήματα που αφορούν τη φύση της γλώσσας και τη σχέση της με τη σκέψη και την πραγματικότητα. Οι θεματικές του περιλαμβάνουν ζητήματα όπως η αναφορά, η έννοια, η σημασία και η χρήση της γλώσσας. Αυτά τα ζητήματα είναι ζωτικής σημασίας για την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο οι άνθρωποι επικοινωνούν νοήματα και κατανοούν τον κόσμο.²⁸ Ο Martinich, επηρεασμένος από τον Frege, τον Russell και τον Wittgenstein, εξετάζει επίσης τη

²⁷ Βλ. Βέϊκος 2000, σ. 62.

²⁸ Βλ. in Martinich, A. P. (1996). *The Philosophy of Language*. Published by Oxford University Press, New York (3rd ed.). "Language and Problems of Knowledge" by Noam Chomsky, p. 558.

διάκριση μεταξύ σημασίας (meaning) και αναφοράς (reference), καθώς και τις διάφορες θεωρίες που σχετίζονται με αυτές.

Η φιλοσοφία της γλώσσας που προωθεί ο Martinich έχει σημαντικές επιπτώσεις τόσο στη θεωρητική όσο και στην εφαρμοσμένη φιλοσοφία, επιτρέποντας μια βαθύτερη κατανόηση της φύσης της ανθρώπινης επικοινωνίας και της χρήσης της γλώσσας για την έκφραση πολύπλοκων εννοιών.

Εντός της ανθολογίας του Martinich, παρατίθεται η θεώρηση του Chomsky για την έμφυτη άπειρη χρήση της γλώσσας που την παρομοιάζει με τα μαθηματικά.²⁹ Όταν λοιπόν γλωσσολόγοι όπως ο Chomsky, ανέπτυξαν υπολογιστικά μοντέλα για να εξηγήσουν την ικανότητα χρήσης της γλώσσας, οι φιλόσοφοι άρχισαν να αναρωτιούνται αν η χρήση της γλώσσας και η σκέψη θα μπορούσαν να πραγματοποιούνται όχι μόνο από τον εγκέφαλο αλλά επίσης από άλλα υλικά συστήματα όπως οι υπολογιστές. Η αλλαγή στον παραδοσιακό τρόπο σκέψης οδήγησε σε μια φιλοσοφική αναζήτηση για την μεταφυσική διάσταση του νου. Η αναζήτηση αυτή, όσον αφορά τα νοητικά φαινόμενα, αποτελεί έναν από τους πιο ανθηρούς τομείς της αναλυτικής φιλοσοφίας, τη φιλοσοφία του νου.

Η φιλοσοφία του νου παρακολουθεί στενά τις εξελίξεις στη γνωσιακή επιστήμη, τις νευροεπιστήμες και την πειραματική ψυχολογία. Ωστόσο, με την αποδέσμευση της έννοιας του νοήματος από την ψυχολογική της ερμηνεία η προβληματική γύρω από τη φύση του γλωσσικού νοήματος συγκροτεί το πεδίο που ονομάζουμε σήμερα φιλοσοφία της γλώσσας.

Είναι αλήθεια, ότι η δυτική φιλοσοφία ξεκίνησε πρωτίστως ως μεταφυσική. Το πλατωνικό πρότυπο είναι ακριβώς το πρότυπο της κλασικής μεταφυσικής. Ωστόσο, με την άνοδο του νοησιαρχικού μοντέλου του Descartes, το ερώτημα μετατίθεται από το οντολογικό στο νοητικό και η μεταφυσική απορρίπτεται. Ο A.J. Ayer, αναφέρει ότι “η μεταφυσική θέση ότι η φιλοσοφία μας παρέχει γνώση για κάποια υπερβατική πραγματικότητα απορρίφθηκε. Με αυτή την έννοια απέρριψε τη μεταφυσική και ο Kant, αλλά αυτός κατηγόρησε τους μεταφυσικούς ότι αγνοούν τα όρια της ανθρώπινης νόησης. Με λίγα λόγια η γλωσσική σύγχυση είναι η κύρια πηγή της μεταφυσικής.”³⁰ Το

²⁹ Ο. π. σ. 566.

³⁰ Ayer, A.J., *Γλώσσα, Αλήθεια και Λογική* (1936). Μτφρ.Λίζα Τάταρη- Ντουριέ. Εκδόσεις Τροχαλία, Αθήνα, 1994, σ.9 (Ο Άγγλος φιλόσοφος A.J. Ayer (1910-1989) ήταν γνωστός για τις ιδέες του, που προώθησαν τον Λογικό Θετικισμό, ιδιαίτερα μέσω του συγκεκριμένου βιβλίου του, όπως η θέση του ότι η αρχή της επαληθευσιμότητας -verification principle- δηλαδή, η αρχή ότι αν και μόνο αν, είναι δυνατή η λογική ή εμπειρική επαλήθευση, τότε μια πρόταση έχει νόημα. Δηλώσεις του τύπου “ο Θεός

νοησιαρχικό μοντέλο θα δώσει, με τη σύγχρονη αναλυτική φιλοσοφία, τη θέση του στο γλωσσολογικό. Έτσι η γλώσσα βρίσκεται στο επίκεντρο, ενώ οι σκέψεις και οι ιδέες δίνουν τη θέση τους στις λέξεις, τις προτάσεις και το νόημά τους. Ως αρχή της φιλοσοφίας προσδιορίζεται η ασάφεια και η σύγχυση της γλώσσας μέσα από το πρίσμα της κατανόησης.³¹

Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Chomsky, αρχικά, με τις θεωρίες του για τη γλωσσολογία, αντιμετωπίστηκε από την επίσημη ακαδημαϊκή αντίληψη ως ένας αιρετικός της παραδοσιακής επιστήμης χωρίς μέλλον. Η αριστερή σκέψη τον θεώρησε ως μεταφυσικό, παρά την υλιστική προσέγγισή του για τη γλώσσα. Η βασική του θέση ήταν, όπως τονίζει ο Ν. Κοτζιάς στον πρόλογο του βιβλίου του Chomsky *Η αρχιτεκτονική της γλώσσας*, ότι ο «άνθρωπος διαθέτει τη βιολογική ικανότητα, αλλά και τη σωματική δομή για να κατακτήσει, να παραγάγει και να αναπαραγάγει τη γλώσσα και να διαμορφώσει ένα επικοινωνιακό όργανο κοινής δομής»³², καθώς υπάρχει στον σύγχρονο άνθρωπο, εκ γενετής, μια γλωσσική γραμματική δομή, κάτι που σε καμία περίπτωση δεν θα μπορούσε να εκληφθεί ως κάτι το μεταφυσικό. Συνεπώς, η προσέγγιση της γλώσσας και της γραμματικής έγινε από τον Chomsky με τον πλέον επιστημονικό-υλιστικό τρόπο. Η γλώσσα, όπως υποστήριξε, στηρίζεται στην ικανότητα που απέκτησε ο άνθρωπος να ομιλεί, να συνομιλεί και βέβαια να επικοινωνεί, καθώς διαθέτει μια φυσική υποδομή στον εγκέφαλό του που του διασφαλίζει τη συγκρότηση λόγου πάνω σε κοινές δομές, πάνω σε μια γενετική γραμματική. Η προσέγγιση αυτή μεθοδολογικά, διαλεκτικά και υλιστικά, δεν διαφέρει σε τίποτα από εκείνη του F. Engels, ο οποίος περιέγραψε «με ποιο τρόπο ο άνθρωπος μετατρέπεται μέσω της εργασίας σε κοινωνικό ον»³³.

Η φιλοσοφία της γλώσσας είναι εκείνο το φιλοσοφικό πεδίο που έχει ως αντικείμενο την προβληματική γύρω από τη φύση του γλωσσικού νοήματος. Είναι αδιαμφισβήτητο ότι η γλώσσα κατέχει τεράστια σημασία στην ανθρώπινη ζωή, σε σημείο να αναφέρεται συχνά ότι η κατοχή γλώσσας και η ικανότητα γλωσσικής

υπάρχει” ή “η φιλανθρωπία είναι καλή” δεν είναι ψευδείς ή αληθείς, αλλά χωρίς νόημα. Με την εισαγωγή της αρχής της επαληθευσιμότητας οι φιλόσοφοι του κύκλου της Βιέννης ήθελαν να προστατεύσουν τις προτάσεις της επιστήμης από άλλες προτάσεις που προβάλλονται ως αληθείς ή ψευδείς χωρίς να είναι αναλυτικές ή εμπειρικές).

³¹ Βλ. Βέικος, σ.17.

³² Chomsky, N., *Η αρχιτεκτονική της γλώσσας* (*The Architecture of Language*, 2000). Μτφρ. Άγγελ. Φιλιππάτος. Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2003, Πρόλογος: Ν. Κοτζιάς, σελ.9. (Το βιβλίο αυτό αποτελεί τη σύνοψη μιας σειράς διαλέξεων που έδωσε ο Chomsky, τον Ιανουάριο του 1996 στο Δελχί. Το γεγονός αυτό προκάλεσε έναν πρωτοφανή ενθουσιασμό στην ακαδημαϊκή κοινότητα του Δελχί.

³³ Ο.π., σελ. 10. Επίσης, βλ. F. Engels, *Η Διαλεκτική της Φύσης*, μτφ. Ι. Μπιτσάκης. Εκδ. Σύγχρονη Εποχή, 2011.

επικοινωνίας είναι το κεντρικότερο γνώρισμα του ανθρώπου, ένα γνώρισμα δυνάμει του οποίου ο άνθρωπος είναι κοινωνικό και έλλογο ον. Η κατοχή και η χρήση της γλώσσας επιτρέπει αφ' ενός την επικοινωνία και αφ' ετέρου τη δυνατότητα δομημένων σκέψεων και συγκροτημένων συλλογισμών. Με τη χρήση της γλώσσας καθίσταται δυνατό να διατυπώσουμε τις σκέψεις μας ώστε να γίνουν κατανοητές στους άλλους καθώς και να κατανοήσουμε τις δικές τους σκέψεις, κάτι που σε τελική ανάλυση καθιστά δυνατή τη μετάδοση γνώσης από γενιά σε γενιά και από άνθρωπο σε άνθρωπο. Η γλώσσα και η γλωσσική επικοινωνία είναι πράγματι ιδιαίτερα πολύπλοκα φαινόμενα που μπορεί κανείς να προσεγγίσει από διάφορες προοπτικές, π.χ. από την προοπτική της ιστορικής εξέλιξης μιας συγκεκριμένης γλώσσας, μελετώντας την ετυμολογία των όρων της, από την προοπτική του γλωσσολόγου, μελετώντας τη φωνολογία, δηλαδή τη φύση των ήχων που αποτελούν γλωσσικά εκφωνήματα, τη γραμματική σύνταξη μιας γλώσσας ή την σημασιολογία μιας γλώσσας, δηλαδή τις σχέσεις των γλωσσικών στοιχείων με τον κόσμο.

Ιστορικά, η θεώρηση ότι αντικείμενο της φιλοσοφίας αποτελεί η διαλεύκανση της κοινής γλώσσας μέσα από τον μετασχηματισμό της σε μια ιδεατή γλώσσα, προηγήθηκε της θεώρησης ότι αντικείμενο της φιλοσοφίας είναι η κατανόηση της κοινής γλώσσας. Για τους φιλοσόφους της ιδεώδους γλώσσας (B. Russell και πρώιμος L. Wittgenstein)³⁴ η γλωσσική ανάλυση συνίσταται στον μετασχηματισμό των προτάσεων της κοινής γλώσσας σε μια ιδεώδη και λογικά διάφανη γλώσσα, μια γλώσσα στην οποία φαίνεται η λογική θέση κάθε συμβόλου και στην οποία δεν υπάρχουν οι αμφισημίες, οι ασάφειες και οι αντιφάσεις της κοινής γλώσσας. Το σημείο αφετηρίας των φιλοσόφων της ιδεώδους γλώσσας είναι η διάκριση ανάμεσα στην γραμματική μορφή μιας γλωσσικής πρότασης και στην λογική της μορφή. Οι γλωσσικές προτάσεις εκφράζουν σκέψεις ή προτάσεις και όπως η γλωσσική πρόταση έχει μια γραμματική δομή, έτσι και η σκέψη ή η πρόταση που εκφράζει έχει μια λογική δομή. Ο λογικός συμβολισμός που

³⁴ Ο Russell, μαζί με τον Alfred North Whitehead, ανέπτυξε το έργο *Principia Mathematica*, το οποίο επιχείρησε να θεμελιώσει τα μαθηματικά πάνω σε λογικά αξιώματα, πιστεύοντας ότι η γλώσσα της λογικής θα έπρεπε να είναι απαλλαγμένη από τις ασάφειες και τις αμφισημίες της καθημερινής γλώσσας. Ο Wittgenstein, ως μαθητής του Russell, στην πρώτη περίοδο του έργου του (*Tractatus Logico-Philosophicus*) είχε παρόμοιες ιδέες όσον αφορά την ιδεώδη γλώσσα. Συνεπώς, ο Russell και ο πρώιμος Wittgenstein συμμερίζονταν την ιδέα ότι η γλώσσα πρέπει να εξυπηρετεί μια λογική δομή και να είναι απαλλαγμένη από ασάφειες, με στόχο να αποτελέσει ένα εργαλείο ακριβούς σκέψης. Ο ύστερος Wittgenstein, όμως, επαναξιολόγησε αυτήν την ιδέα και υποστήριξε ότι η γλώσσα είναι πολύ πιο περίπλοκη και εξαρτάται από το πλαίσιο, τη χρήση και τις ανθρώπινες δραστηριότητες. Βλ.. Bertrand Russell. *The Principles of Mathematics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1903. [Chapter 4].

εισήγαγε ο Frege είναι σήμερα πλέον αφομοιωμένος στην Λογική των φυσικών γλωσσών. Ένας τρόπος για να κατανοήσουμε τι εννοούμε με τη λογική μορφή μιας πρότασης είναι ο εξής: η λογική μορφή της πρότασης καθορίζει τις λογικές σχέσεις της πρότασης με άλλες προτάσεις, δηλαδή καθορίζει το ρόλο που δύναται να έχει η πρόταση αυτή στην συγκρότηση έγκυρων επιχειρημάτων στα οποία η πρόταση εμφανίζεται είτε μεταξύ των προκειμένων είτε ως συμπέρασμα. Σύμφωνα με τους φιλοσόφους της ιδεώδους γλώσσας η γραμματική μορφή των προτάσεων της κοινής γλώσσας συχνά παραπλανά ως προς την λογική, νοηματική δομή, σε σημείο πολλά φιλοσοφικά προβλήματα και φιλοσοφικά αδιέξοδα να είναι αποτέλεσμα αυτής της πλάνης. Για τον λόγο αυτό απαιτείται ένας μετασχηματισμός της κοινής γλώσσας σε μια γλώσσα της οποίας η συντακτική-γραμματική μορφή ταυτίζεται με τη λογική μορφή. Μεταφράζοντας την κοινή γλώσσα στη γλώσσα της Λογικής (πρότυπο υπήρξε η γλώσσα των *Principia Mathematica* των Russell-Whitehead) απαλλασσόμαστε από φιλοσοφικά αδιέξοδα. Σύμφωνα με τους φιλοσόφους της ιδεώδους γλώσσας, οι φιλόσοφοι λένε συχνά ανοησίες επειδή δεν κατανοούν τη λογική σύνταξη της γλώσσας. Με τη λογική ανάλυση των γλωσσικών διατυπώσεων καθίσταται φανερό πως ερωτήματα γύρω από την ύπαρξη του 'μη-όντος' αποτελούν α-νοησίες, διότι οι διατυπώσεις τέτοιων ερωτημάτων παραβιάζουν την λογική γραμματική, τη λογική σύνταξη της γλώσσας. Αναφορικά με τη σχέση σύνταξης και νοήματος, μια σχέση που τονίζεται ιδιαίτερα στο έργο του Chomsky (ιδίως στα έργα του, *Syntactic Structures* και *Language and Mind*), ο Νίκος Ταμπάκης, υποστηρίζει την ενότητα της φύσης του νοήματος με τη θεωρία για τη σύνταξη.

Συγκεκριμένα, αναφέρει ότι: «Πράγματι, συνεχίζεται πάντα η διαμάχη ως προς το αν η σύνταξη από μόνη της -δηλαδή μόνον η διαχείριση συμβόλων- μπορεί να δημιουργήσει νόημα. Θα επιμείνω, λοιπόν, σε μια ορισμένη ομοιότητα μεταξύ σύνταξης και νοήματος, διότι είναι οι ομοιότητες που ενώνουν τις έννοιες και τα πράγματα. Δίνω ένα προβάδισμα στο νόημα επειδή θα πρέπει εξελικτικά να προηγήθηκε κάπως της σύνταξης: αμφιβάλλει κανείς ότι ένας και μόνον φθόγγος μπορεί να μεταφέρει άφθονο νόημα;! Έτσι νομίζω ότι στις κοινές ρίζες των διαφόρων γλωσσών θα πρέπει να αναζητηθεί μάλλον μια 'γενετική νοηματοδοσία' παρά μια 'γενετική γραμματική'. Πρώτον, είναι τόσο προφανής η ευεργετική αλληλοεμπλοκή νοηματοδοσίας και σύνταξης, ώστε η βιολογική-εξελικτική διαδικασία να αναλάβει αμέσως τη συνένωσή τους, ανεξάρτητα από το ποιά από τις δύο εμφανίστηκε πρώτη. Όμως υπάρχει, νομίζω,

ένας δεύτερος σοβαρός λόγος που επιβάλλει τη συνένωση νοήματος και σύνταξης: μια μεταξύ τους ομοιότητα στο επίπεδο οργάνωσής τους. Παρά τις αποκλίσεις από γλώσσα σε γλώσσα, διαπιστώνονται κάποιοι κανόνες διάταξης έτσι ώστε εύλογα να μιλούν για μια παγκόσμια 'γενετική γραμματική' ».³⁵

Εξάλλου, όπως αναφέρει και ο Umberto Eco στο βιβλίο του *Η Αναζήτηση της Τέλειας Γλώσσας* (πρώτη έκδοση 1995), το οποίο σημειολογικά αφηγείται την αγωνία του σκεπτόμενου ανθρώπου να ανακαλύψει, πέρα και πίσω από τα στοιχεία που η παράδοση και η ιστορία τού κληροδότησαν, την αλήθεια της τέλει γλώσσας, οι έρευνες γύρω από μια ιδεώδη, τέλεια γλώσσα επανειλημμένα διασταυρώνονται με τις έρευνες γύρω από μια παγκόσμια, καθολική γραμματική.³⁶ Το θείο δώρο της τέλει γλώσσας, που δόθηκε στον Αδάμ μέχρι το χτίσιμο του Πύργου της Βαβέλ, του πύργου της γλωσσικής σύγχυσης, αναφέρεται από τον Δάντη ως *forma locutionis*, μια γλωσσική μορφή που υποδηλώνει την ύπαρξη γλωσσικών συμπάντων, δηλαδή, την ύπαρξη κάποιων κανόνων στα θεμέλια της δημιουργίας κάθε φυσικής γλώσσας. Ο Pinker αναφέρει χαρακτηριστικά ότι «το πραγματικά καταπληκτικό στοιχείο όσον αφορά το είδος μας αποτυπώνεται με τον καλύτερο τρόπο στην ιστορία του Πύργου της Βαβέλ, όπου η ανθρωπότητα μιλώντας μία μόνο γλώσσα έφτασε τόσο κοντά στον ουρανό ώστε ο ίδιος ο Θεός ένωσε ότι απειλείται. Η κοινή γλώσσα συνδέει τα μέλη μιας κοινότητας μέσα σε ένα δίκτυο κοινών σε όλους πληροφοριών με τρομερή συλλογική ισχύ.»³⁷

Όπως τονίζει ο Eco, στο *De modis* ο Βοήθιος της Δακίας υπενθυμίζει ότι από κάθε υπαρκτό ιδίωμα μπορούν να συναχθούν οι κανόνες μιας παγκόσμιας γραμματικής που προκύπτει τόσο από την ελληνική όσο και από τη λατινική (Quaestio 6). «Η 'κατοπτρική γραμματική' υποστήριζε μια σχέση κατοπτρικότητας μεταξύ γλώσσας, σκέψης και φύσης των πραγμάτων, διότι, κατ' αυτούς, από τους *modi essendi* εξαρτώνταν οι *modi intelligenti* και κατά συνέπεια οι *modi significanti*»³⁸ Επομένως, αυτό που ο Θεός δίνει στον Αδάμ δεν είναι μόνο γλωσσική ικανότητα και δεν είναι ακόμα φυσική γλώσσα: είναι οι βάσεις μιας παγκόσμιας γραμματικής, το τυπικό αίτιο, η γενική αρχή που δομεί τη γλώσσα, τόσο ως προς το λεξικό της, όσο και ως προς τα μορφο-συντακτικά φαινόμενα της γλώσσας που σιγά-σιγά θα σχηματίσει ο Αδάμ ζώντας

³⁵ Ταμπάκης, Ν. (1998). *Από την Ποίηση στη Λογική: Προς μια θεωρία της συνείδησης*. Εκδόσεις Γκοβοστή, Αθήνα, σ.90-91.

³⁶ Eco, U. (1998). *Η Αναζήτηση της Τέλειας Γλώσσας στην Ευρωπαϊκή Παιδεία*, μτφ. Άννα Παπασταύρου. Εκδόσεις ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, σ.23.

³⁷ Pinker, 2000, σ. 18.

³⁸ Ο. π., σ.75-76.

και ονομάζοντας τα πράγματα.³⁹

Σύμφωνα με τη Maria Corti, η ιδέα μιας παγκόσμιας γραμματικής κυκλοφορούσε ευρύτατα στη μεσαιωνική κουλτούρα και ο Dante Alighieri γνώριζε τις συζητήσεις περί αυτής. Συνεπώς, δεν ήταν απαραίτητο να γνωρίζει κανείς το κείμενο του Βοήθιου για να ξέρει ότι η γραμματική είναι μία και μοναδική σε όλες τις γλώσσες έστω και αν διαφέρει επιφανειακά. «Κατά συνέπεια, στην αναζήτηση της τέλει γλώσσας, ο Δάντης μπορούσε να θεωρήσει τη *forma locutionis* που δόθηκε από το Θεό ως έναν εγγενή μηχανισμό, ο οποίος στη σύγχρονη εποχή θυμίζει ακριβώς τις καθολικές αρχές με τις οποίες ασχολείται η παραγωγική γραμματική του Chomsky (η οποία εξάλλου εμπνέεται από τα ορθολογιστικά ιδεώδη του Καρτέσιου και των γραμματικών του 1700 του Port-Royal, οι οποίοι επανέρχονταν στη μοδιστική παράδοση του Μεσαίωνα).»⁴⁰

Η γλωσσική ανάλυση ως μετασχηματισμός σε μια λογικά διάφανη γλώσσα καθίσταται ο σκοπός της φιλοσοφίας. Ο πρώιμος Wittgenstein γράφει ότι “οι περισσότερες προτάσεις και τα περισσότερα ερωτήματα που έχουν διατυπωθεί για φιλοσοφικά ζητήματα δεν είναι εσφαλμένα αλλά “α-νόητα” (“non-sense”). Τα περισσότερα ερωτήματα και οι προτάσεις των φιλοσόφων στηρίζονται στο ότι δεν καταλαβαίνουμε τη λογική της γλώσσας μας. Σκοπός της φιλοσοφίας είναι η λογική διασάφηση των σκέψεων, καθώς οφείλει να αποσαφηνίζει και να οροθετεί αυστηρά τις σκέψεις που συνήθως είναι, θα λέγαμε, θολές και συγκεχυμένες”⁴¹. Όπως αναφέρει ο Augoux, το *Tractatus logico-philosophicus*, τελείωνε ήδη με την ιδέα «πως η μόνη σωστή μέθοδος στη φιλοσοφία είναι να λέει κανείς μόνο ό,τι μπορεί να πει σωστά και να σιωπά για τα υπόλοιπα. Στο *Tractatus* η δομή της πραγματικότητας φαινόταν να παρέχεται από τη δομή της γλώσσας. Η ανάλυση της γλώσσας παραμένει στο επίκεντρο των *Ερευνών*, αλλά φαίνεται πως η αντιστοιχία της με τη δομή της πραγματικότητας δεν εμπεριέχεται σε μια αινιγματική ισομορφία μεταξύ της γλώσσας και της λογικής μορφής του σύμπαντος: αυτό που μας φαίνεται ως “δομή” της πραγματικότητας δεν είναι τίποτα άλλο από τη σκιά που προβάλλει η γραμματική της γλώσσας μας. Όλα τα προβλήματα που τίθενται στο *Tractatus*, αρχίζοντας από το πρόβλημα των σχέσεων μεταξύ γλώσσας, σκέψης και πραγματικότητας, μπορούν λοιπόν να βρουν τη λύση τους στη

³⁹ Corti, M., *Dante a un nuovo crocevia, Le lettere (Societa dantesca italiana. Centro di studi e documentazione dantesca e medievale. Quaderno 1)*, Libreria commissionaria Sansoni, Firenze, 1981, p.47.

⁴⁰ Βλ. Eco, 1995, σ. 77.

⁴¹ Βλ. Wittgenstein, L., *Tractatus Logico-Philosophicus*. Μτφρ. Θ. Κιτσόπουλος, Επιμ. Ζήσ. Λορεντζάτος. Εκδ. Παπαζήση, 1978.

γραμματική.»⁴² Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Θανάσης Σακελλαριάδης, στο βιβλίο του *ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΑ: Ο «ποιητικός» στοχασμός του Ludwig Wittgenstein*, «ο Wittgenstein μας καλεί να δούμε με νέο τρόπο τον κόσμο χωρίς την κοσμοθεωρία της παλαιάς φιλοσοφίας, κι αυτό θα το επεξεργαστεί στο ύστερο έργο του. Εν πολλοίς, προσαρμόζει και την ίδια τη γλωσσική λειτουργία στον τρόπο συγκρότησης των εννοιών, γι' αυτό σε κάθε βήμα του επινοεί νέες σκέψεις, έχοντας επίγνωση όλων των δυσκολιών που συνιστά το εγχείρημα. Οι προτάσεις του *Tractatus* αποτελούν την «ανεμόσκαλα» και όποιος τις καταλάβει πρέπει να τις ξεπεράσει πετώντας την ανεμόσκαλα, αφού πρώτα ανέβει με αυτή.»⁴³ Σημαντική για τη γλώσσα, η ιδέα του “παιγνίου της γλώσσας”, η οποία, όπως θα αναλύσουμε σε επόμενο εδάφιο, ακυρώνει το ιδανικό μιας τέλει γλώσσας, που ήταν κυρίως στόχος της αναλυτικής φιλοσοφίας του Μεσαίωνα. Η επιχειρηματολογία του Wittgenstein ενάντια στην ύπαρξη μιας ιδιωτικής γλώσσας στοχεύει στο να αναδείξει το δημόσιο γλωσσικό παιχνίδι ως διεργασία που επιτρέπει την αναπαράσταση νοητικών καταστάσεων.

Στον αντίποδα της φιλοσοφίας της ιδεώδους γλώσσας ο ύστερος Wittgenstein αντιτάχθηκε στο ότι είναι αναγκαία η λογική ανασυγκρότηση της κοινής γλώσσας. Η πολυπλοκότητα και ο πλούτος της κοινής γλώσσας δεν συλλαμβάνεται από ένα στατικό λογικό σύστημα. Ενώ οι ασάφειες και οι αντιφάσεις της κοινής γλώσσας αποτελούν για τους φιλοσόφους της ιδεώδους γλώσσας αδυναμίες που χρειάζονται επιδιόρθωση, για τους φιλοσόφους της κοινής γλώσσας είναι ό,τι προσδίδει στην γλώσσα τον πλούτο της, την ευελιξία της και τη δυνατότητά της να πολλαπλασιάζει απεριόριστα τις δυνατότητες εφαρμογής της. Κοινό σημείο αφετηρίας των φιλοσόφων της κοινής γλώσσας είναι ότι ο τόπος του νοήματος των γλωσσικών εκφράσεων είναι τα πλαίσια χρήσης τους, δηλαδή το νόημα των γλωσσικών όρων βρίσκεται στους τρόπους που αυτοί χρησιμοποιούνται μέσα στο πλαίσιο των ανθρώπινων δραστηριοτήτων. Εκεί που οι φιλόσοφοι της ιδεώδους γλώσσας θεωρούν τη γλώσσα ως ένα πάγιο δομημένο σύστημα, οι φιλόσοφοι της κοινής γλώσσας την εκλαμβάνουν ως ένα ποικιλόμορφο πλέγμα γλωσσικών πρακτικών. Δεν υπάρχει μια μοναδική ουσία της γλώσσας την οποία μια ιδεώδης γλώσσα πρέπει να συλλαμβάνει. Δεν χρησιμοποιούμε τη γλώσσα αποκλειστικά για να αναπαραστήσουμε τον κόσμο, για να πούμε κάτι αληθές ή ψευδές, για να μεταδώσουμε

⁴² Auroux, S., (2005). *Η Φιλοσοφία της Γλώσσας*. Μτφρ. Θ. Τραμπούλης, Επιστημ. Επιμέλ. Θαν. Γ. Σακελλαριάδης, Εκδ. Μεταίχμιο, , σ. 257, 259.

⁴³ Σακελλαριάδης, Θανάσης (2024). *ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΑ: Ο «ποιητικός» στοχασμός του Ludwig Wittgenstein*, Εκδόσεις Πεδίο, Αθήνα, σ. 73.

πληροφορίες. Η γλώσσα χρησιμοποιείται για να κάνουμε πράγματα, όπως το να δώσουμε μια ευχή, να κάνουμε προσευχή, να δώσουμε μια εντολή, να κάνουμε μια παράκληση, να προειδοποιήσουμε, να ευχαριστήσουμε κ.α.⁴⁴

Η χρήση της γλωσσικής έκφρασης για να δηλώσουμε κάτι αληθές, για να περιγράψουμε μια κατάσταση του κόσμου είναι ένας από τους πολλούς τρόπους που μπορεί να αξιοποιηθεί μια γλωσσική έκφραση. Εκεί που οι φιλόσοφοι της ιδεώδους γλώσσας δίνουν έμφαση στην γνωσιακή, αναπαραστασιακή λειτουργία της γλώσσας, οι φιλόσοφοι της κοινής γλώσσας δίνουν έμφαση στην λειτουργία της γλώσσας στο πλαίσιο των ανθρωπίνων δραστηριοτήτων. Ο σκοπός της φιλοσοφίας δεν είναι για τους φιλοσόφους της κοινής γλώσσας η λογική αναδόμηση της κοινής γλώσσας με σκοπό τον σχηματισμό ενός πλαισίου αναπαράστασης του κόσμου, αλλά η κατανόηση της ίδιας της γλώσσας, μέσα από διαφορετικούς τρόπους χρήσης των γλωσσικών εκφράσεων, μοναδικών για κάθε κοινωνικό πλαίσιο.

Αν θεωρήσουμε τη γλώσσα ως ζωντανό οργανισμό, η δομή του οποίου αναδύεται μέσω πολύπλοκων και μη γραμμικών διαδικασιών, τότε αυτή η θεώρηση παρουσιάζει δομικές αναλογίες με τη θέση του Saussure, η οποία υποστηρίζει ότι, πριν τη σύνδεση του σημαίνοντος και του σημαινόμενου, η γλωσσική κατάσταση εμφανίζει τη μορφή του “νέφους”, με σύγχρονους όρους, θα λέγαμε ότι εμφανίζει τη μορφή του χάους. Επίσης συγκεντρώνει στοιχεία της επιστημολογίας των Varela και Maturana⁴⁵ για την πολύπλοκη αλληλεπίδραση μεταξύ σώματος, νου και εγκεφάλου. Χαρακτηριστική είναι και η σύνδεση μεταξύ της θεωρίας αυτής και της θεωρίας του Piaget.⁴⁶

Από τις κοινωνικές επιστήμες δανείζεται το επιστημολογικό πλαίσιο της κοινωνιολογίας του κονστρουκτιβισμού. Αυτό που υποστηρίζεται είναι ότι η “νοητική”,

⁴⁴ Austin, J., *How to Do Things with Words*, Oxford University Press, 1962, p.2-3.

⁴⁵ Βλ. H. Maturana, και F. Varela, *Το δέντρο της Γνώσης*, Κάτοπτρο, 1992.

⁴⁶ Nagarjuna, G. “Tracing the biological roots of Knowledge”, 2006, p. 38.

Ο συγγραφέας αναφέρει: “Επομένως η σχέση μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου ορίζεται ως προς το τί μπορεί το υποκείμενο να αφομοιώσει και να προσαρμόσει. Η θεωρία της αυτοποίησης λοιπόν θα έπρεπε να θεωρηθεί ως μια προέκταση της πρότασης του Piaget ανάμεσα στη βιολογία και τη γνώση. Η έννοια της αυτορύθμισης με τους όρους της αφομοίωσης και της προσαρμογής μετατρέπεται από τους Maturana και Varela σε αυτοποίηση, προτείνοντας μια στενή σύνδεση ανάμεσα στη γλώσσα και τον μεταβολισμό. Σύμφωνα με το μοντέλο τους, το να γνωρίζεις είναι να ζεις, και το να ζεις είναι να γνωρίζεις.”

Παρατίθεται αυτούσιο το κείμενο:

“Thus, the relation between the subject and the object is defined as to what the subject can assimilate and accommodate. The theory of autopoiesis therefore should be considered as an extension of Piaget's proposal between biology and knowledge. Piaget's notion of autoregulation in terms of assimilation and accommodation is transformed by Maturana and Varela into autopoiesis by proposing an intimate connection between knowledge and metabolism. In their model, to know is to live, and to live is to know.”

η λογική μεταγλώσσα, η οποία αντιστοιχεί στη γλωσσική ικανότητα, δεν υπάρχει. Αυτό που υπάρχει είναι το δίκτυο, η ατοπική σύνδεση των νευρώνων, η οποία διαμορφώνεται από τις διαδράσεις του σώματος με το φυσικό και κοινωνικό χώρο και πιο συγκεκριμένα με τη γλώσσα στις επικοινωνιακές σχέσεις. Η γλώσσα αναδύεται με τρόπο τυχαίο και ενδεχομενικό από το πλήθος των νευρώνων και καθορίζεται από τις διαδράσεις που δομούνται λόγω της αυτο οργανωμένης πολυπλοκότητας των συνάψεων. Η γλώσσα, αλλά κι οι άλλες νοητικές λειτουργίες, απορρέει από μια συλλογική διαδικασία ανταλλαγών και διαδράσεων. Οι γλωσσικές ιδιότητες, οι οποίες αναδύονται, δεν απαιτούν καμία φυσική δομή, ούτε την υπόθεση ενός κεντρικού συστήματος. Η θεωρία των νευρωνικών συνάψεων-συνδέσεων, στην εκδοχή που αναφέραμε, υποβαθμίζει τη σημασία της συμβολικής και ψηφιακής οργάνωσης του γλωσσικού και νοητικού “οργάνου” και τη λογική αλληλουχία στην οποία εδράζεται. Αντίθετα, υποστηρίζεται η υπο-συμβολική και αναλογική οργάνωση της γλωσσικής και νοητικής δραστηριότητας. Έτσι, στη θέση της λογικής αλληλουχίας, ως a priori οργανωτικό δομικό πρότυπο της γλωσσικής ικανότητας, τοποθετείται η μνήμη και ο συνειρμός ως a posteriori αυτό-οργανωμένο και αυτο-αναδυόμενο δομικό πρότυπο.

Η ορθολογιστική ή νοησιарχική σκέψη υποστηρίζει ότι η γλώσσα είναι μια προ-πολιτισμική νοητική δομή. Αυτό σημαίνει ότι η γλώσσα ως γενικό και καθολικό δομικό πρότυπο, διαμορφώνει τη σκέψη και τη λογική οργάνωση του κόσμου, μέσω της σχέσης σημαίνοντος και σημαινόμενου, στη δομιστική γλωσσολογία του Saussure, αλλά και στη Γενετική Μετασχηματιστική Γραμματική του Chomsky με τις βιολογικές δομές του νοητικού οργάνου, που αντιστοιχεί στη γλωσσική ικανότητα. Βέβαια, οι παραπάνω στοχαστές της γλώσσας εμφανίζουν δομικές αναλογίες, αλλά και διαφορές, στη σκέψη τους. Παρόλα αυτά, όμως, κοινός παρανομαστής και των τριών είναι ότι η γλώσσα, είτε στη ψυχοκοινωνική δομή της (Saussure), είτε στη γενετική της σύσταση (Chomsky), διαθέτει μια a priori καθορισμένη λογική δόμηση. Η γλώσσα σαν ουσία μας είναι άγνωστη. Το πρώτο σκαλοπάτι περιγραφής της γλώσσας είναι η “φωνητική”, ενώ το επόμενο είναι η γραμματική (μορφολογία και σύνταξη), το ουσιώδες εργαλείο με το οποίο η γλώσσα μεταφέρει νοήματα. «Ένα φυσιολογικό παιδί 5 χρόνων έχει ήδη μια γνώση της γραμματικής, αρκετά επεξεργασμένη, αν και ασυνείδητη, που την επιδεικνύει στο φως της ημέρας κάθε φορά που μιλάει. Δεν μπορεί να εκθέσει τους κανόνες της γλώσσας του, μα υπακούει σε αυτούς.»⁴⁷ Στην παραδοσιακή γραμματική μια πρόταση

⁴⁷ Chomsky, N., *Μορφή και Νόημα στις Φυσικές Γλώσσες*, εκδόσεις Έρασμος, 1977, σ. 8.

ορίζεται σαν μια ομάδα λέξεων που εκφράζουν μια πλήρη σκέψη. Αν θέλουμε να χρησιμοποιήσουμε αυτόν τον ορισμό για την αναγνώριση μιας πρότασης, είναι απαραίτητο να ξέρουμε a priori το νόημα εκείνου που θα αναλύσουμε. Για να υπερβεί τον σκόπελο των περιπλοκών που δημιουργούνται, η γραμματική του Chomsky «δίνεται στην ανάλυση των διατάξεων των λέξεων, περιγράφει επίπεδα δομών, που αποκαλύπτουν σαν γραφικές παραστάσεις το νόημα της πρότασης και τη φωνητική του εκδοχή. Και τότε ελέγχει αν οι διάφορες δομές συγγενικών επιφανειακά προτάσεων αντιστοιχούν στο ίδιο νόημα, ή το αλλοιώνουν, δημιουργώντας νέες ιδέες και αποφασίζοντας οι ίδιες, σαν έσχατα ψυχικά κριτήρια, αν οι νέες αυτές ιδέες είναι σωστές γραμματικά και λογικά, ή όχι.»⁴⁸

Σύμφωνα με την ορθολογιστική θέση για τη γλώσσα, η οποία παρουσιάζει διαφορές και αποκλίσεις στους διάφορους θεωρητικούς, το γλωσσικό 'είναι' θεμελιώνεται σε μια αρχετυπική δομή ή μια μητρική δομή, η οποία παράγει την πολλαπλότητα των γλωσσικών συστημάτων και των γλωσσικών εκφράσεων. Ο Καρπούζος επισημαίνει ότι : «το γλωσσικό 'φαίνεσθαι', η πολλαπλότητα των γλωσσικών συστημάτων, δεν αποτελούν παρά εκφάνσεις της πρωτογενούς δομικής μήτρας, του γλωσσικού 'είναι', και αυτό μπορούμε να το αντιληφθούμε αν, μέσω της λογικής ανάλυσης, προβούμε σε νοητικές αφαιρέσεις, αν, δηλαδή, αναχθούμε από τις επιμέρους διαφοροποιήσεις και αντιθέσεις στα καθολικά γνωρίσματα που διέπουν όλα τα γλωσσικά συστήματα. Από τα παραπάνω συνάγεται λογικά ότι ο ανθρώπινος πολιτισμός και ο κοινωνικός λόγος, στην ιστορική τους εξέλιξη, θεμελιώνονται σε μια υπερβατολογική νοητική δομή, η οποία αντιστοιχεί στο γλωσσικό 'είναι'. Από την πρωταρχική, μεταφυσική δυστική αντίθεση πραγματικότητας και φαινομενικότητας εκβάλλεται η μεταφυσική δυαδική αντίθεση, όπως, ορθολογικού νου και αισθητηριακής εμπειρίας, και πολλές άλλες διακρίσεις, οι οποίες παραδειγματικά συνδηλώνονται. Από τα παραπάνω, κατανοούμε ότι η καρτεσιανή ορθολογιστική παράδοση, ανανεωμένη στο σύγχρονο φιλοσοφικο-γλωσσολογικό στοχασμό, τόσο στη δομιστική, όσο και στη γενετική διάστασή της, αποδέχεται, με τις επιμέρους διαφοροποιήσεις της, ότι το γλωσσικό 'είναι' είναι ανεξάρτητο από τα πράγματα - αντικείμενα του φυσικού κόσμου, αποδεσμευμένο από τις ιστορικο-πολιτισμικές μεταβολές, ανεπηρέαστο από την αισθητηριακή εμπειρία και τα ψυχικά περιεχόμενα, τα οποία δομούνται σε αφαιρετικές-συμβολικές παραστάσεις στον εγκέφαλο. Στο σημείο αυτό πρέπει να τονίσουμε ότι ο Chomsky

⁴⁸ Ο. π., σ.9.

ενστερνίστηκε τον ρασιοναλισμό του Descartes, αλλά απέρριψε τον δυϊσμό νου και σώματος.»⁴⁹

Το γλωσσικό 'είναι' λοιπόν, μπορεί να ερμηνευτεί; Δύσκολο να ορίσουμε το τί είναι γλώσσα, μπορούμε απλά να ισχυριστούμε ότι μια γλώσσα είναι φορέας πληροφοριών και χρησιμοποιείται για την επικοινωνία ανάμεσα σε εμάς και τους άλλους και συνεπώς αποτελεί ένα μέσο για την επιτέλεση πράξεων σε ένα κοινωνικό-πολιτισμικό περιβάλλον. Ένας έμμεσος ορισμός της θα μπορούσε να αναδειχθεί από την ερμηνεία του συνόλου του χαρακτηριστικών της. Πρώτον, είναι αυθαίρετη, καθώς τα γλωσσικά σύμβολα εν γένει δεν έχουν κάποια εσωτερική ή κάποια κατ' ανάγκην σχέση με το τι σημαίνουν ή το τι αναπαριστούν. Για παράδειγμα, η ακολουθία φθόγγων "Πλάτωνας" αναφέρεται σε ένα συγκεκριμένο πρόσωπο, το ιστορικό πρόσωπο που υπήρξε σπουδαίος φιλόσοφος της αρχαιότητας. Ωστόσο αυτό αποτελεί ένα ενδεχομενικό γεγονός τόσο για τη συγκεκριμένη ακολουθία φθόγγων όσο και για το συγκεκριμένο πρόσωπο. Θα ήταν δυνατόν η συγκεκριμένη ακολουθία φθόγγων να αποτελούσε κάποιον γλωσσικό όρο που θα αναφερόταν σε κάποιο άλλο πρόσωπο, π.χ. στον Αλκιβιάδη, ή ακόμη να μην αναφερόταν σε τίποτε. Επομένως η σχέση μεταξύ μορφής και νοήματος του συμβόλου καθίσταται αυθαίρετη.⁵⁰

Δεύτερον, ένα χαρακτηριστικό της γλώσσας είναι ότι καθιστά δυνατή την κατασκευή και την κατανόηση νέων σύνθετων συμβόλων. Ο αριθμός των προτάσεων μιας γλώσσας που μπορούν οι χρήστες της να κατανοήσουν και να κατασκευάσουν είναι απεριόριστος. Το φαινόμενο της παραγωγικότητας της γλώσσας έχει απασχολήσει τόσο τους γλωσσολόγους όσο και τους φιλοσόφους⁵¹. Μια εύλογη εξήγηση του φαινομένου της παραγωγικότητας είναι ότι η κατασκευή και η κατανόηση νέων εκφράσεων μιας γλώσσας εξαρτάται με τρόπο συστηματικό από την κατανόηση ενός πεπερασμένου πλήθους γλωσσικών εκφράσεων στο οποίο ανήκουν τα δομικά συνθετικά της νέας έκφρασης.

Τρίτον, η γλώσσα είναι ανεξάρτητη από ερεθίσματα, γεγονός που έρχεται σε αντίθεση με την μιχεβιοριστική θεωρία, αναδεικνύοντας την αντίθεση ανάμεσα στην ορθολογική- γνωστική θεωρία του Chomsky και την μιχεβιοριστική θεωρία της συντελεστικής μάθησης η οποία, όπως θα αναλυθεί σε επόμενη ενότητα, επικρίνεται διότι παραβλέπει τις νοητικές διεργασίες που συμβάλλουν στην κατάκτηση και συνεπώς

⁴⁹ Καρπούζος 2010, σ. 113-114.

⁵⁰ J. Lyons, (1981/1992), *Εισαγωγή στη Γλωσσολογία*, Εκδ. Πατάκη, Αθήνα, σ. 38.

⁵¹ Chomsky, N, (1965). *Aspects of the Theory of Syntax*, MIT Press, Cambridge Mass.

στη μάθηση της γλώσσας .

Όσον αφορά τον οντολογικό προσδιορισμό της γλώσσας, ο Καρπούζος ερμηνεύει τη συμβολική λογική της γλώσσας ως δυναμική που ανθρωποποιεί τον άνθρωπο, αλλά ταυτόχρονα του στερεί τη δυνατότητα να γνωρίσει τον κόσμο, καθώς η γλώσσα ταξινομεί και κατηγοριοποιεί, δηλαδή σχηματίζει και κατασκευάζει κόσμους που παράγουν γνώσεις. Οι πολλαπλοί κόσμοι της γλώσσας και η γλώσσα των πολλαπλών κόσμων χαρτογραφούν τη σύσταση του Ενός, ως αμιγώς πολλαπλού. Δηλαδή, το Ένα εκφάινεται πολλαπλώς ως οργανωμένοι κόσμοι και οι οργανωμένοι κόσμοι δομούν το Ένα, νοούμενο ως η απεριόριστη σχεσιοδυναμική των οργανωμένων κόσμων, οι οποίοι διέπονται από ανοικτότητα και χρονικότητα.⁵²

Η ερμηνεία λοιπόν των χαρακτηριστικών αυτών στο σύνολο συνιστά, σύμφωνα με τη θεωρία του Chomsky, τις αρχές της Καθολικής Γραμματικής. Σύμφωνα με τον προσδιορισμό που δίνει η συγκριτική γλωσσολογία, «η Καθολική Γραμματική είναι μια θεωρία γλωσσικής σταθερότητας, καθώς εκφράζει τις καθολικές ιδιότητες των φυσικών γλωσσών. Σύμφωνα με τους όρους της γνωσιακής οπτικής που υιοθετήσαμε, η Καθολική Γραμματική εκφράζει τα βιολογικά απαραίτητα καθολικά στοιχεία (universals), τις ιδιότητες δηλαδή οι οποίες είναι καθολικές επειδή καθορίζονται από τον ενδιάθετο σε μας γλωσσικό τομέα, που είναι ένα τμήμα της βιολογικής κληρονομιάς του είδους μας.»⁵³ Η προσέγγιση αυτή αποδέχεται τη βιολογική κληρονομιά της γλώσσας, η οποία είναι σταθερή στο ανθρώπινο είδος. Δεν έχουμε την προδιάθεση να κατακτήσουμε τη γλώσσα των βιολογικών μας γονέων, αλλά μπορούμε να κατακτήσουμε όποια ανθρώπινη γλώσσα μας παρουσιάζεται κατά την παιδική μας ηλικία. Το συμπέρασμα αυτό αποτελεί επιτυχία της σύγχρονης συγκριτικής γλωσσολογίας, όχι δια μέσου a priori αρχών αλλά μέσα από την εμπειρική επαλήθευση.⁵⁴

Σύμφωνα με τον Morris⁵⁵ (1938) η μελέτη των γλωσσικών φαινομένων διακρίνεται στη σύνταξη, τη σημασιολογία και την πραγματολογία. Η σύνταξη, είναι η μελέτη των συντακτικών σχέσεων μεταξύ των γλωσσικών στοιχείων, σε απομόνωση από τις σχέσεις τους με τα αντικείμενα ή τους χρήστες. Κατά τη συντακτική μελέτη της γλώσσας μελετούμε τις σχέσεις μεταξύ των γλωσσικών στοιχείων που καθιστούν τις γλωσσικές εκφράσεις γραμματικές ή γραμματικά ορθές, ανεξάρτητα από τι

⁵² Καρπούζος 2010, σ.121.

⁵³ N. Chomsky, *Για τη φύση και τη γλώσσα*, Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, Αθήνα 2004, σελ.29.

⁵⁴ ό.π. , σ. 30.

⁵⁵ Morris, C, (1938), *Foundations of the Theory of Signs*, Chicago: University of Chicago Press.

αναπαριστούν και ανεξάρτητα από το εάν είναι νοηματικές. Έτσι, για να χρησιμοποιήσουμε το κλασικό πλέον παράδειγμα του Chomsky, η γλωσσική πρόταση: “Colorless green ideas sleep furiously” («Άχρωμες πράσινες ιδέες κοιμούνται μανιασμένα»), είναι από συντακτική σκοπιά, μια απολύτως καλοσχηματισμένη πρόταση της ελληνικής, αν και από νοηματική άποψη είναι κενή.⁵⁶ Η σημασιολογία είναι η μελέτη των σχέσεων των γλωσσικών στοιχείων προς τα αντικείμενα στα οποία τα σημεία είναι εφαρμόσιμα. Για να είμαστε περισσότερο ακριβείς η σημασιολογία μελετά τις σχέσεις μεταξύ τύπων γλωσσικών στοιχείων. Τέλος, η πραγματολογία είναι η μελέτη των σχέσεων γλωσσικών στοιχείων προς τους χρήστες ή προς τα πλαίσια χρήσης τους.

Παρότι η διάκριση του Morris μεταξύ σύνταξης, σημασιολογίας και πραγματολογίας θεωρείται κλασική στη μελέτη των γλωσσικών φαινομένων, τα όρια ανάμεσα στη σημασιολογική και την πραγματολογική μελέτη δεν θεωρούνται πλέον σαφή.

Στο σημείο αυτό ερχόμαστε στα κεντρικά προβλήματα με τα οποία ασχολείται η φιλοσοφία της γλώσσας. Όπως έχουμε ήδη επισημάνει το αντικείμενο της φιλοσοφίας της γλώσσας είναι τα φιλοσοφικά προβλήματα που εγείρει η έννοια του νοήματος των γλωσσικών εκφράσεων.

Σε τι συνίσταται η κατανόηση των γλωσσικών εκφράσεων; Με ποιο τρόπο καθίσταται δυνατή η κατανόηση ώστε επιτυγχάνουμε να επικοινωνούμε μέσω της γλώσσας; Συνίσταται άραγε η κατανόηση μιας γλωσσικής έκφρασης στην σύλληψη κάποιας αφηρημένης οντότητας, του νοήματός της ή στην σύλληψη κάποιων συνθηκών νοήματος και πώς καθίσταται κάτι τέτοιο δυνατό; Ή μήπως η γλωσσική κατανόηση συνίσταται σε έξη, κάποια συνήθεια να χρησιμοποιούμε ίδιου τύπου γλωσσικές εκφράσεις σε ίδιου τύπου περιστάσεις; Πώς άραγε κατανοούμε μια γλωσσική έκφραση που ακούμε για πρώτη φορά και πώς κατανοούμε μια γλώσσα που δεν γνωρίζουμε; Το ζήτημα της κατανόησης αποτελεί ένα από τα δυσκολότερα ζητήματα στη φιλοσοφία της γλώσσας.

Σύμφωνα με την παράδοση των εμπειριστών φιλοσόφων (Locke, Berkeley)⁵⁷ το

⁵⁶ Βλ. Chomsky, *Syntactic Structures*, 1957.

⁵⁷ Σύμφωνα με τον Berkeley, τα αντικείμενα συνίστανται από ιδέες και εξαρτώνται από τον παρατηρητή· συνεπώς, δεν υπάρχουν αν ο νους δεν μπορεί να τα συλλάβει (“to be is to be perceived”). Ο Locke, από την άλλη πλευρά, θεωρεί ότι ο εξωτερικός κόσμος υπάρχει ανεξαρτήτως του νου και ότι τα αντικείμενα στον εξωτερικό κόσμο κατέχουν ορισμένες πρωτογενείς ιδιότητες (primary qualities), οι οποίες συνιστούν τη φυσική υπόσταση ενός πράγματος. Έτσι αναδύονται μέσω των αισθήσεων οι δευτερογενείς ιδιότητες (secondary qualities). Ο Berkeley απορρίπτει την υλιστική θεώρηση του Locke. Βλ. George Berkeley, *A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge*, 1710, p.29).

νόημα μιας γλωσσικής έκφρασης είναι μια ιδέα. Οι λέξεις είναι σύμβολα ιδεών και δύο γλωσσικές εκφράσεις είναι συνώνυμες όταν είναι σύμβολα της ίδιας ιδέας. Μια τέτοια άποψη για το νόημα δείχνει ευνόητη εάν αναλογισθούμε ότι συχνά οι γλωσσικοί όροι συσχετίζονται με κάποια ιδέα ή κάποιο νοητικό είδωλο, ώστε η χρήση του όρου προκαλεί στον ομιλητή ή τον ακροατή την παρουσία μιας ιδέας ή νοητικού ειδώλου. Μια τέτοια προσέγγιση του γλωσσικού νοήματος παρουσιάζει κάποια ανυπέρβλητα εμπόδια και η απόρριψη της θέσης ότι το νόημα είναι ιδέα, νοητικό είδωλο και εν γένει ψυχολογική οντότητα εγκαινιάζει τη σύγχρονη προβληματική γύρω από το νόημα.⁵⁸

Ένα μάλλον ανυπέρβλητο πρόβλημα της θέσης ότι το νόημα είναι ιδέα, νοητικό είδωλο ή εν γένει κάποια ψυχολογική οντότητα είναι ότι μια τέτοια προσέγγιση του νοήματος είναι απολύτως ανεπαρκής στο να εξηγήσει τη δυνατότητα γλωσσικής επικοινωνίας. Προκειμένου να είναι δυνατή η διυποκειμενική επικοινωνία μέσω της γλώσσας το νόημα των γλωσσικών όρων θα πρέπει να είναι δημόσιο και διυποκειμενικό. Η γλωσσική επικοινωνία καθίσταται δυνατή δυνάμει του ότι οι ομιλητές μιας γλώσσας αποδίδουν το ίδιο νόημα στις γλωσσικές εκφράσεις. Η συμφωνία και η διαφωνία, ο διάλογος, οι ερωτήσεις και οι αποκρίσεις που διατυπώνονται γλωσσικά δεν θα ήταν δυνατά εάν το νόημα των γλωσσικών εκφράσεων δεν ήταν διυποκειμενικά προσπελάσιμο. Εάν, σύμφωνα με την προσέγγιση του νοήματος που εξετάζουμε, το νόημα ήταν ιδέα, νοητικό είδωλο ή ψυχολογική οντότητα, τότε στο βαθμό που αυτά είναι υποκειμενικές οντότητες και δεν είναι δημόσια και διυποκειμενικά, η γλωσσική επικοινωνία θα ήταν φαινόμενο ανεξήγητο.

1.2 Η Γλωσσική Στροφή

Ο όρος “Γλωσσική Στροφή” (Linguistic Turn), αναφέρεται στο ιστοριογραφικό ρεύμα μετά το 1980 στις Η.Π.Α. κυρίως, το οποίο παρουσίασε τη θεώρηση ότι η κοινωνική ζωή προέρχεται από τη γλώσσα, προβάλλοντας την εξέτασή της, όχι σαν μια

⁵⁸ Βλ. Ayer 1994, σ.46. Ο Ayer αναφέρει ότι «ο Berkeley απέτυχε να ερμηνεύσει πλήρως τον τρόπο με τον οποίο τα υλικά πράγματα συνίστανται από αισθητηριακά περιεχόμενα. Το ότι όλες οι αιτιακές και οι παραστατικές θεωρίες για την αντίληψη εκλαμβάνουν τα υλικά πράγματα ως μη παρατηρήσιμες οντότητες μας οδηγεί, όπως και τον Berkeley, στην a priori απόρριψή τους. Το δυστύχημα είναι ότι ο Berkeley θεώρησε αναγκαία την αξιωματική παραδοχή ότι ο Θεός είναι ένα μη παρατηρήσιμο αίτιο των ιδεών μας. Γι' αυτό τον επικρίνουμε: επειδή δεν αντιλήφθηκε ότι το επιχείρημα που χρησιμοποίησε για να απορρίψει την ανάλυση του Locke, όσον αφορά τα υλικά πράγματα, θα μπορούσε να αποβεί μοιραίο για τη δική του ιδέα περί τη φύση του Εγώ, ένα σημείο όπου ήταν αποτελεσματικός ο Hume, ο οποίος βέβαια απέρριψε ρητά τη μεταφυσική» (σ.46).

απλή κατασκευή του πολιτισμού αλλά ως την κυρίαρχη δομή του, στην οποία αποτυπώνονται όλες οι ανθρώπινες δράσεις. Η εξέλιξη της γλωσσικής στροφής ήρθε ως απάντηση στη συνειδητοποίηση της ερμηνευτικής ανεπάρκειας του ιστορικού υλισμού. Συνεπώς, θεωρείται ως προϊόν ώσμωσης των ανθρωπιστικών επιστημών, της λογοτεχνίας, της γλωσσολογίας και της κοινωνιολογίας. Η γλωσσική στροφή αναλύεται υπό το πρίσμα μιας προσπάθειας ρήξης με τον ντετερμινισμό των παλαιότερων κοινωνικο-οικονομικών προσεγγίσεων και τονισμού του ρόλου των πολιτισμικών παραγόντων, μεταξύ των οποίων ιδιαίτερη θέση κατέχει η γλώσσα.⁵⁹

Συγκεκριμένα, από τη γλώσσα, ως αφηρημένο δομικό σύστημα, δόθηκε έμφαση στην ομιλία, στους κοινωνικοπολιτισμικούς και επικοινωνιακούς συντελεστές της γλωσσικής λειτουργίας, όπως επίσης στη μελέτη του πραγματολογικού, κοινωνικού περιβάλλοντος, στο οποίο η γλώσσα μαθαίνεται, και στις επικοινωνιακές και ομιλιακές περιστάσεις στις οποίες χρησιμοποιείται. Πράγματι, η ενδελεχής διερεύνηση της σφαίρας των δομικών αρχών που διέπουν το γλωσσικό σύστημα, όπως επίσης και η παραδοχή της ικανότητας του ανθρώπου να μην λειτουργεί απλώς ως παθητικός δέκτης αυτών των αρχών αλλά να δημιουργεί και να κατασκευάζει θεωρία, προσέφερε ένα πλήρες εξηγητικό μοντέλο για το γλωσσικό μηχανισμό. Η ανθρώπινη δημιουργικότητα διέπεται τόσο από κανόνες-νόμους που ρυθμίζουν την παραγωγή προτασιακού υλικού, όσο και από κανόνες-νόμους που συσχετίζουν τη γλωσσική παραγωγή με τις ποικίλες κοινωνικο-πολιτισμικές περιστάσεις.

Σημαντική παράμετρος της γλωσσικής στροφής θεωρήθηκε η πρόοδος στον τομέα της Λογικής που σημειώθηκε όπως ήδη έχει αναφερθεί, με την επινόηση από τον Gottlob Frege (1848-1925) ενός νέου συστήματος συμβολικής λογικής, καθώς οι συστηματικές θεωρίες νοήματος των Frege, Russell και Wittgenstein συντελούν, για να χρησιμοποιήσουμε τα λόγια του Rorty, σε μια 'μεθοδολογική επανάσταση'⁶⁰ στη φιλοσοφία, η οποία έχει ονομαστεί γλωσσική στροφή και η οποία εγκαινιάζει την αναλυτική φιλοσοφία. Η φιλοσοφία της γλώσσας συνιστά έναν τρόπο του φιλοσοφείν στο βαθμό που η γλωσσική ανάλυση, δηλαδή η λογική-νοηματική ανάλυση των γλωσσικών εκφράσεων, θεωρείται η μόνη νόμιμη μέθοδος προσέγγισης των φιλοσοφικών προβλημάτων και στο βαθμό που αντικείμενο της φιλοσοφίας καθίσταται η ανάλυση της γλώσσας: τα φιλοσοφικά ερωτήματα απαντώνται ή απαλείφονται μόνο

⁵⁹ Iggers, Georg G., *Η Ιστοριογραφία στον 20ο αιώνα*, Εκδ. Νεφέλη, Αθήνα, 1999, σ. 174-175.

⁶⁰ Rorty, R.M. (ed), 1967, *The Linguistic Turn, Essays in Philosophical Method*, The University of Chicago Press.

εάν αναλύσουμε τις γλωσσικές διατυπώσεις με τις οποίες εμφανίζονται. Ο σκοπός της φιλοσοφίας συνίσταται στην ανάλυση των γλωσσικών διατυπώσεων των φιλοσοφικών προβλημάτων. Με τη γλωσσική στροφή, οι θέσεις και οι προβληματισμοί γύρω από την έννοια του νοήματος δεν αποτελούν απλώς και μόνο μια απομονωμένη και περιορισμένη περιοχή της φιλοσοφίας, αλλά αντίθετα, αναδεικνύονται σε προβληματισμούς καίριας σημασίας για όλες τις περιοχές της φιλοσοφίας.

Όπως αναφέρει η Σταυρούλα Τσινόρεμα, στο βιβλίο της *Γλώσσα και Κριτική*, «στο πλαίσιο της γλωσσο-αναλυτικής φιλοσοφίας, η γλώσσα ιδρύει τις προϋποθέσεις τόσο των φυσικομαθηματικών επιστημών όσο και των επιστημών των ανθρώπου. Η διαφορά μεταξύ της γλωσσο-αναλυτικής (ανα)κατασκευής των φυσικών επιστημών και εκείνης των ιστορικών επιστημών βρίσκεται στο ότι, στη μεν πρώτη περίπτωση, προβάλλεται ως πρωταρχική, και επιχειρείται να θεματοποιηθεί η γνωστική σχέση με τη φύση (λογικός θετικισμός), ενώ στη δεύτερη τίθεται ως πρωταρχικό το ερώτημα του νοήματος της πράξης και της καθημερινής ζωής (φιλοσοφία της φυσικής γλώσσας). Και οι δύο τάσεις έχουν ως αφετηρία τον προνομιακό χαρακτήρα της γλώσσας.»⁶¹ Η κοινωνική διάσταση της γλωσσικής στροφής θα μπορούσε να ερμηνευτεί και μέσα από την κοινωνική θεωρία του Herbert Marcuse, καθώς παρατηρείται μια σύνδεση στην ευρύτερη αναζήτηση για την κατανόηση της κοινωνίας και της ανθρώπινης συνείδησης, σχετικά με το πώς οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται την πραγματικότητα· η γλωσσική στροφή το προσεγγίζει μέσω της γλώσσας και της σκέψης, ενώ ο Marcuse εστιάζει στην κοινωνική και πολιτική διάσταση της καταπίεσης και της απελευθέρωσης. Στο βιβλίο του *One-Dimensional Man* (Ο Μονοδιάστατος Άνθρωπος, 1964), κριτάρει τη βιομηχανική κοινωνία για τη δημιουργία ενός μονοδιάστατου τρόπου σκέψης και ύπαρξης.⁶² Η κριτική του για τον μοντέρνο τρόπο σκέψης και την καταπιεστική φύση της βιομηχανικής κοινωνίας αναγνωρίζει τη σημασία της επικοινωνίας, της κουλτούρας και της ιδεολογίας στη διαμόρφωση της συνείδησης, κάτι που έρχεται σε έμμεσο διάλογο με τις ανησυχίες της γλωσσικής στροφής για τον ρόλο της γλώσσας στην ανθρώπινη κατανόηση. Η γλώσσα γίνεται ένα μέσο για τη διαιώνιση της κυρίαρχης ιδεολογίας. Οι

Τσινόρεμα, Σταυρούλα, *Γλώσσα και Κριτική. Ο Wittgenstein για το Νόημα, τη Γνώση, τις Αξίες*. Εκδόσεις: Liberal Books, Αθήνα 2014, σ. 31.

⁶² Marcuse, Herbert (2002). *One-Dimensional Man: Studies in the ideology of advanced industrial society*. Routledge Classics, New York, (First published in 1964), p. 60. Ο Marcuse εισάγει τον όρο “unhappy consciousness”, καταδεικνύοντας το μέγεθος της διάβρωσης της ανθρώπινης προσωπικότητας και μοναδικότητας λόγω της επιβολής μιας μονοδιάστατης, ‘copy- paste’ κοινωνικής και πολιτισμικής ζωής. Ο όρος μετατρέπεται σε “happy consciousness” ως επιβολή της πεποιθήσης ότι το αληθινό (real) είναι το λογικό (rational) και ότι το ίδιο το σύστημα παρέχει τα αγαθά. (σ. 87).

λέξεις χάνουν το κριτικό τους περιεχόμενο και η γλώσσα αποκτά τεχνοκρατικό χαρακτήρα, περιορίζοντας τη δυνατότητα να σκεφτούμε κριτικά ή να αμφισβητήσουμε το σύστημα. Ο Marcuse υποστηρίζει ότι η κοινή γλώσσα συχνά χρησιμοποιείται για να καλύψει την έλλειψη ουσιαστικού νοήματος, επιβάλλοντας μια επιφανειακή κατανόηση της πραγματικότητας, η οποία αποτρέπει την ανατροπή της. Ο Marcuse θεωρεί ότι η γλώσσα μπορεί να γίνει εργαλείο για τη χειραφέτηση της κριτικής συνείδησης, αλλά μόνο εάν ξεπεράσουμε τη μονοδιάστατη της χρήση. Η χειραφετική γλώσσα πρέπει να περιέχει κριτικές έννοιες που επιτρέπουν στους ανθρώπους να φανταστούν και να επιδιώξουν εναλλακτικές μορφές κοινωνίας. Ο Marcuse υποστηρίζει ότι η επαναστατική γλώσσα πρέπει να σπάσει τα δεσμά της κυρίαρχης κουλτούρας και να εκφράσει την αντίσταση και την ανάγκη για κοινωνική αλλαγή. Αυτό απαιτεί μια επαναδιαπραγμάτευση της γλώσσας ώστε να μπορεί να εκφράσει την πολυπλοκότητα και τις αντιφάσεις της κοινωνίας.⁶³

Από το χώρο της Φιλοσοφίας της Επιστήμης, ερωτήματα γύρω από το εάν ο κόσμος είναι όπως περιγράφεται από μια επιστημονική θεωρία αναδιατυπώνονται σε ερωτήματα, όπως είναι το ερώτημα γύρω από το καθεστώς αλήθειας των προτάσεων μιας επιστημονικής θεωρίας και ποιο είναι και πώς καθορίζεται το νόημα των θεωρητικών, μη παρατηρήσιμων όρων των επιστημονικών θεωριών. Από το χώρο της μεταφυσικής, ερωτήματα γύρω από το εάν υπάρχει πραγματικότητα που υπερβαίνει τη δυνατότητα των υποκειμένων να τη γνωρίσει, αναδιατυπώνονται σε ερωτήματα όπως: είναι άραγε δυνατό η αλήθεια των γλωσσικών προτάσεων να συνίσταται σε συνθήκες η αναγνώριση των οποίων θα υπερέβαινε τις γνωσιακές δυνατότητες των υποκειμένων; Από το χώρο της φιλοσοφίας του νου, ερωτήματα που αφορούν τη φύση των νοητικών καταστάσεων των υποκειμένων, μετασχηματίζονται σε ερωτήματα που αφορούν το νόημα των προτάσεων που περιέχουν νοητικούς όρους και το εάν έχουν οι νοητικοί όροι αναφορά.

Όπως τονίστηκε προηγουμένως, η φιλοσοφική μέθοδος που ονομάζεται γλωσσική ανάλυση συνίσταται στην προσέγγιση των φιλοσοφικών προβλημάτων μέσα από τη λογική-νοηματική ανάλυση της γλώσσας που χρησιμοποιούμε για να τα διατυπώσουμε. Ωστόσο, δεν πρόκειται για μια ενιαία φιλοσοφική μέθοδο, και ανάλογα με τον τρόπο με τον οποίο θα εκλάβουμε τη φύση και το σκοπό της γλωσσικής ανάλυσης διακρίνουμε δύο φιλοσοφικές σχολές στον χώρο της αναλυτικής φιλοσοφίας, τη

⁶³ Ο. π. σ. 71.

φιλοσοφία της “ιδεώδους” γλώσσας και τη φιλοσοφία της “κοινής” γλώσσας. Ο Marcuse τοποθετεί τη γλώσσα σε κομβικό σημείο αναφοράς και ανάλυσης μιας βιομηχανοποιημένης κοινωνίας, μια γλώσσα που γίνεται αυταρχική (authoritarian), επιβάλλοντας τη λογική των μηνυμάτων που πρέπει να μεταφερθούν, που καταπνίγει την αλήθεια και την αυθεντικότητα μέσα από τον λειτουργισμό της. Μια γλώσσα δημόσια και συμβατική, που όμως παραδόξως ενισχύει τη δυναμική της αντισυμβατικής, “slang” γλώσσας, μέσα από την έμφυτη προσπάθεια του ανθρώπου να διατηρήσει την ταυτότητά του, που συνειρμικά μας μεταφέρει στα γλωσσικά παίγνια του Wittgenstein, με τη διαφορά ότι για τον δεύτερο, η δημόσια φύση της γλώσσας είναι εγγενής στη λειτουργία της ως μέσου επικοινωνίας και ως κοινωνικής πρακτικής, ενώ για τον Marcuse, η γλώσσα γίνεται δημόσια υπό την έννοια ότι υπόκειται σε κοινωνικές δυνάμεις που την καθιστούν εργαλείο κυριαρχίας ή απελευθέρωσης.⁶⁴

Αξίζει να σημειωθεί ότι ενάντια σε μια κοινή γλώσσα τίθεται και ο αναρχικός της επιστημολογίας, Paul Feyerabend, ο οποίος είναι γνωστός για την προσέγγισή του στην επιστημονική μεθοδολογία, που αποτυπώνεται στο έργο του *Against Method*. Η βασική του θέση ότι «οτιδήποτε πάει» (*anything goes*) αμφισβητεί την ύπαρξη μίας μοναδικής, σταθερής μεθοδολογίας στην επιστήμη, υπονομεύοντας την ιδέα ότι υπάρχει μία κοινή, «ουδέτερη» γλώσσα της επιστήμης ή μία γλώσσα που αντικατοπτρίζει απόλυτα την πραγματικότητα. Οι θεωρίες δεν είναι μόνο εναλλακτικές αναπαραστάσεις του ίδιου κόσμου αλλά μπορούν να δημιουργήσουν διαφορετικούς κόσμους. Αυτό αντηχεί τη θέση ότι η γλώσσα δεν αντικατοπτρίζει απλώς την πραγματικότητα, αλλά τη διαμορφώνει.

Ο Feyerabend υποστηρίζει την ιδέα ενός πλουραλισμού στην επιστήμη, ο οποίος περιλαμβάνει την ύπαρξη πολλαπλών γλωσσών και εννοιολογικών πλαισίων που αντιστοιχούν σε διαφορετικές θεωρίες. Αυτός ο πλουραλισμός συνδέεται με την ανάγκη για εναλλακτικές θεωρίες και προσεγγίσεις στην επιστήμη. Οι διαφορετικές γλώσσες θεωριών προσφέρουν διαφορετικούς τρόπους κατανόησης του κόσμου και είναι χρήσιμες για την προώθηση της επιστημονικής προόδου.

Συνεπώς, ο Feyerabend απορρίπτει την ιδέα ότι υπάρχει μία «ορθή» γλώσσα για την επιστήμη· αντίθετα, είναι ένα εργαλείο που πρέπει να προσαρμόζεται στις ανάγκες των θεωριών και της έρευνας. Όπως ο Wittgenstein, από τον οποίο προφανώς έχει επηρεαστεί, βλέπει τη γλώσσα ως μια ποικιλία παιχνιδιών γλώσσας που δεν γίνεται να υποταχθούν σε έναν αυστηρό κανόνα, προωθώντας την ιδέα της επιστημονικής

⁶⁴ Ο. π. σ. 89-107.

ελευθερίας και ενθαρρύνοντας τη χρήση διαφορετικών γλωσσών και θεωριών για την κατανόηση του κόσμου.⁶⁵

Συμπερασματικά, αξίζει να σημειωθεί ότι η αναλυτική φιλοσοφία συνέχισε να αφομοιώνει γνώσεις από τις εμπειρικές και τυπικές επιστήμες ώστε να παράγει μια συνολική περιγραφή όλων των πτυχών της γνώσης και του κόσμου μελετώντας τις σχέσεις μεταξύ τους, με δυναμική ισχύ και εξέλιξη στη σύγχρονη εποχή. Ακολουθεί μια εκτενής ανάλυση των γλωσσικών θεωριών που σηματοδότησαν τη στροφή της γλωσσικής- αναλυτικής προσέγγισης στον άνθρωπο και τη σχέση του με τη γλώσσα, ως αναπόσπαστο κομμάτι του *είναι* του και της ζωής του.

1.3 Ο Wittgenstein και η γλώσσα

Ο Ludwig Wittgenstein (1889 – 1951), Γερμανό- Αυστριακός φιλόσοφος που εργάστηκε στον τομέα της Λογικής, της Φιλοσοφίας των μαθηματικών και της Φιλοσοφίας της Γλώσσας, θεωρείται μία από τις πιο σημαντικές μορφές στο χώρο της Φιλοσοφίας του 20ου αιώνα. Το όνομά του είναι στενά συνδεδεμένο με την “γλωσσική στροφή”, την απόρριψη δηλαδή, της τελεολογικής άποψης που κατατάσσει τα εμπειρικά πράγματα σε συγκεκριμένες οντολογικές κατηγορίες, καθώς οδηγεί στη συγκρότηση μέσα στη γλώσσα ενός λογικού χώρου, μιας ουσιαστικά λογικής δομής που αποτελεί την δομή της ανθρώπινης γλώσσας. Οφείλουμε να αναφέρουμε ότι η θεμελίωση της σύγχρονης λογικής έγινε από τον Frege, όμως ο Wittgenstein ολοκλήρωσε τη στροφή αυτή προς τη γλώσσα⁶⁶.

Η Σταυρούλα Τσινόρεμα τονίζει ότι το έργο του Wittgenstein αποτελεί καμπή όσον αφορά τόσο τον γλωσσικό μετασχηματισμό της αναλυτικής φιλοσοφίας (*Tractatus Logico-Philosophicus*) όσο και την αποφασιστικότερη στιγμή της αυτοκριτικής της (ώριμη διδασκαλία του). Στις επεξεργασίες του, συναντώνται μεγάλες παραδόσεις της ευρωπαϊκής νεωτερικής φιλοσοφίας: από το ένα μέρος, η λογικό-αναλυτική παράδοση που έχει ως σημείο εκκίνησης τις λογικό-μαθηματικές έρευνες του Frege, του Russell και του Whitehead, και, από το άλλο μέρος, η παράδοση της κριτικής της γλώσσας των G. Vico, J.G. Hamann και Otto Friederich Gruppe.

⁶⁵ Feyerabend, Paul (1975). *Against Method*. Published by: New Left Books: London, UK, pp. 14, 162, 209.

⁶⁶ Καρπούζος 2010, σ. 63-66.

Ο λογικός μετασχηματισμός της αναλυτικής φιλοσοφίας ολοκληρώνεται όταν καθιερώνεται και αξιολογείται η μεθοδολογική αρχή πως το να μελετάς σύμβολα σημαίνει να μελετάς λογικές μορφές. Η γλώσσα εκλαμβάνεται ως καθαρή μορφή, η οποία αποκτά αντικειμενοποιητική ικανότητα με καθολικές αξιώσεις: θέτει σε λογικές κατασκευές τον κόσμο και αποτελεί έτσι το πεδίο αναζήτησης και θεμελίωσης της αντικειμενικότητας της γνώσης (λογικός θετικισμός). Σε μια μετεξελιγμένη και κριτικά επεξεργασμένη εκδοχή της, η ίδια η γλώσσα εκλαμβάνεται πως μορφοποιεί και δίνει νόημα σε όλη την ανθρώπινη πρακτική (ώριμος Wittgenstein, Σχολή του Cambridge και της Οξφόρδης).⁶⁷

Αναλύοντας τη δομή της σκέψης μέσω της γλώσσας, ο Wittgenstein προσπαθεί να ανακαλύψει μέσω αυτής τα όρια της σκέψης. Ήδη από το πρώτο του έργο *Tractatus Logico-Philosophicus*, η γλώσσα κατανοείται ως ένα δημόσιο και αντικειμενικό σύστημα κανόνων. Μία από τις ιδέες που επηρέασαν περισσότερο την φιλοσοφική σκέψη του για τη σημασιολογία της γλώσσας, καθώς αναθεωρήθηκαν πολλές σκέψεις του, είναι αυτή του “γλωσσικού παιχνιδιού”, που ανέπτυξε αργότερα ο φιλόσοφος στο βιβλίο του *Φιλοσοφικές Έρευνες*.

Κατά τον Wittgenstein κάθε έκφραση ανήκει σε κάποιο γλωσσικό πλαίσιο, το οποίο είναι αυτό που δίνει στην κάθε έκφραση το συγκεκριμένο νόημά της. Το πλαίσιο αυτό, όπως ήδη έχει αναφερθεί σε προηγούμενη ενότητα, το ονομάζει *γλωσσικό παιχνίδι*. Οι ίδιες λέξεις που χρησιμοποιούνται στα γλωσσικά παιχνίδια μπορούν να χρησιμοποιούνται και σε άλλα γλωσσικά πλαίσια με διαφορετικό τρόπο. Τότε όμως έχουν διαφορετική σημασία. Αυτή η άποψη οδηγεί στο συμπέρασμα πως, η αλήθεια μιας πρότασης καθορίζεται από το νόημα που παίρνει η κάθε λέξη από τους κανόνες που χτίστηκαν μέσα στο πλαίσιο όπου αυτή υπάρχει. Γι' αυτό συμβαίνει η ίδια λέξη που χρησιμοποιείται σε δύο διαφορετικά γλωσσικά πεδία, σε δύο γλωσσικά παιχνίδια όπου ισχύουν διαφορετικοί κανόνες, να έχει διαφορετικό νόημα.

Στις *Φιλοσοφικές Έρευνες*, ο Wittgenstein αντιμετωπίζει τη γλώσσα ως μια σύνθεση από γλωσσικά παιχνίδια, ενώ γλωσσικό παιχνίδι ονομάζει μια συγκεκριμένη χρήση της γλώσσας από κάποιους ανθρώπους για κάποιο σκοπό. Οι ίδιες λέξεις που χρησιμοποιούνται σε ένα γλωσσικό παιχνίδι μπορούν να χρησιμοποιούνται και σε άλλα με διαφορετικό τρόπο, τότε όμως έχουν διαφορετική σημασία. Αποκηρύττει την ιδέα που

⁶⁷ Βλ. Τσινόρεμα 2014, σ. 31.

θεμελίωνε την πρόιμη φιλοσοφία του.

Για τον φιλόσοφο, οι λέξεις είναι “πιόνια” που μπορούν να χρησιμοποιηθούν σε πολλά διαφορετικά παιχνίδια. Έτσι λοιπόν, κάθε έκφραση ανήκει σε κάποιο γλωσσικό πλαίσιο, το οποίο δίνει σε αυτή το συγκεκριμένο νόημά της. Κάθε φορά που μία λέξη ή πρόταση εκφέρεται δημόσια στην καθημερινή ζωή, το νόημά της μεταβάλλεται. Αυτό το πλαίσιο, καθώς και η διαδικασία παραγωγής νέων φράσεων ονομάζεται “γλωσσικό παιχνίδι”. Τα γλωσσικά παιχνίδια μπορεί να περιλαμβάνουν προτάσεις, θεωρίες, κανόνες, νόμους, χειρονομίες, βλέμματα, μορφασμούς κ.λπ. Καταργούν λοιπόν την αυτονομία και την απομόνωση της γλώσσας και την τοποθετούν στη ζωή. Με τον όρο “γλωσσικά παιχνίδια” δηλώνονται τα διάφορα πεδία στα οποία χωρίζεται η γλώσσα. Τέτοια γλωσσικά πεδία είναι, π.χ. η γλώσσα των επιστημόνων, η γλώσσα που χρησιμοποιούμε στην καθημερινή επικοινωνία μας ή η φιλοσοφική γλώσσα. Παρομοιάζει τις λέξεις με τα πιόνια στο σκάκι. Όπως το κάθε πιόνι, έτσι και η κάθε λέξη υπόκειται σε ορισμένους κανόνες λειτουργίας. Η σύγχυση των γλωσσικών παιχνιδιών –για την ακρίβεια, η σύγχυση των κανόνων που ισχύουν σε διαφορετικά παιχνίδια– είναι, η αιτία για τη δημιουργία σοβαρών φιλοσοφικών λαθών και αδιεξόδων.⁶⁸

Η κριτική του Wittgenstein εντοπίζεται σε τρία κύρια σημεία της νέας φιλοσοφίας του: την υπέρβαση του απόλυτου τρόπου σκέψης, την απόρριψη της ιδεώδους ακριβείας και την απομάκρυνση από την έννοια της ανάλυσης ως διαδικασίας που θέλει να αποκαλύπτει το αληθινό νόημα των εκφραστικών μορφών. Έντονο ήταν το ενδιαφέρον του Wittgenstein για τη γλώσσα. Αρχικά, ο Wittgenstein θεωρούσε ότι η συνηθισμένη γλώσσα που χρησιμοποιούμε καθημερινά χαρακτηρίζεται από αταξία και ότι, αν ασχοληθούμε με τη λανθάνουσα δομή της γλώσσας, θα μπορέσουμε να λύσουμε τους γρίφους της φιλοσοφίας. Αντίθετα, σύμφωνα με την ύστερη φιλοσοφική του σκέψη θεωρούσε ότι θα λύσουμε τους γρίφους αν ασχοληθούμε με την επιφάνεια της γλώσσας και ότι τα προβλήματά μας ξεκινούν από την προσπάθειά μας να σκάψουμε κάτω από αυτήν την επιφάνεια.

Η Τσινόρεμα αναφέρει χαρακτηριστικά: «Ο Wittgenstein ολοκληρώνει τις παρατηρήσεις του για τη φύση της πρότασης οδηγώντας τον φιλόσοφο-αναγνώστη να συνειδητοποιήσει μια διάκριση ανάμεσα στις αυταπάτες ενός θεωρητικού λόγου ο οποίος επιδιώκει να υπερβεί τα γνωστικά όριά του με την αναζήτηση γενικών θεωριών

⁶⁸ Καρούζος 2010, σ. 64-65.

για τον κόσμο, τη σκέψη και την έκφρασή της, και στις δραστηριότητες ενός πρακτικού λόγου, γλωσσικά δομημένου, ο οποίος οριοθετεί τις απατηλές φαινομενικότητες που προκαλεί η θεωρητική παρόρμηση της γενικότητας, καθώς αναδεικνύει τον κοινό ορίζοντα που μοιραζόμαστε στη ζωή μας με τη γλώσσα.»⁶⁹

Η θεωρητική προσέγγιση του Wittgenstein για τη γλώσσα παραπέμπει στη θεωρία του Chomsky περί βαθιάς και επιφανειακής μορφής. Το πρώιμο έργο του τείνει περισσότερο προς την λογική, ορθολογιστική προσέγγιση του Chomsky, ενώ το μεταγενέστερο θυμίζει την προσέγγιση του κοινωνικού παράγοντα της επιφανειακής δομής του μιχγεβιορισμού. Ωστόσο, όπως θα δούμε σε επόμενο πεδίο, ο Chomsky δεν απορρίπτει την ιδέα της κοινής γλώσσας, αλλά θα λέγαμε ότι την ενστερνίζεται.

Εν κατακλείδι, ο Wittgenstein στοχεύει αφενός να μας απαλλάξει από την αντίληψη περί γλώσσας ως ιδεώδους λογισμού, αφετέρου δε να τονίσει ότι εξαιτίας των γλωσσικών παιχνιδιών ο λόγος μας έχει σταθερότητα και ενότητα και ότι μπορούμε να χρησιμοποιούμε φράσεις ή προτάσεις με το ίδιο νόημα. Αυτό συμβαίνει επειδή τα γλωσσικά παιχνίδια έχουν κάτι το ιδιαίτερο και αποκλειστικό, για όσο χρόνο βέβαια εξακολουθούν να γίνονται αποδεκτά και να έχουν κύρος ως μορφές ζωής. Χαρακτηριστικό των γλωσσικών παιχνιδιών είναι η πολλαπλότητα.

Ένα άλλο ουσιώδες γνώρισμα των γλωσσικών παιχνιδιών είναι η έννοια του κανόνα. Οι κανόνες στα γλωσσικά παιχνίδια αποκαλύπτουν τον κοινωνικό χαρακτήρα της γλώσσας. Υπάρχουν δηλαδή πρόσωπα τα οποία εμπλέκονται στις σχέσεις με κοινές συνήθειες, ήθη, έθιμα. Η γνώση των κανόνων του παιχνιδιού δεν αποτελεί πρακτική δραστηριότητα, αλλά ούτε και η πεποίθηση ότι συμβαίνει ένα γεγονός, μία πράξη μόνο επειδή ακολουθεί κάποιον κανόνα. Επομένως φαίνεται πως είναι δυνατόν να έχει κάποιος τη δυνατότητα να παίζει ένα παιχνίδι χωρίς να μπορεί να διατυπώσει τους κανόνες που το διέπουν. Το ίδιο συμβαίνει και στη γλώσσα. Το να γνωρίζουν τα διαλεγόμενα πρόσωπα εκ των προτέρων κάποιους κανόνες (λογικούς, γραμματικούς) δεν σημαίνει ότι μπορούν και να τους κατανοήσουν. Το γεγονός ότι οι άνθρωποι επικοινωνούν κάνει τους κανόνες του παιχνιδιού που παίζεται έγκυρους και αρκετά σαφείς.

Ο μεταγενέστερος Wittgenstein δεν θεωρούσε πλέον ότι η γλώσσα είναι δεμένη με οποιονδήποτε τρόπο με τον κόσμο των αντικειμένων. Αντίθετα, πίστευε ότι η

⁶⁹ Τσινόρεμα 2014, σ. 136.

γραμματική είναι αυτόνομη. Η χρήση της γλώσσας στα διάφορα γλωσσικά παιχνίδια είναι ό,τι προσδιορίζει το νόημά της. Ό,τι ισχύει για τη λέξη και την έκφραση, το ίδιο ισχύει και για την πρόταση: το νόημα μιας πρότασης εξαρτάται από το πώς αυτή χρησιμοποιείται στην πράξη. Και είναι το γλωσσικό παιχνίδι που δίνει στην πρόταση το νόημά της καθώς, «το νόημα μιας έκφρασης είναι η χρήση της».⁷⁰

Σε αντίθεση με την παραδοσιακή φιλοσοφία που αποδίδει το πρωτείο του φιλοσοφείν στην παράσταση ή στα πράγματα, η αναλυτική φιλοσοφία το αποδίδει στις λέξεις και τις προτάσεις. Ενώ αρχή της κλασικής φιλοσοφίας είναι η συστηματική ερμηνεία του πραγματικού, αρχή της γλωσσο-αναλυτικής προβληματικής γίνεται η απαλλαγή της φυσικής γλώσσας από τις ασάφειες, τις αοριστίες, τις λογικές αντιφάσεις και κυκλικότητες που μας κληροδοτεί ο παραδοσιακός τρόπος του φιλοσοφείν και αυτό γιατί διατυπώνει ερωτήματα νοήματος τα οποία συγχέονται με ερωτήματα που αφορούν αντικείμενα. Για τους αναλυτικούς φιλοσόφους, νόημα έχουν οι έννοιες και οι λέξεις και όχι τα αντικείμενα και για το λόγο αυτό, στόχος της φιλοσοφίας θα πρέπει να είναι η κατασκευή μιας πρότυπης γλώσσας που να ακριβολογεί και να είναι σαφής στη δομή της.

Σύμφωνα με τον Καπούζο, «το πρόβλημα που αμέσως ανακύπτει στο πλαίσιο της προσέγγισης του Wittgenstein για το νόημα και την κατανόηση σχετίζεται με το εξής ερώτημα: εάν οι κανόνες χρήσης μιας γλώσσας είναι προϊόν συμφωνίας μεταξύ των μελών της γλωσσικής κοινότητας, χωρίς να επιβάλλονται οι εξωτερικοί αντικειμενικοί περιορισμοί στην χρήση που να σχετίζονται με τα “γεγονότα” ή τον “κόσμο”, προκύπτει τότε ότι η αλήθεια είναι επίσης προϊόν συμφωνίας; Ο Wittgenstein έχει επίγνωση του εν λόγω προβλήματος και απαντά ότι η ομοφωνία σχετίζεται με την εκάστοτε μορφή ζωής.»⁷¹ Η Τσινόρεμα, κάνει μια πολύ ενδιαφέρουσα παρατήρηση, ότι «ο υπερτονισμός της σημασίας των συμπεριφορικών εκδηλώσεων ως αντικειμενικού μέτρου εξωτερικού ελέγχου και κατοχύρωσης νοηματικής αβεβαιότητας που καθιερώθηκε από γνωστούς ερμηνευτές του Wittgenstein μέσω μιας (υπερ)ανάγνωσης της έννοιας των κριτηρίων έχει περαιτέρω πυροδοτήσει και αμιγώς συμπεριφοριστικές αναγνώσεις του έργου του. Χαρακτηριστικά, οι C.S. Chihara και J.A. Fodor προσάπτουν στον συγγραφέα των *Ερευνών* μια επαληθευσιοκρατική εκδοχή λογικού συμπεριφορισμού, σύμφωνα με την οποία το νόημα των ψυχολογικών όρων δεν είναι παρά τα δημόσια κριτήρια που

⁷⁰ Wittgenstein, L., *Φιλοσοφικές Έρευνες*, εκδόσεις Παπαζήση, 1977, σ.9.

⁷¹ Καπούζος 2010, σ. 68-69.

εγγυώνται την απόδοσή τους. Εξαλείφεται δε, κάθε αναφορά σε οτιδήποτε νοητικό κατά τον χαρακτηρισμό του νοήματος.»⁷² Δυστυχώς, όμως, η συμπεριφοριστική αυτή ερμηνεία αλλοιώνει τη μεθοδολογική στρατηγική του Wittgenstein, καθώς παρερμηνεύει την έμφασή του στην ιδέα ότι δεν υφίσταται 'κωδικοποίηση' των συμπεριφορικών συνθηκών.⁷³

Όπως είδαμε και παραπάνω, για τις φυσικές γλώσσες, ο συνδυασμός σύνταξης και σημασιολογίας είναι απαραίτητος για να έχουμε μία ολοκληρωμένη πρόταση που βγάζει νόημα. Σύμφωνα με τον Αυρουχ, «το νόημα μιας έκφρασης συνίσταται σε αυτό που επιτελούμε και επιτυγχάνουμε εκφέροντας αυτή την έκφραση σε συγκεκριμένες περιστάσεις».⁷⁴ Ωστόσο, θα έπρεπε να σημειωθεί ότι στην ηπειρωτική φιλοσοφία η γλώσσα δε μελετάται ως ξεχωριστή θεωρία όπως στην αναλυτική φιλοσοφία αλλά αποτελεί βασικό μέρος πολλών άλλων πεδίων όπως η Φαινομενολογία, η Σημειωτική, ο Στρουκτουραλισμός. Η ιδέα της γλώσσας συχνά σχετίζεται με τη λογική με την αρχαιοελληνική της έννοια του “Λόγου”, εννοώντας συζήτηση ή διαλεκτική. Η γλώσσα και οι έννοιές της επίσης θεωρείται ότι έχουν διαμορφωθεί από την ιστορία ή την πολιτική, ακόμα και από την ίδια την ιστορική φιλοσοφία. Στη συνέχεια, θα γίνει μια εκτενής ανάλυση της γλωσσικής θεωρίας του Noam Chomsky, στην οποία βασίστηκε η Καθολική Γραμματική, έχοντας ως γνώμονα τη δημιουργική φύση της γλώσσας.

1.4 Ο Noam Chomsky και η γλώσσα

Η σύγχρονη ορθολογιστική- νοησιарχική θεωρία για τη γλώσσα, όπως διατυπώθηκε από τον Noam Chomsky, προσδιορίζεται μέσα από μια ισχυρή ουσιοκρατική προσέγγιση, και αυτό γιατί υποστηρίζει ότι υπάρχει ένα πρωταρχικό συμβολικό σύστημα, το οποίο είναι βιολογικά προκαθορισμένο. Δηλαδή, η ανθρώπινη βιολογία ορίζει τις γλωσσικές δομές που οργανώνονται στον εγκέφαλο.

Η ίδια αφαιρετική διεργασία, με την οποία η γλωσσική ικανότητα (linguistic competence) ενσωματώνεται στη θεωρία του Chomsky, οδηγεί σε ένα μοντέλο απόκτησης μιας γλώσσας (acquisition model), που χρησιμοποιεί τα γλωσσολογικά

⁷² Τσινόρεμα 2014, σ. 341-342. (C.S. Chihara and J.A. Fodor, “Operationalism and Ordinary Language: A Critique of Wittgenstein”, American Philosophical Quarterly, vol. II, 1965: 281-195)

⁷³ Ό.π., σ. 342.

⁷⁴ Αυρουχ, S., *Η Φιλοσοφία της Γλώσσας*, Μτφρ.Τραμπούλης Θ.-Επιμ. Αθ. Σακελλαριάδης. Εκδ. Μεταίχμιο, 2005, σ.9.

δεδομένα για να ανακαλύψει τη γραμματική της γλώσσας, στην οποία ανήκουν τα δεδομένα αυτά. Το πώς αυτό το μοντέλο κατευθύνεται στην εκλογή μιας γραμματικής, καθορίζεται από την εσωτερική του δομή, τις μεθόδους ανάλυσης που διαθέτει και τους αρχικούς περιορισμούς που θέτει σε κάθε δυνατή γραμματική. Μια παράδοση, σχεδόν ξεχασμένη, επανασυνδέεται με ένα προβληματισμό της σύγχρονης γλωσσολογίας στην προσπάθεια διατύπωσης ενός συστήματος παγκόσμιων περιορισμών, στους οποίους πρέπει να ανταποκρίνεται κάθε γραμματική. Η προσπάθεια αυτή, σύμφωνα με τον Chomsky, ασχολείται με την εσωτερική δομή του μοντέλου απόκτησης της γλώσσας, με την εγγενή αντίληψη της ανθρώπινης γλώσσας και η ευόδωσή της θα υλοποιούσε το παλαιό όνειρο της παγκόσμιας γραμματικής.⁷⁵

Το πρώτο πρόβλημα που έθετε ο εν λόγω ο προβληματισμός, ήταν: το πώς παράγεται το ζεύγος ήχου- νοήματος. Εφ' όσον το κύριο ενδιαφέρον εστιάζεται στην ανθρώπινη γλώσσα, θα έπρεπε, θεωρητικά τουλάχιστον, να παραχθεί μια παγκόσμια φωνητική και μια παγκόσμια σημαντική, που να οροθετούν αντίστοιχα τη σειρά των πιθανών σημάτων και τη σειρά των πιθανών νοημάτων για κάθε ανθρώπινη γλώσσα. Με αυτό τον τρόπο συνέλαβε το πρόβλημα, πολύ πριν τους σύγχρονους γλωσσολόγους, ο 17ος αιώνας. Όπως αναφέρει ο Chomsky, ο επίσκοπος Wilkins (1668) προσπάθησε να δημιουργήσει ένα παγκόσμιο κατάλογο εννοιών, με τους όρους των οποίων θα μπορούσαν να παρασταθούν τα σήματα και οι σημαντικές ερμηνείες για κάθε γλώσσα.⁷⁶

Η προσέγγιση αυτή δεν είναι και τόσο διαφορετική από τη σημερινή τοποθέτηση απέναντι στις καθολικές ιδιότητες της γλώσσας, μια προσέγγιση που αναζητεί με το ίδιο ρασιοναλιστικό πάθος την παράσταση της ιδεώδους μορφής και του σημαντικού της περιεχομένου. Παρ' όλα αυτά, η θεωρία της παγκόσμιας φωνητικής επιδιώχτηκε επιτυχώς, ενώ η θεωρία της παγκόσμιας σημαντικής πολύ λιγότερο.⁷⁷ Ο Auroux αναφέρει ότι «η τσομσκιανή επανάσταση οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην επανεισαγωγή της έννοιας του νόμου στο χώρο της γλωσσολογίας, η οποία έγινε δυνατή με μια διατύπωση της έννοιας του κανόνα της γραμματικής, εμπνευσμένη από την τυπική γραμματική. Οι κανόνες του Chomsky θα πρέπει να θεωρηθούν ως ιδιαίτερα στοιχεία μιας τεχνικής συνάρμοσης, ορισμένα χαρακτηριστικά της οποίας εξαρτώνται ουσιαστικά από τους χαρακτήρες της συνάρμοσης που προσομοιώνει (μέσα σε κάποια

⁷⁵ Η έννοια “παγκόσμια” χρησιμοποιείται εδώ ως συνώνυμη της έννοιας “καθολική”, αλλά αποφεύγεται λόγω του ότι ο όρος “καθολική γραμματική” συνειρμικά παραπέμπει στον Chomsky. Μια εξίσου συνώνυμη, αν όχι ταυτόσημη έννοια είναι η λέξη “οικουμενική”.

⁷⁶ Βλ. Chomsky, N., 1977, σ. 54.

⁷⁷ Βλ. Chomsky, *Cartesian Linguistics*, New York, 1966.

όρια) τη γλωσσική συμπεριφορά. Το σύνολο των κανόνων μιας γραμματικής, κατά την έννοια του Chomsky (και γενικότερα των θεωρητικών της τεχνητής νοημοσύνης), θα πρέπει να παραγάγει φράσεις αποδεκτές από μια συγκεκριμένη ομάδα ομιλητών, ειδάλλως η γραμματική είναι ακατάλληλη. Ο Chomsky επινοεί κάτι ολότελα καινούριο, που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε *αλγοριθμικό κανόνα*.

Η αληθινή καινοτομία του Chomsky δεν αφορά τόσο την τεχνική, η οποία είναι δανεισμένη από τη θεωρία των τυπικών γλωσσών, όσο τη *φιλοσοφική* της δύναμη. Πράγματι, για τον γενετιστή γλωσσολόγο οι αλγοριθμικοί κανόνες δεν είναι απλώς νόμοι τους οποίους πρέπει να ανακαλύψει και να διατυπώσει ο γλωσσολόγος, είναι επιπλέον μέσα τα οποία, εμφυτευμένα στον εγκέφαλο των ανθρώπων, τους επιτρέπουν να ομιλούν.»⁷⁸

Όσον αφορά τη βιολογική προέλευση της γλώσσας, ο Chomsky δηλώνει ότι τίποτα από όσα γνωρίζουμε για τον φυσικό κόσμο δεν μας δείχνει πως είναι λανθασμένη η άποψη ότι οι πίθηκοι έχουν όντως μια γλωσσική ικανότητα, αλλά δεν έχουν πρόσβαση σ' αυτή. Το πιθανότερο όμως είναι ότι δεν έχουν. Πολλοί επικαλούνται τη θεωρία της εξέλιξης του Δαρβίνου, στην πραγματικότητα όμως δεν μπορούν να δώσουν απαντήσεις παρά μόνο σε απλά ερωτήματα. Βέβαια, υπάρχει κάτι στο φυσικό κόσμο που υποχρεώνει μερικά είδη δομών να ανακύπτουν κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες.⁷⁹ Ο Chomsky οργανώνει τη θεωρία του σε δύο σημαντικές παρατηρήσεις:

α) Η γλώσσα είναι σύστημα που κυβερνάται από κανόνες, άρα η γλωσσολογία δεν μπορεί να είναι απλώς και μόνο περιγραφική, αλλά θα πρέπει να ανακαλύψει τους γενικούς νόμους που έχει εσωτερικεύσει και αναπαριστά ο ομιλών άνθρωπος, για να παράγει συντακτικά ορθές προτάσεις.

β) Η γλώσσα είναι δημιουργική. Ο Chomsky ανέδειξε και μελέτησε το φαινόμενο της *δημιουργικότητας* (creativity) της γλώσσας. Διαπίστωσε ότι όπως ο φωνολογικός τομέας, έτσι και ο συντακτικός τομέας διαθέτει έναν περιορισμένο αριθμό από κανόνες, οι οποίοι είναι ικανοί να σχηματίσουν έναν, δυνητικά, απεριόριστο αριθμό από καινούριες προτάσεις. Και λέμε, δυνητικά, γιατί δεν είναι οι συντακτικοί κανόνες που θέτουν όρια στο μέγεθος μιας πρότασης, αλλά οι πεπερασμένες δυνατότητες της μνήμης, η οποία δεν μπορεί να επεξεργάζεται παρά μόνο έναν ορισμένο αριθμό από πληροφορίες. Οι κανόνες που πρέπει να περιγράψει το συντακτικό σύστημα της γλώσσας πρέπει να είναι ικανοί

⁷⁸ Βλ. Auroux, 2005, σ. 326-327.

⁷⁹ Chomsky, N. (2003). *Η Αρχιτεκτονική της Γλώσσας*. Εκδόσεις Καστανιώτη, σ. 63.

να παράγουν έναν απεριόριστο αριθμό προτάσεων.

Για αυτό ακριβώς το λόγο, ο Chomsky κατέληξε στο συμπέρασμα πως η γραμματική πρέπει να λειτουργεί με παραγωγικό τρόπο. Πρέπει, δηλαδή, η γραμματική της γλώσσας να περιέχει έναν περιορισμένο αριθμό από συντακτικά ορθές προτάσεις, οι οποίες όμως να είναι ικανές να παράγουν όλες τις απεριόριστες και συντακτικά ορθές προτάσεις της γλώσσας (και φυσικά να αποκλείονται οι μη συντακτικά ορθές προτάσεις).

Όσον αφορά στην *περιγραφική* και *ερμηνευτική* επάρκεια της γλώσσας, που είναι δύο έννοιες ουσιώδεις για την κατανόηση της Καθολικής Γραμματικής, ο Chomsky εισήγαγε κατά τη δεκαετία του 1960, μια τεχνική έννοια της ερμηνείας βασισμένη στην γλωσσική κατάκτηση. Σύμφωνα με την ερμηνεία αυτή, μια ανάλυση θεωρείται ότι έχει “περιγραφική επάρκεια” (descriptive adequacy) όταν περιγράφει σωστά τα γλωσσικά γεγονότα για τα οποία οι φυσικοί ομιλητές έχουν υποσυνείδητη γνώση. Θεωρείται επίσης ότι επιτυγχάνει την “ερμηνευτική επάρκεια” (explanatory adequacy)⁸⁰, όταν ερμηνεύει εξίσου πώς κατακτώνται τα στοιχεία της γλωσσικής γνώσης.⁸¹

Ο Chomsky τονίζει ότι, αν μας ενδιαφέρει να μάθουμε τι είναι γλώσσα, θα πρέπει να απαντήσουμε στα παρακάτω τρία ερωτήματα που αφορούν αντίστοιχα τη φύση, την προέλευση και τη χρήση της γλώσσας:⁸²

- ✓ Τι αποτελεί γνώση της γλώσσας;
- ✓ Πώς αποκτιέται αυτή η γνώση;
- ✓ Πώς χρησιμοποιείται αυτή η γνώση;

Τα επιμέρους ερωτήματα για τη μελέτη της γλώσσας λοιπόν, αφορούν στο τι γνωρίζουμε όταν γνωρίζουμε μια γλώσσα, πώς κατακτάται αυτή η γνώση και πώς χρησιμοποιείται. Σε σχέση με το πρώτο ερώτημα, είδαμε ότι αυτό που γνωρίζουμε είναι ένα σύστημα κανόνων. Η γνώση αυτή αποτελεί τη γλωσσική μας ικανότητα (linguistic competence), την ικανότητα δηλαδή που έχουμε ως ομιλητές μιας γλώσσας να παράγουμε και να κατανοούμε έναν απεριόριστο αριθμό νέων γλωσσικών δεδομένων. Όταν η ικανότητα αυτή πραγματώνεται, υπεισέρχονται και άλλοι παράγοντες, κυρίως εξωγλωσσικοί (πόσο κουρασμένοι είμαστε, σε ποιους απευθυνόμαστε, πόσο καλά

⁸⁰ Στη Θεωρητική Γλωσσολογία, οι όροι “descriptive adequacy” και “explanatory adequacy” μεταφράζονται στην ελληνική γλώσσα ως “περιγραφική επάρκεια” και “ερμηνευτική επάρκεια” αντίστοιχα (Θεοφανοπούλου-Κοντού 2002, σ. 28-30).

⁸¹ Βλ. Chomsky, 2004, σ. 30-32.

⁸² Chomsky, N. (1986). *Knowledge of Language: Its Nature, Origin and Use*. New York: Praeger, 1986, p.3.

λειτουργεί η μνήμη μας κ.τ.λ.) και γι' αυτό μιλάμε για γλωσσική επιτέλεση (linguistic performance).⁸³ Το τρίτο ερώτημα, επομένως, έχει να κάνει με τη χρήση της γλώσσας, στην οποία εντάσσεται και ο επικοινωνιακός της ρόλος. Σε σχέση με το δεύτερο ερώτημα, η θέση του Chomsky, όπως συνοψίζεται στο βιβλίο του *Knowledge of Language*, είναι ότι η γνώση μιας συγκεκριμένης γλώσσας κατακτάται. Πώς όμως κατακτούν τα παιδιά τη μητρική τους γλώσσα; Μια κάπως απλοϊκή απάντηση θα έλεγε ότι η γλωσσική κατάκτηση είναι αποτέλεσμα μίμησης. Αν όμως πρόκειται για μίμηση, πώς καταφέρνουν τα παιδιά να παράγουν αλλά και να κατανοούν προτάσεις που δεν έχουν ξανακούσει; Εδώ αξίζει να εξετάσουμε δύο περιπτώσεις για να δείξουμε ότι πράγματι η γλωσσική κατάκτηση δεν είναι αποτέλεσμα μίμησης ή απλώς ανταπόκρισης στο γλωσσικό ερέθισμα. Γνωρίζουμε ότι τα παιδιά, ιδιαίτερα στα πρώτα στάδια της γλωσσικής κατάκτησης κάνουν λάθη, τα οποία ωστόσο μπορούν να εξηγηθούν στο πλαίσιο της πρώιμης γραμματικής τους, κάτι που δείχνει ότι ακολουθούν κάποιους κανόνες.

Αν μπορεί να αποδειχθεί ότι η σωστή γραμματική εξάγεται από την Καθολική Γραμματική, μαζί με ένα μείγμα δεδομένων τα οποία θεωρούμε ότι είναι διαθέσιμα με λογικό τρόπο στο παιδί (όρια ηλικίας για την γλωσσική κατάκτηση), τότε ερμηνεύεται η διαδικασία της γλωσσικής κατάκτησης. Συνεπώς, «η ερμηνευτική επάρκεια θα μπορούσε να επιτευχθεί από μια υπόθεση που θα παρήγαγε τη σωστή περιγραφή των γεγονότων από γενικούς ενδιάθετους νόμους, ας πούμε τους κανόνες της αναφορικής δέσμευσης του Chomsky ή τους κανόνες της Reinhart για το διεπίπεδο της σύνταξης με την πραγματολογία.»⁸⁴ Η ορθολογιστική θεωρία του Chomsky υποστηρίζει ότι η γλωσσική ικανότητα συνιστά a priori συνθήκη της γλώσσας. Ποια είναι όμως η σχέση μεταξύ των εξιδανικευμένων γλωσσικών δομών που καθορίζονται από την ανθρώπινη βιολογία και των επικοινωνιακών σχέσεων που καθορίζονται από τους όρους της ιστορικής και πολιτισμικής ζωής;

Η ορθολογιστική θεωρία για τη γλώσσα χαρακτηρίζεται από ένα σαφή διαχωρισμό, μεταξύ της βιολογίας και των φυσικών λειτουργιών του οργανισμού από τη μια και των περιβαλλοντικών συνθηκών από την άλλη. Όπως αναφέρει ο Pinker, «θα

⁸³ Chomsky, N., *Aspects of the Theory of Syntax*, The M.I.T. Press, p.4-5.

Το πρόβλημα για τον γλωσσολόγο και βέβαια για το παιδί που μαθαίνει τη γλώσσα, είναι ο προσδιορισμός των δεδομένων της επιτέλεσης και του συστήματος κανόνων που έχουν κατακτηθεί πλήρως από τον ομιλητή- ακροατή και που χρησιμοποιεί στην πραγματική γλωσσική επιτέλεση.

⁸⁴ Βλ. Chomsky 2004, σ.31. Η Tanya Reinhart (1943-2007) ως καθηγήτρια γλωσσολογίας και φιλοσοφίας, προσέφερε πολλά στην εξέλιξη της Γλωσσολογίας, κυρίως όσον αφορά την σύνταξη και το νόημα. Συνεργάστηκε με τον Chomsky στο M.I.T. (ο οποίος ήταν και ο επιβλέπων της διατριβής της).

λέγαμε ότι υπάρχει ένας καθολικός γονότυπος που λειτουργεί με ντετερμινιστικό τρόπο και πολλαπλοί φαινότυποι που προκύπτουν από τυχαίους περιβαλλοντικούς ερεθισμούς. Η διάκριση γλωσσικής ικανότητας και γλωσσικής εκτέλεσης (επιτέλεσης), η οποία εμφανίζει δομικές αναλογίες με τη διάκριση του Ferdinand de Saussure, μεταξύ γλώσσας και ομιλίας (langue and parole), όπως θα δούμε πιο αναλυτικά σε επόμενο χωρίο, υπακούει στην παραπάνω διάκριση, αναλογικά, από τη βιολογική επιστήμη, μεταξύ γονότυπου και φαινότυπου.»⁸⁵

Μια λογική εξέταση του ερωτήματος και των αντιτιθέμενων εννοιών θα μας βοηθούσε να κατανοήσουμε ότι η έννοια του οργανισμού δεν έχει νόημα χωρίς κάποιο περιβάλλον. Αντίστοιχα, και η έννοια του περιβάλλοντος δεν έχει νόημα χωρίς κάποιο οργανισμό. Με αυτόν τον τρόπο λειτουργεί η φύση. Η επιστήμη της βιολογίας υποστηρίζει ότι οι οργανισμοί δημιουργούν τα περιβάλλοντά τους και τα περιβάλλοντα επιδρούν πάνω στους οργανισμούς. Υπάρχει μεταξύ τους μία αμφίδρομη σχέση, μια συνεχής αλληλεπίδραση. Συνεπώς, η επιστήμη της βιολογίας δεν απορρίπτει την δυναμική του περιβάλλοντος, αφού αυτό λειτουργεί ως φυσικό της πλαίσιο. Αυτό συμβαίνει γιατί κάθε γλωσσική κοινότητα έχει το δικό της σύστημα σημασιών και τρόπων να τις δηλώνει. Για κάθε σημασία, κάθε γλώσσα έχει το δικό της σημαίνον, τη δική της λέξη. Μιλώντας μια γλώσσα χρησιμοποιούμε λέξεις και συντάσσουμε προτάσεις με νόημα. Το νόημα των προτάσεων συνυφαίνεται με τον τρόπο ζωής, που κάνει κατανοητή τη χρήση τους ανάλογα με τις περιστάσεις που χρησιμοποιείται. Το νόημα μιας λέξης ή πρότασης καθορίζεται από τον τρόπο χρήσης της.⁸⁶

Σε αυτό το σημείο, αξίζει να αναφερθούμε στο έργο του Marco Tamborini και συγκεκριμένα, στο βιβλίο του *The Architecture of Evolution*, στο οποίο αναφέρεται στη σημασία της μορφολογίας για την επιστημονική εμβάθυνση και συσχέτιση των όρων βιολογία και γλώσσα μέσα σε ένα τεχνολογικό πλαίσιο αναφοράς με πολιτισμικές συνιστώσες. Εξαιρετικό ενδιαφέρον έχει η διαπίστωση της σύγκλισης και μάλιστα αλληλοσυμπλήρωσης της θεώρησης του Chomsky και του Tamborini, καθώς τέμνονται

⁸⁵ Βλ. Pinker St. (2000). *Το Γλωσσικό Ένστικτο- Πώς ο νους δημιουργεί τη γλώσσα*, μτφρ. Μούμα Ευαγγελία. Εκδόσεις Κάτοπτρο, σ. 93. Σύμφωνα με τους νόμους κληρονομικότητας στη βιολογία, ο γενετικός όρος “γονότυπος” είναι το σύνολο των γονιδίων μας, ενώ το σύνολο των χαρακτηριστικών μας είναι ο “φαινότυπος”. Ο φαινότυπος είναι το αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης του γονότυπου με το περιβάλλον.

(Thomson and Thomson, *Ιατρική Γενετική*. Μτφ. Φραγκούλη Αποστολία. Εκδόσεις: Ιατρικές Εκδόσεις Π.Χ. Πασχαλίδης, 2011, κεφ.3, σ. 45).

⁸⁶ Sellars, Wilfrid, “Some Reflections on Language Games”, in *Philosophy of Science* 21(3), 204-228, 1954.

στον τρόπο που εξερευνούν τη βιολογία και τη γλώσσα. Συγκεκριμένα, και οι δύο ασχολούνται με την ιδέα ότι η γλώσσα έχει βιολογική βάση. Ο Chomsky επικεντρώνεται στις εγγενείς γλωσσικές δομές, ενώ ο Tamborini εξετάζει το ιστορικό και φιλοσοφικό πλαίσιο της βιολογικής έρευνας. Συνεπώς, ο Tamborini παρέχει ένα ιστορικό πλαίσιο που συμπληρώνει τις γλωσσικές θεωρίες του Chomsky, βοηθώντας στην κατανόηση του πώς οι επιστημονικές εξελίξεις επηρεάζουν τις αντιλήψεις για τη γλώσσα μέσα στο εκάστοτε πολιτισμικό πλαίσιο με τις ιδιαιτερότητες που μπορεί να έχει.⁸⁷

Φαίνεται λοιπόν, ότι δεν κατέχουμε την αντικειμενική γνώση της λέξης ή της πρότασης, οι οποίες δημιουργούνται από τη χρήση τους στα εκάστοτε περιβάλλοντα και τους σημασιακούς ρόλους που επιτελούν σ' αυτά, αν δεν μάθουμε οι ίδιοι πως να τους χρησιμοποιούμε και πως να τους μεταφράζουμε στη γλώσσα μας. Βέβαια, ακόμα και στην περίπτωση που έχουμε αυτή τη δυνατότητα, η αντιστοιχία στη μετάφραση δεν είναι συμμετρική.

Μέσα σε κάθε γλώσσα διαθλάται η μοναδική εμπειρία της μητρικής γλώσσας, όπως έχει εγγραφεί στο αντιληπτικό, γνωστικό και ψυχικό σύστημα του ανθρώπου. Η γλώσσα δεν αποτελεί ουδέτερη αναπαράσταση, αλλά ενεργητική, δηλαδή κοινωνικά διαμορφωμένη παράσταση. Ως εκ τούτου, το πρίσμα από το οποίο μεταφράζεται η κάθε γλώσσα είναι ερμηνευτικό, το υποκείμενο, ο ομιλητής, επενεργεί στον κόσμο της υπό μετάφρασης γλώσσας με την προθετικότητα που διέπει τον κόσμο της εμπειρίας του.

Από αυτό συνάγεται ότι δεν αρκεί η γνώση των αμετάβλητων κανονιστικών μορφών του γραμματικού- συντακτικού συστήματος μιας συγκεκριμένης γλώσσας για να υποστηρίξουμε ότι διαθέτουμε επικοινωνιακή επάρκεια, όταν κληθούμε να λειτουργήσουμε ως μέλη αυτής της κοινότητας. Για να αποκτήσει νόημα μια γλώσσα προϋπόθεση είναι να γνωρίζουμε τις πολιτιστικές και ιδεολογικές στάσεις των μελών της στην εκφορά του λόγου τους και στις εκάστοτε χρήσεις της. Δηλαδή, δεν αρκεί τι λέγεται (περιεχόμενο), αλλά και πως (μορφή) αυτό λέγεται και σε ποια χωρο-χρονική περίσταση. Πράγματι, το τι λέγεται αποτελεί την κεντρική γλωσσική ύλη προκειμένου να επικοινωνήσουμε σε αναφορικό επίπεδο, δηλαδή να μεταδώσουμε, να διαβιβάσουμε τα μηνύματά μας προβαίνοντας σε ονομασία πραγμάτων, καταστάσεων, φαινομένων, ιδεών. Πρέπει δηλαδή να επιλέξουμε διαφορετικά λεξιλογικά και προτασιακά σύνολα για να

⁸⁷ Βλ. Tamborini, Marco. (2022). *The Architecture of Evolution: The Science of Form in Twentieth-Century Evolutionary Biology*. University of Pittsburgh Press.

διατυπώσουμε διαφορετικά πράγματα, κάθε φορά που καλούμαστε να επικοινωνήσουμε.

Επιλέγουμε διαφορετικούς τρόπους για να πούμε το ίδιο πράγμα· η γλώσσα, κάθε φορά που χρησιμοποιείται, λειτουργεί ως η ένδειξη που μας παρέχει ποικίλα είδη κοινωνικής πληροφόρησης. Καταλαβαίνουμε ότι μια ολοκληρωμένη επικοινωνιακή πράξη επιβάλλει όχι μόνο την ικανότητα να παράγουμε και να κατανοούμε γραμματικά και συντακτικά, αποδεκτά προϊόντα λόγου, αλλά και να γνωρίζουμε τις κοινωνικές συνθήκες χρήσης τους σε διαφορετικές περιστάσεις επικοινωνίας. Πράγματι, η ικανότητα ενός ομιλητή να χρησιμοποιεί με αποτελεσματικό και επαρκή τρόπο το λόγο, σε διαφορετικές περιστάσεις επικοινωνίας, προϋποθέτει όχι μόνο την πρωταρχική γλωσσική ικανότητα, δηλαδή τη γνώση του γλωσσικού συστήματος που διαθέτει ο φυσικός ομιλητής μιας συγκεκριμένης γλωσσικής κοινότητας, αλλά πρέπει να διαθέτει γνώσεις και δεξιότητες κοινωνικοπολιτισμικής και πραγματολογικής φύσης.

Από τα παραπάνω διαφαίνεται ότι η γνώση του γλωσσικού συστήματος - η γλωσσική ικανότητα - είναι αναγκαία συνθήκη αλλά όχι επαρκής για να ερμηνεύσουμε τις προθέσεις, τους λόγους, τις αξίες, την ιδεολογία και συνολικά τη συμπεριφορά των μελών μιας κοινωνίας.

Για να συμπληρωθεί η κατανόηση, απαιτείται η γνώση των κοινωνικοπολιτισμικών παραμέτρων, μια γνώση απαραίτητη για να ερμηνευθούν οι επικοινωνιακές συνθήκες στις οποίες διεξάγεται κάθε φορά η επικοινωνιακή διαδικασία. Μόνο έτσι μπορούμε να κατανοήσουμε τη σημασία των λεκτικών επιλογών των ομιλητών κατά την περίσταση της φυσικής συνομιλίας τους, όταν δηλαδή ερμηνεύσουμε τη λογική που διέπει τα λεγόμενα, το κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο με άλλα λόγια μέσα στο οποίο ερμηνεύονται και νοηματοδοτούνται τα λεκτικά ενεργήματα. Εντούτοις, η γλωσσική λειτουργία αυτή καθαυτή, δεν επηρεάζεται από τους διάφορους κοινωνικούς και πολιτισμικούς παράγοντες, κυρίως όσον αφορά την εσωτερικότητά της. Στο κεφάλαιο που ακολουθεί, θα αναλυθεί η συμβολή της νευροεπιστήμης στην ερμηνεία της γλωσσικής ανάπτυξης και συμπεριφοράς, αναδεικνύοντας την βιολογική προέλευση της γλώσσας, καθώς θα διερευνηθεί η σχέση μεταξύ εγκεφάλου και γλωσσικής λειτουργίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ II

Η ΓΝΩΣΤΙΚΗ ΝΕΥΡΟΕΠΙΣΤΗΜΗ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

(Το Βιολογικό Υπόβαθρο της Δημιουργικής Φύσης της Γλώσσας)

2. Νευροεπιστήμη και Γλώσσα

Στο βιβλίο του *Για τη Φύση και τη Γλώσσα (On Nature and Language)*, ο Noam Chomsky αναπτύσσει διεξοδικά και διαφωτιστικά τους στοχασμούς του για τη σχέση ανάμεσα στη γλώσσα, το νου και τον εγκέφαλο, εισάγοντας τη σύγχρονη γλωσσολογική έρευνα στο αναπτυσσόμενο επιστημονικό πεδίο της Νευροεπιστήμης.⁸⁸

Οι νευροεπιστήμες καλύπτουν μια ευρεία γκάμα επιστημονικών πεδίων, συμπεριλαμβανομένης της νευρολογίας, της ψυχολογίας, της υπολογιστικής νευροεπιστήμης, της φαρμακολογίας και άλλων, καθώς μελετούν τον τρόπο που λειτουργούν οι νευρώνες, πώς μεταδίδεται η πληροφορία μεταξύ τους, πώς διαμορφώνεται η ανάπτυξη και η λειτουργία του νευρικού συστήματος με έμφαση στις γνωστικές διεργασίες. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν οι Colin M. Brown και Peter Hagoort, στο ξεκίνημα του 21^{ου} αιώνα η ανάπτυξη του Νευροψυχολογίας τελείται με ραγδαίους ρυθμούς, έχοντας ως κύριο στόχο την εξιχνίαση των εγκεφαλικών διαδικασιών, που αποτελούν μέχρι και σήμερα καλά κρυμμένα μυστικά της φύσης.¹¹⁴ Η νευροεπιστήμη της γλώσσας είναι ένας κλάδος της γνωστικής νευροεπιστήμης που έχει ως βασικό στόχο την κατανόηση της σχέσης ανάμεσα στις νοητικές εμπειρίες και της βιολογίας του νου, δίνοντας έμφαση στον εγκέφαλο και τις λειτουργίες του.

Αυτό συνεπάγεται το γεγονός ότι είναι μια επιστημονική περιοχή που εξελίσσεται ραγδαία καθώς μελετά σε βάθος τις αναπαραστάσεις και τις δομές του λόγου, όπως και τις γνωστικές αρχιτεκτονικές της ομιλίας, της ακρόασης και της ανάγνωσης, προσφέροντας το υπόβαθρο για τη μελλοντική έρευνα του εγκεφάλου με απεικονιστικές μεθόδους. Η μελέτη της γλώσσας συνδέεται άρρηκτα με τις νευροεπιστήμες, στοιχειοθετώντας την αρχιτεκτονική της γλωσσικής λειτουργίας.

Βέβαια, αξίζει εδώ να αναφερθεί και η θεώρηση του Merlin Donald, που είναι γνωστός για την έρευνά του σχετικά με την προέλευση και την εξέλιξη του ανθρώπινου νου, ιδιαίτερα μέσα από την εμβληματική του θεωρία για τις «υβριδικές» καταστάσεις

⁸⁸ Chomsky, N. (2010). *Για τη Φύση και τη Γλώσσα*. Μτφ. Γιώργος Κοτζόγλου. Εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα.

του νου και τις πολιτισμικές του ανακατασκευές. Το έργο του, *Origins of the Modern Mind* (Η Προέλευση του Σύγχρονου Νου), εξετάζει πώς η εξέλιξη της ανθρώπινης σκέψης συνδέεται με πολιτισμικές και βιολογικές εξελίξεις.

Η θεωρία του Donald για την εξέλιξη της ανθρώπινης νόησης επικεντρώνεται σε τρεις βασικές φάσεις. Οι άνθρωποι εξελίχθηκαν από τα υπόλοιπα πρωτεύοντα αναπτύσσοντας:

Πρώτον, τη «μιμητική κουλτούρα» (mimetic culture), σύμφωνα με την οποία, οι πρόγονοί μας ανέπτυξαν τη δυνατότητα να μιμούνται σωματικές εκφράσεις και κινήσεις, ως πρώτο βήμα προς τη συνειδητή αναπαράσταση της γνώσης και επικοινωνίας· δεύτερον, τη «μυθολογική κουλτούρα» (mythic culture), που συνδέεται με την ανάπτυξη της γλώσσας και της αφηγηματικής σκέψης μέσω της ικανότητας της μεταφοράς ιστοριών και ιδεών με τον λόγο, και τρίτον, τη «θεωρητική κουλτούρα» (theoretic culture), η οποία συνδέεται με την ανάπτυξη των γραπτών συστημάτων και της τυποποίησης της γνώσης, κάτι που ενίσχυσε τη λογική και αναλυτική σκέψη. Η διεπιστημονική αυτή προσέγγιση του Donald συνδυάζει πληροφορίες από τα επιστημονικά πεδία της ανθρωπολογίας, αρχαιολογίας, γνωστικής ψυχολογίας, γλωσσολογίας και νευροβιολογίας, με σκοπό να ανασκευάσει τα στάδια της εξελικτικής γνωστικής ανάπτυξης του ανθρώπου.

Ο Donald αναφορικά με τη γλώσσα, τονίζει ότι η γλωσσική ικανότητα εκδηλώνεται στον συνδυασμό και τον επανασυνδυασμό των φωνημάτων και των λέξεων σε απεριόριστες ομάδες εκφωνημάτων, κάτι που έρχεται σε συμφωνία με τη θεώρηση της Καθολικής Γραμματικής και το χαρακτηριστικό της γλωσσικής επαναδρομής (recursion) που αναφέρει ο Chomsky.⁸⁹

Συνεπώς, ο Donald υποστηρίζει ότι ο νους δεν εξελίχθηκε μόνο μέσω βιολογικών διεργασιών αλλά και μέσω πολιτισμικών και κοινωνικών επιρροών. Η πολιτισμική εξέλιξη, ιδίως η ανάπτυξη της γλώσσας και της γραφής, διαμόρφωσε βαθιά τον ανθρώπινο νου. Εντούτοις, είναι αδιαμφισβήτητη η βιολογική προέλευση της γλώσσας, αν και περίπλοκη.

⁸⁹ Donald, Merlin (1993). *Origins of the Modern Mind: Three Stages in the Evolution of Culture and Cognition*. Harvard University Press, p. 71, 254, 282.

2.1 Η χαρτογράφηση της γλώσσας στον εγκέφαλο

Η γλωσσική πολυπλοκότητα μέσα από το πρίσμα της βιολογικής της προέλευσης, πρέπει να αντιμετωπίζεται σφαιρικά και ξεκάθαρα από την κοινότητα των ερευνητών των νευροεπιστημών, κυρίως της γνωστικής νευροεπιστήμης. Οι σύγχρονες λειτουργικές νευροαπεικονιστικές μέθοδοι χωρίζονται σε δύο μεγάλες κατηγορίες, με γνώμονα τις αιμοδυναμικές και ηλεκτροφυσιολογικές τους μετρήσεις. Η ιδανική εικόνα των εγκεφαλικών λειτουργιών προκύπτει από τον συνδυασμό των δύο ειδών δεδομένων. Αφενός, οι αιμοδυναμικές μέθοδοι βασίζονται στο γεγονός ότι εντός του υγιούς εγκεφάλου υπάρχει στενή σύνδεση μεταξύ των μεταβολών ενός επιπέδου δραστηριότητας μιας νευρωνικής συστάδας και της παροχής αίματος σε αυτόν, ούτως ώστε μια αύξηση στη δραστηριότητα δικτύου να συνδέεται, σύμφωνα με τον Raichle, με αύξηση της αιμάτωσης και το αντίστροφο.⁹⁰

Η PET (Positron Emission Tomography- Τομογραφία Εκπομπής Ποζιτρονίων) είναι μια τεχνική εικόνας που χρησιμοποιείται στη νευροεπιστήμη για τη μέτρηση της εγκεφαλικής αρτηριακής ροής αίματος, της εγκεφαλικής μεταβολής της κατανομής της γλυκόζης και της χρήσης ορισμένων νευροενδείξεων. Η τεχνική PET χρησιμοποιεί ένα μείγμα ραδιοφαρμάκων που εισάγεται στο σώμα και απορροφάται από τον εγκέφαλο. Το ραδιοφάρμακο εκπέμπει θετική εκπομπή (π.χ. θετικά φωτόνια) που μπορεί να ανιχνευθεί από έναν αισθητήρα εικόνας, όπως ένας γεγονός ανιχνευτής. Από τη συλλογή αυτών των δεδομένων, μπορούν να προκύψουν εικόνες της εγκεφαλικής δραστηριότητας.

Στο πεδίο της γλωσσολογίας, η PET μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να εξετάσει την εγκεφαλική δραστηριότητα που σχετίζεται με τη γλωσσική επεξεργασία. Με τη χρήση PET, μπορούμε να μετρήσουμε την αρτηριακή ροή αίματος και την κατανομή της γλυκόζης στον εγκέφαλο κατά τη διάρκεια γλωσσικών δραστηριοτήτων, όπως τη γραμματική, το λεξιλόγιο ή τη σημασιολογία. Χρησιμοποιώντας την PET, οι ερευνητές μπορούν να εντοπίσουν τις περιοχές του εγκεφάλου που εμπλέκονται στη γλωσσική επεξεργασία και να μελετήσουν τη συνεργασία μεταξύ αυτών των περιοχών. Αυτό μας δίνει μια καλύτερη κατανόηση του πώς ο εγκέφαλος επεξεργάζεται τη γλώσσα και μας βοηθά να ανακαλύψουμε τις νευρολογικές βάσεις της γλωσσικής λειτουργίας και

⁹⁰ Raichle, M. E. (1987). Circulatory and metabolic correlates of brain function in normal humans. In *Handbook of physiology: The nervous system* Vol. 5 (eds F. Plum and V. Mountcastle), pp. 650-68).

διαταραχών, όπως η αφασία ή η δυσλεξία. Ωστόσο, είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι η PET είναι μια ακριβή και πολύπλοκη τεχνική εικόνας και συνήθως χρησιμοποιείται κυρίως για έρευνα και μελέτη. Η PET συνήθως συνδυάζεται με γλωσσολογικές δοκιμές και παρατηρήσεις για να αξιολογηθεί η γλωσσική λειτουργία. Οι μελέτες PET έχουν αποκαλύψει πολλές περιοχές του εγκεφάλου που συσχετίζονται με τη γλώσσα, όπως οι περιοχές Broca και Wernicke, οι οποίες σχετίζονται με τη γραμματική και την κατανόηση της γλώσσας. Συνολικά, η PET είναι μια χρήσιμη τεχνική στη νευροεπιστήμη για τη μελέτη της γλωσσικής λειτουργίας και της διαδικασίας γλωσσικής κατανόησης στον εγκέφαλο. Στην κλινική πρακτική, άλλες μέθοδοι, όπως η λειτουργική μαγνητική τομογραφία (fMRI), μπορεί να χρησιμοποιηθούν πιο συχνά για τη μελέτη της γλωσσικής λειτουργίας.

Σύμφωνα με τους Brown C. & P. Hagoort, οι γλωσσικές μελέτες στην πλειοψηφία τους με τη χρήση PET και fMRI «εστιάζεται στην επεξεργασία μεμονωμένων λέξεων».⁹¹ Εντούτοις, η γλώσσα είναι κάτι πολύ περισσότερο από την επεξεργασία μεμονωμένων λέξεων. Ο σκοπός της ομιλίας, της ακρόασης και φυσικά της ανάγνωσης είναι να παραδώσει ένα μήνυμα, που πρέπει να κατανοηθεί μέσω της επικοινωνίας. Αυτή η διεργασία συνεπάγεται τον συντονισμό πολλαπλών επιπέδων γλωσσικής λειτουργίας. Αξιοσημείωτη είναι η διαρκής έρευνα των γνωστικών νευροεπιστημόνων πάνω σε εγκεφαλικά προκλητά δυναμικά, όπως ονομάζονται, σε σχέση με γεγονότα και στην επεξεργασία προτάσεων.

Συγκεκριμένα, το PET και το fMRI προσφέρουν δυνατότητες χαρτογράφησης εγκεφαλικών περιοχών που «σχετίζονται με τη γλώσσα σε ζώντες και άθικτους ανθρώπινους εγκεφάλους και τα ERP (event- related potentials) μαζί με τα πεδία που σχετίζονται με γεγονότα (ERF- event related fields) αντανakλούν τη νευροφυσιολογική δραστηριότητα σε χιλιοστά του δευτερολέπτου, επίπεδο που μπορεί να συνδεθεί αξιόπιστα με την άμεση γνωστική επεξεργασία.»⁹² Οι μέθοδοι αυτές παρέχουν χωρικά και χρονικά δεδομένα που μπορούν να εφαρμοστούν άμεσα στα γενικά ερωτήματα των γνωστικών νευροεπιστημών.

⁹¹ Brown Colin M. & Hagoort P. (2004). *Νευροεπιστήμη της Γλώσσας*. University Studio Press, Θεσσαλονίκη (σ.24).

⁹² Όπ.π. σ. 25

2.2 Η Νευρογνωστική λειτουργία της γλώσσας

Η μελέτη της νευρογνωστικής λειτουργίας της γλώσσας εστιάζει στην αναζήτηση πληροφοριών που επεξεργάζεται ο εγκέφαλος κατά τη γλωσσική κατανόηση και παραγωγή. Είναι γνωστή η θέση που παρουσιάζεται από τον γνωσιακό νευροεπιστήμονα C. R. Gallistel, η οποία βασίζεται σε υποσυστήματα εικόνας της μάθησης και θεωρείται ως ο κανόνας στη νευροεπιστήμη. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, ο εγκέφαλος περιέχει εξειδικευμένα όργανα, υπολογιστικά προορισμένα να επιλύουν συγκεκριμένα είδη προβλημάτων, κάτι που κάνουν με μεγάλη ευκολία, εκτός κι αν βρίσκονται σε εξαιρετικά εχθρικά περιβάλλοντα. Η ανάπτυξη αυτών των εξειδικευμένων οργάνων, η οποία συχνά αποκαλείται “μάθηση”, είναι αποτέλεσμα εγγενώς κατευθυνόμενων διαδικασιών και περιβαλλοντικών επιδράσεων οι οποίες προξενούν θα έλεγε κανείς την εξέλιξη. Με άλλα λόγια, είναι ουσιαστικής σημασίας η άποψη του Gallistel ότι σε όλα τα ζώα η εκμάθηση βασίζεται σε εξειδικευμένους μηχανισμούς, στα ένστικτα της μάθησης, με συγκεκριμένους τρόπους με μια εσωτερική προδιάθεση για μάθηση.⁹³ Αυτοί οι μηχανισμοί εκμάθησης μπορούν να θεωρηθούν ως όργανα μέσα στον εγκέφαλο, νευρικά κυκλώματα που η δομή τους τούς επιτρέπει να εκτελέσουν μια συγκεκριμένη λειτουργία. Η κατάκτηση της ανθρώπινης γλώσσας είναι αντανakλαστική, όντας βασισμένη σε ένα εξειδικευμένο γλωσσικό όργανο. Το γλωσσικό αυτό όργανο, σύμφωνα με τον Gallistel, αποτελεί ένα τέτοιο τομέα του ανθρώπινου εγκεφάλου.⁹⁴ Ο Gallistel υποστηρίζει ότι το πλαίσιο αυτό περιλαμβάνει οτιδήποτε καταλαβαίνουμε σχετικά καλά αρκεί αυτό το οτιδήποτε να είναι πραγματικό φαινόμενο. Η προσαρμοστική εξειδίκευση του κάθε μηχανισμού είναι τόσο εξαπλωμένη στη βιολογία, σε κάθε επίπεδο ανάλυσης, και για κάθε είδους λειτουργία, ώστε κανείς δεν θεωρεί απαραίτητο να την εκλάβει ως γενικό κανόνα για τους βιολογικούς οργανισμούς. Προκύπτει λοιπόν ως παράδοξο αλλά αληθινό ότι το μεγαλύτερο μέρος της σύγχρονης θεωρίας της εκμάθησης απομακρύνθηκε τόσο ριζικά από αυτό που θεωρείται δεδομένο στη μελέτη των οργανισμών, και αυτό, σύμφωνα με τον Gallistel, είναι εσφαλμένο. Ο Chomsky συμμερίζεται την άποψη του Gallistel, τονίζοντας ότι «είναι δύσκολο να αποφύγει κανείς το συμπέρασμα ότι μέρος της βιολογικής κληρονομιάς των ανθρώπων είναι ένα

⁹³ Βλ. Chomsky (1959), Chomsky (1975) *Reflection on Language*. New York: Pantheon.

⁹⁴ Gallistel, G.R., “Neurons and memory”, στο M.S. Gazzaniga, επιμ., *Conversations in the Cognitive Neurosciences*, Cambridge, MA: MIT Press, 1997.

εξειδικευμένο γλωσσικό όργανο, ο τομέας της γλώσσας (ΤΓ). Στην αρχική του κατάσταση αυτός ο τομέας είναι έκφραση των γονιδίων και μπορεί να συγκριθεί με την αρχική κατάσταση του οπτικού συστήματος των ανθρώπων, και σε γενικές γραμμές φαίνεται ότι αποτελεί κοινό κτήμα των ανθρώπων. Επομένως, ένα οποιοδήποτε παιδί θα κατακτήσει οποιαδήποτε γλώσσα κάτω από τις κατάλληλες συνθήκες, ακόμη κι αν έχει σοβαρά μειονεκτήματα ή αν βρίσκεται σε εχθρικό περιβάλλον.

Η αρχική κατάσταση μεταβάλλεται από τις διαμορφωτικές συνέπειες της εμπειρίας και από την εγγενώς καθορισμένη διαδικασία της ωρίμανσης, και ως αποτέλεσμα έχουμε τα μεταγενέστερα στάδια που φαίνεται να παγιώνονται σε διάφορες βαθμίδες και να οριστικοποιούνται περίπου κατά την εφηβεία. Μπορούμε να θεωρήσουμε το αρχικό στάδιο του ΤΓ ως ένα μηχανισμό ο οποίος μετατρέπει την εμπειρία στο κατακτημένο στάδιο Γ: έναν «Μηχανισμό Γλωσσικής Κατάκτησης» (ΜΓΚ) (Language Acquisition Device, LAD). Η ύπαρξη ενός τέτοιου ΜΓΚ θεωρείται αμφιλεγόμενη μερικές φορές αλλά όχι περισσότερο απ' ό,τι η αντίστοιχη υπόθεση ότι υπάρχει ένα εξειδικευμένο γλωσσικό υποσύστημα το οποίο φροντίζει για τη γλωσσική εξέλιξη του βρέφους αλλά όχι και για εκείνη της γάτας του (ή του χιμπατζή ή οτιδήποτε), μολονότι παρουσιάζονται και στους δύο τα ίδια εμπειρικά δεδομένα. Ακόμη και οι πιο ακραίοι συμπεριφοριστικοί συλλογισμοί προϋποθέτουν, σιωπηρά τουλάχιστον, ότι ένα παιδί μπορεί για κάποιο λόγο να ξεχωρίσει τα γλωσσικά αντικείμενα από το υπόλοιπο της σύγχυσης που επικρατεί γύρω του, και επομένως υποθέτουν την ύπαρξη του τομέα της γλώσσας, επομένως και του μηχανισμού γλωσσικής κατάκτησης.»⁹⁵ Η συγκριτική μελέτη των ζωντανών οργανισμών αξίζει προσοχής, ιδιαίτερα όσον αφορά το πρόβλημα της αναπαράστασης (representation) σε μια μεγάλη ποικιλία ειδών. Ο Gallistel υποστήριξε τη θέση ότι οι αναπαραστάσεις παίζουν καθοριστικό ρόλο στη συμπεριφορά των ζώων και στη γνώση, όπου η έννοια «αναπαράσταση» νοείται ως ισομορφισμός, μια σχέση ένα προς ένα ανάμεσα στις διεργασίες νου- εγκεφάλου και σε μια πλευρά του περιβάλλοντος στο οποίο οι διαδικασίες αυτές προσαρμόζουν τη συμπεριφορά του ζώου, για παράδειγμα όταν ένα μυρμήγκι προσλαμβάνει την αναπαράσταση του νεκρού σώματος ενός άλλου μυρμηγκιού από τη μυρωδιά του.⁹⁶ Εδώ σχηματίζεται ένα εύλογο ερώτημα για το αν ή με ποιο τρόπο, τα αποτελέσματα συνδέονται με το νοητικό κόσμο των ανθρώπων, δηλαδή, στην περίπτωση της γλώσσας αν σχετίζονται με αυτό που λέμε

⁹⁵ Βλ. Chomsky, 2010. *Για τη Φύση και τη Γλώσσα* σ.133-136.

⁹⁶ Gallistel, C. R., ed. (1990), *Animal Cognition*, Cognition, special issue 37.-2.

«φωνητική» ή «σημασιολογική» αναπαράσταση. Από την οπτική της βιογλωσσολογίας (biolinguistics) μπορούμε να θεωρήσουμε μια συγκεκριμένη γλώσσα Γ ως μια κατάσταση του ΤΓ. Η Γ είναι μια διαδικασία επαναδρομής (recursion) που παράγει άπειρες εκφράσεις. Κάθε έκφραση μπορεί να θεωρηθεί ως μια συλλογή πληροφοριών για άλλα συστήματα του νου- εγκεφάλου. Η παραδοσιακή άποψη, που ανάγεται στον Αριστοτέλη, είναι ότι η πληροφορία χωρίζεται σε δύο κατηγορίες, τη φωνητική και τη σημασιολογική, δηλαδή την πληροφορία που χρησιμοποιούν αντίστοιχα τα αισθητηριοκινητικά συστήματα και τα συστήματα εννοιών- προθέσεων (συστήματα σκέψης), για να δώσουμε ένα όνομα σε κάτι που κατανοούμε ελάχιστα. Επομένως, κάθε έκφραση είναι ένα εσωτερικό αντικείμενο που αποτελείται από δύο συλλογές πληροφοριών, τη φωνητική και τη σημασιολογική. Οι συλλογές αυτές ονομάζονται «αναπαραστάσεις», φωνητική και σημασιολογική αναπαράσταση, αλλά ο ισομορφισμός δεν ισχύει ανάμεσα στις αναπαραστάσεις και σε πλευρές του περιβάλλοντος. Με άλλα λόγια δεν υπάρχει σύνδεση ανάμεσα στο εσωτερικό σύμβολο και στο αντικείμενο το οποίο αυτό αναπαριστά από πλευράς χρησιμότητας.⁹⁷ Στην πλευρά των φθόγγων, το θέμα αυτό θεωρείται δεδομένο. Ένα στοιχείο της φωνητικής αναπαράστασης- για παράδειγμα, το εσωτερικό στοιχείο /ba/ στην αγγλική- αναπαριστά ένα στοιχείο του κόσμου, δηλαδή, τον ήχο ΒΑ. Όμως η κίνηση αυτή δεν βοηθά και κανείς δεν την κάνει. Αντιθέτως, η ακουστική και η αρθρωτική φωνητική προσπαθούν να κατανοήσουν πώς το αισθητηριοκινητικό σύστημα χρησιμοποιεί τις πληροφορίες της φωνητικής αναπαράστασης για να αναπαραγάγει και να ερμηνεύσει ήχους, κάτι το οποίο δεν είναι καθόλου απλό. Παρόμοια συμπεράσματα ισχύουν και για τη σημασία. Είναι κατανοητό, από την εποχή του Αριστοτέλη, ότι ακόμη και οι πιο απλές λέξεις περιέχουν πληροφορίες πολλών διαφορετικών ειδών, σχετικές με την υλική υπόσταση, με τον σχεδιασμό και την προτεινόμενη χρήση, με την προέλευση, με τη μορφή και τις αιτιακές ιδιότητες και άλλες. «Τα θέματα αυτά διερευνήθηκαν κατά τη διάρκεια της γνωσιακής επανάστασης τον 17^ο και τον 18^ο αιώνα, αν και το μεγαλύτερο μέρος αυτής της έρευνας, ακόμη και εκείνη που περιλαμβάνει την επαρκώς μελετημένη παράδοση του βρετανικού εμπειρισμού από τον Hobbes ως τον Hume, παραμένει ελάχιστα γνωστή έξω από τους κύκλους της ιστορικής διανόησης. Το συμπέρασμα αυτό ισχύει για απλά ουσιαστικά, όπως «ποταμός», «σπίτι», «νερό», «δέντρο», ονόματα ανθρώπων και τόπων- για τις «πιο καθαρές αναφορικές εκφράσεις» (αντωνυμίες, κενές κατηγορίες), και ούτω καθεξής. Οι ιδιότητες αυτές

⁹⁷ Βλ. Chomsky, 2010. *Για τη Φύση και τη Γλώσσα* σ.137-138.

γίνονται πιο περίπλοκες όταν στρεφόμαστε σε στοιχεία με σχετική δομή (ρήματα, χρόνο, ποιόν ενέργειας) και φυσικά ακόμη πιο περίπλοκες όταν προχωρούμε σε πιο σύνθετες εκφράσεις. Λίγα είναι γνωστά σχετικά με το πόσο νωρίς στην οντογένεση λειτουργούν αυτά τα σύνθετα συστήματα γνώσης, αλλά έχουμε κάθε λόγο να υποθέτουμε ότι τα ουσιαστικά στοιχεία τους αποτελούν μέρος της ενδιάθετης βιολογικής μας κληρονομιάς τόσο όσο και η ικανότητα για στερεοσκοπική όραση ή ορισμένα είδη προγραμματισμού της κίνησης, το σπουδαίο πλούτο και την ιδιαιτερότητα των οποίων κατανοούμε στην περίπτωση των αισθήσεων, για να χρησιμοποιήσουμε την ορολογία της πρώιμης σύγχρονης επιστημονικής επανάστασης. Τίποτε ανάλογο δεν φαίνεται να υπάρχει στο υπόλοιπο ζωικό βασίλειο, ούτε καν στο πιο απλό επίπεδο. Είναι αναμφισβήτητα αληθές ότι η ανάπτυξη του λεξικού και η συμβολική αναπαράσταση είναι ουσιώδη συστατικά της ανθρώπινης γλώσσας, αλλά το να επικαλούμαστε τη μίμηση ή την αντιστοιχία συμβόλου- αντικειμένου δεν μας βοηθά να προχωρήσουμε και πολύ μακριά, και μάλιστα ακόμη κι αυτά τα μικρά βήματα μπορεί κάλλιστα να βρίσκονται στο λάθος δρόμο. Όταν στρεφόμαστε στην οργάνωση και στην παραγωγή των αναπαραστάσεων οι αναλογίες αποτυγχάνουν γρήγορα μόλις απομακρυνθούμε από το επιφανειακό επίπεδο. Τα συστατικά των εκφράσεων πρέπει να είναι ερμηνεύσιμα από τα συστήματα που τις χρησιμοποιούν. Οι αναπαραστάσεις στο διεπίπεδο με τα αισθητηριοκινητικά συστήματα και με τα συστήματα σκέψης αποτελούνται από ερμηνεύσιμα χαρακτηριστικά. Θα περίμενε λοιπόν κανείς τα συστήματα που εισάγονται στον υπολογιστικό μηχανισμό να είναι ερμηνεύσιμα, πράγμα που συμβαίνει καλοσχεδιασμένα τεχνητά συμβολικά συστήματα: τα τυπικά συστήματα για τα μεταμαθηματικά, τις γλώσσες των ηλεκτρονικών υπολογιστών, κλπ. Ωστόσο, αυτό δεν αληθεύει για τη φυσική γλώσσα· από την άποψη των φθόγγων ίσως μάλιστα και να μην αληθεύει ποτέ. Μια σημαντική περίπτωση είναι εκείνη των κλιτικών χαρακτηριστικών που δεν λαμβάνουν καμιά σημασιολογική ερμηνεία: της δομικής πτώσης (ονομαστικής, αιτιατικής), ή των χαρακτηριστικών συμφωνίας όπως το χαρακτηριστικό του πληθυντικού (που είναι ερμηνεύσιμο πάνω στα ουσιαστικά, αλλά όχι και στα ρήματα ή τα επίθετα. Τα γεγονότα αυτά δεν είναι άμεσα προφανή στις επιφανειακές τους δομές, αλλά η ύπαρξή τους αποδεικνύεται με αρκετή επάρκεια. Αυτά τα συστήματα μη ερμηνεύσιμων χαρακτηριστικών είναι αρκετά παρόμοια ανάμεσα στις γλώσσες, μολονότι η εξωτερική έκφραση των χαρακτηριστικών αυτών διαφέρει κατά τρόπους αρκετά συστηματικούς. Επίσης, μας δημιουργεί την υποψία ότι ένα μεγάλο μέρος της τυπολογικής ποικιλότητας

ανάγεται σε αυτό το εξαιρετικά μικρό υποσυστατικό της γλώσσας. Θα ήταν δυνατόν, επομένως, το επαναδρομικό υπολογιστικό σύστημα του γλωσσικού οργάνου να είναι καθορισμένο και συγκεκριμένο, ως έκφραση των γονιδίων, όπως επίσης και η βασική δομή των πιθανών λεξικών στοιχείων. Μια συγκεκριμένη κατάσταση του τομέα της γλώσσας- μια συγκεκριμένη εσωτερική γλώσσα δηλαδή- κατασκευάζεται με την επιλογή ανάμεσα σε ορισμένα πιθανά λεξικά στοιχεία και τον ορισμό των παραμέτρων οι οποίες περιορίζονται στα μη ερμηνεύσιμα κλιτικά χαρακτηριστικά και την έκφρασή τους. »⁹⁸

Ο Ray Jackendoff, στο βιβλίο του *Foundations of Language: Brain, Meaning, Grammar, Evolution* (2003), προτείνει μια νέα ολιστική θεωρία της σχέσης ανάμεσα στους ήχους, τη δομή και το νόημα της γλώσσας με τον νου και τον εγκέφαλο. Ειδικά, στο τέταρτο κεφάλαιο του βιβλίου, αναλύει διεξοδικά την ιδέα του Chomsky για μια γνωστική εξειδίκευση η οποία εντοπίστηκε στον άνθρωπο μέσω της βιολογικής του εξέλιξης, ώστε να δίνεται σημασία στην γλωσσική μάθηση κατά τη διάρκεια της παιδικής ηλικίας.⁹⁹ Σε άρθρο του ίδιου επιστήμονα αναφέρεται ότι οι έρευνες τα τελευταία τριάντα χρόνια, στους τομείς της γλωσσολογίας, της ψυχολογολογίας και της νευρογλωσσολογίας, τεκμηριώνουν και σαφώς ενισχύουν τους κύριους ισχυρισμούς του προγράμματος Chomsky, συμπεριλαμβανομένων των βιολογικών και νευροψυχολογικών ισχυρισμών του Lenneberg (1967).¹⁰⁰ Συγκεκριμένα, ο Jackendoff προσπάθησε να επανεξετάσει τις βάσεις της γενετικής γλωσσολογικής θεωρίας με στόχο να αναπτύξει «ένα πλαίσιο κατανόησης των ευρημάτων στη γλωσσολογία και στις επιστήμες που εξαρτώνται από τη γλωσσολογική θεωρία», εστιάζοντας στην προβληματική τους. Ειδικότερα, θεωρεί ότι μια σωστή τυπική γραμματική θα πρέπει να προσφέρει χρησιμότητα πάνω από όλα, όπως και έγινε σε γραμματικές θεωρίες πολλαπλής αναπαράστασης, αναφερόμενος σε προσεγγίσεις όπως η ‘Κεφαλοδηγούμενη Φραστική Δομική Γραμματική (Head-Driven Phrase Structure Grammar), η Λεξιλογική Λειτουργική Γραμματική (Lexical-Functional Grammar), η Αυτολεξιλογική Σύνταξη (Autolexical Syntax), καθώς και η Δομική Γραμματική (Constructional Grammar). Οι παρατηρήσεις του Jackendoff, όπως θα δούμε αναλυτικά, καταλήγουν σε μια

⁹⁸ Βλ. Chomsky, *Για τη Φύση και τη Γλώσσα*, 2010, σ.138-141.

⁹⁹ Jackendoff, R. (2003). *Foundations of Language: Brain, Meaning, Grammar, Evolution*. Oxford; New York: Oxford University Press, pp. 66-98.

¹⁰⁰ Lenneberg, E. (1967). *Biological foundations of language*. New York: Wiley. Τα ευρετήρια του βιβλίου επιμελήθηκαν οι Noam Chomsky και Otto Marx.

λειτουργική αρχιτεκτονική για τη γλωσσολογική δομή, προϊόν γενίκευσης αυτών των προσεγγίσεων.

Η αρχική παρατήρηση είναι η συνδυαστικότητα της γλώσσας, δηλαδή το γεγονός ότι από ένα απόθεμα αποθηκευμένο στη μακρόχρονη μνήμη, ο ομιλητής μπορεί να δομήσει έναν απεριόριστο αριθμό εκφωνημάτων. Κατά συνέπεια, ο εγκέφαλος του κάθε ομιλητή πρέπει να θέτει σε λειτουργία πρώτον, ένα λεξικό- το ρεπερτόριο των απομνημονευμένων λέξεων και φράσεων- και δεύτερον, ένα σύνολο αρχών συνδυασμού, μια νοητική γραμματική, η οποία επιτρέπει την παραγωγή νέων εκφωνημάτων. Το πώς τίθεται σε λειτουργία η νοητική γραμματική μέσα στον εγκέφαλο είναι ένα βασικό ερώτημα. Είτε «οι κανόνες γραμματικής είναι κατά κάποιο τρόπο ξεκάθαροι μέσα στον εγκέφαλο και ο γλωσσικός επεξεργαστής ‘αναφέρεται’ σε αυτούς», είναι δηλαδή δηλωτικοί, είτε οι κανόνες της γραμματικής είναι διαδικαστικοί, αποτελούν δηλαδή περιγραφές του ίδιου του επεξεργαστή.¹⁰¹

Μια δεύτερη παρατήρηση αφορά στην απόκτηση της γλώσσας. Η παρουσία μιας νοητικής γραμματικής στον εγκέφαλο ενός ενήλικα ομιλητή, και το γεγονός ότι η νοητική γραμματική του ομιλητή πρέπει να διαφέρει από γλώσσα σε γλώσσα- δημιουργεί εύλογα το ερώτημα του πώς παράγεται. Καθώς η νοητική γραμματική είναι κυρίως ασυνείδητη, άρα δεν μπορούν να τη μάθουν τα παιδιά μέσω διδασκαλίας, η μόνη λογική εξήγηση παραμένει το γεγονός ότι τα παιδιά χρησιμοποιούν ειδικές δυνατότητες οι οποίες είναι προσαρμοσμένες στην εκμάθηση γλώσσας αλλά όχι διαθέσιμες για την επίλυση προβλημάτων γενικότερα. Εστιάζοντας στη διαπίστωση ύπαρξης μιας εξειδικευμένης προσαρμογής του ανθρώπου για την εκμάθηση της γλώσσας, παρατηρείται ότι αφενός στους υγιείς ενήλικες οι γλωσσικές λειτουργίες είναι εντοπισμένες στον εγκέφαλο, και αφετέρου ότι διάφορες γενετικές διαταραχές μπορούν να επηρεάσουν την απόκτηση της γλώσσας.

Για παράδειγμα, το σύνδρομο «Williams»¹⁰², εμποδίζει σοβαρά τη γενική ευφυΐα

¹⁰¹ Jackendoff, R. « Οι δομές αναπαράστασης της γλωσσικής λειτουργίας και οι αλληλεπιδράσεις τους» στο *Νευροεπιστήμη της Γλώσσας* των Colin M. Brown & Peter Hagoort 1999, Oxford University Press (ελληνική έκδοση 2004, μτφρ. Φάνης Λέκκας και Νάντια Μάλλιου. University Studio Press, Θεσσαλονίκη), σ. 63-111.

¹⁰² Braden, J.S, & Obrzut, J.E. (2002). “Williams syndrome: Neuropsychological findings and implications for practice”. *Journal of Developmental and Physical Disabilities*, 14, 203–213. Το Σύνδρομο Williams είναι μία σπάνια νευροαναπτυξιακή διαταραχή, η οποία συνοδεύεται από νοητική καθυστέρηση, μικρού ή και μεγάλου βαθμού. Το σύνδρομο αναγνωρίστηκε επίσημα το 1961 από τον Νεοζηλανδό καρδιολόγο John Cyprian Phipps Williams και είναι συνδεδεμένο με καρδιολογικά προβλήματα, με καθυστέρηση της ανάπτυξης και με μαθησιακές δυσκολίες. Υπεύθυνη για την παρουσίαση του συνδρόμου είναι η έλλειψη γενετικού υλικού σε μία περιοχή στο χρωμόσωμα 7.

ενώ αφήνει ακέραια την απόκτηση πολλών πλευρών της νοητικής γραμματικής. Οι Smith & Tsimpli αναφέρονται στην παρακολούθηση ατόμου με νοητική υστέρηση το οποίο όμως είναι χαρισματικό (savant) στην εκμάθηση γλωσσών. Συγκεκριμένα, στην έρευνά τους αναφέρουν ότι ενώ ο 'C' μιλά πολλές γλώσσες, έχει μία γραμματική.¹⁰³ Αξίζει να σημειωθεί ότι οι νοηματικές γλώσσες έχουν όλες τις γραμματικές ιδιότητες των προφορικών γλωσσών εκτός από τον λεκτικό- ακουστικό τρόπο εκφοράς μαζί με τα παράλληλα μοτίβα απόκτησης και διαταραχής εξαιτίας εγκεφαλικών βλαβών. Επομένως η γραμματική ικανότητα είναι ανεξάρτητη από τον τρόπο έκφρασης.¹⁰⁴

Σε αντίθεση με τους άλλους τύπους μάθησης, η ικανότητα για την απόκτηση γλώσσας μειώνεται καθώς αυξάνεται η ηλικία, γεγονός που συνεπάγεται ότι ένας φυσιολογικός άνθρωπος μπορεί να μάθει άπταιστα μία ή δύο γλώσσες στην παιδική ηλικία, ενώ η εκμάθηση δεύτερης ή τρίτης γλώσσας στην ενήλικη ζωή καθίσταται αρκετά δύσκολη. Το συμπέρασμα του Lenneberg (1967) ήταν ότι υπάρχει μια κρίσιμη χρονική περίοδος, χωρίς ωστόσο να οριοθετείται αυστηρά, στην ανάπτυξη του εγκεφάλου που σχετίζεται με την ικανότητα απόκτησης της γλώσσας και φθίνει καθώς αυξάνεται η ηλικία. Αυτό σημαίνει ότι η γλωσσική λειτουργία συμμετέχει σε κάποιες γενικές πλευρές του νου, η πολυπλοκότητα της οποίας είναι ασφαλώς μη αμφισβητήσιμη, όπως αναφέρεται στη γλωσσολογική θεωρία από την εποχή του έργου- σταθμού του Chomsky *Aspects of the Theory of Syntax* (1965). Οι βασικές παρατηρήσεις του προγράμματος του Chomsky είναι ότι πρώτον, η συνδυαστικότητα της γλώσσας υποδηλώνει την ύπαρξη μιας ασυνείδητης νοητικής γραμματικής και δεύτερον, ότι η απόκτηση της νοητικής γραμματικής απαιτεί μια γλωσσική εξειδίκευση, που προκαθορίζεται γενετικά.

Συνεπώς, ο Chomsky, που συνέδεσε επιτυχώς τη Γλωσσολογία με τις Νευροεπιστήμες, θεωρεί ότι η γλώσσα, ως γενετικά προκαθορισμένη, είναι παρόμοια με το οπτικό σύστημα. Όπως αναφέρει «γνωρίζουμε ότι το οπτικό σύστημα των θηλαστικών, συμπεριλαμβανομένου και του δικού μας, έχει μια ιδιαίτερα πολύπλοκη μορφή που είναι

¹⁰³ Neil Smith and Ianthi-Maria Tsimpli. "The mind of a savant: language learning and modularity." Oxford: Basil Blackwell, 1995. Pp. xviii+243, p. 129. Volume 34 Issue 1 - Luca Bonatti. Επίσης, Βλ. Brown & Hagoort, 2004, σ. 67-68.

¹⁰⁴ Klima, S. Edward & Ursula Bellugi (1979). *The Signs of Language*. Cambridge Mass.: Harvard University Press, p.11. Στο συγκεκριμένο βιβλίο παρουσιάζεται και αναλύεται η γλώσσα των χεριών και των ματιών, καθώς συζητείται η προέλευση και η εξέλιξη της Αμερικανικής Νοηματικής Γλώσσας, η εσωτερική δομή των βασικών της στοιχείων και των γραμματικών διεργασιών που χρησιμοποιεί. Πάντως, δεν είναι παντομίμα, όπως κάποιοι θεωρούν. Η έρευνα επικεντρώνεται στο να δώσει απάντηση στο τι είναι θεμελιώδες για τη γλώσσα ως γλώσσα και ποιοι παράγοντες είναι καθοριστικοί για την παραγωγή της.

γενετικά προκαθορισμένη. Χωρίς όμως το κατάλληλο είδος διέγερσης σε μια αρχική περίοδο της βρεφικής ηλικίας, το σύστημα θα εκφυλιστεί. Δεν θα λειτουργήσει. Με βάση όσα γνωρίζουμε, η γλώσσα λειτουργεί με τον ίδιο περίπου τρόπο. Για ηθικούς λόγους, δεν μπορούμε να κάνουμε πειράματα σε αυτή την περίπτωση. Κανείς δεν κάνει τέτοιου είδους πειράματα, εκτός αν είναι ο Γιόζεφ Μένγκελε. Αυτός ευχαρίστως θα έκανε πειράματα με παιδιά, τα οποία ενδεχομένως να έδιναν απαντήσεις στα ερωτήματά μας. Ευτυχώς όμως, κανείς δεν είναι διατεθειμένος να κάνει τέτοιου είδους πειράματα, παρόλο που μέχρι πρόσφατα στην ιστορία της ιατρικής ανάλογα πειράματα θεωρούνταν φυσιολογικά.»¹⁰⁵

Επίσης, ο Αμερικανός γλωσσολόγος, σχετικά με τη χαρτογράφηση του εγκεφαλικού φλοιού από τον Broca, και για τις συνεπαγωγές που έχει όσον αφορά τον εντοπισμό της γλωσσικής ικανότητας, αναφέρει ότι “ο έλικας του Broca έχει προσδιοριστεί επαρκώς ώστε να μελετηθεί παραγωγικά για πολλά χρόνια και σε γενικές γραμμές, υποθέτουμε ότι είναι ένα από τα τμήματα του εγκεφάλου που έχουν σχέση με τη χρήση της γλώσσας. Οι τεχνολογίες που έχουμε σήμερα στη διάθεσή μας είναι πιθανό να έχουν ως φυσικό επακόλουθο να κατανοήσουμε καλύτερα τους τρόπους με τους οποίους ο εγκέφαλος συσχετίζεται με τη γνώση και τη χρήση της γλώσσας (το “γλωσσικό όργανο” και τη λειτουργία του). Προς το παρόν, είναι δύσκολο να απαντήσουμε σε αυτά τα ερωτήματα.

Σύμφωνα με τους Brown και Hagoort, η έρευνα του εγκεφάλου και της γλώσσας «είναι προς το παρόν αρκετά κατακερματισμένη και σε καμία περίπτωση δεν έχει φτάσει σε φάση ωριμότητας. Εν μέρει αυτό μπορεί να αποδοθεί στη διαφορετική ιστορική διαδρομή της γλωσσολογίας, της ψυχολογίας και των νευροεπιστημών, γεγονός που δεν συνέβαλε στην ανταλλαγή γνώσης. Η πρόοδος στη γνωστική νευροεπιστήμη της γλώσσας επιτυγχάνεται καλύτερα όταν τα ερωτήματα της έρευνας βασίζονται σε γλωσσολογική θεωρία και ψυχολογικά μοντέλα, με ξεκάθαρη γνώση και εκτίμηση των διαφόρων παραγόντων που επηρεάζουν τη γλωσσική παραγωγή και κατανόηση. Για παράδειγμα, νευροβιολογικά δεδομένα θα μπορούσαν να προσφέρουν αποδεικτικά στοιχεία για τη νευρική πραγματικότητα των επιπέδων αναπαράστασης που διακρίνονται μέσω ανταγωνιστικών γλωσσικών μοντέλων, όπως ο διαβόητος

¹⁰⁵ Βλ. Chomsky, 2003, σ.69-70.

Ο Γιόζεφ Μένγκελε, ευγονιστής και αρχίατρος των Ναζί, ήταν γνωστός ως “ο άγγελος του θανάτου” εξαιτίας των φρικιαστικών πειραμάτων στα οποία υπέβαλε τους κρατούμενους στα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Η μεγάλη πειραματική εμμονή του Μένγκελε ήταν οι δίδυμοι, καθώς πίστευε ότι αποτελούν το τέλειο είδος πειραματόζωου.

διαχωρισμός μεταξύ συντακτικής και σημασιολογικής δομής και συνεπώς γνώσης, οι οποίες είναι ανεξάρτητες.»¹⁰⁶

Αναλύοντας τη σημασιολογική- εννοιολογική δομή, εννοείται ένα σύστημα νοητικών αναπαραστάσεων όπου λαμβάνουν χώρα οι διαδικασίες του λογισμού, σχεδιασμού και σχηματισμού των προθέσεων. Συνεπώς υπάρχει ένα τέτοιο σύστημα στον ανθρώπινο νου που ευθύνεται για την κατανόηση των προτάσεων με την ενσωμάτωση πραγματολογικών πληροφοριών και εγκυκλοπαιδικών γνώσεων μέσα στο περιβάλλον. Με την παρατήρηση των αρχών των συνδυασμών στην εννοιολογική δομή, οι οποίες συνοψίζονται ως:

α) *Δομή του ορίσματος* ή *προσδιορισμός των θεματικών ρόλων* (Argument structure or thematic role marking), όταν μια οντότητα μπορεί να λειτουργήσει ως όρος μιας λειτουργίας, ως ‘δράστης’ ή ως ‘πάσχων’,

β) *Κατηγορήση* (Predication), όταν σε μια οντότητα μπορεί να αποδοθεί μια ιδιότητα ή ταυτότητα,

γ) *Ποσοτικοποίηση* (Quantification), όταν η αναφορά μιας περιγραφής μπορεί να βασίζεται στην ταυτότητα άλλων χαρακτήρων,

δ) *Δομή της πληροφορίας* (Information structure), όταν μπορεί να δοθεί έμφαση σε κάποιες οντότητες και σε κάποιες άλλες όχι,

ε) *Λειτουργία* (Modality), όταν οι έννοιες προσώπων και καταστάσεων μπορούν φυσικά να προσδιοριστούν ως περιγραφές της πραγματικότητας, διατυπώσεις υποθέσεων, δυνατές ή αδύνατες,

προκύπτει ότι οι εννοιολογικές δομές δεν αποτελούνται από συντακτικές μονάδες, αλλά η συντακτική δομή είναι απαραίτητη για την έκφραση μιας εννοιολογικής δομής. Συνεπώς, η σημασιολογική- εννοιολογική δομή δεν αποτελεί μέρος της γλώσσας, αλλά είναι ανεξάρτητη και μπορεί να εκφραστεί εν μέρει βασιζόμενη στη σύνταξη. Αυτό σημαίνει ότι είναι δυνατόν να σκεφτούμε μη- γλωσσολογικούς οργανισμούς, καθώς αναφέρει ο Jackendoff (2004), όπως είναι τα πρωτεύοντα θηλαστικά και τα βρέφη, να χρησιμοποιούν εννοιολογικές δομές για να σκεφτούν. Μέσα στο πλαίσιο της σύγχρονης παράδοσης του Chomsky (1995) μπορούμε να αντιληφθούμε το επίπεδο της λογικής μορφής ως συντακτική κωδικοποίηση της νοηματικής δομής. Ασφαλώς λοιπόν η σύνταξη αποτελεί δεσπόζουσα γενετική ικανότητα, όμως ο ανεξάρτητος πλούτος των

¹⁰⁶ Brown Colin, M. & Peter Hagoort (2004). *Νευροεπιστήμη της Γλώσσας*. Μτφ. Φάνης Λέκκας- Ναταλία Μάλλιου, Επιμέλεια: Ρία Πήτα- Σμαρώ Χρηστίδου-Κιοσέογλου. Εκδόσεις: University Studio Press, Θεσσαλονίκη, σ.20-22, 74-75.

δομών για τη φωνολογία, τη σύνταξη και τη σημασιολογία δίνουν τη δυνατότητα για μια παράλληλη συνδυαστική αρχιτεκτονική. Συνεπώς, ο πλούτος και η διασύνδεση των γλωσσολογικών δομών αποτελούν προκλήσεις ενδιαφέροντος για τις θεωρίες της εγκεφαλικής επεξεργασίας.

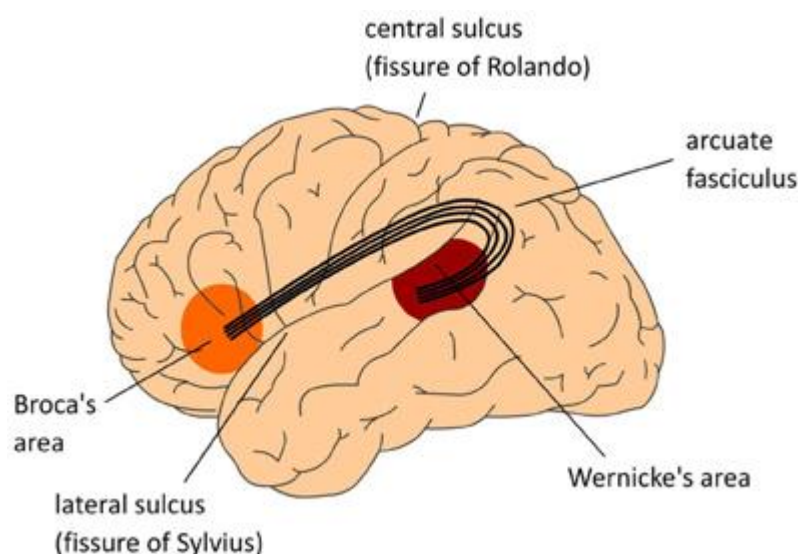
2.3 Η βιολογική ερμηνεία της δημιουργικής γλώσσας

Είναι γεγονός ότι οι περισσότερες απεικονιστικές μελέτες του εγκεφάλου αναφορικά με τη νευρική αρχιτεκτονική της γλωσσικής επεξεργασίας εστιάζονται, τουλάχιστον μέχρι πρόσφατα, στο επίπεδο των λέξεων. Είναι λοιπόν λογική η προσπάθεια συσχέτισης και σε ποιο βαθμό των φλοιϊκών περιοχών με τη λέξη προς λέξη επεξεργασία. Η ανάλυση των σύγχρονων μοντέλων ψυχογλωσσολογίας είναι διαφωτιστική για την ανάλυση της απεικονιστικής μελέτης του εγκεφάλου.

Σχετικά με την ανάλυση της λέξης προς λέξη επεξεργασίας, η οποία παρατηρείται από τα αρχικά στάδια απόκτησης της γλώσσας, είναι ήδη δεδομένη η ενεργοποίηση του προλεκτικού μηνύματος σε σήμα ακουστικού λόγου, ώστε να επιτευχθεί η κατανόηση ενός ακουστικού ή οπτικού σήματος. Σύμφωνα με τους Price, Indefrey & van Turennout (2004), «οι μελέτες εγκεφαλικών περιοχών που έχουν υποστεί βλάβη και οι μελέτες λειτουργικών μεθόδων απεικόνισης αποκάλυψαν ότι η κατανόηση και η παραγωγή προφορικών και γραπτών λεξιλογικών τύπων υποστηρίζονται από ένα σύστημα φλοιϊκών και υποφλοιϊκών περιοχών διάχυτα κατανεμημένων κατά κύριο λόγο στο αριστερό ημισφαίριο του εγκεφάλου. Οι περιοχές που εμπλέκονται εντοπίζονται κυρίως στο αριστερό, όπως αναφέρθηκε, ημισφαίριο και συμπεριλαμβάνουν αμφοτερόπλευρα το ραχιαίο, πρόσθιο μετωπιαίο φλοιό, τον πρόσθιο κινητικό φλοιό, τον οπίσθιο ακουστικό συνειρμικό φλοιό (περιοχή Wernicke), το μεσαίο και κατώτερο κροταφικό φλοιό, την υπερχειλίο και γωνιώδη έλικα στον οπίσθιο κατώτερο βρεγματικό φλοιό, την παρεγκεφαλίδα, τη συμπληρωματική κινητική περιοχή, το πρόσθιο τμήμα της τοξοειδούς δεσμίδας και το θάλαμο.»¹⁰⁷ Το κλασσικό νευρολογικό μοντέλο για τη

¹⁰⁷ Price, C., Peter Indefrey & Miranda van Turennout. (2004). «Η νευρική αρχιτεκτονική της επεξεργασίας γραπτών και προφορικών λεξιλογικών τύπων», στο *ΝΕΥΡΟΕΠΙΣΤΗΜΗ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, σ. 206-207.

γλώσσα των Wernicke- Lichtheim και η αναβίωση του από τον Geschwind (1965) είναι το πρώτο μοντέλο γλωσσικής επεξεργασίας. Για παράδειγμα η βλάβη στην τοξοειδή βαλβίδα που αναφέρθηκε, οδηγεί σε αδυναμία επανάληψης λέξεων. Σύμφωνα λοιπόν με το αναφερθέν μοντέλο, η περιοχή Wernicke είναι υπεύθυνη για την αποθήκευση νοητικών και σημασιολογικών αναπαραστάσεων όπως και λεξικών πληροφοριών (μέρη του λόγου, θεματικοί ρόλοι), η περιοχή Broca, είναι υπεύθυνη για την κατασκευή γραμματικών ακολουθιών λέξεων και τον σχεδιασμό των κατάλληλων κινήσεων για την παραγωγή, ενώ η Τοξοειδής Δεσμίδα είναι υπεύθυνη για τη μεταφορά σημασιολογικών και λεξικών πληροφοριών από τις νοητικές στις φωνολογικές αναπαραστάσεις κατά την παραγωγή. Βλάβη στις περιοχές αυτές έχει ως αποτέλεσμα την πρόκληση προβλήματος στην κατανόηση, στην παραγωγή και στην επανάληψη. Σε επόμενο εδάφιο θα δούμε αναλυτικά τις βλάβες αυτές και βέβαια πώς επηρεάζουν τη δημιουργική χρήση της γλώσσας. Στο σχήμα που ακολουθεί αναπαρίσταται το κλασικό μοντέλο επεξεργασίας της γλώσσας από τους Wernicke, Lichtheim και Geschwind:

Σχ. 1. **The classical Wernicke-Lichtheim-Geschwind model of the neurobiology of Language**
(Το κλασικό μοντέλο της νευροβιολογίας της Γλώσσας των Wernicke-Lichtheim-Geschwind)

Οι Peter Hagoort, Colin M. Brown & Lee Osterhout (2004), αναφέρουν ότι από τις αρχές της δεκαετίας του 1970 οι βλάβες στην αριστερή πρόσθια περιοχή του εγκεφάλου, δηλαδή στην περιοχή Broca, συνδέονται με τις συντακτικές διαταραχές σε όλες τις εκφάνσεις της γλώσσας. Παρά το γεγονός ότι η αφασία του Broca θεωρείται ότι πλήττει κυρίως την παραγωγή λόγου, οι μελέτες που έλαβαν χώρα τη δεκαετία του 1970 έδειξαν ότι οι ασθενείς με αφασία Broca αντιμετωπίζουν προβλήματα τόσο στη

συντακτική κωδικοποίηση όσο και στο να αξιοποιούν συντακτικές πληροφορίες κατά την ερμηνεία προτάσεων. Συνεπώς, η περιοχή Broca άρχισε να θεωρείται ως η κρίσιμη περιοχή για τις λειτουργίες της γραμματικής κωδικοποίησης και της ανάλυσης και κατηγοριοποίησης.¹⁰⁸

Η ανεξάρτητη από λειτουργίες γραμματική γνώση θεωρήθηκε ότι αναπαρίσταται στην περιοχή αυτή. Βέβαια, πρέπει να αναφερθεί ότι έχουν μελετηθεί διαταραχές στη συντακτική επεξεργασία και σε περιπτώσεις ασθενών με αφασία του Wernicke με οπίσθιες βλάβες (Heeschen, 1985), κάτι που σημαίνει ότι μπορεί να παίζουν ρόλο στη σύνταξη και άλλες περιοχές του εγκεφάλου.¹⁰⁹ Επομένως, δύσκολα μπορεί να διατηρηθεί η άποψη ότι χαρακτηριστικό της αφασίας Broca είναι η κεντρική συντακτική ανεπάρκεια και ότι η περιοχή Broca αποτελεί τη βασική περιοχή για τη γραμματική κωδικοποίηση και την ανάλυση και κατηγοριοποίηση σύμφωνα με πρόσφατες νευρογλωσσολογικές έρευνες και μελέτες βλαβών του εγκεφάλου. Όπως αναφέρουν οι Wilmes & Poeck (1993) «οι μελέτες εντοπισμού, οι οποίες ακολουθούν τις παραδοσιακές προσεγγίσεις δεν θα δώσουν αποτελέσματα ώστε να επιτυγχάνεται μια σημαντική ερμηνεία των ψυχολογικών διαδικασιών που έχουν υποστεί βλάβη, όπως η αφασία. Αντίθετα, οι μικρότερης κλίμακας μελέτες σε βάθος μπορούν να χαρακτηρίσουν καλύτερα τις λειτουργικές βλάβες σε ένα μοντέλο επεξεργασίας πληροφοριών.»¹¹⁰

Γενικότερα, προκύπτει το συμπέρασμα ότι «η συντακτική επεξεργασία εξυπηρετείται από ένα δίκτυο εγκεφαλικών περιοχών στον αριστερό φλοιό γύρω από τη σχισμή του Silvius, όπου η κάθε περιοχή έχει τη δική της εξειδίκευση. Η λεπτομερής κατανομή αυτών των περιοχών ποικίλει ανάμεσα στα άτομα σε μεγαλύτερο βαθμό από ότι διαφέρουν οι περιοχές οι περιοχές που εμπλέκονται στις αισθητήριο-κινητικές λειτουργίες. Η περιοχή του Broca βρέθηκε ότι επιφορτίζεται ιδιαίτερα με την συντακτική επεξεργασία. Επομένως, είναι πιθανόν να υπάρχει μία βασική περιοχή για τη διατήρηση των προϊόντων των λειτουργιών της δόμησης των προτάσεων σε μία μονάδα προσωρινής αποθήκευσης (εργαζόμενη μνήμη). Ταυτόχρονα, θα πρέπει να

¹⁰⁸ Peter Hagoort, Colin M. Brown & Lee Ostenhout, (2004). “Το γνωστικό υπόβαθρο της συντακτικής επεξεργασίας» στο *ΝΕΥΡΟΕΠΙΣΤΗΜΗ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 2004, σ. 368.

¹⁰⁹ Heeschen, C. (1985). “Agrammatism versus paragrammatism: A fictitious opposition” in *Agrammatism* (ed. M-L. Kean), pp. 207-48. Academic Press, San Diego.

¹¹⁰ Willmes, K. & Poeck, K. (1993). “To what extent can aphasic syndromes be localized?”, *Brain*, 116, 1538-39.

συνειδητοποιήσουμε ότι η περιοχή Broca κατά πάσα πιθανότητα αποτελείται από έναν αριθμό μορφομετρικά ξεχωριστών περιοχών. Επομένως, η περιοχή του Broca αποτελεί μάλλον μία ακατέργαστη περιοχή για το σωστό μέγεθος της λειτουργίας, ώστε να μπορέσουν να δομηθούν χαρτογραφήσεις.¹¹¹ Ο κροταφικός φλοιός συμπεριλαμβανομένων των κατωτέρων τμημάτων της άνω κροταφικής έλικας, πιθανότατα εμπλέκεται στη μορφο-συντακτική επεξεργασία. Η ανάκληση λημμάτων, όπως είναι η κατηγορία της λέξης (ουσιαστικό, ρήμα κ.τ.λ.), θεωρείται ότι εμπλέκει αριστερές μετωπιαίες και κροταφικές περιοχές, σύμφωνα με τους Damasio και Tranel (1993).¹¹²

2.4 Εγκεφαλικές βλάβες που επηρεάζουν τη γλωσσική ικανότητα

Η πλαστικότητα του εγκεφάλου, δηλαδή η ικανότητα του εγκεφάλου να αλλάζει, να προσαρμόζεται και να δημιουργεί νέες συνάψεις, ως αποτέλεσμα των εμπειριών ζωής, αναδεικνύει τη δημιουργικότητα της γλώσσας μέσα από τη βιολογική της παρακαταθήκη. Οι νευροεπιστήμονες ονομάζουν την πλαστικότητα αυτή, «νευροπλαστικότητα», καθώς συνδέεται με το γεγονός ότι ο εγκέφαλος σε ορισμένες περιπτώσεις μπορεί να δημιουργήσει νέους νευρώνες. Αυτό σημαίνει ότι οι 86 δισεκατομμύρια περίπου νευρώνες δεν περιορίζονται λίγο μετά τη γέννηση μας, αλλά με ένα τρόπο ‘μαγικό’ αναπτύσσονται και επικοινωνούν μεταξύ τους. Συνεπώς, ο μεγάλος αριθμός τους συνεπάγεται με δυνατότητα δημιουργίας άπειρων διαφορετικών συνάψεων και σε αυτό οφείλεται και η διαφορετικότητα της λειτουργίας του κάθε εγκεφάλου. Αναλυτικά, υπάρχουν δύο είδη νευροπλαστικότητας, η λειτουργική και η δομική νευροπλαστικότητα. Η πρώτη αφορά την ικανότητα του εγκεφάλου να προσαρμόζεται σε πιθανές βλάβες, προσπαθώντας να μετακινήσει μια λειτουργία από μια περιοχή με βλάβη σε μια περιοχή που είναι υγιής, ενώ η δεύτερη αναφέρεται στην ικανότητα του εγκεφάλου να αλλάζει δομικά τη λειτουργία του ως αποτέλεσμα της μάθησης, μέσω νέων συνάψεων. Η λειτουργία της νευροπλαστικότητας επιτρέπει στον εγκέφαλο να αλλάζει σύμφωνα με τις ανάγκες του ανθρώπου, καθώς ενισχύει την ικανότητα της μάθησης και της ανάπτυξης νέων δεξιοτήτων και προάγει την ικανότητα της μερικής ή ολικής

¹¹¹ Βλ. Hagoort et al., 2004, σ. 412.

¹¹² Damasio, A. R. and Tranel, D. (1993). “Verbs and nouns are retrieved from separate neural systems” in *Proceedings of the National Academy of Science*, 90, 4957-60.

αποκατάστασης μετά από κάποια εγκεφαλική βλάβη. Οι βλάβες που σχετίζονται με τη γλώσσα και συνεπώς επηρεάζουν την ικανότητα κατανόησης και εκφοράς λόγου, όπως έχει ήδη αναφερθεί, κυρίως όσον αφορά τις περιοχές Broca και Wernicke, είναι:

1. **Αφασίες:** Ορισμένες βλάβες μπορεί να προκαλέσουν αφασίες, που είναι η απώλεια της ικανότητας να παραχθεί ή να κατανοηθεί γλώσσα. Για παράδειγμα, η βλάβη στην περιοχή Broca του εγκεφάλου μπορεί να οδηγήσει σε αφασία Broca, όπου η παραγωγή της γλώσσας είναι δυσκολότερη, ενώ άλλες περιοχές, όπως η περιοχή Wernicke, αν επηρεαστούν, μπορεί να οδηγήσουν σε αφασία Wernicke, όπου οι άνθρωποι μπορεί να παράγουν γλώσσα αλλά χωρίς να έχουν συνείδηση των σημασιών των λέξεων. Πιο αναλυτικά:

α) Αφασία Broca: Η αφασία Broca είναι ένας τύπος γλωσσικής διαταραχής που προκύπτει από βλάβη στην περιοχή του Broca, η οποία βρίσκεται στον μετωπιαίο λοβό του εγκεφάλου, συνήθως στο αριστερό ημισφαίριο για τους δεξιόχειρες. Η περιοχή αυτή είναι υπεύθυνη για την παραγωγή της ομιλίας και την γλωσσική έκφραση.

Οι άνθρωποι με αφασία Broca συχνά παρουσιάζουν τα ακόλουθα χαρακτηριστικά:

1. **Δυσκολία στην ομιλία:** Η ομιλία τους είναι αργή, με προσπάθεια και συχνά διακεκομμένη. Μπορεί να παράγουν μόνο λέξεις-κλειδιά ή πολύ απλές προτάσεις.
2. **Μειωμένος αριθμός λέξεων:** Χρησιμοποιούν κυρίως ουσιαστικά και ρήματα και συχνά παραλείπουν συνδέσμους και άρθρα, κάνοντας την ομιλία τους να ακούγεται τηλεγραφική.
3. **Καλή κατανόηση:** Παρά τις δυσκολίες στην ομιλία, οι περισσότεροι άνθρωποι με αφασία Broca κατανοούν αρκετά καλά την γλώσσα και μπορούν να ακολουθήσουν απλές εντολές.
4. **Γραφή και ανάγνωση:** Οι δυσκολίες στη γλώσσα συχνά επεκτείνονται και στη γραφή και την ανάγνωση, αν και ο βαθμός της δυσκολίας μπορεί να ποικίλει.
5. **Αυτογνωσία:** Οι ασθενείς συχνά είναι πλήρως συνειδητοποιημένοι για τα προβλήματα ομιλίας τους και μπορεί να είναι απογοητευμένοι ή αγχωμένοι εξαιτίας αυτών.

Η αφασία Broca προκαλείται συνήθως από εγκεφαλικό επεισόδιο, τραυματική εγκεφαλική βλάβη ή της νευρολογικές καταστάσεις που επηρεάζουν την περιοχή αυτή του εγκεφάλου. Η αποκατάσταση της γλωσσικής λειτουργίας μπορεί να επιτευχθεί μέσω λογοθεραπείας και άλλων μορφών υποστήριξης, αν και το επίπεδο της αποκατάστασης εξαρτάται από τη σοβαρότητα της βλάβης. Χαρακτηριστικό είναι ότι οι άνθρωποι με αφασία Broca βρίσκουν δύσκολο να παράγουν και να συνδυάζουν λέξεις για να δημιουργήσουν πλήρεις προτάσεις. Η φράση τους μπορεί να είναι συνήθως φτωχή σε λέξεις, με λίγες συνδέσεις και συνδετικές λέξεις. Παρόλο που η παραγωγή γλώσσας είναι επηρεασμένη, η ικανότητά τους να κατανοούν τη γλώσσα είναι συνήθως διατηρημένη. Οι άνθρωποι με αφασία Broca μπορεί να καταλαβαίνουν τη γλώσσα που τους μιλάνε και τις γραπτές πληροφορίες. Η προφορική έκφραση μπορεί να είναι δυσκολότερη για αυτούς, με πιθανή παρουσίαση δυσλειτουργιών στην προφορική απόδοση των λέξεων. Είναι σημαντικό ότι οι άνθρωποι με αφασία Broca μπορεί να διατηρούν τις άλλες γλωσσικές δεξιότητες, όπως την ικανότητα να κατανοούν και να παράγουν μεμονωμένες λέξεις.

β) Αφασία Wernicke:

Η αφασία Wernicke είναι της τύπος γλωσσικής διαταραχής που προκύπτει από βλάβη στην περιοχή του Wernicke, η οποία βρίσκεται στον αριστερό κροταφικό λοβό του εγκεφάλου (συνήθως στο αριστερό ημισφαίριο για τους δεξιόχειρες). Η περιοχή αυτή είναι υπεύθυνη για την κατανόηση της γλώσσας και την επεξεργασία της σημασιολογίας. Η αφασία τύπου Wernicke παρουσιάζει τα εξής χαρακτηριστικά:

1. **Ρευστή αλλά ασυνάρτητη ομιλία:** Η ομιλία των ατόμων με αφασία Wernicke είναι συνήθως ρευστή, με φυσιολογική ταχύτητα και ρυθμό, αλλά μπορεί να περιέχει νεολογισμούς (εφευρεμένες λέξεις), παραφρασίες (λανθασμένη χρήση λέξεων) και ασύνδετες φράσεις που δεν βγάζουν νόημα.
2. **Δυσκολία στην κατανόηση:** Οι ασθενείς συχνά δυσκολεύονται να κατανοήσουν την προφορική και γραπτή γλώσσα, κάτι που μπορεί να προκαλεί σύγχυση και δυσκολία στην επικοινωνία.
3. **Διατήρηση δομής της πρότασης:** Παρά τη δυσκολία στη σημασιολογία, οι προτάσεις τους έχουν συχνά σωστή γραμματική δομή.

4. **Έλλειψη αυτογνωσίας:** Οι ασθενείς συχνά δεν αντιλαμβάνονται ότι η ομιλία τους δεν γίνεται κατανοητή από τους άλλους, κάτι που μπορεί να οδηγήσει σε απογοήτευση ή άρνηση του προβλήματος.
5. **Προβλήματα στη γραφή και ανάγνωση:** Παρόμοια προβλήματα με την προφορική ομιλία εμφανίζονται και στη γραφή και την ανάγνωση, με ασύνδετες λέξεις και δυσκολία κατανόησης κειμένου.

Η αφασία Wernicke συνήθως προκαλείται από εγκεφαλικό επεισόδιο που επηρεάζει την περιοχή του Wernicke, αλλά μπορεί επίσης να προκληθεί από τραυματική εγκεφαλική βλάβη, όγκους ή άλλες νευρολογικές διαταραχές. Η αποκατάσταση περιλαμβάνει λογοθεραπεία για να βοηθήσει τους ασθενείς να ανακτήσουν τις γλωσσικές τους δεξιότητες. Πιο αναλυτικά, η θεραπεία μπορεί να περιλαμβάνει τεχνικές για τη βελτίωση της κατανόησης και της επικοινωνίας, και συχνά απαιτεί μακροχρόνια προσπάθεια και υποστήριξη από ειδικούς και το οικογενειακό περιβάλλον. Η πρόγνωση εξαρτάται από τη σοβαρότητα της βλάβης και την ταχύτητα με την οποία ξεκινά η θεραπεία. Οι άνθρωποι με αφασία Wernicke έχουν συνήθως τη δυνατότητα να παράγουν λέξεις, αλλά οι φράσεις και οι προτάσεις τους μπορεί να είναι αμβλείς και γεμάτες ασυνάρτητες λέξεις. Αξίζει να σημειωθεί ότι ενώ οι άνθρωποι με αφασία Wernicke μπορεί να παράγουν λέξεις, η ικανότητά τους να κατανοούν τη γλώσσα είναι συνήθως παρατεταμένη. Αυτοί μπορεί να ακούνε λέξεις, αλλά να μην καταλαβαίνουν τη σημασία τους. Ωστόσο, μπορεί να έχουν προβλήματα στην προφορική τους έκφραση, με τον λόγο τους να φαίνεται ανακατεμένος, χωρίς να έχει συχνά σχέση με το περιεχόμενο ή το πλαίσιο. Συχνά παρουσιάζουν λεξιλογικές παρεκκλίσεις, χρησιμοποιώντας λέξεις που δεν έχουν σημασία για το περιβάλλον. Επίσης, δυσκολία στη συγγραφή μπορεί να παρατηρηθεί, με απρόσμενες και ασαφείς λέξεις.

Συγκρίνοντας τα δύο είδη αφασίας, συμπεραίνεται ότι, σε αντίθεση με την αφασία στην περιοχή Broca, η οποία σχετίζεται κυρίως με τη δυσκολία στην παραγωγή λόγου, η αφασία Wernicke η οποία συνήθως προκαλείται από εγκεφαλικό επεισόδιο ή όγκο στην περιοχή Wernicke, επηρεάζει την κατανόηση ως προς τη σημασιολογική ερμηνεία των λέξεων μέσα στο εκάστοτε περιβάλλον.. Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι, εξαιτίας της δυσκολίας κατανόησης της γλώσσας, οι άνθρωποι με αφασία Wernicke μπορεί να μην είναι πάντα σε θέση να αναγνωρίσουν το πρόβλημά τους. Η θεραπεία και η αποκατάσταση μπορεί να είναι περίπλοκη και απαιτεί τη συνεργασία με ειδικούς στην

αποκατάσταση της γλωσσικής λειτουργίας. Αναφορικά με τις βλάβες που συνδέονται με τις δύο εγκεφαλικές αφασίες, είναι γεγονός ότι προκαλούνται διαταραχές στη γραμματική, οι οποίες εκφράζονται ως ακολούθως:

- ✓ **Αφασία Broca:** Βλάβες στην περιοχή Broca, που είναι υπεύθυνη για την παραγωγή γλώσσας, μπορεί να οδηγήσουν σε δυσκολίες στη σύνθεση προτάσεων και τη δημιουργία γραμματικά σωστών προτάσεων. Οι άνθρωποι με αφασία Broca μπορεί να έχουν απλουστευμένη γραμματική.
- ✓ **Αφασία Wernicke:** Βλάβες στην περιοχή Wernicke, υπεύθυνη για την κατανόηση της γλώσσας, μπορεί να οδηγήσουν σε ασυνάρτητη και ασαφή παραγωγή γλώσσας. Οι άνθρωποι με αφασία Wernicke μπορεί να παράγουν γραμματικά λάθη και να χρησιμοποιούν λέξεις που δεν έχουν συγκεκριμένη σημασία. Εάν υπάρχουν βλάβες στις περιοχές του εγκεφάλου που επηρεάζουν την προσοχή και τις εκτελεστικές λειτουργίες, η ικανότητα για την επεξεργασία των γραμματικών δομών μπορεί να επηρεαστεί. Εάν οι περιοχές που συνδέονται με την επεξεργασία των γλωσσικών δομών επηρεάζονται, οι πάσχοντες μπορεί να αντιμετωπίζουν προβλήματα στην κατανόηση και την παραγωγή σωστών γραμματικών κατασκευών.

Σημαντικά είναι τα προβλήματα που παρατηρούνται στη λειτουργική επεξεργασία της γλώσσας, όσον αφορά την ονομασία. Συγκεκριμένα, Τα προβλήματα ονομασίας στη γλώσσα μπορεί να προκύψουν από διάφορες εγκεφαλικές βλάβες, και συνήθως σχετίζονται με δυσκολίες στην εύρεση ή την ανάκληση των λέξεων. Αυτή η δυσκολία μπορεί να εκδηλωθεί σε διαφορετικά επίπεδα, από την απλή προσωρινή απώλεια μνήμης μέχρι σοβαρές παραλήψεις ονομάτων που υποδηλώνουν την ανικανότητα του νου να προσαρμοστεί στο περιβάλλον ώστε να βρει τις σωστές λέξεις για αντικείμενα ή έννοιες. Ορισμένες αιτίες προβλημάτων ονομασίας που συνδέονται με εγκεφαλικές βλάβες περιλαμβάνουν:

- ✓ **Αφασία Ονομασίας:** Η αφασία ονομασίας είναι μια κατάσταση όπου ο άνθρωπος έχει δυσκολία ή αδυναμία να ονομάσει αντικείμενα ή έννοιες, παρόλο που μπορεί να τα κατανοεί. Αυτό μπορεί να είναι αποτέλεσμα εγκεφαλικής βλάβης σε περιοχές που ελέγχουν την ονομασία.
- ✓ **Διαταραχές στη Μνήμη:** Εγκεφαλικές βλάβες που επηρεάζουν τη μνήμη μπορεί να καθιστούν δυσκολότερο τον εντοπισμό ή την ανάκληση των ονομάτων.

- ✓ **Διαταραχές στη Σημασιολογική Επεξεργασία:** Προβλήματα στην επεξεργασία της σημασίας των λέξεων μπορεί να οδηγήσουν σε δυσκολίες στην ονομασία αντικειμένων ή εννοιών.
- ✓ **Εγκεφαλικές Βλάβες σε Συγκεκριμένες Περιοχές:** Βλάβες σε συγκεκριμένες περιοχές του εγκεφάλου που σχετίζονται με την αναγνώριση και την ονομασία μπορούν να προκαλέσουν δυσκολίες στην εύρεση των σωστών ονομάτων.
- ✓ **Διαταραχές στη Γλωσσική Επεξεργασία:** Προβλήματα στην επεξεργασία των γλωσσικών δομών μπορεί να επηρεάσουν τη δυνατότητα να βρεθούν και να χρησιμοποιηθούν τα κατάλληλα ονόματα. Ο καθηγητής Νευρολογίας της Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ain- Shams στο Κάιρο, Professor Mohamed Hamdy, σε επιστημονικό άρθρο με τίτλο: “Clinical and Radiological Localization of Language Dysfunctions in Acute Ischemic Stroke”, αναφέρει ότι η γλώσσα επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από εγκεφαλικά επεισόδια και ειδικώς εγκεφαλικές βλάβες. Μέσα από την εξέταση 70 ασθενών, βρέθηκε ότι η συσχέτιση των γλωσσικών λειτουργιών με

Professor Mohamed

τις εγκεφαλικές κακώσεις είναι πολύ υψηλή. ("Hamdy- Acute Ischem").¹¹³

Οι θεραπευτικές προσεγγίσεις για τα προβλήματα ονομασίας συνήθως περιλαμβάνουν λογοθεραπεία και άλλες μορφές θεραπείας που στοχεύουν στη βελτίωση της ονομασίας και της γλωσσικής επεξεργασίας. Συνεπώς, η δημιουργική φύση της γλώσσας επηρεάζεται, καθώς οι εγκεφαλικές βλάβες μπορούν να προκαλέσουν διαταραχές στην ανάγνωση και γραφή, γενικά γνωστές ως αναγνωστικές και γραφικές διαταραχές. Αυτές οι διαταραχές μπορούν να επηρεάσουν την ικανότητα ενός ατόμου να διαβάζει και να γράφει επαρκώς. Υπάρχουν διάφορες κατηγορίες διαταραχών ανάγνωσης και γραφής που μπορεί να προκύψουν από εγκεφαλικές βλάβες:

- ✓ **Δυσλεξία (Αναγνωστική Δυσκολία):** Η δυσλεξία είναι μια διαταραχή που επηρεάζει την ικανότητα να διαβάζει και να αναγνωρίζει λέξεις. Συχνά συνδέεται με προβλήματα στη φωνολογική επεξεργασία, την ικανότητα να συνδέεται το

¹¹³ Mohamed Hamdy Ibrahim et al. (2014). “Clinical and Radiological Localization of Language Dysfunctions in Acute Ischemic Stroke”, Open Journal of Medical Imaging, 2014, 4, 80-85 Published Online June 2014 in SciRes.

γραφημένο γράμμα με τον ήχο που αντιπροσωπεύει.

- ✓ **Δυσγραφία (Γραφική Δυσκολία):** Η δυσγραφία είναι μια διαταραχή που επηρεάζει την ικανότητα να γράφει και να συνθέτει κείμενα. Οι άνθρωποι με δυσγραφία μπορεί να αντιμετωπίζουν δυσκολίες στο να διατηρούν ορθογραφία, σύνταξη και της γραφικές δεξιότητες.
- ✓ **Αγνωσία Γραφής (Αφασία Γραφής):** Η αγνωσία γραφής είναι μια διαταραχή όπου ο άνθρωπος δυσκολεύεται να αναγνωρίζει γράμματα ή να γράφει λέξεις, ανεξαρτήτως γνώσης των γραμμάτων και της γλώσσας.
- ✓ **Αποσύνθεση των Λέξεων (Διάσπαση των Λέξεων):** Σε ορισμένες περιπτώσεις, οι άνθρωποι μπορεί να αντιμετωπίζουν προβλήματα με την ανάγνωση των λέξεων σε επίπεδο συλλαβών, αντί για το σύνολο της λέξης.

Η αιτία των προβλημάτων ανάγνωσης και γραφής μπορεί να είναι εγκεφαλικά επεισόδια, τραυματισμοί, όγκοι, και άλλες εγκεφαλικές παθήσεις. Η αξιολόγηση από ειδικούς όπως οι λογοθεραπευτές και οι νευρολόγοι μπορεί να βοηθήσει στον καθορισμό της αιτίας και της βέλτιστης θεραπευτικής προσέγγισης.

Είναι γεγονός ότι η δημιουργική χρήση της γλώσσας περιλαμβάνει την ικανότητα να εκφράζουμε τις σκέψεις, τα συναισθήματα και τις ιδέες μας με καινοτόμο και πρωτότυπο τρόπο. Επομένως, είναι αξιοσημείωτο το ότι, ενώ οι εγκεφαλικές βλάβες μπορεί να επηρεάσουν τις γλωσσικές λειτουργίες, πολλοί άνθρωποι με εγκεφαλικές βλάβες δεν χάνουν την ικανότητά τους για δημιουργική έκφραση.

Ορισμένοι τρόποι με τους οποίους άνθρωποι με εγκεφαλικές βλάβες μπορούν να εφαρμόσουν δημιουργική χρήση της γλώσσας περιλαμβάνουν:

1. **Εικονοποίηση και Μεταφορική Γλώσσα:** Αντί να βασίζονται αποκλειστικά σε λεξιλογικές εκφράσεις, οι άνθρωποι με εγκεφαλικές βλάβες μπορεί να χρησιμοποιούν εικόνες, μεταφορικές εκφράσεις και συμβολισμούς για να εκφράσουν τις ιδέες τους.
2. **Εναλλακτικές Μέθοδοι Επικοινωνίας:** Για όσους έχουν προβλήματα με την παραδοσιακή γραφή ή ομιλία, εναλλακτικές μέθοδοι όπως η χρήση ειδικών εφαρμογών, γραφής με τα μάτια, ή ακόμα και η χρήση της τεχνολογίας μπορεί να

επιτρέπουν τη δημιουργική έκφραση.

3. **Συνεργασία με Ειδικούς:** Η συνεργασία με λογοθεραπευτές, εκπαιδευτικούς και άλλους ειδικούς μπορεί να βοηθήσει στην ανάπτυξη δημιουργικών προσεγγίσεων στη γλωσσική έκφραση.
4. **Ποίηση και Τέχνη:** Η ποίηση, η τέχνη και άλλες δημιουργικές δραστηριότητες μπορούν να λειτουργήσουν ως μέσα έκφρασης πέραν των παραδοσιακών γλωσσικών μέσων.
5. **Ιστορίες και Αφηγήσεις:** Η δημιουργία ιστοριών ή αφηγήσεων μπορεί να παρέχει ένα δημιουργικό πλαίσιο για την έκφραση σκέψεων και συναισθημάτων.

Η προσέγγιση πρέπει να είναι εξατομικευμένη και προσαρμοσμένη στις ανάγκες και τις δυνατότητες κάθε ατόμου. Η υποστήριξη από τους γύρω τους, καθώς και η χρήση των διαθέσιμων τεχνολογικών μέσων, μπορεί να ενθαρρύνει τη δημιουργική έκφραση των πασχόντων και την ενσωμάτωση της γλώσσας στην καθημερινή ζωή, ενώ έχει παρατηρηθεί ότι έχει εξαιρετικά θετικά αποτελέσματα στην ψυχική τους υγεία, κυρίως όσον αφορά την αυτοπεποίθηση και την ανάγκη για αυτοέκφραση και αποδοχή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ III

Η ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

3. Η Μεθοδολογική προσέγγιση

Σύμφωνα με τον Steinar Kvale, οι ερευνητικές μέθοδοι διακρίνονται σε ποιοτικές και ποσοτικές. Οι ποσοτικές αναλύουν την ποσότητα εμφάνισης του φαινομένου που εξετάζεται και οι ποιοτικές αναφέρονται στο είδος, στο συγκεκριμένο χαρακτήρα του φαινομένου.¹¹⁴ Και οι δύο μέθοδοι δίνουν τη δυνατότητα στον ερευνητή να προσεγγίσει ένα ερευνητικό πεδίο και να επικεντρωθεί σε αυτό.

Στο κεφάλαιο αυτό αναλύεται η μεθοδολογική προσέγγιση που ακολουθήθηκε στα πλαίσια της έρευνας της παρούσας διατριβής. Συγκεκριμένα, ο συνδυασμός της βιβλιογραφικής ανασκόπησης και της ποιοτικής έρευνας μέσω του μεθοδολογικού εργαλείου της συνέντευξης συντέινει στην αξιοπιστία (reliability) και την εγκυρότητα (validity) των συμπερασμάτων των ερευνητικών υποθέσεων.

3.1 Η μέθοδος της βιβλιογραφικής ανασκόπησης και μετανάλυσης

Στην παρούσα διδακτορική διατριβή μελετήθηκαν επισταμένως άρθρα και βιβλία που αφορούν στην έρευνα της Φιλοσοφίας της Επιστήμης, συγκεκριμένα στη Φιλοσοφία της Γλώσσας και του Νου, της Γλωσσολογίας και της Νευροεπιστήμης, με τη μέθοδο της βιβλιογραφικής ανασκόπησης, ώστε να εξαχθούν σαφή συμπεράσματα που απαντούν στα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν στην εισαγωγή της παρούσας διατριβής. Στην επιλογή της μεθόδου αυτής λήφθηκαν υπόψη οι εξής παράμετροι:

- **Ο σκοπός της βιβλιογραφικής ανασκόπησης:** Να αναδείξει το φιλοσοφικό και επιστημονικό υπόβαθρο της Καθολικής Γραμματικής του Noam Chomsky διεπιστημονικά, σύμφωνα με την επιστημονική ανάπτυξη των θεωριών στα αντίστοιχα επιστημονικά πεδία της Φιλοσοφίας, ιδίως της Φιλοσοφίας του Νου και της Γλώσσας, της Γλωσσολογίας και της Νευροεπιστήμης.
- **Η κατανόηση της υφιστάμενης γνώσης:** Οριοθέτηση της έρευνας σύμφωνα με τα

¹¹⁴ Kvale, S. (1996). Interviews, an introduction to qualitative research interviewing. Thousand Oaks: SAGE Publications., p. 67.

ευρήματα που έχουν προκύψει, εστιάζοντας στην αναγνώριση των κυριότερων θεωρητικών και μεθοδολογικών προσεγγίσεων.

- **Ο εντοπισμός κενών:** Στόχος της παρούσας διατριβής είναι να διερευνήσει και να εντοπίσει αντικρουόμενες απόψεις και θεωρήσεις, προσδιορίζοντας ευκαιρίες για περαιτέρω έρευνα.
- **Η διαμόρφωση των ερευνητικών ερωτημάτων,** με σαφήνεια ώστε να προσδιοριστεί η σημασία και η καινοτομία της ερευνητικής προσπάθειας. Τα ερευνητικά ερωτήματα της παρούσας έρευνας, όπως έχουν καταγραφεί στην εισαγωγή της διατριβής, μέσα από την προβληματική της Φιλοσοφίας της Γλώσσας, της Γλωσσολογίας και των Νευροεπιστημών, είναι τα εξής:
 - α) Βασίζεται η Καθολική Γραμματική στην ρασιοναλιστική γλωσσολογική θεώρηση του Descartes και της Γραμματικής του Port- Royal;
 - β) Βασίζεται η Καθολική Γραμματική σε a priori γλωσσικές δομές σύμφωνα με την εγγενή της φύση;
 - γ) Πώς ερευνάται η σχέση εγκεφάλου και γλώσσας και πώς επηρεάζεται η γλωσσική ικανότητα από εγγενείς ή επίκτητες εγκεφαλικές βλάβες;
 - δ) Πώς διερευνάται η σχέση ανάμεσα στη βιολογική προέλευση της γλώσσας και τη δημιουργική δυναμική της;
 - ε) Ποιος είναι ο ρόλος της συνείδησης στη γλωσσική κατάκτηση;
 - στ) Απορρίπτει η Γενετική-Μετασχηματιστική Γραμματική τη συμβολή του περιβάλλοντος ή δρα σε συνέργεια με τους κοινωνικούς και πολιτισμικούς παράγοντες;

Στη συνέχεια θα δούμε τα αναλυτικά στοιχεία της συνέντευξης, η οργάνωση της οποίας έπαιξε σημαντικό ρόλο, κομβικό θα λέγαμε, στην αξιοπιστία και την εγκυρότητα των αποτελεσμάτων της παρούσας διατριβής. Σύμφωνα με τον Blumer, η πιο κατάλληλη μέθοδος έρευνας, όταν έχουμε να κάνουμε με ερωτήματα που σχετίζονται με τον άνθρωπο, μέσα σε ένα κοινωνικό περιβάλλον, είναι η νατουραλιστική μέθοδος, που ενσωματώνει δύο κύριες διαδικασίες, τη διερεύνηση (investigation) και τη λεπτομερή εξέταση (inspection). Η διερεύνηση μελετά νέες περιοχές, αναζητεί λεπτομέρειες και προσφέρει μια σαφή κατανόηση του ερευνητικού ερωτήματος. Από την άλλη, η λεπτομερής εξέταση, είναι μια αναλυτική μέθοδος και περιέχει έναν πιο εντατικό και

επικεντρωμένο έλεγχο.¹¹⁵

Συνεπώς, στο δεύτερο μέρος της μεθοδολογικής προσέγγισης, θα αναλύσουμε το σχεδιασμό και την οργάνωση της συνέντευξης στο πλαίσιο της έρευνας στην παρούσα διατριβή.

3.2 Η συνέντευξη στο πλαίσιο της ποιοτικής έρευνας (Συνέντευξη στα πλαίσια της έρευνας για τη συγγραφή της παρούσας διδακτορικής διατριβής)

Η εξέλιξη του ορισμού της ποιοτικής έρευνας απεικονίζει τις συνεχώς μεταβαλλόμενες αντιλήψεις για τη φύση της ποιοτικής έρευνας στη βάση ενός ευρύτερου φάσματος προσεγγίσεων (κοινωνικός κονστρουκτιβισμός, ερμηνευτικές προσεγγίσεις, εστίαση στην κοινωνική δικαιοσύνη, κ.ά.). Ένας από τους τρόπους οριοθέτησης της ποιοτικής έρευνας είναι ο ακόλουθος: Η ποιοτική έρευνα είναι μια πλαίσιοθετημένη δραστηριότητα (situated activity), η οποία τοποθετεί τον παρατηρητή στον κόσμο. Αυτή συνίσταται σε ένα σύνολο ερμηνευτικών και υλικών πρακτικών, οι οποίες κάνουν τον κόσμο ορατό.¹¹⁶ Αυτές οι πρακτικές μετασχηματίζουν τον κόσμο. Μετατρέπουν τον κόσμο σε μια σειρά από αναπαραστάσεις του εαυτού, συμπεριλαμβανομένων των σημειώσεων πεδίου, των συνεντεύξεων, των συνομιλιών, των φωτογραφιών, των μαγνητοφωνήσεων και των σημειώσεων σε ημερολόγια. Σε αυτό το επίπεδο, η ποιοτική έρευνα περιλαμβάνει μια ερμηνευτική, νατουραλιστική προσέγγιση στον κόσμο. Αυτό σημαίνει ότι οι ποιοτικοί ερευνητές μελετούν τα πράγματα στο φυσικό τους πλαίσιο, επιχειρώντας να δώσουν νόημα ή να ερμηνεύσουν τα φαινόμενα με όρους των νοημάτων που οι άνθρωποι δίνουν σε αυτά.¹¹⁷

Ο Dewey αναφέρει χαρακτηριστικά ότι η επιστήμη μπορεί να θεωρηθεί προέκταση της τέχνης, διότι συνιστά μια τεχνολογία χρήσης της συσσωρευμένης κουλτούρας των γενεών για τη δημιουργία και την κατανόηση μιας εδώ και τώρα

¹¹⁵ Robson, Colin (2007). *Η ΕΡΕΥΝΑ ΤΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ*. Μτφ. Βασιλική Νταλάκου, Κατερίνα Βασιλικού. Αθήνα, Εκδόσεις GUTENBERG, σ.233.

Επίσης, βλ. Blumer, H. (1969). *Symbolic Interactionism: Perspectives and Method*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs,

¹¹⁶ Φιλία Ίσαρη και Μάριος Πουρκός (2015). Ποιοτική μεθοδολογία έρευνας. Kallipos, Open Academic Editions, σ.12-13.

¹¹⁷ Denzin, N.K., & Lincoln, Y.S. (2005a). *The Sage handbook of qualitative research* (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.

αντιληπτικο-κινητικής εμπειρίας.¹¹⁸ Πολλοί ερευνητές των ποιοτικών προσεγγίσεων υποστηρίζουν ότι η ποιοτική έρευνα μοιάζει με τη δεξιοτεχνία και την εργασία του καλλιτέχνη. Κατ' αρχήν, οι ερευνητές των ποιοτικών προσεγγίσεων, όπως και οι καλλιτέχνες είναι ενεργοί και ευρηματικοί στη διαδικασία συλλογής, καταγραφής και ανάλυσης των δεδομένων τους. Τείνουν να συλλέγουν οι ίδιοι από μόνοι τους τα δεδομένα εξετάζοντας τα υπάρχοντα τεκμήρια και τεχνουργήματα, παρατηρώντας και καταγράφοντας τη συμπεριφορά των υποκειμένων, παίρνοντας συνεντεύξεις από αυτά κ.ά. και γενικά αποφεύγουν να κάνουν χρήση των εργαλείων (π.χ. ερωτηματολογίων) που έχουν κατασκευαστεί από άλλους ερευνητές, διεκδικώντας κατά κάποιον τρόπο τη δική τους ματιά και πρωτοτυπία. Δεύτερον, η ποιοτική έρευνα είναι «τέχνη» και χρειάζεται αρκετή μαεστρία για να διεξαχθεί σωστά σε όλα της στάδια. Μια σημαντική παράμετρος που οφείλει να λαμβάνει υπόψη ο ερευνητής είναι οι βασικές αρχές δεοντολογίας που αφορούν την ερευνητική διαδικασία. Ο Ιωσηφίδης αναφέρει ότι, μια από τις σημαντικότερες δεοντολογικές αρχές είναι η αρχή της πληροφορημένης συγκατάθεσης (informed consent),¹¹⁹ η οποία αναφέρεται στην υποχρέωση του ερευνητή να διαθέσει «το σύνολο των πληροφοριών που σχετίζονται με το ερευνητικό εγχείρημα στους συμμετέχοντες σε αυτό».¹²⁰

Το περιεχόμενο της πληροφόρησης εξαρτάται από τη φύση και τον σκοπό της έρευνας, τις μεθόδους συλλογής δεδομένων και τους μελλοντικούς τρόπους αξιοποίησης των ευρημάτων. Ο ερευνητής καλείται να ενημερώσει τους υποψήφιους συμμετέχοντες, προφορικά και γραπτώς, σχετικά με το ποιος είναι ο λόγος που διεξάγεται η έρευνα, πού αποσκοπεί, ποιες διαδικασίες θα ακολουθηθούν, ποια είναι τα πιθανά οφέλη αλλά και κίνδυνοι από τη συμμετοχή τους στην έρευνα, ενώ οφείλει να τονίσει το δικαίωμά τους να αποσυρθούν από την όλη διαδικασία σε οποιοδήποτε στάδιο της έρευνας, καθώς και να ζητήσουν απόσυρση των δεδομένων που προέκυψαν από αυτούς. «Επομένως, στην ποιοτική έρευνα, η παροχή πληροφόρησης εκ μέρους του ερευνητή και η χορήγηση συγκατάθεσης εκ μέρους του συμμετέχοντα μπορεί να εκληφθεί καλύτερα ως «αμοιβαία διαπραγματεύσιμη διαδικασία που βρίσκεται σε εξέλιξη καθ' όλη τη διάρκεια

¹¹⁸ Dewey, J. (1934). *Art as Experience*. Capricorn Books: New York, p.18-19.

¹¹⁹ Βλ. British Psychological Society (2010). *Code of Human Research Ethics*. Leicester: BPS. Διαθέσιμο στο: http://www.bps.org.uk/sites/default/files/documents/code_of_human_research_ethics.pdf. Βλ. Ίσαρη και Πουρκός, 2015, σ. 91.

¹²⁰ Ιωσηφίδης, Θ. (2008). Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες. Αθήνα: Κριτική, σ. 278.

της έρευνας».¹²¹

Συνοπτικά, οι πιο σημαντικές μέθοδοι συλλογής/παραγωγής ποιοτικών ερευνητικών δεδομένων είναι: (1) η ποιοτική συνέντευξη σε βάθος (θεματικού τύπου), (2) η βιογραφική αφηγηματική συνέντευξη, (3) οι ομαδικές συνεντεύξεις (focus groups) και (4) η παρατήρηση/εθνογραφία. Στην παρούσα έρευνα ακολουθήθηκε η μέθοδος της ποιοτικής συνέντευξης. Συγκεκριμένα, ο όρος «ποιοτική συνέντευξη» αφορά τις σε βάθος συνεντεύξεις και αποτελεί ίσως την πιο διαδεδομένη μέθοδο συλλογής/παραγωγής ποιοτικών ερευνητικών δεδομένων στην ψυχολογική, κοινωνική και εκπαιδευτική έρευνα. Η απόφαση, ωστόσο, για τη χρήση της ποιοτικής συνέντευξης στην έρευνα δεν θα πρέπει να λαμβάνεται με ελαφρότητα.¹²²

Η συνέντευξη είναι μια ερευνητική μέθοδος που επιτρέπει στον ερευνητή να αντλήσει πληροφορίες και δεδομένα μέσα από την ανάλυση του λόγου επιλεγμένων αλλά χαρακτηριστικών περιπτώσεων. Είναι ένα ερευνητικό εργαλείο το οποίο χρησιμοποιείται ως μέσο συλλογής πληροφοριών, ελέγχου και ερμηνείας των ερευνητικών ερωτημάτων μιας έρευνας. Μια τυπολογία που χρησιμοποιείται συνήθως «διακρίνει μεταξύ δομημένων, ημιδομημένων και μη δομημένων συνεντεύξεων. Οι διαφορετικοί τύποι μπορούν να συνδεθούν σε κάποιο βαθμό με το «βάθος» των αποκρίσεων που αναζητάμε. Οι λιγότερο δομημένες προσεγγίσεις επιτρέπουν στον ερωτώμενο πολύ μεγαλύτερη ευελιξία στην απόκριση, ενώ στο άλλο άκρο βρίσκεται η εις βάθος συνέντευξη, όπου ο αποκρινόμενος έχει κάθε ελευθερία να πει οτιδήποτε θέλει πάνω στο ευρύ θέμα της συνέντευξης, με ελάχιστη προτροπή από τον ερευνητή. Οι συνεντεύξεις μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως η κύρια ή η μοναδική προσέγγιση σε μια μελέτη, όπως για παράδειγμα σε μελέτες θεμελιωμένης θεωρίας. Ωστόσο, είναι κατάλληλες για να χρησιμοποιηθούν σε συνδυασμό με άλλες μεθόδους, όπως η μελέτη περίπτωσης στη συμμετοχική παρατήρηση ή η βιβλιογραφική ανασκόπηση»¹²³, όπως στην ερευνητική προσέγγιση της παρούσας διατριβής.

Γενικά, η συνέντευξη στηρίζεται στην ελεύθερη κι ανοιχτή επικοινωνία,

¹²¹ Τσιώλης, Γ. (2014). *Μέθοδοι και τεχνικές ανάλυσης στην ποιοτική κοινωνική έρευνα*. Αθήνα: Κριτική, σ. 258.

¹²² Βλ. Τσαρη και Πουρκός, 2015, σ. 96.

¹²³ Ο. π. (Robson, 2007), σ.319-320.

Επίσης, για τη συνέντευξη ως μέθοδο ποιοτικής έρευνας, βλ. Miller, W.L. και Crabtree, B.J. (1999). "Depth interviewing", στο *Doing Qualitative Research*, B.F. Crabtree και W.L. Miller, επιμ., Sage, Thousand Oaks, Καλιφόρνια, p.89-90.

προϋποθέτει κάποια σχέση ανάμεσα στον συνεντευκτή και τον ερωτώμενο και ως τεχνική άντλησης δεδομένων βοηθά τον ερευνητή να προσεγγίζει σε βάθος το θέμα του. Ως εργαλείο έρευνας παρουσιάζει πολλά πλεονεκτήματα, διότι δίνει ευκαιρίες να διευκρινιστούν κάποιες απαντήσεις, να γίνουν επιπλέον ερωτήσεις, δίνοντας, έτσι, τη δυνατότητα για εμβάθυνση, όπου ήταν αδιευκρίνιστα όσα λέχθηκαν, και λόγω της αμεσότητάς της βρίσκει, συνήθως, μεγάλη αποδοχή από τους συμμετέχοντες σε μια έρευνα. Ιδίως ο τύπος της ημδομημένης συνέντευξης, που ακολουθήθηκε στη συγκεκριμένη έρευνα, σε συνδυασμό με το μη δομημένο στυλ (ερωτήσεις ανοιχτού τύπου), λόγω της φύσης των ερωτήσεων (απαιτούν εξειδίκευση και γνώση στον τομέα των νεοεπιστημών), τον οποίο οι Lofland & Lofland ονομάζουν «εντατική συνέντευξη» (intensive interviewing), καθώς ο στόχος επικεντρώνεται στην εις βάθος ανάλυση των απαντήσεων του ερωτώμενου προσώπου.¹²⁴ Μάλιστα, σε περιπτώσεις που ορίζουν το πρόσωπο αυτό ως το πλέον κατάλληλο από πλευράς θέσης, επαγγέλματος, γνώσης και επιστημονικής εμπειρίας, τότε η συνέντευξη αυτή κρίνεται απαραίτητη για την ανάδειξη της αξιοπιστίας της έρευνας και της επικύρωσης (validation) του θεωρητικού μέρους της διατριβής. Οι προϋποθέσεις αυτές συναντώνται στη συγκεκριμένη διδακτορική διατριβή, καθώς η συνέντευξη απευθύνεται στον καθηγητή Νευρολογίας της Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ain-Shams στο Κάιρο (Αίγυπτος), Professor Mohamed Hamdy, που είναι ο πλέον κατάλληλος επιστήμων για να δώσει απαντήσεις σε θέματα που σχετίζονται με τη γλώσσα και τον εγκέφαλο, ιδίως σε περιπτώσεις ανθρώπων με εγκεφαλικές βλάβες.

Συνεπώς, η ποιοτική έρευνα με τη χρήση συνεντεύξεων είναι μια κοινή μεθοδολογία, εφόσον παρέχει εμβυθύνσεις και κατανόηση των προσωπικών εμπειριών, απόψεων και αντιλήψεων των συμμετεχόντων. Η ακρίβεια και η εγκυρότητα των αποτελεσμάτων εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τη σωστή σχεδίαση και εκτέλεση της συνέντευξης. Προκειμένου να διεξαχθεί μια έρευνα, θα πρέπει να έχει προηγηθεί ένας προβληματισμός ή με άλλα λόγια ένα ή παραπάνω ερευνητικά ερωτήματα. Η ερευνήτρια/ο ερευνητής καλείται, κατόπιν να αποφασίσει ποια μεθοδολογία θα υιοθετήσει, προκειμένου να διεξάγει την έρευνά της/του με μακρόπνοο στόχο να την παρουσιάσει στο επιστημονικό, αλλά και στο ευρύ ενδεχομένως κοινό (και να το ωφελήσει). Οι Cohen, Manion & Morrison αναφέρουν ότι «δεν υπάρχει μόνο μία

¹²⁴ John Lofland, Lyn H. Lofland (1995). *Analyzing Social Settings: A Guide to Qualitative Observation and Analysis*. Wadsworth Publications.

συνταγή για το σχεδιασμό της έρευνας. Οι σκοποί της έρευνας, όπως θα δούμε αναλυτικά για τη συγκεκριμένη έρευνα, καθορίζουν τη μεθοδολογία και το σχεδιασμό της».¹²⁵

Θα πρέπει επίσης να αναφερθεί ότι έχει μεγάλη σημασία η επιμέλεια και η ακρίβεια του ερευνητή στην καταγραφή των απαντήσεων, μέσω σημειώσεων ή μαγνητοφώνησης. Από τη στιγμή που ο ίδιος βρίσκεται πάντα σε εγρήγορση και σημειώνει ακόμα και τα μικρά σχόλια, παρατηρώντας οτιδήποτε υποπέσει στην αντίληψή του, ακόμα και τον τρόπο που το άτομο προς συνέντευξη κάθεται ή συνομιλεί, προσπαθεί να συνδυάσει με έναν λογικό τρόπο δεδομένα, στοιχεία και καταστάσεις ώστε να καταλήξει σε ένα συμπέρασμα· συνεπώς, η διαδικασία αυτή δεν είναι καθόλου εύκολη. «Η συνέντευξη για να είναι επιτυχής στηρίζεται στην αλληλεπίδραση του συνεντευκτή και του συνεντευξιζόμενου».¹²⁶ Στη συγκεκριμένη συνέντευξη κρατήθηκαν σημειώσεις, των οποίων το περιεχόμενο ελέγχθηκε μεταγενέστερα της διαζώσης συνέντευξης από τον συνεντευξιζόμενο, προς αποφυγή λαθών και παραλείψεων.

Αναφορικά με την προσωπικότητα του ερευνητή, ένα σημαντικό στοιχείο συνίσταται στο ότι θα πρέπει να διαθέτει επικοινωνιακές δεξιότητες, να είναι σε θέση δηλαδή, να δημιουργήσει φιλικό κλίμα και να μπορεί να αναπτύξει μια καλή σχέση ερευνητικά με τον συνεντευξιζόμενο, γνωρίζοντας τον τρόπο σαφήνεια, με τον οποίο θα πρέπει να τεθούν οι ερωτήσεις.¹²⁷

Στη συγκεκριμένη έρευνα προηγήθηκε διαζώσης και τηλεφωνική επικοινωνία με τον καθηγητή Νευρολογίας και νευροεπιστήμονα Professor Mohamed Hamdy, ώστε να υπάρξει μια καλή επικοινωνία, σημαντική για την εξέλιξη της συνέντευξης. Επίσης, αξίζει να σημειωθεί ότι ο καθηγητής ενημερώθηκε για τα ερωτήματα με email, μια εβδομάδα πριν την προγραμματισμένη συνάντηση για την επίσημη συνέντευξη.

Θα πρέπει τέλος, να τονίσουμε τη σημασία του ότι ο ερευνητής, σεβόμενος τον προσωπικό χρόνο και τις επαγγελματικές υποχρεώσεις του ανθρώπου που καλεί σε συνέντευξη, θα πρέπει να προσαρμόζεται στο προσωπικό πρόγραμμα του συνεντευξιζόμενου, προκειμένου να διεξαχθεί η έρευνα και βέβαια η συνέντευξη. Στη

¹²⁵ Cohen, L., Manion, L. and Morrison, K. (2008) *The Methodology of Educational Research*. Εκδόσεις Μεταίχμιο, σ.117.

¹²⁶ Χαλικιάς, Μ., Λάλου, Π., Μανωλέσου, Α. 2015. *Μεθοδολογία έρευνας και εισαγωγή στη Στατιστική Ανάλυση Δεδομένων με το IBM SPSS STATISTICS*. — [ηλεκτρ. βιβλ.] Αθήνα:Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, σ.27.

¹²⁷ Βαβουρανάκης, Χ. (1986). *Στοιχεία Πειραματικής Παιδαγωγικής*, Αθήνα, αυτοέκδοση, σ. 57.

συνέχεια αναλύονται τα στάδια της συνέντευξης με τη σειρά που ακολουθήθηκαν:

➤ **Καθορισμός του Σκοπού και των Στόχων:**

Καθορίστηκε ο σκοπός της συνέντευξης καθώς και το είδος της. Συγκεκριμένα, η συνέντευξη έλαβε χώρα στο Κάιρο της Αιγύπτου, στο Τμήμα Νευρολογίας της Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ain Shams (Ain Shams University- Faculty of Medicine). Το είδος της συνέντευξης αφορά σε μη δομημένη μορφή ερωτήσεων και η γλώσσα διεξαγωγής των ερωτήσεων είναι η Αγγλική.

➤ **Σχεδιασμός των Ερωτήσεων:**

Αναπτύχθηκε μια σειρά ερωτήσεων ώστε να καλυφθούν οι στόχοι της παρούσας διατριβής. Οι ερωτήσεις σχεδιάστηκαν με τρόπο συνοπτικό και κατανοητό.

➤ **Επιλογή Συμμετεχόντων:**

Η επιλογή του συμμετέχοντα στη συνέντευξη έγινε με γνώμονα τη γνώση και την εμπειρία του στον Τομέα της Νευρολογίας με ειδίκευση στην πρόληψη και αντιμετώπιση εγκεφαλικών βλαβών. Συγκεκριμένα, ο Αιγύπτιος Καθηγητής Νευρολογίας της Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ain Shams του Καΐρου, Professor Mohamed Hamdy.

➤ **Συνέντευξη:**

Το ύφος και η δομή της συνέντευξης προσαρμόστηκαν στους σκοπούς της συνέντευξης. Η συνέντευξη πραγματοποιήθηκε δια ζώσης και κρατήθηκαν σημειώσεις. Η διάρκεια της συνέντευξης σημειώθηκε στα 50 λεπτά. Η συνέντευξη, μαζί με το πλήρες βιογραφικό του συνεντευξιαζόμενου, παρατίθεται στο Παράρτημα II (σ. 271-277).

➤ **Ανάλυση Δεδομένων:**

Εξετάστηκαν τα ποιοτικά δεδομένα της συνέντευξης και εφαρμόστηκε η θεματική ανάλυση ως μέσο ανάλυσης.

➤ **Σύνδεση με Θεωρητικό Πλαίσιο:**

Το θεωρητικό πλαίσιο της έρευνας περιλαμβάνει κυρίως δύο διαστάσεις: Η πρώτη αφορά τις θεωρητικές θέσεις που καθοδηγούν ή προσφέρουν πληροφορίες για το αντικείμενο της έρευνας. Στην ποιοτική έρευνα, συνήθως, το θεωρητικό υπόβαθρο ή οι

θεωρίες λαμβάνονται υπόψη με την ευρύτερη έννοια και δεν αποτυπώνονται με τη μορφή σαφώς διατυπωμένων ερευνητικών υποθέσεων» όπως στην ποσοτική έρευνα. Με άλλα λόγια, οι θεωρητικές θέσεις δεν τίθενται *a priori* αλλά προκύπτουν κυρίως από τα ερευνητικά δεδομένα στην ποιοτική διερεύνηση. Παρ' όλα αυτά, οι θεωρίες μπορούν να αποτελέσουν είτε το έναυσμα για μια ποιοτική έρευνα είτε να γίνουν αντικείμενο σύγκρισης με τις θεωρητικοποιήσεις που προκύπτουν από τη διερεύνηση.¹²⁸ Συνεπώς, τα ευρήματα της συνέντευξης συνδέθηκαν με το θεωρητικό πλαίσιο της παρούσας έρευνας. Η συνέντευξη ενίσχυσε ουσιαστικά και πραγματιστικά το θεωρητικό υπόβαθρο της έρευνας εστιάζοντας κυρίως στη γλώσσα και στις λειτουργίες του εγκεφάλου που σχετίζονται με τη γλωσσική ικανότητα ιδίως σε περιπτώσεις εγκεφαλικών βλαβών.

➤ **Επανεξέταση του Πλάνου:**

Το πλάνο προσαρμόστηκε για ενδεχόμενη μελλοντική συνεργασία, στα πλαίσια μεταδιδακτορικής έρευνας. Το πεδίο της νευροεπιστήμης προσφέρει πολλές προοπτικές έρευνας, καθώς εξελίσσεται ραγδαία. Η σπουδαιότητα της διεπιστημονικότητας των πεδίων της νευροεπιστήμης, της βιολογίας, της φιλοσοφίας και της γλωσσολογίας, την οποία προσπαθεί να αναδείξει η παρούσα έρευνα αναλύεται στο έβδομο κεφάλαιο με τα αντίστοιχα συμπεράσματα· αρωγός της σπουδαιότητας αυτής είναι η ποιοτική μεθοδολογική προσέγγιση μέσω της συνέντευξης που διενεργήθηκε με στόχο τη συνεισφορά στο ερευνητικό γίγνεσθαι, στη γνώση, στην αλήθεια.

¹²⁸ Βλ. Ίσαρη και Πουρκός, 2015, σ. 77-78.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV

Η ΚΑΘΟΛΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗ ΤΗΣ ΦΥΣΗ

4. Η ερμηνεία της γλώσσας ως γνωσιακή ικανότητα

Από την πρώτη του εισβολή στην ιστορία των ιδεών με την Καρτεσιανή Γλωσσολογία (1966), ο Chomsky «έχει επιδείξει μια αξιοσημείωτη ικανότητα στο να τοποθετεί τις ιδέες του μέσα σε μια ευρύτερη ιστορική και γενική επιστημονική προοπτική. Η ιστορική του γνώση βοηθά, όχι μόνο στο να καθιστά δυνατή την ανίχνευση των προηγούμενων διανοητικών επιτευγμάτων αλλά και στο να διαφωτίζει τις εξελίξεις στη Γλωσσολογία συγκρίνοντάς τις με εκείνες των παραδοσιακών επιστημών, ιδιαίτερα με αυτές της ιστορίας της Χημείας.»¹²⁹ Συγχρόνως ο Chomsky συσχετίζει αυτές τις εξελίξεις με τη σύγχρονη έρευνα στο χώρο της Φιλοσοφίας, των Μαθηματικών και των γνωσιακών επιστημών συλλήβδην. Το μεγαλύτερο μέρος του έργου του Chomsky αφιερώθηκε στο να ξεδιαλύνει τις τεχνικές λεπτομέρειες του τι πρέπει να αποδώσουμε στην αρχική φάση της έμφυτης ικανότητας της ανθρώπινης γλώσσας, για να εξηγήσουμε το βασικό αυτό γεγονός. Η πρόοδος στη Γλωσσολογία και σε συναφείς επιστημονικούς κλάδους ανέδειξε μια κατάσταση στην οποία φαίνεται καθαρά πλέον η προοπτική να προβάλουμε στην έρευνα στοιχεία από τις επιστήμες του εγκεφάλου και τη Γενετική, για να δείξουμε πώς αυτή η θέση επαληθεύεται· συνεπώς, να ενοποιήσουμε αυτό το τμήμα της Γλωσσολογίας με άλλες επιστήμες. Μια τέτοια ενοποίηση δεν κατέχει κεντρική στο έργο του Chomsky· εντούτοις, η επιτήδευση της γλωσσολογικής του σκέψης την έχει μεταμορφώσει σε ένα εφικτό εγχείρημα, με την πιθανότητα να ερμηνευτεί η γνώση μας για τη γλώσσα με τον ίδιο τρόπο με τις λοιπές γνωσιακές μας ικανότητες.

4.1 Ο έμφυτος γλωσσικός μηχανισμός

Στην παρούσα διδακτορική διατριβή διερευνήθηκαν θέματα που αφορούν στη φύση της γλώσσας, στη δημιουργικότητά της και πώς αυτά καθορίζουν την γένεση και την εξέλιξη της Καθολικής Γραμματικής, μέσα από τον προσδιορισμό των οικουμενικών

¹²⁹ Βλ. Chomsky, 2002, σ. 14.

αρχών της, που έχουν ως βάση, όπως διαπιστώνουμε το θεωρητικό υπόβαθρο της αναλυτικής φιλοσοφίας.. Συνεπώς, το έργο του Noam Chomsky αποτελεί τη συνέχιση της διαρκούς αναζήτησης των αναλυτικών φιλοσόφων για την προέλευση της γλώσσας, μιας αναζήτησης με στόχο την εύρεση της τέλει γλώσσας, κοινής για όλους τους ανθρώπους. Επομένως, η γλώσσα ορίζεται ως ένα εσωτερικευμένο σύστημα κανόνων, με βιολογική και ψυχολογική υπόσταση. Πιο συγκεκριμένα, η λειτουργία του γλωσσικού μηχανισμού είναι μέρος του γενετικού μας κώδικα και αποτελεί μέρος της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Η νοητική αναπαράσταση των κανόνων που γνωρίζουμε όταν μαθαίνουμε μια γλώσσα ορίζεται ως γραμματική. Ο όρος *γραμματική* αφορά επίσης και το θεωρητικό μοντέλο που υιοθετούμε για να μπορούμε να παρατηρούμε, να περιγράφουμε και να ερμηνεύουμε τα γλωσσικά δεδομένα. Αναγνωρίζοντας ότι όλες οι φυσικές γλώσσες διέπονται από τις ίδιες βασικές αρχές, αναλύουμε τις επιμέρους διαφορές τους ως αποτέλεσμα διαφορετικών παραμετρικών επιλογών.

Μέσα από τη μελέτη του θεωρητικού υποβάθρου της Γενετικής-Μετασχηματιστικής Γραμματικής διαπιστώνεται κάτι ουσιαστικό, το οποίο εκ πρώτης όψεως μπορεί να φαίνεται παράδοξο, ότι δηλαδή οι φυσικές γλώσσες είναι πολύ διαφορετικές, αλλά ταυτόχρονα και πολύ όμοιες μεταξύ τους. Η διαφορετικότητα είναι άμεσα αντιληπτή στην εξωτερίκευση κάθε γλώσσας, ενώ η ομοιότητα αφορά ένα πιο εσωτερικευμένο σύστημα, το οποίο δεν είναι άμεσα αντιληπτό. Την εσωτερικευμένη αυτή γνώση μοιραζόμαστε όλοι οι φυσικοί ομιλητές μιας γλώσσας, για παράδειγμα, της ελληνικής, ανεξάρτητα από το μορφωτικό μας επίπεδο, το φύλο ή την κοινωνική μας τάξη. Η γνώση της γλώσσας είναι ουσιαστικά η γνώση των κανόνων που τη διέπουν. Άρα, η γλώσσα είναι ένα σύστημα κανόνων. Όταν μιλάμε για εσωτερικευμένο σύστημα, εννοούμε ότι υπάρχει μια νοητική αναπαράσταση των κανόνων αυτών. Αυτό είναι που ονομάζουμε γραμματική, που παραπέμπει σε μια νοητική γραμματική, όπως έχει ήδη αναφερθεί.

Πιο συγκεκριμένα, η γραμματική είναι το σύστημα των κανόνων που μας οδηγούν να αναγνωρίσουμε τι είναι ορθά σχηματισμένο και τι όχι, με βάση πάντα τα γλωσσικά δεδομένα. Με πιο απλά λόγια, είναι αυτό που έχει κάθε ομιλητής στο μυαλό του. Το βασικό ερώτημα είναι αν η γλώσσα υπάρχει για να εξυπηρετεί την επικοινωνία

ή για κάποιον άλλο βαθύτερο ίσως λόγο και ως αποτέλεσμα αυτού εξυπηρετεί και την επικοινωνία.¹³⁰

Ως προς την απόκτηση της γλώσσας, που είναι απόκτηση της γραμματικής, διαπιστώνουμε ότι η άποψη του Chomsky διαφέρει από την εμπειρική αρχή ότι η γλώσσα μαθαίνεται.¹³¹ Συνεπώς, η θεωρία του Chomsky προϋποθέτει πώς η απόκτηση της γλώσσας εξαρτάται από ειδικές προδιαθέσεις. Η ταχύτητα με την οποία οι βασικοί κανόνες μιας προϋπάρχουσας γλώσσας ανακεφαλαιώνονται κάθε φορά οντογενετικά, υποδηλώνει την ύπαρξη προσχηματισμένων, ίσως καθολικών μορφικών αρχών γραμματικής δόμησης. Η ανάλυση της ομιλούμενης γλώσσας φαίνεται να δείχνει πως η ικανότητα που εισάγουν οι σύγχρονοι γλωσσολόγοι (linguistic competence) ανάμεσα στον 24ο και 29ο μήνα της ζωής (ηλικία φράσεων με 2 ή 3 λέξεις), ανταποκρίνεται στις βασικές ή αλλιώς βαθιές δομές της γλωσσικής ικανότητας του ενηλίκου.¹³² Επομένως, συμπεραίνουμε ότι τα παιδιά αρχίζουν τη γραμματική τους ανάπτυξη με συντακτικές μορφές που συνδέονται άμεσα με “σημαντική” ερμηνεία. Αντίθετα προς την θεωρία του Chomsky περί “έμφυτης” γλωσσικής ικανότητας, η μιχεβιοριστική άποψη αναμένει πως το παιδί μαθαίνει πρώτα τη γλώσσα από τις επιφανειακές δομές που χρησιμοποιούν οι ενήλικοι.¹³³

Ο Chomsky, σχετικά με τον “έμφυτο” μηχανισμό της γλώσσας, και τις επικρίσεις που δέχτηκε γι’ αυτό, αναφέρει ότι το ζήτημα αν η γλώσσα είναι έμφυτη είναι αρκετά παράδοξο. Υπάρχει μια τεράστια βιβλιογραφία εναντίον της άποψης ότι η γλώσσα είναι έμφυτη, όμως τίποτα δεν συνηγορεί αυτής της θέσης. Πολλοί άνθρωποι απορρίπτουν την πρόταση ότι η γλώσσα είναι έμφυτη, όμως κανείς δεν έχει επιχειρήματα να το στηρίξει.

¹³⁰ Chomsky, N., *Chomsky on Miseducation* (ed. Donaldo Macebo). Lanham, MD: Rowman and Littlefield, 2004, p.164-166.

¹³¹ Η θεωρία του Chomsky για την κατάκτηση της γλώσσας κατευθύνεται υπαινικτικά, δηλαδή, όχι εκ διαμέτρου αντιθετικά, ενάντια στην στρουκτουραλιστική και την μιχεβιοριστική προσέγγιση αναφορικά με τη μελέτη της γλώσσας και του ψυχισμού. Η αδυναμία των θεωρήσεων αυτών κατά τον Chomsky, έγκειται σε μια πίστη στη ρηχότητα των εξηγήσεων και σε μια πεποίθηση ότι ο ψυχισμός πρέπει να είναι δομικά απλούστερος από κάθε γνωστό φυσικό όργανο. Οι επιστήμες της συμπεριφοράς, αναφέρει, απλώς μιμούνται τα επιφανειακά χαρακτηριστικά των φυσικών επιστημών. (Βλ. “Linguistic Contributions to the Study of Mind”, Πρόλογος, στο *Language and Mind*, 1998, σ. 2-3).

¹³² Ο Piaget απέδειξε ότι η γνωσιακή ανάπτυξη των φυσιολογικών παιδιών είναι ανεξάρτητη από την ανάπτυξη της γλώσσας. Το παιδί, μέσω των αλληλεπιδράσεων με το περιβάλλον, κατασκευάζει σιγά σιγά ένα μοντέλο της πραγματικότητας. Αν και εκπρόσωπος του κονστρουκτιβισμού, ο Piaget συμφωνεί με τον Chomsky ότι οι αλληλεπιδράσεις με το περιβάλλον είναι αναμφισβήτητα νοητικές δεξιότητες (Auroux, 2005, σ. 226).

¹³³ Βλ. Brown, R. and Hanlon, C: “Derivational complexity and order of acquisition in child speech” στο Hays, J.R., (Ed.) *Cognition and the development of language*. New York, 1970.

Ο Αμερικανός φιλόσοφος λέει χαρακτηριστικά: “Το να λέμε ότι η γλώσσα δεν είναι έμφυτη, είναι σαν να λέμε ότι δεν υπάρχει καμιά διαφορά ανάμεσα στην εγγονή μου, μια πέτρα και ένα λαγό. Με άλλα λόγια, αν πάρουμε μια πέτρα, ένα λαγό και την εγγονή μου, και τους βάλουμε σε μια κοινότητα όπου τα μέλη της μιλάνε αγγλικά, θα μάθουν αγγλικά. Αν υπάρχουν άνθρωποι που το πιστεύουν, τότε πιστεύουν ότι η γλώσσα δεν είναι έμφυτη”.¹³⁴

Μια επίσης βασική παράμετρος είναι η επικοινωνία στη φύση, γνωρίζουμε δηλαδή, ότι υπάρχουν και άλλοι ζωντανοί οργανισμοί που χρησιμοποιούν σύνθετους κώδικες επικοινωνίας, όπως είναι το κελάηδημα των πουλιών ή ο γνωστός 'χορός' των μελισσών. Ο κώδικας επικοινωνίας των μελισσών έχει μελετηθεί πολύ συστηματικά και έτσι είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε ποιες είναι οι βασικές του διαφορές από την ανθρώπινη γλώσσα. Η βασική θεμελιακή διαφορά είναι ότι, μέσα από ένα ιδιαίτερα αναπτυγμένο σύστημα πλοήγησης, οι μέλισσες μεταδίδουν στην επικοινωνία τους πληροφορίες για ένα μόνο πράγμα: τον τόπο όπου βρίσκεται η τροφή.¹³⁵ Αντίθετα, η ανθρώπινη γλώσσα διακρίνεται για τη δημιουργικότητά της, όχι μόνο γιατί μπορούμε να δίνουμε πληροφορίες ακόμη και για αυτά που νιώθουμε και σκεφτόμαστε και όχι μόνο για αυτά που μας περιστοιχίζουν, αλλά και γιατί ανά πάσα στιγμή μπορούμε να σχηματίσουμε νέες λέξεις, φράσεις και προτάσεις. Συνοπτικά λοιπόν θα λέγαμε ότι όντως η γλώσσα εξυπηρετεί την επικοινωνία.

Κατά τον χαρακτηρισμό των στόχων της επιστημονικής γλωσσολογίας, μια σημαντική εννοιολογική διάκριση στις αρχές της δεκαετίας του 1960 υπήρξε η διάκριση ανάμεσα σε δύο επίπεδα εμπειρικής επάρκειας: την περιγραφική επάρκεια, η οποία επιτυγχάνεται όταν ένα τμήμα της γραμματικής περιγράφει με ορθότητα μια πλευρά της ικανότητας του ομιλητή, και την ερμηνευτική επάρκεια, η οποία επιτυγχάνεται όταν μια περιγραφικά επαρκής ανάλυση συμπληρώνεται με μια αληθοφανή υπόθεση σχετική με την κατάκτηση της επάρκειας αυτής. Το Μινιμαλιστικό Πρόγραμμα προσφέρει ένα χαρακτηρισμό της έννοιας της μινιμαλιστικής ερμηνείας σύμφωνα με τον οποίο, για να παραθέσουμε μερικά λόγια από το άρθρο “Minimalist Inquiries”, «ένα σύστημα το οποίο ικανοποιεί ένα πολύ περιορισμένο υποσύνολο των εμπειρικών συνθηκών κατά βέλτιστο

¹³⁴ Βλ. Chomsky, 2003, σ. 64.

¹³⁵ Fromkin, V. R. Rodman and N. Hyams. *An Introduction to Language*, 8th Ed. Boston: Thomson Wadsworth, 2007, p.57-59.

τρόπο- αυτές που πρέπει να ικανοποιήσει ώστε να είναι απλώς και μόνο έτοιμο προς χρήση- αποδεικνύεται ότι ικανοποιεί όλες τις εμπειρικές συνθήκες». ¹³⁶ Ξεκάθαρα λοιπόν, η μινιμαλιστική ερμηνεία αποτελεί διαφορετική έννοια από την ερμηνευτική επάρκεια: η ερμηνευτική επάρκεια, κατά την τεχνική της έννοια θα μπορούσε να ικανοποιηθεί από ένα σύστημα το οποίο δεν ανταποκρίνεται στις επιθυμητές επιδιώξεις του μινιμαλισμού. Ο Chomsky, σχετικά με τις δύο έννοιες, την περιγραφική επάρκεια και την μινιμαλιστική ερμηνεία, αναφέρει ότι, όταν εμφανίστηκε η διάσταση ανάμεσα στην περιγραφική και στην ερμηνευτική διάσταση, υπήρξαν αρκετές διαφορετικές προσεγγίσεις. Ωστόσο, η ουσία είναι ότι κάθε πιθανή γλώσσα ικανοποιεί τις μινιμαλιστικές προδιαγραφές. Αυτό σημαίνει ότι όχι μόνο ο γλωσσικός τομέας αλλά και κάθε κατάσταση στην οποία αυτός μπορεί να βρίσκεται χαρακτηρίζεται από ένα άπειρο αριθμό ερμηνεύσιμων εκφράσεων, το οποίο ισοδυναμεί με το να λέει κανείς ότι δεν υπάρχουν αδιέξοδα στη γλωσσική κατάκτηση. Οι μινιμαλιστικές συνθήκες ισχύουν για όλα τα στάδια ανάπτυξης του γλωσσικού τομέα, συμπεριλαμβανομένου του αρχικού σταδίου. Ο καθιερωμένος τρόπος να εκφράσει κανείς αυτή τη διάσταση είναι να θεωρήσει το ότι «μια περιγραφικά επαρκής θεωρία είναι η πραγματική θεωρία ενός οποιουδήποτε κατακτημένου σταδίου του γλωσσικού τομέα, ενώ μια ερμηνευτικά επαρκής θεωρία είναι η πραγματική θεωρία της αρχικής κατάστασης. Κατά την άποψη αυτή, λοιπόν, υπάρχει μια ξεκάθαρη διάκριση ανάμεσα στο αρχικό στάδιο, το θέμα της Καθολικής Γραμματικής, και στα κατακτημένα στάδια, τις πραγματικές γλώσσες. Αλλά, τουλάχιστον μέσα στην προσέγγιση των Αρχών και Παραμέτρων, είναι περισσότερο λογικό να ξεχνούμε τη διάκριση αυτή: ο γλωσσικός τομέας έχει απλώς στάδια· ένα από αυτά είναι το αρχικό· αλλά είναι και τα σταθερά στάδια στα οποία φτάνουν με κάποιο τρόπο οι άνθρωποι, και ενδιάμεσα υπάρχουν κάθε είδους στάδια, απλώς άλλες γλώσσες. Αν ικανοποιείται η ισχυρή συνθήκη της «έλλειψης αδιεξόδου» [σημ. μτφ. Στην πορεία της γλωσσικής κατάκτησης], τότε η μινιμαλιστική θέση θα έλεγε ότι όλα τα στάδια πρέπει να ικανοποιούν τη συνθήκη της δίχως όρια αναγνωσιμότητας (legibility) στα διεπίπεδα- και αυτό να γίνεται με τον βέλτιστο τρόπο, στο βαθμό που η ισχυρή μινιμαλιστική θέση ισχύει. Η συνθήκη αυτή ενσωματώνει και την ερμηνευτική και την περιγραφική επάρκεια καθώς ισχύει και στο αρχικό στάδιο και στα κατακτημένα στάδια.

¹³⁶ Chomsky, N. (2000α), “Minimalist Inquiries: the framework”, στο R. Martin, D. Michaels, and J. Uriagereka, επιμ. Step by step- Essays in Minimalist Syntax in Honor of Howard Lasnik, Cambridge, MA: MIT Press, p.9).

Συνεπώς, είναι ταυτόχρονα και ερμηνευτική και περιγραφική, αλλά αφήνουμε σε μεγάλο βαθμό κατά μέρος τη διάκριση αυτή. Μια ωραία πλευρά του πλαισίου Α&Π, την οποία εγώ τουλάχιστον δεν είχα συνειδητοποιήσει τον καιρό εκείνο, είναι το ότι ουσιαστικά εξαλείφει αυτή τη διάκριση: αφαιρεί την βασισμένη σε κανόνες διάσταση ανάμεσα στο αρχικό στάδιο και στα κατακτημένα στάδια. Η διάσταση αυτή έμοιαζε να βασίζεται σε αρχές, με την έννοια ότι το αρχικό στάδιο είναι έκφραση των γονιδίων, ενώ τα άλλα στάδια δεν είναι εντελώς έτσι, αλλά από την οπτική γωνία της επάρκειας των θεωριών η διάκριση αυτή δεν έχει καμία σημασία: θέλει κανείς μια επαρκή θεωρία για όλα τα στάδια, όλες οι θεωρίες θα πρέπει να είναι περιγραφικά επαρκείς, δηλαδή να αληθεύουν για οποιοδήποτε στάδιο περιγράφει κανείς (αν αυτό είναι το αρχικό στάδιο, τότε αυτό είναι που ονομαζόταν ερμηνευτική επάρκεια). Αν η μινιμαλιστική θέση ισχύει, θα ισχύει για όλα τα στάδια, τουλάχιστον κατά το αξίωμα της «έλλειψης αδιεξόδου». Τα ερωτήματα αυτά είναι στην ουσία, ακόμα υπό διαμόρφωση, μαζί με προσπάθειες- με κάποια επιτυχία, πιστεύω- να δείξουμε ότι μπορούμε σε κάποιους τομείς (ορισμένες φορές δευτερογενείς) να προσεγγίσουμε τις ισχυρές μινιμαλιστικές συνθήκες.»¹³⁷

Είναι γεγονός λοιπόν, ότι η Γενετική Γραμματική, με τη διατύπωση της Θεωρίας των Αρχών και Παραμέτρων (Principles and Parameters Theory), αποτελεί μια ολοκληρωμένη θεωρία, η οποία αναζητεί ερμηνευτική επάρκεια κατά εξέταση των γλωσσικών φαινομένων και προσφέρει τη δυνατότητα ανάλυσης των δομών κάθε φυσικής γλώσσας, καθώς υποστηρίζει ότι οι γλώσσες διέπονται από Καθολικές Αρχές (universal principles), δηλαδή καθολικούς, εγγενείς γραμματικούς κανόνες που συνθέτουν την Καθολική Γραμματική (Universal Grammar). Η αποφασιστική φορμαλιστική συνεισφορά της γενετικής γραμματικής κατά τα πρώτα της χρόνια ήταν ότι έδειξε ότι η κανονικότητα και η έλλειψη περιορισμών στη σύνταξη της φυσικής γλώσσας μπορούσαν να αποδοθούν από ακριβή γραμματικά πρότυπα εμπλουτισμένα με διαδικασίες επαναδρομής (recursive procedures). Η γνώση μιας γλώσσας συνίσταται δηλαδή, στην υποσυνείδητη κατοχή μιας διαδικασίας επαναδρομής (recursion). Όταν μιλάμε επιλέγουμε ελεύθερα μια δομή η οποία παράγεται από την επαναδρομική μας διαδικασία και η οποία συμφωνεί με τις επικοινωνιακές μας προθέσεις. Μια συγκεκριμένη επιλογή σε μια συγκεκριμένη συνομιλιακή κατάσταση είναι μια ελεύθερη

¹³⁷ Βλ. Chomsky, *Για τη Φύση και τη Γλώσσα*, 2010, σ.198-200.

πράξη ομιλίας με τη σωσυρική έννοια, αλλά η υποκείμενη διαδικασία που καθορίζει τα πιθανά «ομαλά μοτίβα» κυβερνάται αυστηρά από κανόνες.¹³⁸

Σε μια συνέντευξη που έδωσε ο Chomsky (με την Adriana Belletti και τον Luigi Rizzi) για τον μινιμαλισμό και τις ρίζες του Μινιμαλιστικού Προγράμματος στο πλαίσιο των Ομιλιών της Πίζας το 1979¹³⁹, μέρος της οποίας αναφέρθηκε παραπάνω, όπου στην ουσία τέθηκαν οι βάσεις για μια νέα προσέγγιση στη μελέτη της γλώσσας, βασισμένη σε ένα πλαίσιο της τεχνικής «Αρχών και Παραμέτρων», με την οποία ο Chomsky σχημάτισε την θεωρία του με βάση την υπόθεση ότι κάθε γλώσσα έχει παρόμοιες παραμέτρους που θα μπορούσαν να τροποποιηθούν. Με τον τρόπο αυτό, η εκμάθηση μιας γλώσσας θα απαιτούσε μόνο την κατάκτηση μιας σειράς βασικών γλωσσικών αρχών. Ο Chomsky σε ερώτηση των Belletti και Rizzi σχετικά με το πώς θα χαρακτήριζε ο ίδιος την αλλαγή κατεύθυνσης της γλωσσολογικής έρευνας, απαντά ότι υπήρξε μια προπαρασκευαστική περίοδος διαφοροποιήσεων και μεταβολών προκειμένου να εξηγηθεί το λογικό πρόβλημα της γλωσσικής κατάκτησης (logical problem of language acquisition). Με απλά λόγια, «τα παιδιά που κατακτούν αυτή τη γνώση δεν έχουν και πάρα πολλά δεδομένα στη διάθεσή τους. Στην πραγματικότητα, μπορεί κανείς να υπολογίσει το μέγεθος των δεδομένων που έχουν με αρκετή προσέγγιση, κι αυτό είναι αρκετά περιορισμένο. Παρ' όλα αυτά, με κάποιον τρόπο τα παιδιά φτάνουν σε επίπεδα γνώσης της γλώσσας που διέπονται από ολοφάνερα μεγάλη περιπλοκότητα, διαφοροποίηση και ποικιλότητα, και αυτό είναι αξιοπερίεργο. Κάθε παιδί είναι ικανό να κατακτήσει οποιοδήποτε τέτοιο επίπεδο. Τα παιδιά δεν είναι ειδικά προορισμένα για το ένα ή το άλλο πράγμα, συνεπώς η βασική δομή της γλώσσας πρέπει να είναι ουσιαστικά ενιαία και να έρχεται από μέσα, όχι απ' έξω. Αλλά η περίπτωση αυτή δεν φαίνεται να είναι συμβατή με την παρατηρούμενη ποικιλότητα και τον πολλαπλασιασμό των κανόνων, και συνεπώς υπήρξε ένα είδος αντίφασης ή τουλάχιστον διάστασης ανάμεσα στην προσπάθεια να προσφέρουμε μια περιγραφικά επαρκή (descriptively adequate) εκτίμηση και στην προσπάθεια να ερμηνεύσουμε την κατάκτηση του συστήματος, αυτό δηλαδή που έχει ονομαστεί ερμηνευτική επάρκεια (explanatory adequacy). Ήδη στη δεκαετία του 1950 ήταν σαφές ότι το πρόβλημα υπήρχε και γίνονταν πολλές προσπάθειες να αντιμετωπιστεί. Η προφανής λύση ήταν να προσπαθήσουμε να δείξουμε ότι η ποικιλία των κανόνων είναι

¹³⁸ Ο. π. , σ.22.

¹³⁹ Chomsky, N. (1981). *Lectures on Government and Binding; The Pisa Lectures*. Dordrecht: Foris Publications.

επιφανειακή, ότι μπορεί κανείς να βρει πολύ γενικές αρχές στις οποίες οι κανόνες υπάγονται, και ότι αν μπορεί κανείς να συναγάγει αφαιρετικά αυτές τις αρχές από τους κανόνες και να τις αποδώσει στη γενετική κληρονομιά του παιδιού, τότε τα συστήματα που απομένουν φαίνεται να είναι πολύ πιο απλά. Αυτή είναι η ερευνητική στρατηγική, η οποία ξεκίνησε περίπου στη δεκαετία του 1960, όταν ανακαλύφθηκαν οι διάφορες συνθήκες που περιορίζουν τους κανόνες. Η ιδέα ήταν ότι αν μπορείς να διαχωρίσεις τους κανόνες σε καθολικές συνθήκες και σε ό,τι απομένει, τότε αυτό που απομένει είναι απλούστερο και το παιδί μπορεί να το μάθει. Στην Πίζα όλη αυτή η δουλειά συγκεντρώθηκε για πρώτη φορά στα σεμινάρια και ήρθε στην επιφάνεια μια μέθοδος να κόψουμε τελείως τον Γόρδιο δεσμό, κατά κάποιον τρόπο: δηλαδή να εξαλείψουμε εντελώς και τους κανόνες και τις δομές. Συνεπώς, δεν έχουμε περίπλοκους κανόνες για περίπλοκες δομές, γιατί δεν υπάρχουν ούτε κανόνες ούτε δομές. Η όλη ιστορία του αντικειμένου μας, για χιλιάδες χρόνια, υπήρξε ιστορία κανόνων και δομών, και η μετασχηματιστική γραμματική της πρώιμης εποχής, η γενετική γραμματική, απλώς υιοθέτησε την άποψη αυτή. Στην πραγματικότητα νομίζω ότι είναι δίκαιο να πούμε ότι έχουμε μάθει περισσότερα για τη γλώσσα τα τελευταία είκοσι χρόνια απ' ό,τι τα 2.000 χρόνια που προηγήθηκαν.»¹⁴⁰

Εν κατακλείδι, υπάρχουν δύο είδη ενδείξεων που υποδηλώνουν ότι υφίστανται βαθιές μορφικές προϋποθέσεις, στις οποίες ανταποκρίνονται οι γραμματικές όλων των γλωσσών ως προς *a priori* όρους. Η πρώτη κατηγορία ενδείξεων παρέχεται από τη μελέτη μιας ευρείας κλίμακας γλωσσών. Στην προσπάθεια να οικοδομήσουν παραγωγικές γραμματικές για είδη γλωσσών που ποικίλλουν σε μεγάλο βαθμό, οι ερευνητές, εκ των οποίων και ο Chomsky, οδηγήθηκαν επανειλημμένα σε όμοια θα λέγαμε συμπεράσματα ως προς τη μορφή και την οργάνωση των παραγωγικών αυτών συστημάτων. Εντούτοις, οι πιο πειστικές υπέρ της οικουμενικής γραμματικής παρέχονται από τη μελέτη μιας και μόνο γλώσσας. Η εσωτερική παράσταση γραμματικής, που η κατοχή της συνιστά τη γνώση της γλώσσας, μας δίνει τη δυνατότητα να μελετήσουμε τη γλώσσα χωρίς δογματισμούς και προκαταλήψεις, φτάνοντας σε συμπεράσματα, όχι μόνο σημαντικά αλλά και λογικά εδραιωμένα. Ο μηχανισμός ανάπτυξης της είναι ευέλικτος καθώς ανταποκρίνεται στην εμπειρική συνθήκη (σύμφωνα με την αναλυτική φιλοσοφία) ότι “διαφορετικοί ομιλητές της ίδιας γλώσσας,

¹⁴⁰ Βλ. Chomsky, 2010. *Για τη Φύση και τη Γλώσσα*. σ. 145-149.

με κάπως διαφορετική πείρα και εκπαίδευση, αποκτούν εντούτοις, γραμματικές που είναι αξιοσημείωτα όμοιες, όπως μπορούμε να βεβαιωθούμε από την ευχέρεια με την οποία επικοινωνούν και τις αντιστοιχίες που υπάρχουν μεταξύ τους στην ερμηνεία νέων προτάσεων.”¹⁴¹ Στην ερώτηση: «Τι είναι εκείνο που έδωσε το ερέθισμα για να προβάλουν οι μινιμαλιστικές διαισθήσεις; Είχε σχέση με τη συστηματική επιτυχία, μέσα στην προσέγγιση των Αρχών και Παραμέτρων και ακόμη πρωτύτερα, της ερευνητικής στρατηγικής η οποία συνίστατο στον περιορισμό των πλεονασμών, στην προοδευτική δημιουργία αρχών πιο αφηρημένων και γενικών, στην αναζήτηση συμμετριών;», ο Chomsky απαντά: «Στην πραγματικότητα, όλοι αυτοί οι παράγοντες συντέλεσαν στην εμφάνιση των Αρχών και Παραμέτρων. Σημειώστε ότι δεν πρόκειται πραγματικά για θεωρία, είναι μια προσέγγιση, ένα πλαίσιο που επιτάχυνε την έρευνα για πλεονασμούς που θα έπρεπε να εξαλειφθούν και πρόσφερε μια νέα πλατφόρμα απ’ όπου μπορούσαμε να προχωρήσουμε, με πολύ περισσότερη επιτυχία, όντως. Είχαν υπάρξει και άλλες προσπάθειες, φυσικά, να μειωθεί η πολυπλοκότητα, να εξαλειφθούν οι πλεονασμοί, και ούτω καθεξής. Η διαδικασία αυτή πηγαίνει πολλά χρόνια πίσω. Είναι μια μεθοδολογική δέσμευση, που όλοι προσπαθούν να τηρήσουν και η οποία επιταχύνθηκε με το πλαίσιο των Αρχών και Παραμέτρων. Τέθηκαν νέα ερωτήματα, όχι μόνο το προφανές μεθοδολογικό ερώτημα: μπορούμε να βελτιώσουμε τις θεωρίες μας, μπορούμε να εξαλείψουμε τους πλεονασμούς, μπορούμε να δείξουμε ότι οι αρχές είναι πιο γενικές απ’ ότι νομίζαμε, να αναπτύξουμε περισσότερο ερμηνευτικές θεωρίες; Αλλά επίσης και το ερώτημα: είναι πιθανόν το ίδιο το σύστημα της γλώσσας να διακρίνεται από κάποιο είδος βέλτιστου σχεδιασμού, και κατά συνέπεια, είναι η γλώσσα τέλεια; Στις αρχές της δεκαετίας του 1980 αυτός ήταν ο τρόπος με τον οποίο άρχιζα κάθε μάθημα -Ας θέσουμε το ερώτημα: θα ήταν δυνατόν η γλώσσα να είναι τέλεια;- και στη συνέχεια περνούσα το υπόλοιπο του εξαμήνου προσπαθώντας να εξετάσω το ερώτημα αυτό, αλλά ποτέ δεν πετύχαινε, το σύστημα γινόταν πάντα πολύ περίπλοκο. Αυτό που συνέβη λοιπόν στις αρχές της δεκαετίας του 1990 είναι ότι το σύστημα άρχισε να δουλεύει. Είχαμε πια κατανοήσει αρκετά πράγματα, κάτι είχε συμβεί και ήταν δυνατόν να θέσουμε το ερώτημα στο πρώτο μάθημα: θα μπορούσε η γλώσσα να είναι τέλεια; Και μετά να έχουμε κάποια αποτελέσματα που έδειχναν ότι τούτο δεν ακούγεται τόσο τρελό όσο θα νομίζαμε.»¹⁴²

¹⁴¹ Βλ. Chomsky, 1977, σ.37.

¹⁴² Ο. π. σ. 150-151.

Σε επόμενη ερώτηση σχετικά με τον μεθοδολογικό μινιμαλισμό, καθώς το Μινιμαλιστικό Πρόγραμμα περιλαμβάνει μεθοδολογικές παραδοχές οι οποίες είναι σε μεγάλο βαθμό συνήθεις στις μεθόδους των μεταγαλιλαϊκών φυσικών επιστημών, αυτό δηλαδή που ορισμένες φορές ονομάζεται στιλ του Γαλιλαίου και συνεπώς συνήθεις στην ανθρώπινη ορθολογιστική έρευνα (Occam's Razor, η ελαχιστοποίηση των μηχανισμών, η έρευνα για τη συμμετρία και την κομψότητα, κλπ.), η απορία μετατίθεται αυτή τη φορά στο αν υπάρχει κάποια ουσιαστική θέση στη φύση των φυσικών γλωσσών και ποια είναι η σχέση αυτή. Πώς σχετίζεται ο μεθοδολογικός με τον ουσιαστικό μινιμαλισμό; Ο Chomsky δίνει την απάντηση: «Στην πραγματικότητα έχουμε πολλά να πούμε για καθένα από τα ζητήματα αυτά: πάρτε ας πούμε τη φράση ‘στιλ του Γαλιλαίου’. Τη φράση χρησιμοποίησε ο πυρηνικός φυσικός Steven Weinberg, που το δανείστηκε από τον Husserl, αλλά όχι μόνο σε σχέση με την προσπάθεια να βελτιώσει θεωρίες. Αναφερόταν στο γεγονός ότι οι φυσικοί δίνουν ένα μεγαλύτερο βαθμό πραγματικότητας στα μαθηματικά μοντέλα του σύμπαντος τα οποία κατασκευάζουν απ’ ότι στον κανονικό κόσμο των αισθήσεων.¹⁴³ Αυτό που ήταν αξιοπρόσεκτο σχετικά με τον Γαλιλαίο, και εθεωρείτο πολύ προσβλητικό την εποχή εκείνη, ήταν το ότι πολλά δεδομένα δεν τα υπολόγιζε. Ήταν έτοιμος να πει «Κοιτάξτε, αν τα δεδομένα αντικρούουν τη θεωρία, τότε πιθανότατα τα δεδομένα είναι λάθος». Και τα δεδομένα που απέρριπτε δεν ήταν μικρής σημασίας. Για παράδειγμα, υπερασπιζόταν την κοπερνίκεια θέση, αλλά δεν ήταν ικανός να ερμηνεύσει γιατί τα σώματα δεν εκσφενδονίζονται από την επιφάνεια της γης. Αν η γη περιστρέφεται, γιατί δεν εξακοντίζονται τα πάντα στο διάστημα; Επίσης, αν κοιτάξετε από ένα γαλιλαϊκό τηλεσκόπιο στην πραγματικότητα δεν βλέπετε τα τέσσερα φεγγάρια του Δία, βλέπετε ένα τρομερό ανακάτεμα και πρέπει να είστε πρόθυμος να δείξετε αρκετή μεγαλοψυχία για να συμφωνήσετε ότι βλέπετε τα τέσσερα φεγγάρια. Ο Γαλιλαίος δέχτηκε σημαντική κριτική την εποχή εκείνη, μια περίοδο κατά κάποιο τρόπο προσανατολισμένη προς τα δεδομένα. Μια τέτοια περίοδος τυχαίνει να είναι και η δική μας περίοδος για σχεδόν κάθε πεδίο εκτός από τις βασικές φυσικές επιστήμες. Έχουμε συνηθίσει την ίδια κριτική στη γλωσσολογία. Θυμάμαι την πρώτη ομιλία που έδωσα στο Χάρβαρντ (για να δώσω ένα προσωπικό παράδειγμα)- ο Morris [Halle] το θυμάται συχνά αυτό-, ήταν στα μέσα της δεκαετίας του 1950, ήμουν μεταπτυχιακός φοιτητής και μιλούσα για κάτι σχετικό με τη γενετική γραμματική. Ο τακτικός καθηγητής του

¹⁴³ Weinberg, Steven. (1976). “The forces of nature”, *Bulletin of the American Society of Arts and Sciences* 29.4:28-29.

Χάρβαρντ, Joshua Whatmough, ένας μάλλον πομπώδης χαρακτήρας, σηκώθηκε και με διέκοψε έπειτα από περίπου δέκα λεπτά: «Πώς θα εξηγούσατε...» και έπειτα ανέφερε κάποιο δυσνόητο φαινόμενο στα λατινικά. Είπα ότι δεν ήξερα και προσπάθησα να συνεχίσω, αλλά παραστρατήσαμε και συζητούσαμε αυτό το θέμα στο υπόλοιπο του χρόνου. Ξέρετε, αυτό είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτού που η επιστήμη είχε να αντιμετωπίσει στα πρώιμά της στάδια και που ακόμη πρέπει να αντιμετωπίσει. Αλλά το στυλ του Γαλιλαίου, αυτό στο οποίο αναφερόταν ο Steven Weinberg, είναι η αναγνώριση ότι τα αφηρημένα συστήματα τα οποία κατασκευάζεις είναι εκείνα που είναι αληθινά. Το εύρος των φαινομένων διαστρέφει κατά κάποιο τρόπο την αλήθεια καθώς παρεμβάλλονται πολλοί παράγοντες, κάθε λογής πράγματα. Και συνεπώς μερικές φορές έχει μεγάλο νόημα να αγνοείς τα φαινόμενα και να ψάχνεις για αρχές που πραγματικά δείχνουν να προσφέρουν ουσιαστική γνώση του γιατί ορισμένα από αυτά τα φαινόμενα είναι όπως είναι, αναγνωρίζοντας ότι υπάρχουν άλλα φαινόμενα στα οποία δεν μπορείς να δώσεις σημασία. Οι φυσικοί, για παράδειγμα, ακόμη και σήμερα, δεν μπορούν να εξηγήσουν λεπτομερώς το πώς το νερό κυλά από την κάνουλα, ή τη δομή που έχει το Ήλιον, ή άλλα πράγματα που φαίνονται πολύ περίπλοκα. Η φυσική βρίσκεται σε μια κατάσταση στην οποία το ενενήντα τοις εκατό περίπου της ύλης του Σύμπαντος είναι αυτό που ονομάζεται σκοτεινή ύλη- λέγεται σκοτεινή γιατί δεν ξέρουμε τι είναι, δεν μπορούμε να το βρούμε, αλλά πρέπει να βρίσκεται εκεί, αλλιώς οι φυσικοί νόμοι δεν λειτουργούν. Οπότε οι άνθρωποι συνεχίζουν να ζουν δίχως κανένα πρόβλημα θεωρώντας ότι κατά κάποιο τρόπο χάνουμε το ενενήντα τοις εκατό της ύλης του Σύμπαντος. Αυτό θεωρείται φυσικό πια, αλλά στην εποχή του Γαλιλαίου εθεωρείτο εξωφρενικό. Και το στυλ του Γαλιλαίου αναφερόταν σε αυτή τη μείζονα μεταβολή στον τρόπο θέασης του κόσμου: προσπαθούμε να καταλάβουμε πώς δουλεύει κι όχι απλώς να περιγράψουμε ένα πλήθος φαινομένων, και αυτό είναι μια σημαντική μεταβολή. Όσον αφορά τη στροφή προς το ενδιαφέρον για την κατανοησιμότητα και τη βελτίωση των θεωριών, αυτή είναι κατά μια σημαντική ερμηνεία μετά-Νευτώνεια, όπως έχει αναγνωριστεί από τους μελετητές του Νεύτωνα. Ο Νεύτωνας έδειξε κυρίως ότι ο ίδιος ο κόσμος δεν είναι κατανοήσιμος, τουλάχιστον όχι με τον τρόπο με τον οποίο ήλπιζε η σύγχρονη επιστήμη και ότι το μόνο που μπορεί να κάνει κανείς είναι να κατασκευάζει θεωρίες που είναι κατανοήσιμες, αλλά αυτό είναι κάτι το εντελώς διαφορετικό. Συνεπώς, ο κόσμος αποκλείεται να γίνει κατανοητός από τον κοινό νο. Δεν υπάρχει νόημα στο ότι μπορείς να απλώσεις το χέρι σου και να μετακινήσεις το φεγγάρι, ας πούμε. Μη κατανοήσιμο,

αλλά πραγματικό. Οπότε, με το να καταλαβαίνουμε ότι ο ίδιος ο κόσμος είναι μη κατανοήσιμος, ότι ο νους μας και η φύση του κόσμου είναι πράγματα όχι και τόσο συμβατά, εισερχόμαστε σε διαφορετικά επίπεδα της επιστήμης. Επίπεδα στα οποία προσπαθούμε να δημιουργήσουμε τις κατάλληλες θεωρίες, κατανοήσιμες θεωρίες. Τούτο λοιπόν είναι ένα άλλο μέρος του στυλ του Γαλιλαίου. Αυτές οι μείζονες αλλαγές προοπτικής ορίζουν την επιστημονική επανάσταση. Δεν έχουν στην πραγματικότητα υιοθετηθεί στις περισσότερες περιοχές της έρευνας, αλλά έχουν γίνει ένα είδος δεύτερης φύσης στη φυσική, ή στη χημεία, ας πούμε. Ακόμη και στα μαθηματικά, στην πιο καθαρή επιστήμη που υπάρχει, το στυλ του Γαλιλαίου λειτουργούσε κατά τρόπο απροσδόκητο. Ο Νεύτωνας και ο Leibniz ανακάλυψαν το μαθηματικό λογισμό, αλλά δε δούλεψε με ακρίβεια, είχε αντιφάσεις. Ο φιλόσοφος Berkeley ανακάλυψε αντιφάσεις: έδειξε ότι σε μια γραμμή της απόδειξης του Νεύτωνα το μηδέν ήταν μηδέν και σε μια άλλη γραμμή της απόδειξης το μηδέν ήταν κάτι που είναι μεν όσο μικρό μπορεί κανείς να φανταστεί, αλλά όχι μηδέν. Υπάρχει διαφορά, πρόκειται για τη λογική πλάνη της αμφιλογίας (fallacy of equivocation): αλλάζεις τη σημασία των όρων και οι αποδείξεις πια δεν ισχύουν.»¹⁴⁴

Σε ένα άλλο σημαντικό ερώτημα σχετικά με τη διερεύνηση του Μινιμαλιστικού Προγράμματος ότι η ανθρώπινη γλώσσα μπορεί να είναι ένα τέλειο σύστημα, βέλτιστα σχεδιασμένο ώστε να ικανοποιεί ορισμένες συνθήκες τις οποίες επιβάλλουν άλλα γνωσιακά συστήματα με τα οποία συνεργάζεται ο γλωσσικός τομέας, αφορά τα κριτήρια τελειότητας ή βελτιστοποίησης της ανθρώπινης γλώσσας. Ποιά είναι αυτά; Ο Chomsky, στην απάντησή του, διευκρινίζει το τι σημαίνει βελτιστοποίηση: «Οι λιγότεροι κανόνες είναι προτιμότεροι από τους περισσότερους, η χρήση λιγότερης μνήμης σε έναν υπολογισμό είναι προτιμότερη από τη χρήση περισσότερης μνήμης κ.ο.κ. Όσον αφορά τις συνθήκες που πρέπει να ικανοποιεί το σύστημα, πρέπει να τονιστεί ότι το σύστημα κατά μια έννοια, δεν είναι καλά σχεδιασμένο για χρήση, τουλάχιστον όχι τέλεια σχεδιασμένο για χρήση, αλλά πρέπει να είναι σχεδιασμένο αρκετά καλά ώστε να επιβιώνει. Αυτό είναι το μόνο που ανακαλύπτουμε: είναι σχεδιασμένο αρκετά καλά ώστε να επιβιώνει. Και τούτο εγείρει το ερώτημα: μπορούμε να βρούμε άλλες συνθήκες τέτοιες ώστε η γλώσσα να είναι καλά σχεδιασμένη, βέλτιστη ως προς αυτές τις συνθήκες; Νομίζω πως μπορούμε, από μια άλλη προοπτική. Συνεπώς, αντί να θέτουμε το σύνθημα

¹⁴⁴ Chomsky, 2010, σ.153-163.

ερώτημα του λειτουργισμού, «είναι η γλώσσα καλοσχεδιασμένη για χρήση;», μπορούμε να θέσουμε ένα άλλο ερώτημα: «είναι σχεδιασμένη καλά για συνεργασία με τα συστήματα που βρίσκονται μέσα στο μυαλό;»

Πρόκειται για ένα εντελώς διαφορετικό ερώτημα, επειδή ίσως η όλη αρχιτεκτονική του νου δεν είναι καλά σχεδιασμένη για τη γλώσσα. Ας δούμε αν μπορώ να φτιάξω μια αναλογία: πάρτε κάποιο όργανο του σώματος, ας πούμε το συκώτι. Ίσως ανακαλύψετε ότι το συκώτι είναι κακά σχεδιασμένο για την Ιταλία επειδή οι άνθρωποι πίνουν εκεί πάρα πολύ κρασί κι αυτό προκαλεί ένα σωρό παθήσεις του ήπατος. Συνεπώς, το συκώτι δεν ήταν καλά σχεδιασμένο για χρήση. Από την άλλη πλευρά το συκώτι ίσως είναι σχεδιασμένο κατάλληλα για διεπίδραση με το κυκλοφορικό σύστημα και με τα νεφρά και ούτω καθεξής, κι αυτό είναι απλώς ένα εντελώς διαφορετικό θέμα. Από την οπτική γωνία της επιλογής, της φυσικής επιλογής, τα πράγματα πρέπει να είναι καλοσχεδιασμένα ή τουλάχιστον ικανοποιητικά σχεδιασμένα για χρήση, σχεδιασμένα αρκετά καλά ώστε οι οργανισμοί να μπορούν να αναπαράγονται και ούτω καθεξής. Αλλά ένα εντελώς διαφορετικό ερώτημα είναι το εξής: ξεχνώντας τη χρήση στην οποία θέτουμε το αντικείμενο, είναι αυτό κατασκευασμένο σωστά από την προοπτική της εσωτερικής δομής; Αυτό είναι ένα άλλο είδος ερωτήματος, είναι στην πραγματικότητα ένα νέο ερώτημα. Η φυσική προσέγγιση έλεγε πάντοτε: είναι καλά σχεδιασμένο για χρήση, η οποία τυπικά νοείται ως χρήση για επικοινωνία; Νομίζω ότι αυτή είναι η λάθος ερώτηση. Η χρήση της γλώσσας για επικοινωνία μπορεί να αποδειχθεί ότι είναι ένα είδος επιφαινομένου. Θέλω να πω, το σύστημα αναπτύχθηκε με τον τρόπο που αναπτύχθηκε, στην πραγματικότητα δεν ξέρουμε πώς. Και έπειτα μπορούμε να ρωτήσουμε: πώς το χρησιμοποιούν οι άνθρωποι; Μπορεί να αποδειχθεί ότι δεν είναι βέλτιστο για μερικούς από τους τρόπους με τους οποίους θέλουμε να το χρησιμοποιήσουμε. Αν θέλετε να σιγουρευτείτε ότι δεν θα παρανοήσουμε ο ένας τον άλλο, ε για το σκοπό αυτό η γλώσσα δεν είναι καλά σχεδιασμένη, επειδή έχει ιδιότητες όπως η αμφισημία. Αν θέλουμε να έχει η γλώσσα την ιδιότητα ότι τα πράγματα που συνήθως θέλουμε να πούμε παράγονται σύντομα και με απλό τρόπο, ε λοιπόν πιθανότατα δεν έχει ούτε αυτή την ιδιότητα. Πολλά από τα πράγματα που θα θέλαμε να πούμε ίσως είναι πολύ δύσκολο να τα εκφράσουμε, ίσως ακόμη και αδύνατο να τα εκφράσουμε.

Πολλές φορές ανακαλύπτετε ότι δεν μπορείτε να εκφράσετε απλές προθέσεις και συναισθήματα τα οποία θα θέλατε να μεταδώσετε σε κάποιον. Πολλές περιπτώσεις

ανθρώπινης επικοινωνίας καταρρέουν εξαιτίας γεγονότων όπως αυτό στην καθημερινή ζωή. Λοιπόν, το σύστημα δεν είναι καλά σχεδιασμένο από πολλές λειτουργικές απόψεις. Αλλά υπάρχει και ένα τελείως ξεχωριστό ερώτημα: είναι το σύστημα καλοσχηματισμένο ως προς τα εσωτερικά συστήματα με τα οποία πρέπει να συνεργαστεί; Αυτή είναι μια διαφορετική προοπτική και ένα νέο ερώτημα· και αυτό είναι το ερώτημα στο οποίο προσπαθεί να δώσει απάντηση το Μινιμαλιστικό Πρόγραμμα. Ο τρόπος με τον οποίο θέλω τώρα να το σκέφτομαι είναι ότι το σύστημα στην ουσία εισάγεται μέσα σε ήδη υπάρχοντα εξωτερικά συστήματα: εξωτερικά ως προς το γλωσσικό τομέα, εσωτερικά στο μυαλό. Υπάρχει λοιπόν ένα αισθητηριοκινητικό σύστημα που βρίσκεται εκεί, ανεξάρτητα από τη γλώσσα. Ίσως είναι κατά κάποιο τρόπο τροποποιημένο εξαιτίας της παρουσίας της γλώσσας, αλλά στην ουσία υπάρχει εκεί ανεξάρτητα από τη γλώσσα.

Τα εσωτερικά οστά του αυτιού δε μεταβάλλονται εξαιτίας της γλώσσας. Και υπάρχει και κάποιο είδος συστήματος σκέψης (κατανόησης, πρόθεσης και τα λοιπά) το οποίο κατά κάποιον τρόπο βρίσκεται εκεί. Αυτό περιλαμβάνει όσα στο παρελθόν αποκαλούσαμε «κοινές έννοιες» ή «εγγενείς ιδέες». Λοιπόν, αυτά πιθανότατα δεν εξαρτώνται από τη γλώσσα. Πιθανώς, τα μη ανθρώπινα πρωτεύοντα θηλαστικά διαθέτουν κάτι τέτοιο, και ακόμη ίσως και την ικανότητα να αποδίδουν νόηση σε άλλους οργανισμούς, ένα ζήτημα πολυσυζητημένο εσχάτως. Ο τομέας της γλώσσας πρέπει να διεπιδράσει με τα συστήματα αυτά, αλλιώς δεν θα μπορούσαμε να τον χρησιμοποιήσουμε καν. Οπότε, μπορούμε να ρωτήσουμε: είναι καλά κατασκευασμένος για αλληλεπίδραση με αυτά τα συστήματα; Και τότε προβάλλει ένα διαφορετικό σύστημα συνθηκών. Και στην πραγματικότητα η μόνη συνθήκη που προβάλλει καθαρά είναι ότι, δεδομένου ότι η γλώσσα είναι ουσιαστικά ένα πληροφοριακό σύστημα, οι πληροφορίες τις οποίες αποθηκεύει θα πρέπει να είναι διαθέσιμες στα συστήματα αυτά. Αυτή είναι η μόνη συνθήκη. Μπορούμε να ρωτήσουμε κατά πόσο η γλώσσα είναι καλοσχεδιασμένη ως προς το να ικανοποιήσει τη συνθήκη της προσβασιμότητας από συστήματα στα οποία έχει εισαχθεί. Οι πληροφορίες τις οποίες παρέχει είναι «αναγνώσιμες» σε αυτά τα συστήματα; Είναι σαν να ρωτάμε: είναι το συκώτι διαθέσιμο στα άλλα συστήματα με τα οποία συνεργάζεται; Αν το συκώτι παρήγαγε κάτι, όχι χολή, αλλά κάτι άλλο που το ανθρώπινο σώμα δεν θα μπορούσε να το χρησιμοποιήσει για τίποτα, τότε δεν θα ήταν καλό· και αυτό είναι ένα διαφορετικό ερώτημα από το κατά

πόσο το συκώτι είναι καλοσχεδιασμένο για ζωή σε έναν πολιτισμό οινοποτών.¹⁴⁵ Στην συνεπαγόμενη ερώτηση των Belletti και Rizzi, για την αναγνώριση πιθανών ατελειών στη γλώσσα, όπως η μορφολογία της κλίσης, λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι οι επινοημένες τυπικές γλώσσες έχουν επαναδρομική σύνταξη, ικανή να παράγει εκφράσεις με απεριόριστη έκταση, και το πώς εκφράζονται μέσα σε μια μινιμαλιστική προοπτική των φυσικών γλωσσών, ο Chomsky απαντά ότι η μορφολογία είναι μια ατέλεια εντυπωσιακή, αλλά επιφανειακή. Αναφέρει χαρακτηριστικά: «Αν επρόκειτο να σχεδιάζατε ένα σύστημα, δεν θα τη βάζατε μέσα. Δεν είναι η μόνη ωστόσο· καμιά φορμαλιστική γλώσσα δεν έχει φωνολογία ή πραγματολογία και πράγματα όπως η μετατόπιση, δηλαδή εκφράσεις που δεν εμφανίζονται εκεί όπου τις ερμηνεύουμε αλλά κάπου αλλού. Όλες αυτές είναι ατέλειες, και στην πραγματικότητα ακόμα και το γεγονός ότι υπάρχουν πάνω από μια γλώσσες είναι ένα είδος ατέλειας.

Μια καλή καθοδηγητική πρακτική σχετικά με τις ατέλειες είναι να συγκρίνετε τις φυσικές γλώσσες με τις επινοημένες «γλώσσες», τα επινοημένα συμβολικά συστήματα. Όταν βλέπετε διαφορές, έχετε μια υποψία ότι αυτό που βλέπετε είναι μια εκ πρώτης όψεως ατέλεια. Και υπάρχουν διαφορές σχεδόν σε κάθε σημείο. Οι τυπικές γλώσσες, για παράδειγμα, δεν έχουν καθορισμένη σύνταξη. Διαθέτουν απλώς ένα σύστημα καλοσχηματισμένων εκφράσεων. Η σύνταξη μπορεί να είναι όποια θέλει κανείς. Συνεπώς, δεν υπάρχει σωστή απάντηση στην ερώτηση: ποιοι είναι οι *σωστοί* κανόνες για να παράγουμε καλοσχηματισμένες φόρμουλες στην αριθμητική; Ποια είναι τα αξιώματα της αριθμητικής; Η απάντηση είναι: όποιο σύνολο αξιωμάτων σας αρέσει για να παράγει όλα τα θεωρήματα. Τα θεωρήματα είναι αυτά που είναι αληθινά, όχι τα αξιώματα. Τα αξιώματα είναι απλώς ένας τρόπος να περιγράψουμε τα θεωρήματα, ένας από τους πολλούς τρόπους. Παρομοίως, αν επινοήσετε μια γλώσσα υπολογιστή, δεν έχει σημασία στην πραγματικότητα ποιος από τους κανόνες επιλέγετε για να χαρακτηρίσετε τις εκφράσεις της· οι ίδιες οι εκφράσεις είναι η γλώσσα, όχι το συγκεκριμένο υπολογιστικό σύστημα που τις χαρακτηρίζει. Αυτός όμως δεν είναι ο τρόπος με τον οποίο λειτουργεί η φυσική γλώσσα. Στην περίπτωση της φυσικής γλώσσας υπάρχει κάτι μέσα στο μυαλό το οποίο είναι το υπολογιστικό σύστημα. Το γενετικό σύστημα είναι κάτι το πραγματικό, τόσο πραγματικό όσο και το συκώτι· οι εκφράσεις τις οποίες παράγει είναι κάτι σαν επιφαινόμενο. Εδώ λοιπόν συμβαίνει ακριβώς το αντίθετο. Επιπροσθέτως, η

¹⁴⁵ Ο. π. , σ. 164-167.

σημασιολογία της φυσικής γλώσσας μοιάζει να είναι εντελώς διαφορετική από εκείνη των τυπικών γλωσσών, κατά τη γνώμη μου τουλάχιστον. Αντίθετα με τις παρατηρήσεις σχετικά με τη σύνταξη, οι οποίες είναι πασιφανείς, η θέση αυτή είναι αμφιλεγόμενη. Λίγοι άνθρωποι συμφωνούν μαζί μου σχετικά με αυτό, αλλά κατά τη γνώμη μου οι σημασιολογίες αυτές είναι εντελώς διαφορετικές. Σε ένα τυπικό σύστημα κατά το μοντέλο του Frege, ή σε οποιοδήποτε σύστημα με εξιδεικευμένο σκοπό το οποίο θα μπορούσε να κατασκευάσει ο οποιοσδήποτε, τα σύμβολα έχουν το σκοπό να αντιστοιχούν σε αντικείμενα, πραγματικά αντικείμενα. Αυτό είναι και το ιδεώδες για τις φυσικές επιστήμες επίσης. Αν κατασκευάζετε μια επιστημονική θεωρία θέλετε οι όροι της να αντιστοιχούν σε πραγματικά αντικείμενα του κόσμου. Εννοώ ότι, αν υποθέσουμε την ύπαρξη της Αρχής της Κενής Κατηγορίας (ΑΚΚ) (Empty Category Principle (ECP), θεωρούμε ότι υπάρχει κάτι στον κόσμο το οποίο αντιστοιχεί στην ΑΚΚ, αυτός είναι ο σκοπός μας. Οι επιστήμονες μπορεί επίσης να αναφέρονται στο γεωγραφικό μήκος, ας πούμε, αλλά ξέρουν ότι δεν είναι ένα αληθινό πράγμα, είναι απλώς σύμβολο για την περιγραφή των πραγμάτων. Αλλά αποτελεί στόχο της επιστήμης -και εγγενές τμήμα κάθε επινοημένου συμβολικού συστήματος- το ότι οι όροι της αντιστοιχούν σε κάτι: αυτή είναι η σημασιολογία τους, η σχέση λέξης- πράγματος στην ουσία. Τώρα, η πραγματική ερώτηση είναι αν η φυσική γλώσσα λειτουργεί με τον τρόπο αυτό. Νομίζω πως όχι. Στην περίπτωση αυτή λοιπόν αποκλίνει και ως προς αυτόν τον τομέα από τα επινοημένα συμβολικά συστήματα. Στην πραγματικότητα, φαίνεται ότι αποκλίνει από αυτά σχεδόν ως προς κάθε ουσιαστικό σημείο, και πρέπει να αναρωτηθούμε γιατί η γλώσσα έχει αυτές τις ιδιότητες· είναι μια δικαιολογημένη ερώτηση. Η ατέλεια, λοιπόν, είναι τα μη ερμηνεύσιμα χαρακτηριστικά. Στις αρχές της δεκαετίας του 1980, αφού εμφανίστηκε η προσέγγιση των Αρχών και Παραμέτρων, έγινε κατανοητό ότι το κεντρικό σύστημα της φυσικής γλώσσας, το οποίο είχε μελετηθεί επί αιώνες ή μάλλον χιλιετίες, χωρίζεται σε δύο κομμάτια, ένα από τα οποία είναι ατέλεια (τουλάχιστον εκ πρώτης όψεως), ενώ το άλλο δεν είναι.

Η σημασιολογία των εκφράσεων φαίνεται να διακρίνεται σε δύο μέρη επίσης. Αυτά που κάποτε ονομάζονταν ερμηνεία της Βαθείας (Deep Structure) και της Επιφανειακής Δομής (Surface Structure). Φαίνεται ότι αυτά είναι απλώς διαφορετικά είδη σημασιολογικών ιδιοτήτων: το πώς ακριβώς διακρίνονται περαιτέρω δεν είναι απόλυτα σαφές, αλλά μπορεί κανείς να διακρίνει ορισμένες διαφορές. Υπάρχει ένα τμήμα που έχει να κάνει με αυτά που συχνά ονομάζουμε Θεματικές Σχέσεις (thematic

relations), όπως ο Πάσχων (patient), ο Βιώνων (experiencer), κλπ. και υπάρχει και το τμήμα που μοιάζει να σχετίζεται με το γλωσσικό περιβάλλον (discourse), όπως η νέα/δοσμένη πληροφορία, η εξιδίκευση (specificity), η θεματοποίηση (topic), τέτοιου είδους πράγματα. Οι φυσικές γλώσσες δείχνουν να προτιμούν να λύνουν το πρόβλημα της σύνδεσης της σημασιολογίας βαθείας δομής με τη σημασιολογία της επιφανειακής δομής με το να αυξάνουν τις παρουσίες των στοιχείων αντί να αυξάνουν τις αλληλοτεμνόμενες διαστάσεις ή να ψάχνουν άλλους τρόπους να αποδίδουν διαφορετικά είδη ερμηνευτικών ιδιοτήτων στην ίδια θέση.»¹⁴⁶ Σημαντικό και το ερώτημα σχετικά με την πιθανή απόρριψη της ισχυρής μινιμαλιστικής θέσης από εμπειρικές ανακαλύψεις, στο οποίο ο Chomsky δίνει την εξής απάντηση: «Όλα τα γλωσσικά φαινόμενα φαίνεται να την διαψεύδουν, ακριβώς όπως τα φαινόμενα του κόσμου έδειχναν να διαψεύδουν τη θέση του Κοπέρνικου. Η ερώτηση είναι αν πρόκειται για πραγματική διάψευση. Σε κάθε στάδιο κάθε επιστήμης τα περισσότερα φαινόμενα φαίνεται να τη διαψεύδουν. Ο κόσμος μιλά για την αρχή της διαψευσιμότητας του Popper σαν να επρόκειτο για κάποια ουσιώδη πρόταση που θα μας βοηθούσε να απαλλαγούμε από κάποια θεωρία: ο επιστήμονας αναζητά αποδείξεις που να αντικρούουν τη θεωρία και αν οι αποδείξεις αυτές βρεθούν τότε εγκαταλείπουμε τη θεωρία. Αλλά τίποτα δεν δουλεύει με τον τρόπο αυτό. Αν οι ερευνητές έμεναν πιστοί στους όρους αυτούς, δεν θα είχαμε καμία θεωρία απολύτως, γιατί κάθε θεωρία, ως και η στοιχειώδης φυσική, αντικρούεται από πληθώρα αποδεικτικών στοιχείων, φαινομενικά. Οπότε, στην περίπτωση αυτή, εκείνο που θα διέψευδε την ισχυρή μινιμαλιστική θέση θα ήταν οτιδήποτε κοιτάξετε. Αναφορικά με τα πειράματα, οι άνθρωποι οδηγούνται στην πειραματική μέθοδο προσπαθώντας να απαλλαγούν από τα άσχετα φαινόμενα: το νόημα του πειράματος είναι να προσπαθήσει κανείς να αποκλείσει τα περισσότερα από τα φαινόμενα και να ανακαλύψει εκείνα μόνο που έχουν σημασία. Το πείραμα είναι μια άκρως δημιουργική τέχνη· μοιάζει με την κατασκευή μιας θεωρίας. Δεν επιτρέπεται κανείς να το λέει αυτό σε σεμινάρια μεθοδολογίας, αλλά ο εν ενεργεία επιστήμονας σίγουρα το γνωρίζει.

Η ανεύρεση του σωστού πειράματος μοιάζει πολύ με την ανεύρεση της σωστής θεωρίας και στην πραγματικότητα αυτά τα δύο έχουν μια στενή σχέση: το σοβαρό πείραμα κατευθύνεται από τη θεωρία, μερικές φορές για να απαντήσει σε ερωτήματα που ανακύπτουν κατά την αναζήτηση της ερμηνείας και της κατανόησης, μερικές φορές

¹⁴⁶ Ο. π. σ. 167-174.

επειδή βλέπεις ότι τα φαινόμενα εκ πρώτης όψεως διαψεύδουν τις θεωρίες σου και θέλεις να καθορίσεις αν η θεωρία αυτή είναι απλώς ένα τεχνητό κατασκευάσμα. Πάρτε ένα από παράδειγμα από τη γλωσσολογία και γνωσιακή ψυχολογία, το οποίο έχει πέσει θύμα σοβαρής παρανόησης, το πείραμα που έκαναν ο Bever, ο Fodor και η Garrett σχετικά με την εσφαλμένη τοποθέτηση των κλικ.¹⁴⁷ Η ιδέα ήταν να δούμε αν μπορούμε να ανακαλύψουμε τα όρια των φράσεων, αντιληπτικά, εξετάζοντας τη μετατόπιση ενός ήχου ‘κλικ’. Οπότε παίζετε την κασέτα, εισάγετε έναν θόρυβο σε κάποιο σημείο και ρωτάτε τους ανθρώπους να σας πουν πού τον άκουσαν, και αποδεικνύεται ότι δεν τον άκουσαν στο σημείο που βρισκόταν, τον άκουσαν μετατοπισμένο αλλού· ίσως το κλικ να μετατοπίστηκε στην περιφέρεια της φράσης εξαιτίας κάποιας Μορφικής (Gestalt) Ιδιότητας η οποία λέει ότι προσπαθούμε διατηρήσουμε την ολότητα, θέλουμε να μην μας διακόπτουν μέσα σε μια συμπαγή ενότητα, επομένως τοποθετούμε το κλικ αντιληπτικά στην περιφέρεια της ενότητας. Αν αυτό το πείραμα δούλευε, θα αποτελούσε έναν ενδιαφέροντα τρόπο να βρίσκουμε τα όρια των φράσεων. Μια περίπτωση παρερμηνείας αναφέρεται στην περίπτωση του W. V. Quine, ο οποίος έδειχνε ότι ενδιαφερόταν για τη μεθοδολογία της γλωσσολογίας από αρκετό καιρό πριν, από τη δεκαετία του 1940. Κάποια στιγμή, υποστήριξε τη θέση ότι τα σύνορα των φράσεων είναι απλώς επινοήματα, όπως θα ήταν σε μια τυπική γλώσσα, στο πρότυπο που προφανώς εκείνος είχε κατά νου, όπως είναι το σύνηθες.¹⁴⁸

Όπως η πραγματολογική διάσταση της φυσικής διάστασης της Καθολικής Γραμματικής αναφέρεται στην επικοινωνία, έτσι και η χρήση της γλώσσας, μέσα από τις λεκτικές πράξεις, δηλώνει τη φύση της. Στον ύστερο Wittgenstein, όπως αναλύσαμε διεξοδικά σε προηγούμενο κεφάλαιο, η φύση της γλώσσας νοηματοδοτείται από τη χρηστικότητα της. Εντούτοις, ο Θανάσης Γ. Σακελλαριάδης, αναφέρει χαρακτηριστικά ότι “η έννοια της χρήσης εμφανίζεται και στο πρώιμο έργο του Wittgenstein, μόνο που στο *TLP*, ο χαρακτήρας της είναι στατικός- λογικοσυντακτικός, ενώ στο ύστερο έργο λαμβάνει χαρακτήρα πραξεολογικό. Δηλαδή, στο *Tractatus*, η ερμηνεία ενός σημείου απλώς επιδεικνύει τις συνδυαστικές του δυνατότητες, οι οποίες καθορίζονται από τις

¹⁴⁷ Βλ. τη συζήτηση στο Jerry Fodor, Thomas Bever, and Merrill Garrett (1974). *The Psychology of Language* (New York; McGraw- Hill).

¹⁴⁸ Quine, W. V. O. (1972), “Methodological reflections on current linguistic theory”, στο Donald Davidson and Gilbert Harman, επιμ., *Semantics of Natural Language* (New York: Humanities Press). W. V. O. Quine (1986), “Reply to Gilbert H. Harman”, στο Edward Hahn and Paul Arthur Schlipp, επιμ. *The Philosophy of W. V. Quine* (La Salle: Open Court).

συνδυαστικές δυνατότητες του υποκειμένου που απεικονίζει. Από την άλλη, στο ύστερο έργο η χρήση της λέξης στα γλωσσικά παίγνια προσδιορίζει και το νόημά της. Το νόημα της πρότασης, η οποία εκφράζει μια ολότητα, εξαρτάται από το πώς χρησιμοποιείται στην πράξη. Η συγκεκριμένη σημασία της εξαρτάται από τη συγκεκριμένη χρήση της.”¹⁴⁹ Η Τσινόρεμα αναφέρει ότι «οι εντάσεις και τα αδιέξοδα της λογικής κατασκευασιοκρατίας οδηγούν τη γλωσσο-αναλυτική φιλοσοφία σε ένα είδος αυτοκριτικής η οποία προσανατολίζεται όλο και περισσότερο προς την πρακτική διάσταση της φυσικής γλώσσας και αξιοποιεί τις συνέπειες της ιδέας πως το νόημα είναι εσωτερικά συνδεδεμένο με τη χρήση της. Ο ομιλητής της γλώσσας δεν είναι σολιμιστικό ον, που παριστάνει στον καμβά της γλώσσας του τον κόσμο, αλλά ον κοινωνικό που εμπλέκεται σε ανταλλαγή και επικοινωνία με τους άλλους. Η χρήση αποτελεί προϋπόθεση έλλογης επικοινωνίας και δυνατότητας συνεννόησης με τους άλλους.»¹⁵⁰

Με παρόμοιο τρόπο, ο Chomsky αναδεικνύει την καθολικότητα της γλώσσας, την ολιστική της φύση με τη διάκρισή της σε εσωτερικευμένη (I-Language) και εξωτερικευμένη (E-Language), καθώς η πρώτη, όπως αναλύσαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, αναφέρεται στους έμφυτους, γραμματικούς κανόνες, ενώ η δεύτερη εκφράζει τα χαρακτηριστικά μιας κοινής γλώσσας που μοιράζονται οι ομιλητές σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο, σε μια συγκεκριμένη μορφή ζωής.

Συμπεραίνουμε λοιπόν, ότι η ορθολογιστική θεώρηση του Chomsky για τη γλώσσα δεν αποκλείει την πραγματολογική της υπόσταση. Το συμπέρασμα αυτό συνίσταται στο ότι η ανθρώπινη γλωσσική ικανότητα, μολονότι είναι εγγενής στην ανθρώπινη φύση μας, αναπτύσσεται σταδιακά και εκδηλώνεται μέσα από την αλληλουχία αυστηρά προκαθορισμένων βημάτων, τα οποία εξαρτώνται όχι μόνο από έμφυτους (βιολογικούς) αλλά και από επίκτητους εξωγενείς παράγοντες (γλωσσολογικούς, νοητικούς, κοινωνικούς). Η ανάγκη λοιπόν να διαμορφωθεί μια πιο περίπλοκη διεπιστημονική θεωρία σχετικά με τη δομή και την ανάπτυξη του ανθρώπινου λόγου θα πρέπει να θεωρείται πλέον όχι απλώς επιθυμητή αλλά και επιβεβλημένη τόσο από τις ανακαλύψεις της σύγχρονης νευροεπιστήμης όσο και από τα ευρήματα της ψυχολογολογίας. Για παράδειγμα, όλα τα ανθρώπινα νήπια φαίνεται να διαθέτουν μια

¹⁴⁹ Σακελλαριάδης, Θανάσης, Γ., Διδακτορική Διατριβή : “Η φιλοσοφία της γλώσσας του Ludwig Wittgenstein: μια κριτική προσέγγιση”. Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 1999, σ. 12.

¹⁵⁰ Τσινόρεμα 2014, σ. 255.

έμφυτη γλωσσική μηχανή η οποία, εφόσον υπάρξουν τα κατάλληλα εξωτερικά ερεθίσματα, τους επιτρέπει ορισμένες φορές να δημιουργούν κάποιες απρόσμενα σύνθετες γλωσσικές φράσεις. Τόσο σύνθετες που δεν θα μπορούσαν να εξηγηθούν μέσω της παθητικής αναπαραγωγής ή μέσω της απλής μίμησης της γλώσσας των ενηλίκων. Η ιδιαίτερη ικανότητα των ανθρώπων να επικοινωνούν μεταξύ τους και να εκφράζουν μέσω της γλώσσας τις εμπειρίες, τις ανάγκες και τις σκέψεις τους εδράζεται σε εξειδικευμένες εγκεφαλικές δομές, οι οποίες επελέγησαν και ενισχύθηκαν κατά την εξέλιξη του είδους μας επειδή υποστήριζαν μια ιδιαίτερα επιτυχή επικοινωνιακή-κοινωνική συμπεριφορά.

Απόδειξη, οι τραγικές δυσχέρειες στην επικοινωνία που αντιμετωπίζουν τα άτομα που υποφέρουν από κάποια μορφή αφασίας, δηλαδή από παθήσεις ή τραύματα στις εγκεφαλικές δομές που εμπλέκονται στην εκφορά ή στην κατανόηση του ανθρώπινου λόγου. Παρά την εντυπωσιακή αύξηση των γνώσεων σχετικά με τις εγκεφαλικές προϋποθέσεις των γλωσσικών μας ικανοτήτων, δεν γνωρίζουμε ακόμα σε ποιον βαθμό αυτές είναι μοναδικές στο ζωικό βασίλειο. Εξίσου εμφανές είναι ότι, από την πρώτη στιγμή που έρχεται στον κόσμο, ο εγκέφαλός μας δεν είναι *tabula rasa*, αλλά διαθέτει τις απαραίτητες ανατομικές δομές και τις νοητικές λειτουργίες που του επιτρέπουν να χρησιμοποιεί μια συγκεκριμένη γλώσσα αλλά και να μάθει, αν χρειαστεί, οποιαδήποτε άλλη ανθρώπινη γλώσσα. Η μοναδικότητα του ανθρώπινου λόγου, υποστηρίζει ο Chomsky, δεν αφορά μόνο τον τεράστιο αριθμό ήχων ή τον συνδυασμό των γραμμάτων για την παραγωγή νέων λέξεων, αλλά και τις απεριόριστες δυνατότητες συνδυασμού των ίδιων των λέξεων για να δημιουργούμε νέες προτάσεις και νέα νοήματα. Αυτό σημαίνει ότι δεν υπάρχει εξαρχής, όπως υποστηρίζουν οι συμπεριφοριστές γλωσσολόγοι, ένα προδιαμορφωμένο γλωσσικό αρχείο από το οποίο αντλούμε τις γλωσσικές απαντήσεις μας στα ερεθίσματα του περιβάλλοντος, αλλά, αντίθετα, μπορούμε να δημιουργούμε έναν δυνητικά απεριόριστο αριθμό απαντήσεων από έναν πεπερασμένο αριθμό λέξεων και γραμματικών κανόνων.

Προφανώς οι άνθρωποι, σε αντίθεση με τα άλλα ζώα, πρέπει να διαθέτουμε μια έμφυτη γραμματική δομή που μας επιτρέπει, όπως όλοι διαπιστώνουμε καθημερινά, να επεξεργαζόμαστε την πολύ πλούσια -συντακτικά και σημασιολογικά- γλώσσα που μιλάμε, αλλά και μια εν δυνάμει απεριόριστη δυνατότητα έκφρασης. Ο Chomsky εγκαθίδρυσε τον ρόλο του νου στη γλωσσολογία. Η θεωρία του ανήγγειλε τον θρίαμβο

της “ψυχής” έναντι της “σωματικής κατασκευής” (“psyche” over “physique”).¹⁵¹ Η πεμπτουσία της αναλυτικής φιλοσοφίας, της φιλοσοφίας του νου και της γλώσσας, της φιλοσοφίας από τον άνθρωπο για τον άνθρωπο, αποτυπώνεται στα λόγια του μεγάλου Αμερικανού φιλοσόφου και ακτιβιστή, ως εξής: “Οι δυνατότητες του ανθρώπινου μυαλού είναι στην πραγματικότητα δυνατότητες του ανθρώπινου εγκεφάλου. Παρ' όλα αυτά, δεν είναι κακή ιδέα, το να έχουμε σε κάποια γωνιά του μυαλού μας την κριτική μεγάλων προσωπικοτήτων της πρώιμης σύγχρονης επιστήμης- Γαλιλαίος, Νιούτον, Χιούμ και άλλοι- όσον αφορά την ασάφεια μέσα στην οποία θα παραμένουν αιώνια τα ύστατα μυστικά της φύσης, ίσως για λόγους που έχουν τη ρίζα τους στο βιολογικό χάρισμα του φιλοπερίεργου πλάσματος, το οποίο από μόνο του είναι ικανό ακόμη και να συλλογιστεί αυτές τις ερωτήσεις.”¹⁵²

4.2 Η γλώσσα ως ανθρώπινη δύναμη

Η αποστολή της γλωσσολογίας, τόσο στη δομιστική όσο και στη γενετική εκδοχή της, επικέντρωσε το θεωρητικό και ερευνητικό ενδιαφέρον της στην ανεύρεση των κανόνων της γλώσσας, τους οποίους θεωρούσε ως αποδεσμευμένους από το κοινωνικό και επικοινωνιακό πλαίσιο μέσα στο οποίο δρουν οι ομιλητές της γλώσσας, καθώς η γλώσσα μελετάται υπό το πρίσμα της μοναδικότητάς της ως αποκλειστικά ανθρώπινο χαρακτηριστικό· ένα χαρακτηριστικό της δυναμικής του ανθρώπου στον κόσμο. Οι γλωσσολόγοι, αντιμετωπίζουν συνήθως τη γλώσσα ως ένα αφηρημένο 'αντικείμενο', το οποίο μπορεί να εξηγηθεί και να ερμηνευθεί χωρίς αναφορά σε οποιοδήποτε κοινωνικό κριτήριο. Συνεπώς, η γλώσσα αντιμετωπίζεται ως αυτόνομο και ομοιογενές φαινόμενο και η επιστημονική περιγραφή επικεντρώνεται στην περιγραφή της δομής, στη μελέτη των δομικών σχέσεων που διέπουν το γλωσσικό σύστημα και όχι στη χρήση της γλώσσας. Αυτή η θεώρηση δεν λαμβάνει υπόψη της τον ανθρώπινο παράγοντα και τις γνώσεις - που πρέπει να διαθέτει- των κοινωνικών κανόνων που καθορίζουν και ρυθμίζουν τη συμπεριφορά, ανάλογα με την επικοινωνιακή περίσταση.¹⁵³

¹⁵¹ Barman, Benoy, “The linguistic philosophy of Noam Chomsky” *Philosophy and Progress*: Vols. LI-LII, January-June, July-December, 2012, p. 112.

¹⁵² Chomsky, N., *The Essential Chomsky*. Edited by Anthony Arnone, The New Press: New York-London, 2008, p.367.

¹⁵³ Καρπούζος, Αλ., *Οι Γλώσσες του Κόσμου, Οι Κόσμοι της Γλώσσας-Κείμενα Φιλοσοφίας και Ψυχολογίας της Γλώσσας*. Εκδόσεις: Εργαστήριο Σκέψης, Αθήνα, 2010, σ. 91, 113-114.

4.3 Γλώσσα και επικοινωνία

Η γλώσσα, τονίζει ο Pinker, είναι συνυφασμένη με την ανθρώπινη εμπειρία, ώστε δεν θα μπορούσαμε να φανταστούμε τη ζωή χωρίς αυτή. Η λέξη “εμπειρία”, φορτισμένη με τη βαρύτητα της έννοιας στην αναλυτική φιλοσοφία, μελετάται και αξιολογείται μέσα σε ένα συγκεκριμένο περιβάλλον, με τις δικές του ιδιαιτερότητες, φυσικές, κοινωνικές, πολιτισμικές. «Αν συναντηθούν δύο άνθρωποι οπουδήποτε πάνω στη γη, το πιθανότερο είναι ότι σύντομα θα ανταλλάσσουν λέξεις. Στις κοινωνικές μας σχέσεις, τον αγώνα δεν τον κερδίζει ο ταχύς αλλά ο εύλωτος -ο ρήτορας που αιχμαλωτίζει, ο ευφραδής γόης, το πειστικό παιδί που κερδίζει τον σωματώδη γονιό του και επιβάλλει τη βούλησή του. Η αφασία, απώλεια της γλωσσικής ικανότητας έπειτα από εγκεφαλική βλάβη, είναι συντριπτική και στις σοβαρές περιπτώσεις τα μέλη της οικογένειας μπορεί να νιώσουν ότι ο άνθρωπός τους είναι για πάντα χαμένος.»¹⁵⁴

Συνεπώς, η γλώσσα, ως γλωσσική έκφραση με ατομικό και συλλογικό υπόβαθρο, δεν μπορεί να αναπτυχθεί και να εξελιχθεί χωρίς τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του περιβάλλοντος στο οποίο μελετάται. Ο Chomsky, αναγνωρίζοντας τη βιολογική της προέλευση, δεν αποκλείει την κοινωνική της υπόσταση. Σύμφωνα με τον Pinker, η γλωσσική συμπεριφορά δεν αναλύεται σύμφωνα με τα κλασικά δίπολα, φύση-ανατροφή, έμφυτο-επίκτητο, βιολογία-πολιτισμός. Η διαμάχη για το αν η κληρονομικότητα ή το περιβάλλον προκαλεί την γλωσσική συμπεριφορά, στερείται λογικής. Η κληρονομικότητα δομεί τους έμφυτους ψυχολογικούς μηχανισμούς, ενώ το περιβάλλον παρέχει τα δεδομένα στους μηχανισμούς αυτούς, με αποτέλεσμα τη γλωσσική συμπεριφορά και την ανάπτυξη δεξιοτήτων, αξιών και γνώσης.¹⁵⁵ Η γλώσσα επομένως, είναι και κοινωνική λειτουργία, μέσα από τον καθοριστικό ρόλο που διαδραματίζει η ερμηνευτική του νοήματος, και αυτό φαίνεται στην καθολική φύση της Γενετικής-Μετασχηματιστικής Γραμματικής.

Ιδιαίτερα σημαντική είναι η επίδραση του περιβάλλοντος στη γλωσσική έκφραση και για τον Ρώσο φιλόσοφο και θεωρητικό της λογοτεχνίας Mikhail Bakhtin, ο οποίος υπήρξε, όπως αναφέρει και ο Καρπούζος, από τους σημαντικότερους επικριτές της γλωσσολογίας του Saussure. Ο Bakhtin “μετατόπισε το ερευνητικό ενδιαφέρον από το αφηρημένο σύστημα της γλώσσας στα συγκεκριμένα εκφωνήματα των ατόμων μέσα σε

¹⁵⁴ Ο.π., σ. 19.

¹⁵⁵ Βλ. Pinker, 2000, σ.421.

διαφορετικά κοινωνικά-επικοινωνιακά πλαίσια αναφοράς.¹⁵⁶

Συνεπάγεται ότι, στην πρακτική της ζωντανής ομιλητικής δραστηριότητας, το σημαντικό δεν είναι η αναγνώριση της γλωσσικής μορφής, αλλά η κατανόηση της μορφής με τη συγκεκριμένη σημασία που προσλαμβάνει κατά τη χρήση της σε μια ιδιαίτερη επικοινωνιακή περίσταση και συγκεκριμένο κοινωνικό πλαίσιο. Το σημείο, δηλαδή, δεν θεωρείται μια σταθερή μονάδα, όπως ένα σήμα, όσο ενεργό συστατικό της ομιλίας, που το νόημά του μετασχηματίζεται από τους μεταβλητούς κοινωνικούς τόνους, τις αξιολογήσεις και τις συνδηλώσεις που έχει συμπεκνώσει μέσα σε συγκεκριμένες ιστορικές και κοινωνικές συνθήκες. Το ιστορικό-κοινωνικό συμφραζόμενο αποτελεί το νοηματικό πυρήνα του σημείου και ενεργοποιείται με κάθε πράξη ομιλίας. Έτσι, το κάθε σημείο είναι πολυφωνικό ή διαλογικό, με την έννοια ότι συμπεκνώνει και διαθλά επιρροές και επιδράσεις από πολλαπλά πλαίσια, ιδεολογικά, κοσμοθεωρητικά, επιστημολογικά και πολιτικο-κοινωνικά.

Η γλώσσα αντιμετωπίζεται ως καθαρά διαλογικό φαινόμενο, προσεγγίζεται με βάση τον αναπόφευκτο προσανατολισμό της προς κάποιον άλλο ομιλητή. Έτσι για τον Bakhtin, η ανθρώπινη συνείδηση - ως υποκειμενικότητα - είναι η ενεργός σημειωτική συνομιλία του υποκειμένου με τα άλλα υποκείμενα. Η συνείδηση δομείται από τη λειτουργία της γλώσσας στις κοινωνικές και επικοινωνιακές συνάψεις των μετεχόντων στην ομιλιακή πράξη και, με αυτή την έννοια, η συνείδηση εντοπίζεται τόσο στο ίδιο το υποκείμενο όσο και πέραν του υποκειμένου. Και αυτό γιατί η γλώσσα δεν εννοείται, από τον Bakhtin, ως έκφραση ή αντανάκλαση ενός αφηρημένου συστήματος, αλλά ως ενέργεια, ως δραστηριότητα, ως μια συνθετική εξελικτική διαδικασία, που πραγματώνεται στις ατομικές πράξεις ομιλίας.¹⁵⁷

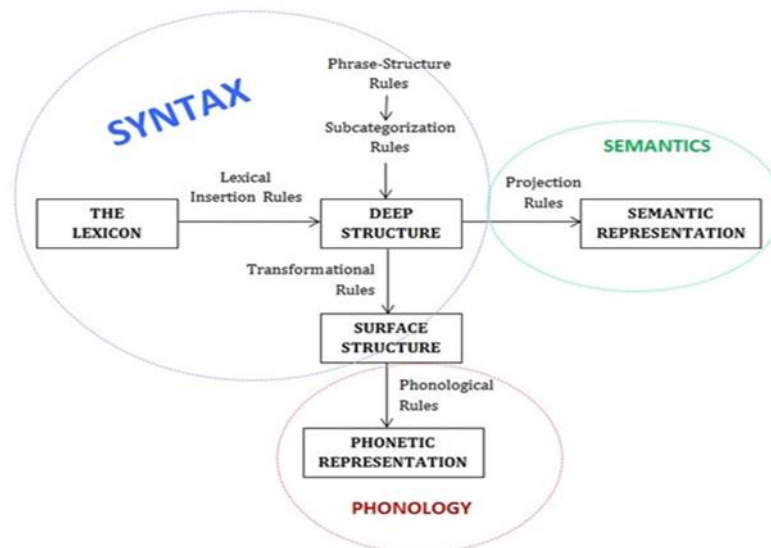
Αναφορικά με τη συμβολή του εκάστοτε περιβάλλοντος στη γλωσσική έκφραση, ο Chomsky τονίζει το ότι «οι άνθρωποι είναι έμφυτα προικισμένοι με ένα σύστημα διανοητικής οργάνωσης, που ονομάζεται ως η αρχική κατάσταση (initial state) του νου. Μέσα από τη διάδραση με το περιβάλλον και τις διαδικασίες ωρίμανσης, ο νους περνά από μια σειρά καταστάσεων στις οποίες αντιπροσωπεύονται οι γνωσιακές δομές. Η τελική κατάσταση (final state) του νου αντιστοιχεί στην κατάκτηση της γλώσσας.»¹⁵⁸ Μια βασική αρχή της Μετασχηματιστικής Γραμματικής, που λαμβάνει υπόψη τη

¹⁵⁶ Βλ. Καρπούζος 2010, σ. 97-98.

¹⁵⁷ Bakhtin, M.M., *Toward a Philosophy of the Act*. Translated by Vadim Liapunov. Austin: University of Texas Press, 1993, p. 32.

¹⁵⁸ Chomsky, N., *Reflections on Language*, Pantheon Books, New York, 1975, p.137-138.

σημασία του περιβάλλοντος στη γλωσσική έκφραση, είναι η ύπαρξη δύο συντακτικών επιπέδων: της βαθιάς (ή βαθείας) και της επιφανειακής δομής της πρότασης (βλ. Σχήμα 2). Η βαθεία δομή (deep structure) μιας πρότασης αντιστοιχεί στην αφηρημένη, υποκειμενική συντακτική της μορφή, από την οποία καθορίζεται και η εννοιολογική σημασία της πρότασης. Η επιφανειακή δομή (surface structure) είναι η συγκεκριμένη συντακτική οργάνωση της πρότασης όπως πραγματώνεται στην επιτέλεση. Επίσης, είναι λογικό ότι η βαθεία δομή, κύριο συστατικό της γλωσσικής ικανότητας, συνδέεται άμεσα με τα επικοινωνιακά χαρακτηριστικά της γλώσσας. Με άλλα λόγια, ο πυρήνας του γλωσσικού κόσμου δεν είναι το σύστημα της γλώσσας ως σύνολο αμετάβλητων και αυτόνομων κανόνων που παράγουν σταθερές μορφές, αλλά η γλώσσα ως συνεχής και μεταβαλλόμενη διαλογική και επικοινωνιακή διαδικασία.¹⁵⁹

Σχ. 2 Διάγραμμα της Γλωσσικής Κατάκτησης του N. Chomsky

Ο Καρπούζος τονίζει ότι η βασική αρχή της Γενετικής Γραμματικής, που απορρέει από την αντιπαράθεση των εννοιών γλωσσική ικανότητα-επιτέλεση, είναι η ύπαρξη των δύο συντακτικών επιπέδων που αναφέραμε και παραθέτει ως παράδειγμα, την εξής

¹⁵⁹ Ο Chomsky, στο βιβλίο του *Language and Mind* αναφέρει ένα επίσης χαρακτηριστικό παράδειγμα βαθείας και επιφανειακής δομής: Για παράδειγμα, η πρόταση: “Ένας σοφός άνθρωπος είναι τίμιος” (“A wise man is honest”), θα μπορούσε να αναλυθεί στο υποκείμενο (subject) “ένας σοφός άνθρωπος” και στο κατηγορούμενο (predicate) “είναι τίμιος”. Παρ’ όλα αυτά όμως, η βαθεία δομή θα είναι διαφορετική. Ειδικότερα, θα προέρχεται από τη σύνθετη ιδέα που αποτελείται από το υποκείμενο της επιφανειακής δομής, ως μια βαθύτερη πρόταση με το υποκείμενο “άνθρωπος” και το κατηγορούμενο “σοφός”. Στην πραγματικότητα, η βαθεία δομή, σύμφωνα με την παραδοσιακή θεώρηση, είναι ένα σύστημα δύο προτάσεων, από τις οποίες καμία δεν επιβεβαιώνεται, που όμως συσχετίζονται με κάποιο τρόπο ώστε να εκφράζουν το νόημα της πρότασης “ένας σοφός άνθρωπος είναι ειλικρινής” (σ.25).

αμφίσημη πρόταση): “Η επίσκεψη του X αποβαίνει εξαιρετικά ενοχλητική” (“My visiting X is extremely annoying”), η οποία εμπεριέχει δύο προτάσεις με διαφορετική βαθιά δομή και ίδια δομή επιφάνειας, οι οποίες μπορούν να αναλυθούν αντίστοιχα ως: “Το να με επισκέπτεται ο X μου είναι εξαιρετικά ενοχλητικό”.

“Το να επισκέπτομαι (εγώ) τον X μου είναι εξαιρετικά ενοχλητικό”.¹⁶⁰

Συμπερασματικά, οι περιβαλλοντικοί παράγοντες που μπορούν να επιδράσουν στην ερμηνεία ενός εκφωνήματος είναι πολλοί και ποικίλοι. Πρώτα από όλα, η κοινωνική διαστρωμάτωση και οι κοινωνικές σχέσεις μέσα στις οποίες λειτουργεί η γλώσσα. Οι ταξικές και κοινωνικές διαφορές των μετεχόντων στην ομιλιακή και συνομιλιακή πράξη, η ηλικία, το φύλο, η κοινωνική θέση, η μόρφωση, η γεωγραφική ποικιλία, οι προθέσεις ανάλογα την περίπτωση, οι σκοποί που επιδιώκονται, η ψυχολογική και συναισθηματική κατάσταση, οι περιορισμοί στην μνήμη λόγω κόπωσης επηρεάζουν, άλλοτε περισσότερο και άλλοτε λιγότερο, την επιλογή λέξεων και γραμματικών δομών, όπως επίσης και την ερμηνεία τους.

Ένα από τα ενδιαφέροντα ερωτήματα, που ο Chomsky κλήθηκε να απαντήσει, είναι αν τα παιδιά που μεγαλώνουν στην απομόνωση (με αποτέλεσμα να μην έχουν ποτέ ακούσει μια γλώσσα) αναπτύσσουν τη γλώσσα. Το πρόβλημα έγκειται στο ότι είναι τόσο ψυχωτικά και έχουν υποστεί τόσες πολλές διαταραχές, ώστε δεν ξέρουμε τι να πούμε για τη γλώσσα. Αναφέρει ο φιλόσοφος ότι « η πιο καλά μελετημένη περίπτωση είναι αυτή μιας κοπέλας που της έδωσαν το όνομα “Genie”. Βρέθηκε σε ηλικία δώδεκα ή δεκατριών χρονών κλειδωμένη σε μια σοφίτα. Ο πατέρας της, που ήταν ψυχοπαθής, την είχε κλειδώσει στη σοφίτα όταν ήταν δύο ετών. Ήταν δεμένη σε μια καρέκλα και ο πατέρας της της έδινε κατά διαστήματα φαγητό. Έτσι διατηρήθηκε ζωντανή. Φαίνεται όμως ότι από την ηλικία των δύο ετών και μετά δεν είχε καμία επαφή με τη γλώσσα, εκτός ίσως από κάποιες λέξεις που μπορεί να άκουγε από το παράθυρο. Τη βρήκε ένας κοινωνικός λειτουργός, την οδήγησαν σε ένα νοσοκομείο και προσπάθησαν να τη βοηθήσουν. Οι ψυχικές της διαταραχές ήταν τόσο μεγάλες, ώστε να μην μπορούμε να καταλάβουμε ποιες οφείλονταν στη γλωσσική της ανεπάρκεια. Δεν μπόρεσε ποτέ να φτάσει στο επίπεδο της γραμματικής».¹⁶¹

Καθημερινά οι άνθρωποι συμμετέχουν σε συζητήσεις και διαλόγους, αυτό σημαίνει ότι οι ρόλοι τους -ομιλητή-ακροατή - εναλλάσσονται. Το γεγονός αυτό

¹⁶⁰ Βλ. Καρπούζος 2010, σ. 91.

¹⁶¹ Βλ. Chomsky, 2003, σ. 70-71.

σημαίνει, a priori, ότι οι συντελεστές-συμβαλλόμενοι της επικοινωνίας έχουν αποδεχθεί την αρχή της διαλογικής συνεργασίας. Η γλωσσική δραστηριότητα, δηλαδή, είναι ένα είδος έλλογης και σκόπιμης κοινωνικής διεπίδρασης που ρυθμίζεται από την αρχή της συνεργασίας. Την αρχή αυτή αναγνώρισε ο Βρετανός φιλόσοφος Grice (1913-1988), υποστηρίζοντας ότι η συνομιλία διέπεται από την αρχή της συνεργασίας και από τέσσερα αξιώματα(Grice's four maxims: quality, quantinty, relation and manner)¹⁶²:

- 1) Την ποσότητα (παροχή αναγκαίας πληροφορίας)
- 2) Την ποιότητα (αληθής επικοινωνιακή συμβολή)
- 3) Τη συνάφεια (επικοινωνία σχετική με το θέμα)
- 4) Τον τρόπο (σαφήνεια λόγου).

Η παραβίαση κάποιου ή όλων των παραπάνω αρχών, που θεωρεί ο Grice ότι διέπουν τη συνομιλία, δημιουργεί το συνομιλιακό υπονόημα. Ο όρος αυτός δηλώνει την πράξη της ερμηνείας και όχι την αποκωδικοποίηση της ερμηνείας βάσει κανόνων. Το συνομιλιακό υπονόημα, όπως είπαμε, ενεργοποιείται όταν παραβιάζονται οι τέσσερις αρχές που περιγράψαμε. Η παραβίαση είναι σκόπιμη και αποβλέπει στην τήρηση της αρχής της ποιότητας, θέλει δηλαδή να είναι ακριβής και να μη δώσει αναληθή πληροφορία που θα παραπλανήσει το συνομιλητή του. Από την παραβίαση αυτή παράγεται το υπονόημα ότι το ρολόι του, ενδεχομένως, να μην δείχνει τη σωστή ώρα. Η θεωρία του συνομιλιακού υπονοήματος μας βοηθάει να κατανοήσουμε αν οι κοινότητες ομιλίας τηρούν ή όχι τις επικοινωνιακές αρχές. Βέβαια και αυτή η θεωρία - όπως όλες - δεν έχει καθολική επικοινωνιακή βάση, μιας που υπάρχουν κοινωνίες που δεν αναζητούν κάποιο υπονόημα, δυνάμει κάποιας υποτιθέμενης παραβίασης μιας αρχής.

Η γλωσσική πράξη ή ομιλιακή πράξη (speech act), συνιστά την κεντρική εννοιολογική μονάδα των κλάδων που ασχολούνται με τη χρήση της γλώσσας, τόσο της Αναλυτικής φιλοσοφίας, όσο και της Πραγματολογίας αναφορικά με τη γλώσσα.

Ο Βρετανός φιλόσοφος J. L. Austin (1911-1960), γνωστός για την πραγματολογική θεωρία των ομιλιακών ενεργημάτων (Austin's Speech-Act Theory), συνέβαλε σημαντικά στη σύνδεση της γλώσσας με την επικοινωνία, μέσα από τη θεωρία του για τις γλωσσικές πράξεις και ανήκει στο φιλοσοφικό ρεύμα της αναλυτικής φιλοσοφίας που είχε κωδικοποιηθεί ως φιλοσοφία της κοινής γλώσσας (ordinary language). Σύμφωνα με τον Austin, ο σκοπός μιας γλωσσικής πράξης είναι διπλός: αφ'

¹⁶² Grice, H.P. (1975) "Logic and conversation", in P. Cole and J. Morgan(eds), *Studies in Syntax Semantics III: Speech Acts*, New York: Academic Press, p. 45.

ενός, ο ομιλητής θέλει να γίνει αντιληπτός και κατανοητός από το συνομιλητή του, δηλαδή προσδοκά η πληροφορία που μεταδίδει να προσληφθεί και να κατανοηθεί σωστά από τον αποδέκτη του και αφ' ετέρου, επιδιώκει και αναμένει κάποια πράξη ως αποτέλεσμα (αντίδραση) του αποδέκτη, ο οποίος κατανόησε τα λόγια του. Το συμπεριφορικό σχήμα, ερέθισμα-αντίδραση, λειτουργεί στα πλαίσια της λεκτικής πράξης.¹⁶³

Η γλωσσική πράξη, αναδεικνύει την πολυλειτουργικότητα της γλώσσας. Όσον αφορά τη γλώσσα, διαπιστώνουμε ότι οι λεκτικές πράξεις του Austin, βρίσκουν εφαρμογή στη γλωσσική επιτέλεση (linguistic performance) του Chomsky, καθώς έχει άμεση σχέση με την επικοινωνία και το περιβάλλον. Η διαπίστωση αυτή, ενισχύεται και επιβεβαιώνεται και από τη σχετική αναφορά του Καρπούζου: «Η γλωσσική πράξη είναι η πράξη που επιτελείται με τον προφορικό ή γραπτό λόγο και δηλώνει ταυτόχρονα την πρόθεση του ομιλητή: δήλωση, υπόσχεση, παράκληση, απειλή, επιθυμία κ.ο.κ. Η παραγωγή λέξεων, φράσεων και προτάσεων, χαρακτηρίζεται ως γλωσσική πράξη μονάχα όταν και εφόσον πραγματοποιείται στο πλαίσιο της γλωσσικής επικοινωνίας και επομένως προϋποθέτει κάποιο σκοπό. Έτσι ο σκοπός μιας γλωσσικής πράξης είναι διττός: α) Ο ομιλητής, αφενός, θέλει να γίνει αντιληπτός και κατανοητός από το συνομιλητή του, δηλαδή προσδοκά η πληροφορία που μεταδίδει να προσληφθεί και να κατανοηθεί σωστά από τον αποδέκτη του. β) Ο ομιλητής, αφετέρου, επιδιώκει και αναμένει κάποια πράξη ως αποτέλεσμα (αντίδραση) του αποδέκτη, ο οποίος κατανόησε «επακριβώς» τα λόγια του. Η γλωσσική πράξη, όπως ιχνηλατείται και θεμελιώνεται από τον Austin, αναδεικνύει την πολυλειτουργικότητα της γλώσσας. Οι γλωσσικές εκφράσεις μας παρέχουν τη δυνατότητα να εκτελούμε τα πιο διαφορετικά είδη πράξεων. Σε αντίθεση με την παραδοσιακή φιλοσοφική παραδοχή που εξαντλούσε τη γλωσσική δυνατότητα στα εκφωνήματα δήλωσης, τα οποία περιέγραφαν καταστάσεις πραγμάτων ή γεγονότων που μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως αληθή ή ψευδή, ο Austin εισάγει μια εντελώς διαφορετική κατηγορία εκφωνημάτων, εκείνη των επιτελεστικών, «με τα οποία το να λέμε κάτι είναι ίδιο με το να κάνουμε κάτι». Για παράδειγμα, όταν δώσει κανείς μια υπόσχεση ή όταν πει «ορκίζομαι» στο δικαστήριο. Τα εκφωνήματα αυτής της κατηγορίας δεν είναι δυνατόν να κριθούν ως αληθή ή ψευδή, διαθέτουν όμως μια παράλληλη ιδιότητα. Διότι, όπως ακριβώς τα διαπιστωτικά εκφωνήματα ενδέχεται να αποδειχθούν

¹⁶³ Austin, J.L., *How to do things with words: The William James Lectures delivered at Harvard University in 1955*. Oxford University Press, New York, 1975, p.78.

ψευδή και να αποτύχουν, έτσι και ενέργειες όπως της υπόσχεσης ή του όρκου ενδέχεται να μην καταφέρουν να επιτελέσουν το στόχο στον οποίο αποβλέπουν. Αυτό μπορεί να προκύψει στην περίπτωση όπου εκείνος, που επιτελεί την πράξη της υπόσχεσης ή του όρκου, αθετήσει το λόγο του ή παραβιάσει τον όρκο του και τις δεσμεύσεις που αναλαμβάνει με τα αντίστοιχα επιτελεστικά εκφωνήματα. Τέτοια εκφωνήματα, κατά τον Austin, δεν κρίνονται ως ψευδή, αλλά ως «ανεπιτυχή» ή «ατυχή». Το γεγονός ότι ένα επιτελεστικό εκφώνημα αστοχεί ή αποτυγχάνει δεν συνεπάγεται ότι η πράξη ακυρώθηκε, αλλά ότι η πράξη δεν επιτέλεσε τον επιδιωκόμενο στόχο.»¹⁶⁴

Συμπεραίνουμε λοιπόν, ότι η κοινωνική διάσταση της γλώσσας, η κοινωνική διάσταση της γραμματικής, συνδέεται άμεσα με τις πραγματολογικές θεωρίες της Σύγχρονης Γλωσσολογίας και βέβαια αποτελεί ερμηνευτικό παράγοντα της χρήσης της Καθολικής Γραμματικής. Ωστόσο, σημαντική είναι η συμβολή της ερμηνευτικής προσπάθειας της συμβολής νου στην κατάκτηση της γλώσσας, στην απόκτηση της γνώσης.

4.4 Νους και Γλώσσα

Ο Γαλιλαίος είχε διακρίνει τη σπουδαιότητα της κεντρικής ιδιότητας της ανθρώπινης γλώσσας, εκείνη της χρήσης πεπερασμένων μέσων για την έκφραση μιας απεριόριστης γκάμας σκέψεων. Στο *Διάλογό* του, περιγράφει με θαυμασμό την ανακάλυψη ενός μέσου με το οποίο κανείς μεταδίδει «τις πιο κρυφές του σκέψεις σε οποιοδήποτε άλλο άτομο...με δυσκολία όχι μεγαλύτερη από αυτή που δημιουργούν οι συνδυασμοί εικοσιτεσσάρων μικρών χαρακτήρων πάνω σε μια κόλλα χαρτί». Αυτή είναι, όπως γράφει, η μεγαλύτερη ανακάλυψη του ανθρώπου και μπορεί να συγκριθεί με τις δημιουργίες ενός Μιχαήλ Άγγελου- του οποίου ο Γαλιλαίος ήταν στην ουσία η μετεμψύχωση, αν πιστέψουμε το μύθο που δημιουργήθηκε από τον μαθητή και βιογράφο του, Viviani και μνημονεύεται στην κατά τον Kant εικόνα της μετεμψύχωσης του Μιχαήλ Άγγελου σε Νεύτωνα, μέσω της μεσολάβησης του Γαλιλαίου.¹⁶⁵

Κάποια από τα σημαντικότερα θέματα που ανήκουν στην κοινή περιοχή της φιλοσοφίας της γλώσσας και της φιλοσοφίας της σκέψης χειρίζονται από τη σύγχρονη

¹⁶⁴ Καρπούζος 2010, σ. 107-108.

¹⁶⁵ N. Chomsky, *Για τη Φύση και τη Γλώσσα*, Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, Αθήνα 2004, σ. 79.

ψυχολinguistics) Κάποια σημαντικά ερωτήματα είναι: Τι μέρος της γλώσσας είναι έμφυτο; Η απόκτηση γλώσσας αποτελεί ειδικό μέρος του μυαλού; Πώς συνδέονται η σκέψη και η γλώσσα; Ένα άλλο ερώτημα που έχει διχάσει τους φιλόσοφους της γλώσσας είναι το κατά πόσο η τυπική λογική μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως αποδοτικό εργαλείο για την ανάλυση και κατανόηση των φυσικών γλωσσών. Αν και οι πιο πολλοί φιλόσοφοι, όπως ο Frege έχουν υπάρξει σκεπτικοί όσον αφορά την τυποποίηση των φυσικών γλωσσών, πολλοί από αυτούς ανέπτυξαν τυπικές γλώσσες για επιστημονική χρήση ή τυποποίησαν τμήματα της φυσικής γλώσσας για ερευνητικούς σκοπούς.

Ένα σημαντικό πρόβλημα που αγγίζει τη φιλοσοφία της γλώσσας και τη φιλοσοφία του νου είναι ο βαθμός στον οποίο αυτές οι δύο αλληλεπιδρούν. Υπάρχουν διάφορες απόψεις για το θέμα, με διαφορετικές παρατηρήσεις και προτάσεις. Αναφορικά με τη γλώσσα και τον εγκέφαλο, υπάρχουν πολλές ερμηνείες, εκ των οποίων η προσέγγιση της ενοποίησης των θεμελιωδών αρχών της γλώσσας και του εγκεφάλου, μια ερμηνεία στην οποία ο Chomsky αποδίδει μια σκεπτικιστική χροιά, καθώς, όπως αναφέρει, «η τωρινή μας κατανόηση δεν επαρκεί ούτε καν για να προσφέρει τη βάση για την ενοποίηση των επιστημών του εγκεφάλου με τις ανώτερες νοητικές λειτουργίες, και ανάμεσά τους τη γλώσσα.»¹⁶⁶

Χαρακτηριστική είναι και η θέση του Αμερικανού φιλόσοφου και κύριου εκπροσώπου του πραγματισμού (pragmatism) και της σημειωτικής (semiotics) Charles Sanders Peirce (1839-1914), την οποία συμμερίζεται και ο Chomsky, ότι ο ανθρώπινος νους είναι ένα βιολογικά καθορισμένο σύστημα με συγκεκριμένες δυνάμεις και όρια. «Ο νους του ανθρώπου έχει μια φυσική προσαρμογή¹⁶⁷ στο να φαντάζεται σωστές θεωρίες κάποιων ειδών....Αν ο άνθρωπος δεν διέθετε το δώρο αυτό, ενός νου προσαρμοσμένου στις απαιτήσεις του, δεν θα μπορούσε να αποκτήσει καμία γνώση»¹⁶⁸ Η σκέψη του Peirce έχει ασκήσει σημαντική επιρροή σε διάφορους τομείς, όπως η φιλοσοφία της γλώσσας, η επιστημολογία και η λογική. Η προσαρμογή των ιδεών του Peirce σε διάφορα πεδία γίνεται συνήθως μέσω της ερμηνείας των κεντρικών εννοιών του πραγματισμού και της σημειωτικής του. Ο Peirce εισήγαγε την έννοια του πραγματισμού,

¹⁶⁶ Ό.π., σ. 101.

¹⁶⁷ Σύμφωνα με τη θεωρία της Εξέλιξης του Δαρβίνου, η λέξη «προσαρμογή» (adaptation) που χρησιμοποιεί ο Peirce, έχει βιολογική σημασία, καθώς αναφέρεται στη διαδικασία της αλλαγής, μέσα από την οποία ένας οργανισμός ή είδος βελτιώνεται μέσα στο περιβάλλον του.

¹⁶⁸ Peirce, Charles Sanders, "The Logic of Abduction" in Vincent Tomas, ed., *Peirce's Essays in the Philosophy of Science*. New York: Liberal Arts Press, 1957, p. 34.

ότι δηλαδή, το νόημα μιας ιδέας ή πρότασης καθορίζεται από τις πρακτικές συνέπειες που μπορεί να έχει. Στη φιλοσοφία της γλώσσας, αυτό μπορεί να εφαρμοστεί στην κατανόηση της σημασίας των όρων και των δηλώσεων μέσω των πρακτικών τους επιπτώσεων και των αποτελεσμάτων τους στην εμπειρία. Η ιδέα αυτή μετατρέπεται σε ένα εργαλείο για την ανάλυση εννοιών και υποθέσεων. Σχετικά με τη θεωρία των σημείων, ο Peirce τα εντάσσει σε τρεις κατηγορίες: πρώτον, στα εικονικά σημεία (icons) που μοιάζουν με το αντικείμενο που αναπαριστούν (π.χ. μια φωτογραφία), δεύτερον, στους δείκτες (indices), τα σημεία που συνδέονται άμεσα με το αντικείμενο τους μέσω μιας αιτιακής σχέσης (π.χ. καπνός ως ένδειξη φωτιάς), και τρίτον, στα σύμβολα (symbols), δηλαδή, σημεία που η σύνδεσή τους με το αντικείμενο τους είναι αυθαίρετη ή συμβατική (π.χ. οι λέξεις). Επηρεασμένος ενδεχομένως από τον Kant (δώδεκα κατηγορίες, διαιρεμένες σε τέσσερις ομάδες των τριών), ο Pierce τοποθετούσε τα πράγματα σε τριάδες, δημιουργώντας τριχοτομήσεις (trichotomies) ή τριαδικές σχέσεις (triadic relations), περιγράφοντας το κάθε πράγμα ως «πρώτον» (first), «δεύτερον» (second), και τρίτον (third). Για παράδειγμα, όσον αφορά την τριχοτόμηση των εννοιών «πιθανότητα» (possibility), «πραγματικότητα» (actuality), και αναγκαιότητα (necessity), η πιθανότητα θεωρείται ως «πρώτον», το πραγματικό ή το γεγονός ως «δεύτερον» και η αναγκαιότητα (‘νόμος’ ή ‘κανόνας’), ως «τρίτον». Αυτή η τριμερής διαίρεση του Peirce δεν περιορίζεται μόνο σε αφηρημένες έννοιες, αλλά εφαρμόζεται και στη σημειωτική του θεωρία, όπου κάθε σημείο (sign) περιλαμβάνει μια τριάδα: το αντιπρόσωπο (representamen), το αντικείμενο (object), και την ερμηνεία (interpretant). Η σημειωτική θεωρία (Semeiotic) του Peirce δεν θα πρέπει να συγχέεται με τη σημειωτική θεωρία του (Semiotics) του Ferdinand de Saussure, καθώς, η σημειωτική του Peirce είναι περισσότερο προσανατολισμένη στη διαδικασία της ερμηνείας και στην αλληλεπίδραση ανάμεσα στο σημείο, το αντικείμενο και την έννοια, ενώ ο Saussure αναλύει τη γλώσσα ως σύστημα σημείων με βάση τη δομική ανάλυση (δίπολη σχέση ανάμεσα στο σημαίνον και το σημαινόμενο).¹⁶⁹

Μία από τις βασικές μορφές συλλογισμού του Peirce, η απαγωγή (abduction), είναι ο τρόπος με τον οποίο δημιουργούνται νέες υποθέσεις. Ενώ η επαγωγή (induction) και η παραγωγή (deduction) είναι παραδοσιακές μορφές λογικής, η απαγωγή περιγράφει πώς κάνουμε ένα "άλμα" από τα δεδομένα σε μια πιθανή εξήγηση. Αυτή η έννοια είναι

¹⁶⁹ Stanford Encyclopedia of Philosophy (2001, revised 2021). “Charles Sanders Pierce”. Charles Sanders Peirce (Stanford Encyclopedia of Philosophy).

σημαντική στη διαδικασία της έρευνας και της ανακάλυψης, καθώς προσφέρει εξηγήσεις για την ανθρώπινη δημιουργικότητα.¹⁷⁰

Όσον αφορά το γνωστό έργο του Peirce *The Logic of Abduction*, ο Chomsky αναφέρει ότι ο Peirce ορθώς υποστήριξε ότι η έννοια της απαγωγής είναι από τη φύση της ενστικτώδης, καθώς ο ανθρώπινος νους επιλέγει τι είδους δεδομένα θα χρησιμοποιήσει για να δομήσει την εκάστοτε θεωρία. Αυτή η επιλογή ερμηνεύει ακόμη πιο αναλυτικά το θεωρητικό υπόβαθρο της καθολικής γραμματικής, με την θεμελιώδη μέθοδο διερεύνησης των Αρχών και Παραμέτρων (Principles and Parameters) που αναφέρεται σε προηγούμενο εδάφιο. Επομένως, σύμφωνα με τον Peirce, η μόνη αξιόπιστη επιστημονική μέθοδος έρευνας είναι η απαγωγή (abduction), έναντι της επαγωγής, που χρησιμοποιήθηκε κατά κύριο λόγο στην αναλυτική φιλοσοφία του 17ου και 18ου αιώνα, αλλά δεν αποτελεί μέθοδο απόκτησης της γνώσης, αλλά μέθοδο επιβεβαίωσης των ερευνητικών ευρημάτων.¹⁷¹

Μια θεωρία εξίσου σημαντική για την κοινωνική διάσταση της γλώσσας, εισήγαγαν οι γλωσσολόγοι και ανθρωπολόγοι Sapir και Whorf, η οποία βασίζεται στην έννοια της γλωσσικής σχετικότητας, και υποστηρίζει ότι η γλώσσα περιορίζεται από το βαθμό στον οποίο τα μέλη μιας "γλωσσολογικής κοινότητας" μπορούν να σκεφτούν σχετικά με συγκεκριμένα υποκείμενα. Με άλλα λόγια, η γλώσσα υπήρξε αναλυτική πριν από τη σκέψη, δηλαδή, η γλώσσα επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό τη σκέψη του ανθρώπου. Το αντίθετο της θέσης των Sapir-Whorf είναι η ιδέα ότι η σκέψη (και γενικότερα, το νοητικό περιεχόμενο) έχει προτεραιότητα έναντι της γλώσσας, κάτι που υποστήριζε ο Piaget. Επίσης, σύμφωνα με τη θεωρία των Sapir-Whorf, κάθε πολιτισμός έχει και τη δική του, ιδιαίτερη αντίληψη για τον κόσμο, καθώς αυτή η αντίληψη καθορίζεται από τις ιδιαιτερότητες της κάθε γλώσσας. Ο Pinker αναφέρει χαρακτηριστικά ότι «η άποψη ότι η γλώσσα διαμορφώνει τη σκέψη φαινόταν εύλογη όταν οι επιστήμονες αγνοούσαν εντελώς πώς λειτουργεί η σκέψη. Τώρα που οι γνωσιακοί επιστήμονες ξέρουν πώς να σκεφτούν για τον τρόπο με τον οποίο σκεφτόμαστε, είναι μικρότερος ο πειρασμός να την εξομοιώσουν με τη γλώσσα.»¹⁷² Ο γλωσσικός αυτός ντετερμινισμός, κατά τον

¹⁷⁰ Ενδιαφέρον είναι το άρθρο των Sara Barrena και Jaime Nubiola “Creativity and Abduction According to Charles S. Peirce”, 2023: Barrena, S., Nubiola, J. (2023). Creativity and Abduction According to Charles S. Peirce. In: Magnani, L. (eds) *Handbook of Abductive Cognition*. Springer, Cham, pp 1205–1233.

¹⁷¹ Noam Chomsky interviewed by Michael C.Haley and Ronald F. Lunsford. “Facing reality”, excerpted from Haley and Lunsford, *Noam Chomsky*, Twayne, 1994, pp.182-4, pp.194-6.

¹⁷² Βλ. Pinker 2000, σ. 67.

Pinker, συνδέεται στενά με τους Sapir- Whorf, οι οποίοι υποστήριζαν ότι οι μη εκβιομηχανισμένοι λαοί είχαν συστήματα γνώσης, γλώσσας και πολιτισμού πολύπλοκα μεν, αλλά έγκυρα σύμφωνα με την εικόνα τους για τον κόσμο.¹⁷³

Η θέση “πρώτα η γνώση” (knowledge-first) συναντάται, μεταξύ άλλων, στο έργο του Grice και συγκεκριμένα στη θεωρία του για τα συνομιλιακά υπονοήματα (conversational implicatures), που αναλύθηκε σε προηγούμενο εδάφιο, αναφορικά με τις συνεπαγωγές που χρησιμοποιούμε προκειμένου να γεφυρώσουμε τη σημασιολογική απόσταση μεταξύ αυτού που λέγεται και αυτού που εννοείται. Έμφαση δίνεται στην πραγματολογική διάσταση της αναλυτικής φιλοσοφίας της γλώσσας, μέσα από την κοινή της, καθημερινή χρήση.

Επιπλέον, η άποψη αυτή έχει συνδεθεί με τον Αμερικανό φιλόσοφο και γνωσιακό επιστήμονα Jerry Fodor (1935-1917) και την υπόθεσή του περί γλώσσας της σκέψης. Το επιχείρημά του είναι ότι η προφορική και η γραπτή γλώσσα αποκτούν την προθετικότητα (intentionality) και τη σημασία τους από μια εσωτερική γλώσσα που είναι κωδικοποιημένη στη σκέψη, μια γλώσσα που, σύμφωνα με τον Chomsky, όπως θα αναλύσουμε σε επόμενο εδάφιο, προϋποθέτει την κατάκτηση της γλώσσας. Το βασικό επιχείρημα αυτής της άποψης είναι ότι η δομή των σκέψεων και η δομή της γλώσσας φαίνεται ότι μοιράζονται ένα συνθετικό και συστηματικό χαρακτήρα. Ένα άλλο επιχείρημα είναι ότι είναι δύσκολο να εξηγηθεί πώς τα σημεία και τα σύμβολα στο χαρτί μπορούν να αναπαριστούν κάτι που έχει σημασία, εκτός και αν τα περιεχόμενα του νου τους έχουν αποδώσει κάποιου είδους νόημα.

Κάποιοι άλλοι φιλόσοφοι παραδοσιακά προσπαθούν να δείξουν ότι η γλώσσα και η σκέψη είναι οι δύο όψεις του ίδιου νομίσματος και ότι δεν υπάρχει τρόπος να εξηγηθεί η μια χωρίς την άλλη. Ο Donald Davidson, στο "Thought and Talk", υποστήριξε ότι η έννοια της πίστης μπορεί να προκύψει μόνο ως αποτέλεσμα της δημόσιας γλωσσικής αλληλεπίδρασης.¹⁷⁴ Θα άξιζε βέβαια να σημειωθεί ότι, κατά το 18ο αιώνα, οι οι δυνάμεις της αίσθησης ή της αντίληψης και της σκέψης είχαν θεωρηθεί ως ιδιότητες ενός συγκεκριμένου οργανωμένου συστήματος ύλης. Οι νοητικές ιδιότητες ήταν αποτέλεσμα της οργανικής δομής του εγκεφάλου και γενικότερα του ανθρώπινου νευρικού συστήματος. Έναν αιώνα μετά, ο Δαρβίνος ρωτούσε ρητορικά γιατί η σκέψη, όντας

¹⁷³ Ο.π., σ.68-69.

¹⁷⁴ Davidson, D., “Thought and Talk” in Samuel D. Guttenplan (ed), *Mind and Language*. Clarendon Press, 1975.

κρυφή εκδήλωση του εγκεφάλου, θα έπρεπε να θεωρείται πιο θαυμαστή από τη βαρύτητα, μια ιδιότητα της ύλης. Σήμερα, η μελέτη του εγκεφάλου βασίζεται στη θέση ότι τα νοητικά αντικείμενα και προπάντων τα μυαλά, είναι αναδυόμενες ιδιότητες των εγκεφάλων.¹⁷⁵

Όσον αφορά τη γλώσσα, η αμετάβλητη ουσία της έχει συχνά θεωρηθεί ως η διάνοια (νους¹⁷⁶) και οι πράξεις του. Συγκεκριμένες γλώσσες χρησιμοποιούν διάφορους μηχανισμούς, καθώς κάποιοι από αυτούς έχουν τη ρίζα τους στον ανθρώπινο λόγο (reason), ενώ άλλοι είναι αυθαίρετοι και τυχαίοι αναφορικά με τη σκέψη. Ένας εξέχων ορθολογιστής γλωσσολόγος του 18ου αιώνα, ο Nicolas Beauzée (*Grammaire générale*, 1767), όρισε την γενική γραμματική ως μια επαγωγική επιστήμη που αφορά τις αμετάβλητες και γενικές αρχές του προφορικού και του γραπτού λόγου με βάση τη λογική. Στον πρόλογο της *Grammaire générale*, ο Beauzée ανακοινώνει τις θεμελιώδεις αρχές στις οποίες βασίζεται η θεωρία του, αρχές που όπως αναφέρει ο Bartlett, περιέχουν χαρακτηριστικά κοινά με τις γενικές έννοιες της καθολικής γραμματικής. Η καθολικότητα της σκέψης και της γλώσσας βασίζεται στο Λόγο, στη λογική. Παραπέμπει στις καρτεσιανές έννοιες, οι οποίες είναι έκδηλες και στη γραμματική του Port-Royal, με τη παραδοχή ότι η λογική και η γλώσσα είναι δοσμένα από το Θεό χαρίσματα, μοναδικά στον άνθρωπο. Σε αντίθεση με τις φιλοσοφικές αντιλήψεις του Port-Royal αναφορικά με τη γλώσσα, ο Beauzée υποδηλώνει μια εξάρτηση της λογικής από τη γλώσσα, η οποία φαίνεται να προέρχεται από την αναγνώριση εκ μέρους του της κοινωνικής φύσης του ανθρώπου, και επομένως της επικοινωνίας. Συνεπώς, δίνει έμφαση στη σημασία της γλώσσας στο να καταστήσει τη λογική αποτελεσματική διαμέσου της επικοινωνίας της σκέψης.¹⁷⁷

Η σκέψη είναι προγενέστερη όλων των γλωσσών, γιατί οι αρχές της είναι οι ίδιες με εκείνες της άμεσης ανθρώπινης λογικής στις διανοητικές της δραστηριότητες. Έτσι, η επιστήμη της γλώσσας δεν διαφέρει καθόλου από την επιστήμη της σκέψης. Η ειδική γραμματική δεν είναι αληθινή επιστήμη υπό το πρίσμα της ορθολογιστικής παράδοσης, γιατί δεν βασίζεται μόνο στους καθολικούς αναγκαίους νόμους, αλλά είναι μια τέχνη ή

¹⁷⁵ Βλ. Ramachandran, V.S., and Sandra Blakeslee, *Phantoms in the Brain*, London: Fourth Estate, 1998.

¹⁷⁶ Η αγγλική λέξη “mind” κανονικά, αποδίδεται, σύμφωνα με τους μεταφραστές του έργου του Chomsky, ως “ψυχισμός”, καθώς, ερμηνείες όπως “νους” ή “διάνοια” αποπροσανατολίζουν περισσότερο καθώς δεν ανταποκρίνονται επαρκώς στον δυϊσμό “mind- body”.

¹⁷⁷ Bartlett, B.E., *Introduction to Beauzée's Grammaire générale*. Facsimilé impression of the 1767 edition, in the series *Grammatica Universalis* (8,1 and 2), Friedrich Fromman Verlag (Gunther Hoizboog), Stuttgart-Bad Cannstatt, 1974 (2.24. p.28).

μια τεχνική που δείχνει πώς οι δεδομένες γλώσσες συνειδητοποιούν τις γενικές αρχές της ανθρώπινης λογικής. Η πλατωνική αυτή αντίληψη θα μπορούσε να ισχυριστεί ότι η γνώση μιας συγκεκριμένης γλώσσας μεγαλώνει και ωριμάζει σε μια πορεία που είναι εν μέρει εσωτερικά προσδιορισμένη με μετατροπές που αντικατοπτρίζουν την παρατηρούμενη, και βέβαια υποκειμενική της χρήση. Η Γενετική Γραμματική λοιπόν, μιας συγκεκριμένης γλώσσας (“γενετική” σημαίνει “σαφής”¹⁷⁸) αφορά την μορφή και τη σημασία των εκφράσεων αυτής της γλώσσας που καθορίζονται από μια γλωσσική ικανότητα.

Οι σκέψεις εκφράζονται στις γλωσσικές διατυπώσεις, και συχνά η σχέση μεταξύ γλώσσας και σκέψης περιγράφεται μεταφορικά λέγοντας ότι η γλώσσα είναι το ένδυμα των σκέψεων. Ωστόσο, το συγκεκριμένο μεταφορικό σχήμα αποδίδει μια προτεραιότητα στη σκέψη έναντι της γλώσσας, για την οποία μπορούν να διατυπωθούν αντιρρήσεις. Δεν μοιάζει να είναι δυνατή η εξατομίκευση των σκέψεων ανεξάρτητα από τη γλώσσα, καθώς οποιαδήποτε απόπειρα εξατομίκευσης μιας σκέψης απαιτεί τη χρήση γλώσσας. Ένα ερώτημα που απασχολεί τους φιλοσόφους είναι εάν υπάρχει η δυνατότητα μη-γλωσσικής σκέψης και εάν είναι δυνατόν να αποδώσουμε σκέψεις σε άγλωσσα ζώα ή σε άλλους οργανισμούς.¹⁷⁹ Μολονότι συχνά αποδίδουμε πεποιθήσεις και επιθυμίες σε άγλωσσα όντα, τις οποίες διατυπώνουμε με τη χρήση δομημένων γλωσσικών διατυπώσεων, δεν μοιάζει εύλογη η υπόθεση ότι τα άγλωσσα ζώα χρησιμοποιούν ένα δομημένο σύστημα αναπαράστασης μέσω του οποίου επικοινωνούν μεταξύ τους το οποίο χαρακτηρίζεται από τα χαρακτηριστικά των ανθρωπίνων γλωσσών.

Μια ακόμη διάκριση που αξίζει να επισημάνουμε και έχει προκαλέσει φιλοσοφική συζήτηση¹⁸⁰ είναι αυτή μεταξύ του νοήματος του ομιλητή και του νοήματος της έκφρασης. Μοιάζει ευνόητο πως οι γλωσσικές εκφράσεις δεν θα είχαν κανένα νόημα εάν δεν υπήρχαν ομιλητές της γλώσσας. Ωστόσο, αυτή η διαπίστωση δεν αρκεί για να δικαιολογήσει τη θέση ότι το νόημα μιας γλωσσικής έκφρασης καθορίζεται από το τι εννοεί κάποιος ομιλητής που χρησιμοποιεί τη γλωσσική έκφραση. Το εννοιολογικό πλαίσιο ή αλλιώς, τα «συμφραζόμενα» (context) παίζει εξέχοντα ρόλο για τον Grice,

¹⁷⁸ Όσον αφορά τον όρο “σαφής”, η γενετική γραμματική αποτελεί “ακριβές” μοντέλο της γνώσης που θεμελιώνει την πραγματική παραγωγή και ερμηνεία των φράσεων από τους γηγενείς ομιλητές. Σκοπός της γενετικής γραμματικής είναι η πρόβλεψη σωστά σχηματισμένων προτάσεων μιας φυσικής γλώσσας.

¹⁷⁹ Για υπεράσπιση μιας σύγχρονης έκφρασης της θέσης ότι υπάρχει δυνατότητα σκέψης δίχως γλώσσα, βλέπε Bennett, J. *Linguistic Behaviour*, Hackett P.C, Indianapolis, 1990.

¹⁸⁰ Grice H. P. (1957), “Meaning”, *Philosophical Review*, pp. 66, 377-388.

στον προσδιορισμό του σκοπού (intention) μιας γλωσσικής κατάστασης.¹⁸¹ Συμπεραίνει λοιπόν κανείς, ότι τον εικοστό αιώνα, οι περισσότερες θεωρίες για το νόημα που εμφανίσθηκαν στο χώρο της αναλυτικής φιλοσοφίας, εκλαμβάνουν ως βασικό στοιχείο το νόημα της έκφρασης.

4.5 Η μπιχεβιοριστική θεωρία για την κατάκτηση της γλώσσας

Η κατάκτηση της γλώσσας είναι μια έννοια τόσο θεωρητική όσο και πρακτική. Συνεπώς τα διάφορα φιλοσοφικά κινήματα της φιλοσοφίας της γλώσσας επηρέασαν και τις αντίστοιχες θεωρητικές προσεγγίσεις στο θεμελιώδες ερώτημα του πώς μαθαίνει ο άνθρωπος. Η θεωρία του Συμπεριφορισμού (Behaviourism) ισχυρίζεται ότι το μεγαλύτερο μέρος της γλώσσας μαθαίνεται μέσω εξάρτησης. Αντίθετη, αν και με κάποια σημεία κοινά, η έμφυτη προοπτική της μάθησης, μέσω του ορθολογισμού και της βιολογίας, δηλώνει ότι τουλάχιστον κάποια από τα συντακτικά χαρακτηριστικά είναι έμφυτα και προκαθορισμένα, με βάση κάποια τμήματα του μυαλού.

Η αναλυτική φιλοσοφία ενσωμάτωσε τη γνώση από τις εμπειρικές επιστήμες και τις μεθόδους τους (παρατήρηση, πειράματα, επαγωγική μέθοδος έρευνας). Σύμφωνα με τους εμπειριστές (Locke, Berkeley, Hume, Mill) η γνώση του κόσμου προέρχεται σε τελική ανάλυση από την παρατήρηση, και όχι από τη μελέτη ιδεών που δεν προέρχονται αρχικά από την εμπειρία. Ο εμπειρισμός του John Locke, είναι στενά συνδεδεμένος την έννοια της συνήθειας, της έξης (habit), που ψυχολογικά αναφέρεται στην τάση του ατόμου δρα σύμφωνα με αυτόματους τρόπους, καθώς αυτοί αποκτώνται από την πράξη και την εμπειρία. Ο Locke θεωρεί τον νου κατά τη γέννηση ως “tabula rasa” και εξηγεί τη δημιουργία των ιδεών και της γλώσσας με τη συνήθεια. Ο Ayer, αναφορικά με τις ιδέες αισθημάτων (παραστάσεις), αναφέρει ότι «δεν είναι το ίδιο, όπως φαντάστηκε ο Locke, με το να λέμε ότι αυτές σχετίζονται αποκλειστικά με ένα υποκείμενο (underlying) μη παρατηρήσιμο κάτι, αλλά ότι συνδέονται μεταξύ τους. Σ' αυτό ο Berkeley, είχε φυσικά δίκιο. Υπέθεσε όμως εσφαλμένα πως ό,τι προσλαμβάνεται άμεσα μέσω των αισθήσεων είναι κατ' ανάγκην νοητό και χρησιμοποίησε, όπως και ο Locke, τη λέξη παράσταση (ιδέα) για να υποδηλώσει ένα στοιχείο που προσλαμβάνεται διαμέσου των αισθήσεων -χρήση η οποία πρέπει να απορριφθεί, επειδή υπονοεί αυτή την εσφαλμένη

¹⁸¹ Βλ. Martinich, 1996, “Meaning” by H.P. Grice, p.90-91.

άποψη. Αντικαθιστούμε λοιπόν τη λέξη 'ιδέα' σ' αυτή τη χρήση της με τον ουδέτερο όρο αισθητηριακό περιεχόμενο (sense-content), με τον οποίο θα αναφέρουμε εφεξής τα άμεσα δεδομένα όχι απλώς του εξωτερικού αλλά και του ενδοσκοπικού αισθήματος. Μπορούμε επομένως να πούμε ότι ο Berkeley ανακάλυψε πως τα υλικά πράγματα πρέπει να ορίζονται με βάση το αισθητηριακό τους περιεχόμενο.»¹⁸²

Ο Αμερικανός φιλόσοφος και ψυχολόγος William James (1842-1910), ¹⁸³ γνωστός για τη θεωρία του περί της "ροής της συνείδησης" (stream of consciousness) ή "ροής της σκέψης" (stream of thought) στο έργο του *Principles of Psychology*, αναφέρεται στην εμπειρία της συνείδησης ως μια συνεχή και διαρκώς μεταβαλλόμενη ροή, παρά ως κάτι που αποτελείται από ξεχωριστά και διακριτά τμήματα. Ο James υποστηρίζει ότι η σκέψη μας δεν είναι στατική ή διακεκομμένη. Αντίθετα, είναι μια συνεχής ροή, όπου κάθε σκέψη συνδέεται άμεσα με την προηγούμενη και την επόμενη, χωρίς καθαρές διαχωριστικές γραμμές. Αυτή η ροή είναι προσωπική και υποκειμενική, κάτι που σημαίνει ότι κάθε άτομο βιώνει τη ροή της σκέψης του με μοναδικό τρόπο. Ο Σακελλαριάδης αναφέρει ότι, για τον James, «η συνείδηση προσδιορίζεται εξελικτικά» αναφορικά με την πολυπλοκότητα που χαρακτηρίζει την εγκεφαλική λειτουργία. ¹⁸⁴ Η συνείδηση του εαυτού συνίσταται στην εμπειρία όλων εκείνων των στοιχείων που συγκροτούν την έννοια της προσωπικής ταυτότητας (personal identity).¹⁸⁵

Επηρεασμένος από τις δαρβινικές αντιλήψεις της βιολογικής χρησιμότητας, αφιέρωσε μεγάλο μέρος του έργου του στη συνήθεια, που στον άνθρωπο επικαλύπτει τα ένστικτα και τελικά τα υποκαθιστά. Σύμφωνα με τους μιχεβιοριστές, η συνήθεια που λέγεται γλώσσα διαφέρει μόνο στο ότι ο λόγος μπορεί να γενικευτεί απεριόριστα. Ο απεριόριστος λόγος είναι θα λέγαμε, το μιχεβιοριστικό ισοδύναμο της σκέψης.

Ο Αμερικανός ψυχολόγος και συμπεριφοριστής B.F. Skinner (1904-1990), εκπρόσωπος της μιχεβιοριστικής σχολής μάθησης, θεωρούσε ότι η συμπεριφορά τροποποιείται σύμφωνα με τις συνέπειές της και ότι η κατάλληλη ενίσχυση (αμοιβή ή

¹⁸² Ayer 1994, σ. 45.

¹⁸³ James, W. (1890). *Principles of Psychology*. V. I. New York: Dover, p. 219-231.

¹⁸⁴ Σακελλαριάδης, Θανάσης, (2020). «ΨΥΧΗΣ ΠΕΙΡΑΤΑ» ΣΤΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΤΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ. Εκδόσεις GUTENBERG, Αθήνα, σ. 149.

¹⁸⁵ Ο. π. σ. 60. Ενώ ο Δαρβίνος μελέτησε την εξέλιξη των φυσικών χαρακτηριστικών και της βιολογίας των ειδών, ο James εφάρμοσε τις ίδιες αρχές στη μελέτη της ανθρώπινης ψυχολογίας και συνείδησης. Αναφορικά με την εξελικτική ερμηνεία της συνείδησης, βλ. Σακελλαριάδης, Θ. «Κάρολος Δαρβίνος και William James. Οι "όμοιοι" επιστημολογικοί τόποι». Δωδώνη, ΛΕ', Μέρος Τρίτο, Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος, Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής, Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, σ. 235 – 244.

τιμωρία) παίζει ουσιώδη ρόλο στη διαμόρφωση της συνήθειας. Η λεκτική συμπεριφορά, σύμφωνα με τον Skinner, αφορά τρεις όρους: το ερέθισμα, τη γλωσσική εκτέλεση και τις αλλαγές στο περιβάλλον του οργανισμού. Το λεκτικό “ρεπερτόριο” το επεξεργάζεται η συνήθεια. Η γλώσσα είναι μια λειτουργία των συνεπειών της και επομένως η παρατήρηση των συνεπειών επιτρέπει την πρόβλεψη και τον έλεγχο της πιθανότητας να υπάρξει η ίδια λεκτική συμπεριφορά στο μέλλον, ως απάντηση σε ένα δεδομένο ερέθισμα. Οι περισσότερες μπιχεβιοριστικές τάσεις τείνουν να βασίσουν τη θεωρία της γλώσσας ως συνήθειας πάνω σε συνδετικές σχέσεις μεταξύ ερεθίσματος- ερεθίσματος ή ερεθίσματος- απάντησης, μέσω γενικεύσεων, όπως η κλασική εξαρτημένη μάθηση του Pavlov (η διαδικασία επανειλημμένης σύνδεσης ενός προηγούμενου ουδέτερου ερεθίσματος με ένα ανεξάρτητο ερέθισμα, ώστε να προκληθεί μια εξαρτημένη αντίδραση), ο Νόμος του Αποτελέσματος του Thorndike (δηλώνει ότι μια ενέργεια που ακολουθείται από ένα ικανοποιητικό αποτέλεσμα είναι πιο πιθανό να επαναληφθεί σε παρόμοιες καταστάσεις, ενώ μια ενέργεια που ακολουθείται από ένα δυσάρεστο αποτέλεσμα είναι λιγότερο πιθανό να επαναληφθεί), και η συντελεστική εξαρτημένη μάθηση του B.F. Skinner (Αν η συμπεριφορά ενός ατόμου ακολουθηθεί αμέσως από ευχάριστα επακόλουθα, το άτομο θα εκδηλώσει τη συγκεκριμένη συμπεριφορά με μεγαλύτερη συχνότητα). Μια σημαντική εξέλιξη της παράδοσης των συμπεριφοριστικών θεωριών μάθησης αποτελεί η θεωρία της κοινωνικής μάθησης του Bandura (μίμηση προτύπου και μάθηση μέσω παρατήρησης), η οποία δέχεται τις περισσότερες αρχές των συμπεριφοριστικών θεωριών αλλά εστιάζει πολύ περισσότερο στις επιδράσεις των σημάτων στη συμπεριφορά και σε εσωτερικές νοητικές διεργασίες, δίνοντας έμφαση στις επιδράσεις της σκέψης στη δράση και της δράσης στη σκέψη. Η θεωρία της κοινωνικής μάθησης, συμβάλλει στη γεφύρωση του χάσματος μεταξύ των συμπεριφοριστικών και των γνωστικών προσεγγίσεων.¹⁸⁶

Ωστόσο, η αναγνώριση του Chomsky μπορεί να αναχθεί στην παρουσίαση του έργου του από τον Skinner στο *Verbal Behaviour*.¹⁸⁷ Αυτή η άποψη είναι διάχυτη στην ερμηνευτική προσέγγιση των Katz και Fodor, οι οποίοι υπερβαίνουν την κριτική της φιλοσοφίας εκείνης που απομονώνει τη γλώσσα ως ιδεώδη, τείνοντας θετικά προς τη μελέτη και την έρευνα της γλωσσολογίας. Δεν είναι η φιλοσοφία που βοηθά τη

¹⁸⁶ Slavin, Robert, *Εκπαιδευτική Ψυχολογία*. Επιστ. Επιμέλεια: Κωνσταντίνος Κ. Κόκκινος, Μπρ. Ελισσάβετ Εκκενάκη. Εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2007, σ. 183-207.

¹⁸⁷ Katz, J. and Jerry Fodor, (ed): *The Structure of Language*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 1964, p. 243.

γλωσσολογία αλλά πολύ περισσότερο η γλωσσολογία αγωνίζεται να αποκαταστήσει εκείνα τα προβλήματα της φιλοσοφίας που έχουν γλωσσολογικό περιεχόμενο. Η σύγχρονη και ιδίως η γενετική γλωσσολογία παρέχει το κλειδί για τη λύση εκείνων των γλωσσικών προβλημάτων, που για πάνω από μισό αιώνα απασχολούσαν την Αγγλο-Αμερικανική φιλοσοφία. Έτσι, η φιλοσοφία της γλώσσας, απομακρύνεται από τον θετικισμό, και λαμβάνει μια νέα πνοή, καθώς μετατρέπεται σε φιλοσοφία της γλωσσολογίας.¹⁸⁸

Ο Pinker, σχετικά με τις διαφορετικές προσεγγίσεις μεταξύ Skinner και Chomsky, αναφέρει: «Στον αιώνα μας, η διασημότερη επιχειρηματολογία που υποστηρίζει ότι η γλώσσα μοιάζει με ένστικτο προέρχεται από τον Νόαμ Τσόμσκι, το γλωσσολόγο που πρώτος αποκάλυψε την περιπλοκότητα του συστήματος και ίσως τον άνθρωπο στον οποίο κυρίως οφείλεται η σύγχρονη επανάσταση της γλωσσολογίας και της γνωσιακής επιστήμης. Τη δεκαετία του 1950, στις κοινωνικές επιστήμες κυριαρχούσε ο συμπεριφορισμός, η σχολή της σκέψης που εκλαΐκευσαν οι John Watson και B.F. Skinner. Νοητικοί όροι όπως “γνωρίζω” και “σκέφτομαι” στιγματίστηκαν ως μη επιστημονικοί. “Νόηση” και “έμφυτος” ήταν κακές λέξεις. Οι συμπεριφοριστές εξηγούσαν με λίγους νόμους μάθησης μέσω ερεθίσματος- απάντησης, οι οποίοι μπορούσαν να μελετηθούν με την παρατήρηση ποντικών που πίεζαν μοχλούς και σκύλων που εξέκριναν σάλιο όταν άκουγαν κάποιους ήχους. Ο Τσόμσκι όμως έστρεψε την προσοχή σε δύο θεμελιώδη γεγονότα σχετικά με τη γλώσσα. Κατά πρώτο λόγο, σχεδόν κάθε πρόταση που εκφέρει ή κατανοεί κανείς είναι ένας εντελώς νέος συνδυασμός λέξεων, που εμφανίζεται για πρώτη φορά στην ιστορία του σύμπαντος. Συνεπώς, η γλώσσα δεν μπορεί να αποτελεί ρεπερτόριο απαντήσεων. Ο εγκέφαλος πρέπει να περιέχει μια συνταγή ή ένα πρόγραμμα ικανό να φτιάξει ένα απεριόριστο σύνολο προτάσεων από έναν πεπερασμένο κατάλογο λέξεων. Αυτό το πρόγραμμα μπορεί να ονομαστεί νοητική γραμματική. Το δεύτερο θεμελιώδες γεγονός είναι ότι τα παιδιά αναπτύσσουν αυτές τις σύνθετες γραμματικές γρήγορα και χωρίς επίσημη καθοδήγηση, και καθώς μεγαλώνουν ερμηνεύουν με συνέπεια τις καινοφανείς κατασκευές προτάσεων που δεν τις έχουν συναντήσει ποτέ πριν. Συνεπώς, υποστήριξε, ότι τα παιδιά πρέπει να είναι εφοδιασμένα εγγενώς με ένα σχέδιο κοινό στις γραμματικές

¹⁸⁸ Ο.π., σ. 18.

όλων των γλωσσών με μια καθολική γραμματική (Universal Grammar) σύμφωνα με την οποία διυλίζουν τα συντακτικά πρότυπα μέσα από την ομιλία των γονιών τους.»¹⁸⁹

4.6 Η κονστρουκτιβιστική θεωρία της γνωστικής ανάπτυξης του Jean Piaget

Η έννοια της ανάπτυξης (development) αναφέρεται στη διαδικασία της βελτίωσης και της εξέλιξης των ανθρώπων, μέσω της προσαρμογής και των αλλαγών, καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής τους (σωματική ανάπτυξη, ανάπτυξη της προσωπικότητας, κοινωνικοσυναισθηματική ανάπτυξη, γνωστική και γλωσσική ανάπτυξη). Οι πέντε σημαντικότερες θεωρίες της ανθρώπινης ανάπτυξης είναι: η θεωρία γνωστικής και ηθικής ανάπτυξης του Jean Piaget, η θεωρία γνωστικής ανάπτυξης του Vygotsky, η θεωρία της κοινωνικής ανάπτυξης του Erikson και οι θεωρίες ηθικής ανάπτυξης του Kohlberg.¹⁹⁰

Στο κείμενό μας θα αναφερθούμε στη θεωρία γνωστικής ανάπτυξης του Piaget, λόγω της διαμάχης ανάμεσα στον Chomsky και τον Piaget (“έμφυτοκρατία” έναντι “κονστρουκτιβισμού” αντίστοιχα) το 1975.¹⁹¹ Ο πρώτος εισήγαγε τη θεωρία της “έμφυτης” γλώσσας, ενώ ο δεύτερος υποστήριξε ότι η κατάκτηση της γλώσσας είναι “επίκτητη”.

Είναι αδιαμφισβήτητο το ότι, ο Jean Piaget (1896-1980) είναι ο αναπτυξιακός ψυχολόγος με τη μεγαλύτερη επιρροή στην ιστορία της ψυχολογίας. Η ερμηνεία του για την αναπτυξιακή αλλαγή συνίσταται στο ότι το παιδί είναι ένας ενεργητικός μηχανισμός, καθώς, κατά τον ίδιο, η γνώση προέρχεται από τη δράση, μέσω βαθμιαίων αλλαγών των οποίων οι γνωστικές διεργασίες γίνονται πιο σύνθετες και εξελιγμένες. Ο Piaget πίστευε ότι όλα τα παιδιά γεννιούνται με μια έμφυτη τάση να αλληλεπιδρούν με το περιβάλλον και να προσπαθούν να το κατανοήσουν μέσω γνωστικών δομών οργάνωσης και επεξεργασίας των πληροφοριών, τα λεγόμενα 'σχήματα'. Η έννοια της 'προσαρμογής' ερμηνεύεται ως η διαδικασία τροποποίησης των σχημάτων σε ανταπόκριση με το περιβάλλον μέσω 'αφομοίωσης' (κατανόησης ενός νέου αντικειμένου) και 'συμμόρφωσης' (τροποποίησης υπαρχόντων σχημάτων για την ενσωμάτωση νέων

¹⁸⁹ Βλ. Pinker, 2000, σ. 25.

¹⁹⁰ Slavin 2007, σ. 60.

¹⁹¹ Βλ. Piatelli- Palmarini, Massimo (ed), *Language and Learning: The Debate between Jean Piaget and Noam Chomsky*, Harvard University Press, Cambridge, 1980.

καταστάσεων. Τα στάδια γνωστικής ανάπτυξης του Piaget είναι: α) το αισθησιοκινητικό (γέννηση έως 2 ετών), β) το προλογικό (2 έως 7 ετών), γ) συγκεκριμένης λογικής σκέψης (7 έως 11 ετών) και δ) τυπικής λογικής σκέψης (11 ετών έως ενηλικίωση). Ο Piaget θεωρούσε ότι η ανάπτυξη προηγείται της μάθησης, και ότι τα αναπτυξιακά στάδια είναι αμετάβλητα, ωστόσο η έρευνα έχει καταδείξει ότι τα στάδια αυτά δεν καθόλου σαφή, καθώς η εμπειρία μπορεί να ασκήσει σημαντική επίδραση στο ρυθμό ανάπτυξης.¹⁹²

Σε αντίθεση με τους μιχεβιοριστές, όπως αναφέρει ο Bryant, των οποίων ο κύριος σκοπός ήταν να εξηγήσουν τη συμπεριφορά μέσω αντανakλαστικών αντιδράσεων, ο Piaget επικεντρώθηκε στην έρευνα και στην αναζήτηση ανώτερων νοητικών διεργασιών που επηρεάζουν τη μάθηση. Ωστόσο, και ο Piaget, όπως οι συμπεριφοριστές, θεωρήθηκε αναχρονιστικός.¹⁹³ Ο Chomsky, σχετικά με τις αντικρουόμενες θεωρίες του ορθολογισμού και του εμπειρισμού, αναφέρει ότι ο Piaget θεωρεί τον εαυτό του ως αντι-εμπειριστή, όμως, κάποια από τα γραπτά του μαρτυρούν το αντίθετο: αναπτύσσει ένα είδος 'δομιστικής αλληλεπίδρασης' (constructive interactionism), δηλαδή η νέα γνώση δομείται μέσα από την αλληλεπίδραση με το περιβάλλον. Αλλά, η θεμελιώδης ερώτηση αποφεύγεται: πώς δομείται αυτή η γνώση και όχι κάποιο άλλο είδος γνώσης; Ο Piaget αποτυγχάνει στο να δώσει μια σαφή, κατανοητή απάντηση.¹⁹⁴

Όσον αφορά τη γλωσσική ανάπτυξη, ο Chomsky θεωρεί ότι η γλώσσα και η σκέψη αποτελούν διακριτές ικανότητες του ανθρώπινου νου, δηλαδή, η βασική λειτουργία της γλώσσας ούτε επηρεάζει ούτε και επηρεάζεται από τις άλλες νοητικές λειτουργίες με τις οποίες αναπτύσσεται παράλληλα μεν αλλά ανεξάρτητα. Από την άλλη πλευρά, ο Piaget, θεωρεί ότι η γλώσσα είναι η απαραίτητη προϋπόθεση για την εμφάνιση της ανθρώπινης σκέψης και άλλων ανώτερων νοητικών λειτουργιών. Σε τελευταία ανάλυση, η γλώσσα μας καθορίζει τα όρια της σκέψης μας. Ωστόσο, και Piaget και ο Chomsky συμφωνούν ότι οι νοητικές δομές δεν μπορεί να είναι προϊόν μίμησης ή επανάληψης. Ο Fodor, στο βιβλίο του *The Language of Thought*, υποστηρίζει σθεναρά ότι η αναπτυξιακή θεωρία του Piaget για τα στάδια μάθησης είναι λογικά αδύνατη γιατί

¹⁹² Slavin 2007, σ. 62, 73.

¹⁹³ Bryant, Peter, "Piaget v. Chomsky" in *The London Review of Books*, Vol.2, 21 February 1980, p. 21-22.

¹⁹⁴ Chomsky, N. "Empiricism and Rationalism", excerpted from *Language and Responsibility: Based on Conversations with Mitsou Ronat*, Pantheon 1979.

δεν υπάρχει καμιά θεωρία που να αποδεικνύει πως η μάθηση μπορεί να επηρεάσει τις έννοιες.¹⁹⁵

Τη δεκαετία του 1950 ο Quine αμφισβήτησε αυτή την ιδέα (βλ. π.χ. «Δύο δόγματα του εμπειρισμού», 1951). Υποστήριξε ότι η κατοχή της γλώσσας αποτελεί ήδη μια μορφή θεωρίας που επηρεάζει την παρατήρηση, με αποτέλεσμα η παρατήρηση να μην αποτελεί πλέον αποκλειστικό θεμέλιο της γνώσης. Μάλιστα σύμφωνα με τον Quine, δεν υπάρχει κανένα ύστατο ‘θεμέλιο’ της γνώσης· απλώς, οποιαδήποτε θεωρία προβλέπει και εξηγεί καλύτερα τα φαινόμενα παίζει το ρόλο του θεμελίου. Γνωστή είναι η κριτική του Quine προς την καθολική γραμματική του Chomsky και στη φυσικότητα της γλώσσας. Ο Chomsky αναφέρει συγκεκριμένα: “Ο Quine φαίνεται να θεωρεί ότι κάποια συστήματα γραμματικής καθοδηγούν τους Δανούς ομιλητές της αγγλικής γλώσσας που την έμαθαν μέσα από αυτούς τους κανόνες. Όμως, η δήλωση του Quine ότι οι πραγματικές γραμματικές υπολείπονται σε μερικά σημεία είναι μια τεράστια δήλωση με την έννοια της υποεκτίμησης.”¹⁹⁶

Η αρχική εμμονή με τις εμπειρικές επιστήμες και την εξωτερική παρατήρηση παραμέλησε μια πρωταρχικής σημασίας κατηγορία φαινομένων, τα νοητικά φαινόμενα (συναισθήματα, επιθυμίες, πεποιθήσεις, σκέψεις, κ.τ.λ.). Σ’ αυτό συνέβαλε και ο συμπεριφορισμός ο οποίος όριζε τα νοητικά φαινόμενα ως τάσεις ενός οργανισμού να προκαλούνται παρατηρήσιμες πράξεις σε παρατηρήσιμες εξωτερικές συνθήκες. Δεν θα ήταν υπερβολικά άδικο να πούμε ότι οι μπιχεβιοριστές ψυχολόγοι είχαν την τάση να μιλάνε ως εάν το ανθρώπινο άτομο να έρχεται στον κόσμο σαν ένας αδιαφοροποίητος όγκος εύπλαστου υλικού ή αλλιώς “κενός πίνακας” (tabula rasa) που κατόπιν πλάθεται και σχηματίζεται από το περιβάλλον του: μέσω διαδικασιών ερεθίσματος και απόκρισης, ποινής και ανταμοιβής, ενίσχυσης των θετικών αποκρίσεων, και συνειρμού των ιδεών, το άτομο αναπτύσσεται και μαθαίνει -συμπεριλαμβανομένης της μάθησης της γλώσσας. Η μάθηση μέσω της μίμησης δεν μπορεί να μας εξηγήσει πώς τα παιδιά κατορθώνουν να μάθουν τη διαφορά ανάμεσα στο (9) και στο (10) ή, ακόμη γενικότερα, πώς εξηγείται αυτή η διαφορά. Αυτό που παρατηρούμε λοιπόν είναι ότι τα παιδιά ξεπερνούν κατά πολύ τα γλωσσικά δεδομένα στα οποία εκτίθενται και φτάνουν αρκετά σύντομα σε ένα γλωσσικό σύστημα που συμπίπτει με αυτό των ενηλίκων. Σε αυτό το πλαίσιο, το μοντέλο

¹⁹⁵ Fodor, J., *The Language of Thought*, Crowell, New York, 1975, p.149.

¹⁹⁶ Chomsky, N., *Reflections on Language*, Pantheon Books, New York, 1975, p.248. Επίσης γνωστό είναι το άρθρο του Quine, “Reply to Chomsky” στο Davidson, D. and J. Hintikka, eds., *Words and Objections: Essays on the Work of W.V. Quine*. Dordrecht:Reidel Publishing Co, 1969.

της Γενετικής Γραμματικής υποστηρίζει ότι υπάρχει ένας έμφυτος μηχανισμός ο οποίος καθοδηγεί τη γλωσσική ανάπτυξη. Από τη στιγμή που ο μηχανισμός αυτός είναι έμφυτος (innate), σημαίνει ότι υπόκειται σε βιολογική ωρίμανση. Πιο απλά, αυτό σημαίνει ότι η γλωσσική κατάκτηση ολοκληρώνεται σε προκαθορισμένο χρονικό διάστημα (τα πρώτα χρόνια της ζωής του παιδιού), όπως είναι λίγο πολύ προκαθορισμένο τότε ένα παιδί θα περπατήσει.

Επιπλέον, η βιολογική ανάπτυξη της γλώσσας σημαίνει ότι ο έμφυτος μηχανισμός είναι διαθέσιμος σε όλα τα ανθρώπινα όντα, ανεξάρτητα από χρώμα, φύλο ή κοινωνική τάξη. Αυτό τον μηχανισμό τον ονομάζουμε Καθολική Γραμματική (Universal Grammar) και είναι στην ουσία οι αρχετυπικοί κανόνες που διέπουν όλες τις γλώσσες. Ωστόσο, γνωρίζουμε πολύ καλά ότι οι φυσικές γλώσσες διαφοροποιούνται. Πώς το καταλαβαίνουμε αυτό από την πλευρά της γλωσσικής κατάκτησης; Αν ένα παιδί (ανεξάρτητα από την καταγωγή του) έχει τα πρώτα του ακούσματα στα ελληνικά κατά την κρίσιμη περίοδο της γλωσσικής του ανάπτυξης, θα κατακτήσει τη γραμματική της ελληνικής. Τι μας λέει αυτό; Μας λέει ότι δεν αρκεί ο έμφυτος μηχανισμός αλλά χρειάζεται οπωσδήποτε και το γλωσσικό ερέθισμα. Επομένως, η γραμματική την οποία θα διαμορφώσει το παιδί θα καθοριστεί με βάση τα γλωσσικά δεδομένα στο οποία είναι εκτεθειμένο. Από την άλλη, αν το παιδί απομονωθεί πλήρως γλωσσικά, τότε η Καθολική Γραμματική θα ατροφήσει. Αυτό λοιπόν που κληρονομούμε ως μέρος του DNA μας είναι η παγκόσμια γραμματική και όχι η γραμματική της γλώσσας των γονέων ή των προγόνων μας.

4.7 Η θεωρία του Chomsky για την κατάκτηση της γλώσσας

Ο Noam Chomsky ανήκει χωρίς αμφισβήτηση στις ξεχωριστές προσωπικότητες της επιστήμης και του πνεύματος που ανέδειξε ο 20ος αιώνας. Ο «πατέρας» της σύγχρονης γλωσσολογίας και η «ηθική συνείδηση της Αμερικής», όπως τον αποκαλούν, έχοντας, σε ηλικία 95 ετών, στο ενεργητικό του 109 βιβλία, εξαιρουμένης της συνεισφοράς του σε ανθολογίες, δημοσιεύει το 1957, το πρώτο βιβλίο του “*Συντακτικές δομές*” που αποτέλεσε το εφαλτήριο αλλαγής σκέψης και έρευνας, φέρνοντας επαναστατικό αέρα στο χώρο της γλωσσολογίας. Με το έργο αυτό θεμελίωσε το θεωρητικό υπόβαθρο της Γενετικής-Μετασχηματιστικής Γραμματικής (Generative-

Transformational Grammar). Η ικανότητα του ανθρώπου να παράγει και να κατανοεί ασύλληπτο (infinite) αριθμό προτάσεων είναι, σύμφωνα με τη θεωρία του Chomsky, έμφυτη (innate) και μη συνειδητή, όπως επίσης συμβαίνει και με άλλες βιολογικές και γνωστικές ιδιότητες. Η έρευνα της γλώσσας συνδέεται για πρώτη φορά με την ψυχολογία και την βιολογία. Το δεύτερο σημαντικό επίτευγμα του Chomsky, είναι ότι κατέρριψε το φράγμα ανάμεσα στις θετικές και τις ανθρωπιστικές επιστήμες.¹⁹⁷ Το 1995 αποτελεί ένα ακόμη σημαντικό σταθμό στην πορεία της εξέλιξης της γλώσσας, μέσω της σκέψης του κορυφαίου διανοητή.

Προχώρησε σε μια ορθολογιστική προσέγγιση της γραμματικής, που είναι γνωστή ως “*Μινιμαλιστικό Πρόγραμμα*” (*The Minimalist Program*) και θα αναλυθεί σε επόμενο εδάφιο. Στη θεωρία αυτή οι βασικές αρχές της καθολικής γραμματικής στηρίζονται σε ακόμη πιο “οικονομικά” αξιώματα, με αποτέλεσμα την απόρριψη ή αναθεώρηση αρκετών παλαιότερων απόψεών του. Κύριος στόχος παραμένει η περιγραφική και ερμηνευτική επάρκεια, δύο έννοιες θεμελιώδεις, τις οποίες ιδιοφυώς αποσαφήνισε επιστημονικά από πολύ νωρίς. Το σημαντικό είναι ότι ο Chomsky διατυπώνει προκλητικά ερωτήματα και προτείνει ριζοσπαστικά καινοτόμες λύσεις. Συνεπώς, με τις θέσεις αυτές θέτει σε νέα τροχιά τον έντονο προβληματισμό για τη φύση της ανθρώπινης γλώσσας. Ένα έργο πραγματικά άξιο λόγου που ανοίγει νέους δρόμους για τη θεωρητική γλωσσολογία σε συνδυασμό με τη γνωσιακή επιστήμη και τη νευρογλωσσολογία.

Αυτό το πλαίσιο είναι το αποκορύφωμα μιας προσπάθειας να περιγραφεί και να εξηγηθεί η σύνταξη στη γλώσσα με αρχές και παραμέτρους που δεν είναι συνδεδεμένες με την ιδιοτυπία του ανθρώπινου γλωσσικού συστήματος, αλλά, αντιθέτως ενδέχεται να έχουν αντιστοιχίες με άλλα βιολογικά συστήματα. Ως εκ τούτου, αυτή η προσέγγιση επιτρέπει να αναζητηθούν καθολικές έννοιες όχι μόνο στις δομές των διαφορετικών ανθρωπίνων γλωσσών, αλλά και στο φάσμα της φυσικής γλώσσας. Η έρευνα του Chomsky για τη φύση και την κατάκτηση της γλώσσας μέσα από έναν έμφυτο βιολογικό μηχανισμό κατάκτησης της γλώσσας (Language Acquisition Device), προτείνει δύο διακριτές έννοιες της γλώσσας, την εξωτερικευμένη γλώσσα (E- language, Externalized language) και την εσωτερικευμένη γλώσσα (I- language, Internalized language). Η πρώτη, θεωρείται εξωτερικευμένη με την έννοια ότι κατανοείται ανεξάρτητα από τη

¹⁹⁷ N. Chomsky, *Για τη φύση και τη γλώσσα*, Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, Αθήνα 2004, σ. 10.

σκέψη, ενώ η εσωτερικότητα της δεύτερης ερμηνεύεται ως ένα σύστημα που αναπαρίσταται στο νου, στη σκέψη κάθε ατόμου.¹⁹⁸ Η έννοια της εσωτερικευμένης γλώσσας αντικατοπτρίζει την πραγματικότητα καθώς ο νους είναι ο χώρος στον οποίο ανήκει η ανθρώπινη γλώσσα. Όμως, παρά το γεγονός αυτό, εγείρονται κάποιες δυσκολίες ως προς τη φύση της εσωτερικότητάς της. Η εσωτερικευμένη γλώσσα είναι ένα ατομικό φαινόμενο. Ο Chomsky αναγνωρίζει ότι υπάρχουν ομάδες με παρόμοιες εσωτερικές γλώσσες, όμως δεν αναφέρει τις συνέπειες αυτής της κοινής σχέσης. Φαίνεται ότι μια κοινή εσωτερική γλώσσα επιβάλλεται στα μέλη μιας γλωσσικής κοινότητας, κάτι που θυμίζει τη δημόσια γλώσσα (public language) του Wittgenstein. Συνεπώς, η εσωτερικευμένη γλώσσα είναι ταυτόχρονα ατομικό (individual) και διατομικό (interindividual) φαινόμενο. Ατομικό, γιατί ανήκει σε ένα μοναδικό νου, ενώ διατομικό γιατί αποτελείται από σημεία, τα ποία έχουν ένα κοινωνικό χαρακτήρα, σύμφωνα με το σκοπό της επικοινωνίας. Η εσωτερικευμένη γλώσσα θα μπορούσε να θεωρηθεί ως μια ψυχολογική έννοια, προερχόμενη από το σημειωτικό σύστημα (ο Eco συνδέει τη γλώσσα με την επιστήμη της Σημειωτικής, χωρίς να συγχέουμε εδώ τους όρους σημειωτική και σημειολογία, καθώς κατά τον Eco είναι δύο έννοιες διαφορετικές). Η θεωρία της εσωτερικευμένης γλώσσας καλύπτει τη γνώση της γλώσσας, την κατάκτησή της και άλλα ψυχολογικά φαινόμενα που σχετίζονται με τη γλώσσα. Για παράδειγμα, στο βιβλίο του *Language and Mind*, ο Chomsky προτείνει ότι η κατάκτηση της γλώσσας είναι μια δομιστική θεωρία του πιο αφηρημένου είδους.¹⁹⁹ Συνεπώς, το πιο δελεαστικό θεωρητικό πρόβλημα στη γλωσσολογία είναι η ανακάλυψη των αρχών της καθολικής γραμματικής οι οποίες συνυφαίνονται με τους κανόνες των ειδικών γραμματικών για εξηγήσουν φαινόμενα που παρουσιάζονται αυθαίρετα και χαοτικά.²⁰⁰ Οφείλουμε να έχουμε υπόψη ότι όταν μελετάμε την ανθρώπινη γλώσσα, προσεγγίζουμε τις ιδιαίτερες ποιότητες του νου οι οποίες όπως ήδη αναφέραμε, είναι μοναδικές σε κάθε άτομο. Ο ομιλητής που γνωρίζει μια γλώσσα έχει κατακτήσει ένα σύστημα κανόνων που δίνει ήχο και νόημα με ένα ορισμένο τρόπο για έναν απεριόριστο αριθμό πιθανών προτάσεων. Φυσικά, ο ομιλητής δεν έχει συνείδηση της κατάκτησης των κανόνων αυτών,

¹⁹⁸ Chomsky, N., *Language and problems of knowledge: The Managua lectures*, M.I.T. Press, 1988, p. 36.

¹⁹⁹ Chomsky, N., *Language and Mind*. New York: Harcourt, Brace and World, 1968, p. 91.

Ο Chomsky αναφέρει ότι το άτομο που γνωρίζει τη γλώσσα (την έχει κατακτήσει και όχι απλά τη χρησιμοποιεί) δεν έχει συνείδηση της κατάκτησής της, μέσα από τη γνώση και χρήση των έμφυτων κανόνων, καθώς η κατάκτηση επιτυγχάνεται σταδιακά. Ακολουθεί αυτούσιο το κείμενο:

“Of course, the person who knows the language has no consciousness of having mastered these rules or of putting them to use.”

²⁰⁰ Βλ. Chomsky, 1968, σ. 42.

ούτε και υπάρχει λόγος να υποθέσουμε ότι η γνώση της κατάκτησης αυτής μπορεί να γίνει συνειδητή.²⁰¹

Όπως αναφέρει ο Pinker, η γλώσσα δεν είναι ένα πολιτιστικό δημιούργημα που το μαθαίνουμε όπως μαθαίνουμε την ώρα ή πώς λειτουργεί μια ομοσπονδιακή κυβέρνηση. Αντίθετα, είναι ένα ξεχωριστό κομμάτι της βιολογικής συγκρότησης του εγκεφάλου μας. Η γλώσσα είναι μια περίπλοκη, εξειδικευμένη δεξιότητα που αναπτύσσεται αυθόρμητα στο παιδί χωρίς συνειδητή προσπάθεια ή επίσημη καθοδήγηση, αναπτύσσεται χωρίς να έχουμε επίγνωση της υποκείμενης λογικής της, είναι ποιοτικά η ίδια σε κάθε άτομο και διακρίνεται από τις πιο γενικές ικανότητες επεξεργασίας πληροφοριών ή νοήμονος συμπεριφοράς. Ο Chomsky, όπως συνεχίζει ο Pinker, έχει προβληματίσει πολλούς αναγνώστες με τον σκεπτικισμό του όσον αφορά το αν η δαρβίνεια φυσική επιλογή (σε αντίθεση με άλλες εξελικτικές διαδικασίες) μπορεί να εξηγήσει την απαρχή του γλωσσικού οργάνου, την οποία αυτός υποστηρίζει. Είναι πιο αποδοτικό, σύμφωνα με τον Pinker, «να θεωρήσουμε τη γλώσσα ως μια εξελικτική προσαρμογή- όπως το μάτι-, τα κύρια μέρη της οποίας έχουν σχεδιαστεί για να επιτελούν σημαντικές λειτουργίες. Έτσι, τα επιχειρήματα του Chomsky για τη φύση της γλωσσικής ικανότητας βασίζονται σε τεχνικές αναλύσεις της δομής της λέξης και της πρότασης που συχνά διατυπώνονται με δυσνόητες τυποποιήσεις. Τίθεται λοιπόν, το ερώτημα, γιατί πρέπει να πιστέψει κανείς ότι η ανθρώπινη γλώσσα αποτελεί τμήμα της βιολογίας του ανθρώπου, ένα ένστικτο.»²⁰²

²⁰¹ Ο.π., σ. 91.

²⁰² Βλ. Pinker, *Το γλωσσικό ένστικτο*, σ. 27-28.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΒΑΣΗ ΤΗΣ ΚΑΘΟΛΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗΣ

5. Γλώσσα και κόσμος

Στον εξαιρετικά διαφωτιστικό διάλογο του Bryan Magee με τον Noam Chomsky το 1977, μέρος μιας σειράς εκπομπών με θέμα τη Σύγχρονη Φιλοσοφία και τίτλο “Men of Ideas”, είναι πασιφανής μέσα από το εξαιρετικό έργο του φιλοσόφου- γλωσσολόγου, η σχέση, ή μάλλον η σύνδεση, ανάμεσα στη φιλοσοφία, τη γλωσσολογία, και βέβαια τη βιολογία· όπως πασιφανής είναι και η φιλοσοφική- βιολογική βάση της Καθολικής Γραμματικής²⁰³. Μέσα στο γενικότερο κλίμα του φιλοσοφικού προβληματισμού στον εικοστό αιώνα, έχει κυριαρχήσει, περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο, το πρόβλημα της σχέσης ανάμεσα στη γλώσσα και τον κόσμο. Στην αρχή του διαλόγου ο Magee κάνει εκτενή αναφορά στο γεγονός αυτό, τονίζοντας ότι ο Wittgenstein ήταν υποτελής σ’ αυτό, σ’ ολόκληρη τη ζωή του. Αλλά προς την ίδια κατεύθυνση έρχεται ο γλωσσολόγος Chomsky και ισχυρίζεται ότι ο τρόπος που πράγματι αποκτούμε τη χρήση της γλώσσας, και συνεπώς τη σχέση της με την εμπειρία, και ως εκ τούτου τη σχέση της με τον κόσμο, είναι ριζικά διάφορος από εκείνον που πίστευε ανέκαθεν η αγγλοσαξωνική φιλοσοφική παράδοση. Δεν θα ήταν υπερβολικά άδικο να πούμε ότι οι μπιχεβιοριστές ψυχολόγοι είχαν την τάση να μιλάνε ως εάν το ανθρώπινο άτομο να έρχεται στον κόσμο σαν ένας αδιαφοροποίητος όγκος εύπλαστου υλικού το οποίο κατόπιν πλάθεται και σχηματίζεται από το περιβάλλον του: μέσω διαδικασιών ερεθίσματος και απόκρισης, ποινής και ανταμοιβής, ενίσχυσης των θετικών αποκρίσεων, και συνειρμού των ιδεών, το άτομο αναπτύσσεται και μαθαίνει συμπεριλαμβανομένης της μάθησης της γλώσσας. Άρχισε να εκθέτει τις ιδέες του στο τέλος της δεκαετίας του ‘50 κατά ένα τρόπο ως κριτική της μπιχεβιοριστικής ψυχολογίας.

Ο Chomsky ισχυρίστηκε ότι είναι αδύνατον να εξηγηθεί πως σχεδόν όλοι οι άνθρωποι, ανεξάρτητα από την εξυπνάδα τους, επιτυγχάνουν κάτι τόσο εξαιρετικό πολύπλοκο και δύσκολο όπως η κατοχή της χρήσης μιας γλώσσας, ακόμη κι αν δεν την διδάχθηκαν προσεκτικά, και μάλιστα σε μια τόσο εξαιρετικά νεαρή ηλικία, και σ’ ένα

²⁰³ Βλ. για τη συζήτηση τον σύνδεσμο: <https://youtu.be/PxvSQnmcYLo> . Η μεταγραφή και μετάφραση στο: ΕΠΟΠΤΕΙΑ τεύχος 82, Σεπτέμβριος 1983. Συνέντευξη με τον B. Magee. Μετάφραση: Ζηνοβία Δρακοπούλου. (mpdf (1)(Review) - Adobe cloud storage).

τόσο εξαιρετικά μικρό χρονικό διάστημα. Υποστήριξε ότι για να συμβεί αυτό, για να μάθουμε τη γλώσσα, πρέπει να είμαστε γενετικά προ-προγραμματισμένοι· στην περίπτωση αυτή, όμως, όλες οι ανθρώπινες γλώσσες πρέπει να έχουν μια κοινή βασική δομή που ν' ανταποκρίνεται σ' αυτόν τον προ-προγραμματισμό.

Είναι αληθές, απαντά ο Chomsky, ότι το γενετικό μας πρόγραμμα μας περιορίζει αυστηρά, το σημαντικότερο σημείο είναι ότι είναι επίσης εκείνο που μας παρέχει τη βάση της ελευθερίας μας και της δημιουργικότητάς μας. Υπάρχει μια στενή σχέση μεταξύ του σκοπού και των ορίων της εφικτής γνώσης. Ας δούμε αναλυτικά τη σημασία και τη σπουδαιότητα της Καθολικής Γραμματικής για τη γλώσσα, για τη γνώση, για τον κόσμο.

5.1 Η έννοια και η σημασία της Καθολικής Γραμματικής

Είναι γνωστό ότι ο Noam Chomsky, αν και γλωσσολόγος, γαλουχήθηκε ως φιλόσοφος· συνεπώς οι επιρροές της φιλοσοφίας στο έργο του είναι διάχυτες. Σήμερα, το όνομά του εμφανίζεται πιθανώς τόσο συχνά όσο οποιουδήποτε άλλου στοχαστή εν ζωή. Ο ίδιος ισχυρίζεται ότι ο τρόπος που πράγματι αποκτούμε τη χρήση της γλώσσας, και συνεπώς τη σχέση της με την εμπειρία, και ως εκ τούτου τη σχέση της με τον κόσμο, είναι εν εξελίξει διαφορετικός από εκείνον που πίστευε ανέκαθεν η αγγλοσαξωνική φιλοσοφική παράδοση. Άρχισε να εκθέτει τις ιδέες του στο τέλος της δεκαετίας του '50 κατά ένα τρόπο ως κριτική της μιχεβιοριστικής ψυχολογίας. Ισχυρίστηκε ότι είναι αδύνατον να εξηγηθεί πώς σχεδόν όλοι οι άνθρωποι, ανεξάρτητα από την εξυπνάδα τους, επιτυγχάνουν κάτι τόσο περίπλοκο και δύσκολο όπως η κατοχή της χρήσης μιας γλώσσας, ακόμη κι αν δεν την διδάχθηκαν εντατικά, και μάλιστα σε μια τόσο εξαιρετικά νεαρή ηλικία, και σ' ένα τόσο εξαιρετικά μικρό χρονικό διάστημα.

Υποστήριξε ότι για να συμβεί αυτό, για να μάθουμε τη γλώσσα, συνεπώς είμαστε γενετικά προγραμματισμένοι ενώ βασική αρχή του προγραμματισμού αυτού, είναι το γεγονός ότι όλες οι ανθρώπινες γλώσσες έχουν μια κοινή βασική δομή που ανταποκρίνεται στη φύση της γλώσσας. Αυτό έχει βέβαια μερικές σημαντικές αρνητικές επιπτώσεις, η κυριότερη απ' τις οποίες είναι πως οτιδήποτε δεν μπορεί να ενταχθεί στη δομή αυτή (οτιδήποτε δεν μπορεί, τρόπον τινά, να συλληφθεί στο διάκενο αυτού του ειδικού πλέγματος) είναι ανέκφραστο και ακατανόητο σε οποιοδήποτε

πλαίσιο ανθρώπινης γλώσσας. Η αλήθεια είναι ότι εκ πρώτης όψεως τουλάχιστον, οι γενικές αρχές, κοινές σ' όλες τις γλώσσες, θέτουν αναπόφευκτους περιορισμούς στην ικανότητά μας να κατανοήσουμε τον κόσμο μέσα από μία και μοναδική οικουμενική επικοινωνία.

Θα συνεχίσουμε, παρουσιάζοντας τις κεντρικές αρχές της Γενετικής-Μετασχηματιστικής Γραμματικής (Generative- Transformational Grammar), οι οποίες περιγράφονται στο βιβλίο του Chomsky *Aspects of the Theory of Syntax* (1965). Οι βασικοί της κανόνες απορρέουν από την εννοιολογική προσέγγιση των όρων γλωσσική ικανότητα και γλωσσική επιτέλεση. Η γλωσσική ικανότητα (linguistic competence) αποτελεί την ασυνείδητη γνώση της γλώσσας κάθε φυσικού ομιλητή, η οποία αποκτάται στη νηπιακή ηλικία και καθιστά τους φυσικούς ομιλητές μιας γλώσσας δημιουργικούς, τους δίδει με άλλα λόγια την ικανότητα να παράγουν και να κατανοούν άπειρες προτάσεις, ακόμη και αυτές που δεν άκουσαν ποτέ προηγουμένως ή που δεν χρησιμοποιήθηκαν ποτέ πριν στη γλωσσική τους κοινότητα. Αυτό ακριβώς το στοιχείο της δημιουργικότητας, και συνακόλουθα της δυναμικότητας, διαφοροποιεί και επεκτείνει την έννοια της langue κατά τον Saussure, η οποία παραμένει στατική στη σύλληψή της.

Η γλωσσική ικανότητα επιτρέπει στον ομιλητή μιας γλώσσας να αναγνωρίζει ποιες ακολουθίες γλωσσικών μονάδων είναι σωστές από συντακτική, σημασιολογική και φωνολογική άποψη, καθώς και ποια είναι η συντακτική, σημασιολογική και φωνολογική δομή τους. Δεν αποτελεί, επομένως, παρά το γλωσσικό “αίσθημα” του ομιλητή για τη πραγματική ορθότητα και δομή των εκφράσεων στη γλώσσα του. Η γλωσσική επιτέλεση (linguistic performance) ισοδυναμεί με τη συγκεκριμένη γλωσσική συμπεριφορά (παραγωγή και κατανόηση προτάσεων), δηλαδή με τη χρήση του γλωσσικού συστήματος από συγκεκριμένους ομιλητές και ακροατές της γλώσσας σε συγκεκριμένες συνθήκες επικοινωνίας. Η γλωσσική επιτέλεση καθορίζεται ως ένα βαθμό από τη γλωσσική ικανότητα του χρήστη της γλώσσας, ενώ ταυτόχρονα επηρεάζεται από ψυχολογικούς φυσιολογικούς παράγοντες (κούραση, κατατονία, ανία, μέθη, κατάπτωση), τη συναισθηματική διάθεση (χαρά, λύπη, οργή), τη διάθεση και τις αντιλήψεις του ομιλητή για το συνομιλητή του. Στόχος της μελέτης μιας γλώσσας είναι η συστηματική περιγραφή της γλωσσικής ικανότητας των ομιλητών/ακροατών της μέσα από τη σύνταξη της γραμματικής της.

Ωστόσο, στα τέλη της δεκαετίας του 1970 ο Chomsky εμβαθύνει στο πρόβλημα

που σχετίζεται με το επικοινωνιακό μέρος της γλώσσας και αναπτύσσει πλήρως ένα σύστημα αρχών και παραμέτρων (principles and parameters) της Καθολικής Γραμματικής, στα ανεπίσημα σεμινάρια που έδωσε στη Scuola Normale Superiore της Πίζας κατά το εαρινό εξάμηνο του 1979. Στη συνέχεια παρουσίασε την προσέγγισή του σε μια αυτοτελή μονογραφία το 1981²⁰⁴. Η Καθολική Γραμματική λειτουργούσε τότε ως ένα είδος γραμματικής θεωρίας, καθορίζοντας το γενικό πρότυπο συμμόρφωσης των κανόνων, καθώς και τους περιορισμούς στην εφαρμογή τους. Ο ρόλος εκείνου που μάθαινε τη γλώσσα ήταν να εξαγάγει ένα συγκεκριμένο σύστημα κανόνων με βάση την εμπειρία του και μέσα στα όρια που καθόριζε η Καθολική Γραμματική. Παρ' όλα αυτά υπήρχαν διαφοροποιήσεις στη συγκριτική εξέταση των γραμματικών και συντακτικών φαινομένων διαφορετικών γλωσσών. Στόχος της έρευνας λοιπόν, έγινε η εξάλειψη της έννοιας της ανομοιομορφίας των γλωσσικά εξειδικευμένων συστημάτων κανόνων. Η επιτυχής αυτή έρευνα, προσδιόρισε μια νέα προσέγγιση, κατά την οποία «η Καθολική Γραμματική παύει να είναι μια γραμματική μεταθεωρία, και γίνεται ένα αναπόσπαστο συστατικό των επιμέρους γραμματικών.

Συγκεκριμένα, η Καθολική Γραμματική ήταν και είναι ένα σύστημα καθολικών κανόνων, μερικοί από τους οποίους περιέχουν παραμέτρους, σημεία, δηλαδή, επιλογής τα οποία μπορούν να καθοριστούν σύμφωνα με ένα περιορισμένο αριθμό τρόπων. Μια επιμέρους γραμματική λοιπόν δημιουργείται απευθείας από την Καθολική Γραμματική μέσω του καθορισμού των παραμέτρων κατά ένα συγκεκριμένο τρόπο: τα Ιταλικά, τα Γαλλικά, τα Κινεζικά, κλπ. είναι άμεσες εκφράσεις της Καθολικής Γραμματικής, υπό συγκεκριμένα και διακριτά σύνολα παραμετρικών αξιών.»²⁰⁵

Η γλώσσα διέπεται από ένα σύνολο κανόνων που ορίζουν αυτό που ονομάζουμε γραμματική. Στόχος μας λοιπόν είναι να ανακαλύψουμε αυτούς τους κανόνες, δηλαδή ποιοι είναι και τι μορφή έχουν. Στο σημείο αυτό τίθεται ένα νέο ερώτημα: Αν οι κανόνες αυτοί είναι έμφυτοι ή πιο συγκεκριμένα μέρος της βιολογικής μας συγκρότησης (το γενετικό μας αποτύπωμα), τότε γιατί δεν μιλούν όλοι οι άνθρωποι την ίδια γλώσσα; Μια προσεκτική μελέτη μάς δείχνει ότι όντως οι γλώσσες βασίζονται σε κανόνες που έχουν την ισχύ «Αρχών» (Principles). Αυτές οι αρχές είναι μέρος της Καθολικής Γραμματικής. Από την άλλη, οι γλώσσες εμφανίζουν πολλές διαφορές που ξεπερνούν το επίπεδο του λεξιλογίου αλλά είναι δομικές, ή αλλιώς, οι γλώσσες αποκλίνουν η μία από την άλλη. Οι

²⁰⁴ Βλ. Chomsky, N. (1981). *Lectures on Government and Binding*. Dordrecht: Foris Publications.

²⁰⁵ Βλ. Chomsky 2002, σ. 36-37.

αποκλίσεις αυτές ονομάζονται «Παράμετροι» (Parameters). Οι διαγλωσσικές διαφορές επομένως, είναι ένα αποτέλεσμα παραμετρικών διαφορών. Πώς καθορίζονται οι παράμετροι; Μέσα από τη γλωσσική κατάκτηση. Αυτό ταυτόχρονα μας λέει κάτι ακόμα για το ποια μπορεί να είναι η υπόσταση της Καθολικής Γραμματικής. Θα πρέπει να είναι ένας μηχανισμός αυστηρά περιοριστικός για να προβλέπει τις φυσικές γλώσσες και μόνον αυτές, αλλά ταυτόχρονα και αρκετά ανοιχτός για να προβλέπει έναν μεγάλο αριθμό γλωσσών. Όσο παράδοξο και αν ακούγεται, είναι ακριβώς το σύστημα που χρειαζόμαστε για να μπορούμε να καταλάβουμε πώς λειτουργεί η γλώσσα και πώς ερμηνεύεται η ποικιλότητα που εμφανίζεται στις γλώσσες του κόσμου. Για παράδειγμα, όταν γνωρίζουμε μια γλώσσα *χ*, γνωρίζουμε την Καθολική Γραμματική και τις παραμέτρους της, τις επιλογές δηλαδή, που οδηγούν στην κατάκτηση του γλωσσικού συστήματος *χ*, όπου το *χ* μπορεί να είναι η ελληνική, η αγγλική, η γαλλική ή οποιαδήποτε άλλη γλώσσα.

Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Chomsky, η πιο στοιχειώδης ιδιότητα της γλωσσικής ικανότητας είναι η ασυνεχής απειρότητά της. Μπορούμε, όπως λέει, «να σχηματίσουμε προτάσεις με έξι ή επτά λέξεις, δεν μπορούμε όμως να σχηματίσουμε προτάσεις με εξήμισι λέξεις. Η ιδιότητα αυτή είναι σχεδόν ανύπαρκτη στον υπόλοιπο βιολογικό κόσμο. Υπάρχουν πολλά συνεχή συστήματα, υπάρχουν πολλά πεπερασμένα συστήματα, είναι όμως σχεδόν αδύνατο να βρούμε κάποιο άλλο ασυνεχές άπειρο σύστημα. Το μόνο άλλο γνωστό σύστημα είναι η αριθμητική ικανότητα, η οποία είναι πολύ πιθανό να αποτελεί ένα παρακλάδι της γλωσσικής ικανότητας. Όσο περισσότερο προχωρεί η έρευνα, τόσο περισσότερο πιθανό φαίνεται ότι ισχύουν τα παραπάνω.»²⁰⁶

Σύμφωνα με τον Grewendorf²⁰⁷, η “καθολική” γλωσσολογία του Chomsky απαντά σε δύο ερωτήματα. Το πρώτο αφορά ένα γεγονός με το οποίο έρχεται κάθε άνθρωπος σε επαφή, δηλαδή ποια είναι εκείνη η ιδιότητα που κάνει ένα παιδί να μπορεί να εκφραστεί βασικά γραμματικά ορθώς, χωρίς να έχει διδαχτεί ακόμη γραμματική και

²⁰⁶ Βλ. Chomsky, *Η Αρχιτεκτονική της Γλώσσας*, ελλην. Έκδοση), 2003, σ.65. Ο Chomsky χρησιμοποιεί μια διευκρινιστική μεταφορά για να εκφράσει την γλωσσική ικανότητα: “ Μπορούμε να θεωρήσουμε την αρχική κατάσταση της γλωσσικής ικανότητας ως ένα μόνιμο δίκτυο που συνδέεται με ένα πίνακα διακοπών. Το δίκτυο αποτελείται από τις αρχές της γλώσσας, ενώ οι διακόπτες είναι οι επιλογές που καθορίζονται από την εμπειρία. Όταν οι διακόπτες είναι τοποθετημένοι σε μια συγκεκριμένη θέση, έχουμε τα μπάντου. Όταν είναι τοποθετημένοι σε μια άλλη θέση, έχουμε τα ιαπωνικά. Η κάθε συγκεκριμένη ανθρώπινη γλώσσα αναγνωρίζεται ως μια συγκεκριμένη θέση των διακοπών. (Chomsky, “Language and Mind: Current Thoughts on Ancient Problems”. Μέρος 1, σ. 6).

²⁰⁷ Grewendorf, G. *Minimalistische Syntax*. Tübingen/Basel:Franke, 2002, p. 98-116.

σύνταξη (αναλύσαμε ήδη το γνωστό «πρόβλημα του Πλάτωνα»), και το δεύτερο, απορρέει από την απάντηση στο πρώτο, δηλαδή ότι ήδη υπάρχει στον άνθρωπο μια βιολογικά καταγεγραμμένη ιδιότητα και ικανότητα. Συνεπώς, τι είναι εκείνο που οδηγεί τους ανθρώπους να κατακτούν, να ομιλούν και να κατανοούν, διαφορετικές γλώσσες, παρά την κοινή αυτή φυσική ικανότητα; Αυτό ίσως οφείλεται στο ότι η γενικευμένη “οικονομία” που είναι έκδηλη στη φύση, συμπεριλαμβανομένων των αρχών της (μια έννοια που όπως θα δούμε σε επόμενο εδάφιο αναφέρεται πολύ συχνά στο Μινιμαλιστικό Πρόγραμμα) έχουν επικρατήσει κατά την θεωρία του Chomsky.²⁰⁸ Η λέξη «επικρατήσει» παραπέμπει βέβαια και στη δαρβίνεια φυσική επιλογή, κάτι που παρά την αντιλογία, ανούσια θα μπορούσε να πει κανείς μεταξύ του Dennett και του Chomsky, που θα αναλύσουμε διεξοδικά σε επόμενο εδάφιο, παραδέχεται και ο ίδιος ο Chomsky εν μέρει, αναφορικά με την επικράτηση των Αρχών και Παραμέτρων στη γλωσσική κατάκτηση. Βέβαια, θα μπορούσαμε να πούμε ότι, για τον Chomsky η απόδειξη της ιστορικότητας της φυσικής επιλογής είναι περιορισμένη. Η φυσική επιλογή πρέπει να δουλέψει μέσα σε μια σειρά επιλογών, μια δομημένη σειρά επιλογών, και οι επιλογές αυτές προσφέρονται από τον φυσικό νόμο και τα ιστορικά ενδεχόμενα. «Το οικολογικό περιβάλλον βρίσκεται σε μια συγκεκριμένη κατάσταση και επιβάλλει τους αντίστοιχους περιορισμούς. Συνεπώς, τα εναλλακτικά ενδεχόμενα υπάρχουν, ο φυσικός νόμος υπάρχει και μέσα στο πλαίσιο αυτό, η φυσική επιλογή βρίσκει το δρόμο της, βρίσκει το μονοπάτι που πρέπει να διασχίσει. Αλλά δεν είναι δυνατόν να δρα από μόνη της. Η λογική μοιάζει με εκείνη του συμπεριφορισμού, όπως παρατηρούσε ο Skinner, παρεμπιπτόντως.²⁰⁹ Θεωρούσε ότι τούτο ήταν επιχείρημα υπέρ του ριζικού συμπεριφορισμού, ότι δηλαδή αυτός δούλευε όπως η μη δομημένη φυσική επιλογή: το περιστέρι παρουσιάζει οποιαδήποτε πιθανή συμπεριφορά και εσύ ενισχύεις εκείνη που θέλεις, και στο τέλος τα περιστέρια παίζουν πιγκ-πογκ, κλπ. Υποστήριζε ότι πρόκειται για την ίδια λογική με εκείνη της φυσικής επιλογής, πράγμα που είναι σωστό, αλλά του διέφευγε το γεγονός ότι η φυσική επιλογή απαιτεί ένα δομημένο περιβάλλον, δομημένες οντότητες, και τις συνθήκες που επιβάλλει ο φυσικός νόμος, και το ίδιο ισχύει και για το περιστέρι. Συνεπώς, πρόκειται για την ίδια λογική, και για το ίδιο λάθος και στις δύο περιπτώσεις. Όταν διαβάζει κανείς ότι γεμάτες ενθουσιασμό αναγγελίες, όπως «Θεός ή φυσική επιλογή» ερμηνεύονται κατά κυριολεξία, τότε αυτό είναι χειρότερο από τον

²⁰⁸ Βλ. Chomsky, N., *The Minimalist Program*, Cambridge, MA: M.I.T. Press, 1995.

²⁰⁹ Βλ. Skinner, B.F. (1957), *Verbal Behavior* (New York: Appleton-Century-Crofts).

Δημιουργισμό. Ο Δημιουργισμός τουλάχιστον είναι λογικά συνεπής· μπορεί να είναι κανείς ορθολογιστικός δημιουργιστής (Βολταίρος, Jefferson, κλπ.) μπορεί επίσης να είναι νέο-Δαρβινιστής. Ένας ορθολογιστικός δημιουργιστής θα έλεγε εντάξει, όλα αυτά τα πράγματα έγιναν από τη φυσική επιλογή, αλλά ο Θεός ήταν απαραίτητο να κάνει το Χ. Δεν υπάρχει νόημα σε αυτόν τον κενό ισχυρισμό, αλλά δεν είναι και λογικά ασυνεπής. Από την άλλη πλευρά, η πίστη σε μια αγνή φυσική επιλογή είναι εντελώς παράλογη· θεωρεί ότι ορισμένες διαδικασίες επιλογής μπορούν να δράσουν μέσα στο κενό, κάτι το οποίο δεν μπορεί να γίνει. Σε κάθε περίπτωση, αυτό που συμβαίνει περιορίζεται σε μεγάλο βαθμό από το φυσικό νόμο τουλάχιστον. Υπάρχει ένα είδος «διαύλου» που καθορίζεται από το φυσικό νόμο, και επιπροσθέτως, υπάρχουν τα ιστορικά συμβάντα και τα λοιπά. Μέσα σε αυτούς τους δομημένους περιορισμούς, η φυσική επιλογή μπορεί να δράσει. Βέβαια αυτό πάντοτε εγείρει ένα ερώτημα: σε τι ποσοστό επιδρά ο διάυλος αυτός στον καθορισμό του αποτελέσματος; Πρόκειται να είναι περισσότερο από το μηδέν φυσικά. Σε μερικές περιπτώσεις ίσως να πλησιάζει το εκατό τοις εκατό. Πάρτε το γεγονός ότι ανακαλύπτουμε πως η ακολουθία Fibonacci εμφανίζεται παντού. Κανείς δεν πιστεύει ότι αυτό έχει σχέση με το Θεό ή με τη φυσική επιλογή. Όλοι θεωρούν ότι είναι αποτέλεσμα του φυσικού νόμου και ως τώρα έχουν υπάρξει σημαντικές φυσικές ερμηνείες για το γιατί το φαινόμενο αυτό παρουσιάζεται. Επομένως, ανάμεσα στο εκατό τοις εκατό και στο κάτι, αυτό είναι το αποτέλεσμα του διαύλου. Ίσως το μεγαλύτερο μέρος της βιολογικής εξέλιξης είναι σαν την ακολουθία Fibonacci. Έχει δημιουργηθεί μια παράδοση στη σύγχρονη βιολογία από σοβαρούς επιστήμονες, οι οποίοι προσπάθησαν να προωθήσουν αυτή την ιδέα. Ο πιο διάσημος είναι ο D' Arcy Thompson²¹⁰, ο οποίος επιχείρησε να δείξει ότι μπορεί κανείς να ερμηνεύσει πολλές πλευρές της φύσης των οργανισμών κοιτάζοντας τη βιοφυσική, βασικά: τι είδους μορφές μπορούν να υπάρξουν; Στην πραγματικότητα ο Γκαίτε έκανε κάτι παρόμοιο.²¹¹ Είχε ενδιαφέρουσες ιδέες, μερικές από τις οποίες αποδείχθηκαν σωστές, όχι βέβαια με τον τρόπο που νόμιζε, κατά βάση σωστές όμως: στην ανάπτυξη των φυτών τα πάντα είναι αντιγραφή της ίδιας δομής, ξανά και ξανά, όπως ο μίσχος και το φύλλο. Αυτό ο Γκαίτε σχεδόν το μάντεψε, και είναι μια μπερδεμένη ιστορία, αλλά κατά κάποιον τρόπο σωστή. Με τον D' Arcy Thompson αυτό γίνεται πραγματική επιστήμη.»²¹² Το επόμενο γνωστό πρόσωπο, σύμφωνα με τον Chomsky, που έπιασε το νήμα ήταν ο Alan Turing, για τον

²¹⁰ D' Arcy Thompson (1971). *On Growth and Form*. (Cambridge: Cambridge University Press).

²¹¹ Johann Wolfgang Goethe (1807). *Bildung und Umbildung organischer Naturen*.

²¹² Βλ. Chomsky, 2010, σ.211-215.

οποίο γίνεται εκτενής αναφορά σε επόμενο εδάφιο. Ο Turing, όπως αναφέρει ο Chomsky, «είναι κυρίως γνωστός για τα μαθηματικά του, δούλεψε όμως και πάνω σε προβλήματα της βιολογίας. Ήταν σοβαρός επιστήμονας και ενδιαφερόταν να δείξει πώς, αν έχει κανείς ένα θερμοδυναμικό σύστημα κάποιου είδους και υπάρχει κάποια ιδιομορφία, η παραμικρή αναταραχή, αυτό θα μπορούσε ξαφνικά να οδηγήσει σε ένα ξεχωριστό σύστημα. Αν πάρουμε, για παράδειγμα, την εξέλιξη του ματιού, το συμπέρασμα είναι ότι μελετηθεί εκτενώς και ότι έχει αναπτυχθεί ανεξάρτητα περίπου πενήντα φορές. Πρόσφατη έρευνα έχει ανακαλύψει ότι υπάρχει μια μοναδική πηγή προέλευσης, και ένα μοναδικό «κεντρικό κύτταρο ελέγχου» για όλα τα μάτια στον οργανικό κόσμο. Έπειτα, μέσα σε δισεκατομμύρια ετών, οι εξελικτικές διαδικασίες (η φυσική επιλογή λειτουργώντας μέσα σε έναν δομημένο «διάυλο»), παρήγαγαν πολλά είδη ματιών, επιφανειακά πολύ διαφορετικά, αλλά με βαθιές ομοιότητες. Είναι γεγονός λοιπόν, για να επανέλθουμε στη γλώσσα, ότι είναι η ίδια βιολογικά απομονωμένη. Ας κοιτάξουμε τον Hauser, ο οποίος γράφει την κατεξοχήν εγκυκλοπαιδική μελέτη της εξέλιξης της επικοινωνίας, μια μελέτη συγκριτικής επικοινωνίας, στην πραγματικότητα. Η γλώσσα δεν χωράει καν στην ταξινόμησή του. Η ανθρώπινη γλώσσα είναι το συναρπαστικό θέμα, οπότε το βιβλίο αρχίζει με τη γλώσσα, τελειώνει με τη γλώσσα, και στο ενδιάμεσο βρίσκονται οι συγκριτικές μελέτες της επικοινωνίας.²¹³ Αλλά μέσα σε αυτό υπάρχει μια ταξινόμηση των πιθανών συστημάτων και η γλώσσα δεν ανήκει σε αυτά.»²¹⁴

Μια συγκριτική μελέτη λοιπόν οφείλει να δείξει από πού πηγάζουν αυτές οι διαφοροποιήσεις και πώς κωδικοποιούνται. Στόχος μας είναι να δούμε τι περιλαμβάνει η Καθολική Γραμματική και πώς ορίζονται οι παράμετροι ή αλλιώς πού ακριβώς οφείλεται η παραμετροποίηση. Σε μια πρώτη προσέγγιση, θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι παραμετρικές αποκλίσεις σχετίζονται άμεσα με το λεξικό και ότι η εκμάθηση του λεξιλογίου θέτει και τις βάσεις για τον καθορισμό των παραμέτρων. Αυτό χρειάζεται πολύ περισσότερη ανάλυση, αλλά αποτελεί ένα πλαίσιο μέσα στο οποίο μπορούμε να καταλάβουμε τις διαγλωσσικές διαφορές. Οι Wexler & Manzini, στο άρθρο τους για τις γλωσσολογικές παραμέτρους, υποστηρίζουν ότι λειτουργούν ως λύση στο θεμελιώδες

²¹³ Βλ. Hauser, M. (1996). *The Evolution of Communication*. Cambridge, MA: MIT Press.

Ο Hauser, στο τελευταίο κεφάλαιο του βιβλίου, με τίτλο: «Μελλοντικές Κατευθύνσεις», κάνει υποθέσεις για το πώς θα μπορούσαμε κάποια μέρα να πούμε κάτι για την εξέλιξη των γλωσσικών συστημάτων, καθώς τώρα δεν μπορούμε να πούμε τίποτα. Η γλώσσα είναι έξω από τον χάρτη. Αυτό είναι το βασικό συμπέρασμα που εξάγεται από τη λεπτομερή αυτή ανασκόπηση στην συγκριτική επικοινωνία.

²¹⁴ Βλ. Chomsky, 2010, σ. 216-220.

πρόβλημα της γλωσσολογίας: την ένταση ανάμεσα στην ήδη υπάρχουσα ποικιλία των φυσικών γλωσσών και την αναγκαιότητα της εξήγησης του πώς τα παιδιά μπορούν πραγματικά να μάθουν τις γραμματικές της ιδιαίτερης γλώσσας τους, με άλλα λόγια, αυτό που κάνει η καθολική γραμματική μέσω της Θεωρίας Αρχών και Παραμέτρων.²¹⁵

Με βάση τα παραπάνω, βλέπουμε ότι η προσέγγιση που έχουμε στα γλωσσικά δεδομένα σχετίζεται με υποθέσεις που κάνουμε για το τι είναι γλώσσα, προσφέροντας έτσι διαφορετικές οπτικές γωνίες σε ένα σύνθετο φαινόμενο. Εφόσον ξεκινάμε από μια θεώρηση που αποδέχεται ότι ο γλωσσικός μηχανισμός είναι έμφυτος, υπόκειται σε βιολογική ωρίμανση και έχει τη μορφή βασικών κανόνων (αρχών) που διέπουν όλες τις γλώσσες, στόχος μας είναι να καταλάβουμε αυτούς ακριβώς τους κανόνες. Η Καθολική Γραμματική επομένως ορίζει και το θεωρητικό μοντέλο το οποίο υιοθετούμε.

Στις πρώτες του θεωρητικές προσεγγίσεις, ο Chomsky μιλά για ένα σύστημα το οποίο έχει την ικανότητα να παράγει έναν απεριόριστο αριθμό γλωσσικών δεδομένων. Καθιερώνεται τότε ο όρος “Generative Grammar”, ο οποίος αποδόθηκε στα ελληνικά ως «Γενετική Γραμματική». Εδώ μπορεί κανείς να αναρωτηθεί πώς είναι δυνατόν ένα περιορισμένο σύστημα κανόνων να παράγει έναν απεριόριστο αριθμό γλωσσικών δεδομένων. Είναι λογικά εφικτό; Η απάντηση σε αυτό το ερώτημα είναι θετική, όσο και αν μας ξενίζει, εφόσον είναι σαφές τι εννοούμε με τον όρο “απεριόριστο”. Η γραμματική ως σύστημα παράγει μόνο ό,τι υπόκειται στους κανόνες της. Με αυτή την έννοια το αποτέλεσμα είναι πεπερασμένο. Επομένως, δεν μπορεί να παράγει δομές που δεν προκύπτουν από αυτούς τους κανόνες.

Σημαντικό για την έρευνα στην παρούσα διατριβή είναι το ότι έννοια του απεριόριστου σχετίζεται πολύ συγκεκριμένα και αδιαμφισβήτητα με τη *δημιουργικότητα* της γλώσσας: ανά πάσα στιγμή μπορούμε να παράγουμε προτάσεις που δεν έχουμε ξανακούσει, να μιλάμε για αυτά που υπάρχουν και για αυτά που δεν υπάρχουν, να φτιάχνουμε νέες λέξεις, αλλά και να εφαρμόζουμε έναν κανόνα στο αποτέλεσμα του μέσα από τη διαδικασία της επαναδρομής (recursion), μια διαδικασία που έχει εξέχουσα σημασία στο έργο του Chomsky. Συνεπώς, η γραμματική που εισάγει ο Chomsky χαρακτηρίζεται ως παραγωγική, ενισχύοντας την δυναμική της μυστηριώδους δημιουργικότητας του ανθρώπινου ψυχισμού. Είναι μια γραμματική που χρέος της είναι

²¹⁵ Wexler, K. and Rita Manzini, (1987). “Parameters and learnability in binding theory”, Linguistic inquiry, M.I.T. Press, p. 413-444.

«να ανακαλύψει τους κανόνες που διέπουν τη διάταξη των λέξεων σε προτάσεις, που ορίζει δομές και που επιτρέπει σε κάποιον με την εφαρμογή των κανόνων της να δημιουργεί, να παράγει από θεμελιώδη δομικά δεδομένα νέες προτάσεις σε απεριόριστη κλίμακα, με λογικό υποκείμενο ή φορέα μιας δράσης, ρήμα που περιγράφει τη δράση και λογικό αντικείμενο που την υφίσταται, στοιχειοθετώντας μια φυσική γλώσσα.»²¹⁶

Συνεπώς, η παραγωγική γραμματική μιας γλώσσας ορίζει μια απεριόριστη σειρά δομικών περιγραφών, κάθε μια από τις οποίες περιέχει μια βαθεία δομή, μια επιφανειακή δομή, μια φωνητική παράσταση, μια “σημαντική” παράσταση, και άλλες μορφικές δομές. Οι κανόνες που συσχετίζουν τη βαθεία και την επιφανειακή δομή, οι καλούμενοι “γραμματικοί μετασχηματισμοί”, έχουν ερευνηθεί λεπτομερειακά και κατανοηθεί σε ικανοποιητικό βαθμό. Επίσης, φαίνεται πως τόσο η βαθιά όσο και η επιφανειακή δομή συμβάλλουν στον προσδιορισμό του νοήματος. Η βαθεία δομή παρέχει τις γραμματικές σχέσεις υποκειμένου με κατηγορούμενο, τους επιθετικούς και κατηγορηματικούς προσδιορισμούς, κ.ο.κ., που υπεισέρχονται στη διευκρίνιση του νοήματος. Η επιφανειακή δομή προσδιορίζει το θέμα της πρότασης μέσα από τη σκοπιά των λογικών στοιχείων.²¹⁷

Ο Chomsky, στο βιβλίο του *Language and Mind*, αναφέρει χαρακτηριστικά για την επιφανειακή και βαθεία δομή ότι, για παράδειγμα, η επιφανειακή δομή της πρότασης: “Ένας σοφός άνθρωπος είναι τίμιος”, οφείλει να αναλύσει την πρόταση στο υποκείμενο “ένας σοφός άνθρωπος” και το κατηγορούμενο “είναι τίμιος”. Η βαθεία δομή όμως θα είναι μάλλον διαφορετική. Συγκεκριμένα, θα εξάγει από το πλέγμα ιδέες που συνιστά το υποκείμενο της επιφανειακής δομής μια λανθάνουσα πρόταση με το υποκείμενο “άνθρωπος” και το κατηγορούμενο “είναι σοφός”. Στην πραγματικότητα, η βαθεία δομή, με την παραδοσιακή της άποψη, είναι ένα σύστημα δύο προτάσεων, που καμιά τους δεν επιβεβαιώνεται, μα που πλέκονται με τέτοιο τρόπο, ώστε να εκφράζουν το νόημα της πρότασης “Ένας σοφός άνθρωπος είναι τίμιος”. Η γνώση μιας γλώσσας περιλαμβάνει την ικανότητα να αποδίδονται βαθείες και επιφανειακές δομές σε μια απεριόριστη έκταση προτάσεων, να σχετίζονται κατάλληλα αυτές οι δομές και να εξάγεται μια σημασιολογική (semantic) ερμηνεία και μια φωνολογική ερμηνεία (phonetic) από τα ζεύγη των επιφανειακών και των εκ βάθους δομών.²¹⁸ Ο Chomsky τονίζει

²¹⁶ Chomsky, N. (1977). *Μορφή και Νόημα στις Φυσικές Γλώσσες*, εκδόσεις Έρασμος, σ.9.

²¹⁷ Ο.π., σ. 33.

²¹⁸ Chomsky 1968, σ. 25.

χαρακτηριστικά ότι η επιφανειακή δομή συχνά παραπλανά και οδηγεί σε παρερμηνείες, καθώς η γνώση της γλώσσας που έχουμε εμπεριέχει ιδιότητες πολύ πιο αφηρημένες, οι οποίες δεν εμφανίζονται άμεσα στην επιφανειακή δομή. Επιπλέον, θα ήταν ανούσιο να προσπαθήσουμε να ερμηνεύσουμε τη γλωσσική ικανότητα με βάση «συνήθειες», «προδιαθέσεις», «το γνωρίζω πώς» και άλλες έννοιες συνδεδεμένες με τη μελέτη της συμπεριφοράς. Ακόμη και στο επίπεδο της δομής των φθόγγων, «υπάρχουν αποδεικτικά στοιχεία για το ότι οι αφηρημένες αναπαραστάσεις διαμορφώνονται και κατευθύνονται από τις νοητικές λειτουργίες που εμπλέκονται στη γλωσσική χρήση. Σε αυτό το πεδίο, περισσότερο απ' ότι σε οποιοδήποτε άλλο, έχουμε μια πιο λεπτομερή κατανόηση της φύσης της γλωσσικής αναπαράστασης και των πολύπλοκων συνθηκών εφαρμογής των κανόνων. Η εργασία των τελευταίων χρόνων στη φθόγγική δομή παρέχει αδιάσειστα στοιχεία προς επίρρωση της θέσης πως η μορφή των επιμέρους γραμματικών προσδιορίζεται, με εξαιρετικά σημαντικούς τρόπους, από ένα περιοριστικό σχηματισμό, ο οποίος καθορίζει την επιλογή των σχετικών φωνητικών ιδιοτήτων, τα είδη των κανόνων που μπορούν να συσχετίζουν την επιφανειακή δομή με τη φωνητική αναπαράσταση, καθώς και τις συνθήκες που αφορούν την οργάνωση και εφαρμογή των κανόνων αυτών. Επομένως, συνδέεται με το ερώτημα του πώς αυτός ο περιοριστικός, καθολικός σχηματισμός συμβαίνει να χρησιμοποιείται στην κατάκτηση της γλώσσας. Επιπλέον, οι εν λόγω έρευνες της φθόγγικής δομής, στο βαθμό που υποστηρίζουν το συμπέρασμα ότι οι αφηρημένες φωνολογικές δομές κατευθύνονται από καλά οργανωμένα συστήματα κανόνων, σχετίζονται με το ιδιαίτερα ενδιαφέρον πρόβλημα της συγκρότησης εμπειρικά επαρκών προτύπων πλήρωσης. Υποστηρίζουν ότι όλες οι σύγχρονες προσεγγίσεις των προβλημάτων αντίληψης και οργάνωσης της συμπεριφοράς αποτυγχάνουν να αποδώσουν επαρκές βάθος και πολυπλοκότητα στις νοητικές διεργασίες που πρέπει να αναπαρασταθούν σε όποιο πρότυπο επιχειρεί να καταπιαστεί με τα εμπειρικά φαινόμενα. Θυμηθείτε, λέει ο Chomsky, «ότι οι συντακτικοί κανόνες της γλώσσας παράγουν άπειρο σύνολο επιφανειακών δομών, καθεμιά από τις οποίες συνιστά περικλείση σε επιλεγμένες αγκύλες μιας σειράς ελάχιστων στοιχείων. Όσον αφορά τις φωνητικές ιδιότητες του λεξικού λήμματος, πρέπει να προσδιορίζονται εκείνες που είναι ιδιοσυγκρασιακές, που δεν καθορίζονται από το γλωσσικό κανόνα.»²¹⁹ Αν ένας επιστήμονας ερχόταν αντιμέτωπος «με το πρόβλημα του προσδιορισμού της φύσης ενός μηχανισμού αγνώστων ιδιοτήτων, ο οποίος λειτουργούσε σε δεδομένα όπως αυτά που

²¹⁹ Βλ. Chomsky, 2008. *Γλώσσα και Νοός*, σ. 82-84.

είναι διαθέσιμα σε ένα παιδί και απέδιδε ως «έξοδο» (ως την «τελική φάση του μηχανισμού» στην προκειμένη περίπτωση) μια επιμέρους γραμματική του είδους που φαίνεται απαραίτητο να αποδοθεί σε εκείνον που γνωρίζει τη γλώσσα, φυσιολογικά ο επιστήμονας αυτός θα αναζητούσε εγγενείς αρχές οργάνωσης, οι οποίες καθορίζουν τη μορφή της εξόδου με βάση τα περιορισμένα διαθέσιμα δεδομένα. Κανείς δεν έχει πετύχει να αποδείξει το λόγο για τον οποίο θα έπρεπε να ληφθούν σοβαρά υπόψη οι πολύ συγκεκριμένες εμπειριοκρατικές υποθέσεις για το πώς κατακτάται η γνώση. Φαίνεται να μην προσφέρουν κανέναν τρόπο περιγραφής ή ερμηνείας των πιο χαρακτηριστικών δομών της ανθρώπινης νοημοσύνης, όπως η γλωσσική ικανότητα.»²²⁰

Οι αρχές της Καθολικής Γραμματικής παρέχουν ένα εξαιρετικά περιοριστικό σχήμα, στο οποίο πρέπει να προσαρμόζεται κάθε ανθρώπινη γλώσσα, όπως και συγκεκριμένες συνθήκες, οι οποίες καθορίζουν τον τρόπο με τον οποίο μπορεί να χρησιμοποιηθεί η γραμματική κάθε γλώσσας. Για να ερμηνεύσουμε τη φυσιολογική χρήση της γλώσσας «θα πρέπει να αποδώσουμε στον ομιλητή- ακροατή ένα πολύπλοκο σύστημα κανόνων, οι οποίοι συμπεριλαμβάνουν νοητικές λειτουργίες αφηρημένης φύσεως, εφαρμοζόμενοι σε αναπαραστάσεις αρκετά απομακρυσμένες από το φυσικό σήμα. Παρατηρούμε επιπλέον ότι η γνώση της γλώσσας κατακτάται με βάση εκφυλισμένα και περιορισμένα δεδομένα και ότι είναι σε μεγάλο βαθμό ανεξάρτητη από τη νοημοσύνη και την ευρεία ποικιλία της ατομικής εμπειρίας.»²²¹

Αν στραφούμε τώρα στη μελέτη της υποκείμενης ικανότητας, εξετάζοντας το γενικό πρόβλημα του πώς μπορεί να εδραιωθεί μια σύζευξη ήχου και σημασίας, σε ένα προκαταρκτικό στάδιο της διερεύνησης της Καθολικής Γραμματικής, επιβάλλεται να αναρωτηθούμε πώς πρέπει να αναπαρίστανται οι ήχοι και οι σημασίες. Εφόσον ενδιαφερόμαστε για τις ανθρώπινες γλώσσες, τα συστήματα αναπαράστασης πρέπει να είναι ανεξάρτητα από κάθε επιμέρους γλώσσα. Δηλαδή, πρέπει να αναπτύξουμε μια καθολική φωνητική και μια καθολική σημασιολογία, που να οριοθετούν αντίστοιχα το σύνολο των δυνατών σημάτων και το σύνολο των δυνατών σημασιολογικών αναπαραστάσεων για κάθε ανθρώπινη γλώσσα. Θα είναι τότε δυνατόν να μιλήσουμε για μια γλώσσα ως μια συγκεκριμένη σύζευξη σημάτων και σημασιολογικών ερμηνειών και να διερευνήσουμε τους κανόνες που εδραιώνουν τη σύζευξη αυτή. Έτσι, η εκ μέρους

²²⁰ Ο. π., σ. 121.

²²¹ Ο. π., σ.122.

μας εξέταση των γενικών ιδιοτήτων της γλώσσας διαιρείται φυσιολογικά σε τρία μέρη: στην εξέταση της καθολικής φωνητικής, της καθολικής σημασιολογίας και του συστήματος της Καθολικής Γραμματικής, που αποτελεί το επιστέγασμά τους. Τα πρώτα δύο αντικείμενα έχουν να κάνουν με την αναπαράσταση εξιδανικευμένης μορφής και σημασιολογικού περιεχομένου, ενώ η θεωρία της Καθολικής Γραμματικής καταπιάνεται με τους μηχανισμούς που χρησιμοποιούνται στις φυσικές γλώσσες, για να καθορίσουν τη μορφή μιας πρότασης και το σημασιολογικό της περιεχόμενο. Η σημασία της διαμόρφωσης μιας καθολικής σημασιολογίας και μιας καθολικής φωνητικής, έχει αναγνωριστεί ξεκάθαρα, πολύ πριν την ανάπτυξη της σύγχρονης γλωσσολογίας. «Ο επίσκοπος Wilkins, στο έργο του *Essay Towards a Real Character and a Philosophical Language* (1668), επιχείρησε να συγκροτήσει ένα καθολικό φωνητικό αλφάβητο και έναν καθολικό κατάλογο εννοιών, με βάση τα οποία να είναι δυνατόν να αναπαρίστανται αντίστοιχα τα σήματα και οι σημασιολογικές ερμηνείες για κάθε γλώσσα. Το φωνητικό αλφάβητο βασίζεται σε ένα σύστημα φωνητικών ιδιοτήτων καθορισμένων σε σχέση με το σημείο και τον τρόπο άρθρωσης. Κάθε φωνητικό σύμβολο μπορεί να αναλυθεί ως ένα σύνολο τέτοιων ιδιοτήτων· με σύγχρονους όρους, μπορεί να αναλυθεί ως ένα σύνολο *διαφοροποιητικών χαρακτηριστικών* (*distinctive features*). Επιπλέον, έχει σιωπηρά υποτεθεί ότι το φυσικό σήμα καθορίζεται, μέσω γλωσσικά ανεξάρτητων αρχών, από την αναπαράστασή του με βάση τα φωνητικά σύμβολα. Οι έννοιες που έχουν προταθεί ως μονάδες σημασιολογικής ερμηνείας μπορούν επίσης να αναλυθούν σε κάποιου είδους πάγιες ιδιότητες (σημασιολογικά χαρακτηριστικά), για παράδειγμα, έμψυχος-άψυχος, σχετικός- απόλυτος, δράστης- όργανο και άλλα. Επιπλέον, έχει σιωπηρά υποτεθεί ότι η σημασιολογική ερμηνεία μιας πρότασης καθορίζεται μέσω καθολικών, γλωσσικά ανεξάρτητων αρχών, από τις έννοιες που εμπεριέχονται στο εκφώνημα και από τον τρόπο με τον οποίο συνδέονται μεταξύ τους γραμματικά- για παράδειγμα, ως υποκείμενο- κατηγορημα. Αν και τα μειονεκτήματα στην εφαρμογή πρωτοποριακών μελετών, όπως εκείνη του Wilkins είναι προφανή, η γενική προσέγγιση είναι σωστή. Η θεωρία της καθολικής φωνητικής έχει αναπτυχθεί εντατικά με αξιοσημείωτη επιτυχία. Αντίθετα, η παράλληλη θεωρία της καθολικής σημασιολογίας έχει μελετηθεί ελάχιστα. Σε μια φωνητική θεωρία (theory of phonetics) αντανakλώνται τρεις προφανείς ιδιότητες της γλώσσας. Η πρώτη αναφέρεται στη διακριτότητά της, στο γεγονός ότι μόνο ένας προσδιορισμένος πεπερασμένος αριθμός σημάτων οποιουδήποτε δεδομένου μήκους μπορεί να αποτελεί μη επαναλήψεις. Η δεύτερη ιδιότητα αναφέρεται στην έλλειψη ορίων

της, στο γεγονός ότι μπορεί ένα σήμα να έχει αυθαίρετο μήκος, με αποτέλεσμα μια γλώσσα να εμπεριέχει απείρως πολλά σημασιολογικώς ερμηνευόμενα σήματα. Εκτός από αυτές τις τυπικές ιδιότητες, μια φωνητική θεωρία αυτού του είδους αντανακλά το γεγονός ότι δύο τεμάχια ενός σήματος, αναπαριστώμενα με δύο σύμβολα του καθολικού αλφάβητου, μπορεί να είναι όμοια από ορισμένες απόψεις και διαφορετικά από κάποιες άλλες· και ότι υπάρχει επιπλέον ένας πάγιος αριθμός τέτοιων διαστάσεων ομοιότητας και διαφοράς, και ένας πάγιος αριθμός, παράλληλα με αυτές τις διαστάσεις, δυνητικά καθοριστικών σημείων. Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι τα διαφοροποιητικά χαρακτηριστικά που δέχεται η καθολική φωνητική θεωρία είναι απόλυτα από πολλές απόψεις, αλλά και σχετικά από άλλες. Είναι απόλυτα με την έννοια ότι είναι πάγια για όλες τις γλώσσες. Αν και η καθολική φωνητική αποτελεί αντικείμενο πλήρως αναπτυγμένο, δεν μπορεί να ειπωθεί το ίδιο και για την καθολική σημασιολογία, όπως έχει ήδη αναφερθεί. Και εδώ είναι δυνατό να προσβλέπουμε στην εδραίωση ενός καθολικού συστήματος σημασιολογικών χαρακτηριστικών και νόμων όσον αφορά τους μεταξύ τους συσχετισμούς και την επιτρεπτή ποικιλία. Το πρόβλημα του προσδιορισμού τέτοιων χαρακτηριστικών και νόμων έχει αποτελέσει θέμα σοβαρής εξέτασης τα τελευταία χρόνια με προοπτική για γόνιμη εξέλιξη. Για παράδειγμα, ένα δεδομένο της Αγγλικής είναι ότι η φράση «a good knife» («ένα καλό μαχαίρι») σημαίνει «(a knife that cuts well)» («ένα μαχαίρι που κόβει καλά»). Συνεπώς, η έννοια «knife» πρέπει να προσδιοριστεί εν μέρει με βάση τα χαρακτηριστικά που έχουν να κάνουν με αντιπροσωπευτικές λειτουργίες (όχι μόνο με φυσικές ιδιότητες) και με βάση ένα αφηρημένο «χαρακτηριστικό αξιολόγησης» («evaluation feature»), το οποίο καθορίζεται από προσδιορισμούς όπως «good», «terrible» («απαίσιος») και άλλους. Όπως και στην περίπτωση της καθολικής φωνητικής, έτσι και εδώ, είναι δυνατόν να προσβλέπουμε στην καθιέρωση γενικών αρχών όσον αφορά τα συστήματα των εννοιών που μπορούν να αναπαρασταθούν σε μια ανθρώπινη γλώσσα και τις ενδογενείς συνδέσεις που ενδεχομένως υπάρχουν μεταξύ τους. Με την ανακάλυψη τέτοιων αρχών η καθολική σημασιολογία θα μετατρέπεται σε ένα ουσιαστικό πεδίο.»²²²

Σύμφωνα με τον Chomsky, που τονίζει τη συμβολή του Descartes στην δημιουργική οριοθέτηση του θεωρητικού πλαισίου της Γενετικής Γραμματικής, η ποικιλομορφία της ανθρώπινης συμπεριφοράς, καθώς και η καταλληλότητα του

²²² Βλ. Chomsky, 2008. *Γλώσσα και Νους*, σ. 204-210.

ανθρώπου να προσαρμόζεται σε νέες καταστάσεις, είναι εκείνα που σηματοδοτούν τη δημιουργική δυναμική της γλώσσας, δημιουργώντας παράλληλα με την καρτεσιανή²²³ “μηχανική αρχή” (mechanical principle) μια εξίσου σημαντική για την εξέλιξη της γλώσσας, την καλούμενη “δημιουργική αρχή” (creative principle). Σύμφωνα με την καρτεσιανή θεώρηση για τη γλώσσα, αναφορικά με την κανονικότητα της χρήσης της και πάντα μιλώντας για την ανθρώπινη γλώσσα, καθώς ο Descartes τη διαχωρίζει από εκείνη των ζώων, μπορούμε να μιλάμε για γλωσσική έκφραση έμφυτη, ελεύθερη από τον έλεγχο ερεθισμάτων. Συνεπώς, μιλάμε για μια γλώσσα που δεν υπηρετεί ή εξυπηρετεί μια απλή επικοινωνιακή λειτουργία, αλλά πολύ περισσότερο αποτελεί βασικό εργαλείο της ελεύθερης έκφρασης της σκέψης και της απάντησης (αποφεύγοντας τον μιχεβιοριστικό όρο ‘αντίδραση’) σε νέες καταστάσεις.²²⁴

Η καρτεσιανή έμφαση στην δημιουργική παράμετρο της γλώσσας, ως απαραίτητο και βέβαια καθοριστικό στοιχείο της ανθρώπινης γλώσσας, βρίσκει την πιο ένθερμη υποστήριξή της στην προσπάθεια του Humboldt να αναπτύξει μια κατανοητή θεωρία της γενικής γλωσσολογίας.²²⁵ Ο Bloomfield, αναφέρει χαρακτηριστικά ότι το έργο του Humboldt είναι «το πρώτο μεγάλο βιβλίο στη γενική γλωσσολογία.»²²⁶ Δεν προξενεί λοιπόν εντύπωση το ότι ο Chomsky, παραθέτοντας τη θεώρηση του Humboldt για τη γλώσσα, συμφωνεί πως οι σταθερά παγιωμένοι μηχανισμοί, που αποτελούν τη

²²³ Chomsky, N. *Cartesian Linguistics: A Chapter in the History of Rationalist Thought*. Harper and Row Publishers, New York and London, 1966, σ. 6.

Δίνοντας έμφαση στη δημιουργική δυναμική της γλώσσας, ο Chomsky αναφέρει: “...Είναι η ποικιλομορφία της ανθρώπινης συμπεριφοράς, η καταλληλότητά της σε νέες καταστάσεις, και η ικανότητα του ανθρώπου να καινοτομεί- η δημιουργική όψη της γλωσσικής χρήσης παρέχει την κύρια ένδειξη αυτών- που οδηγεί τον Descartes στο να αποδίδει την κατοχή του νου σε άλλους ανθρώπους, καθώς θεωρεί αυτή την ικανότητα υπεράνω των περιορισμών κάθε νοητού μηχανισμού. Έτσι, μια άκρως επαρκής ψυχολογία απαιτεί την αξίωση μιας “δημιουργικής αρχής” μαζί με την “μηχανιστική αρχή” η οποία αρκεί για όλες τις όψεις του άψυχου και έμψυχου κόσμου, όπως επίσης και για ένα σημαντικό εύρος των ανθρώπινων πράξεων και παθών.”

Ακολουθεί αυτούσιο το αγγλικό απόσπασμα:

(“...it is the diversity of human behavior, its appropriateness to new situations, and man's capacity to innovate-the creative aspect of language use providing the principle indication of this- that leads Descartes to attribute possession of mind to other humans, since he regards this capacity as beyond the limitations of any imaginable mechanism. Thus, a fully adequate psychology requires the postulation of a “creative principle” alongside of the “mechanical principle” that suffices for all other aspects of the inanimate and animate world and for a significant range of human actions and passions as well”).

²²⁴ Ο.π., σελ. 13. Οι σύγχρονες γλωσσολογικές προσεγγίσεις κάνουν αναφορά στη διαφορά μεταξύ των συστημάτων της ανθρώπινης γλωσσικής έκφρασης και της ζωικής επικοινωνίας, υιοθετώντας κάποιες από τις αρχές του διαχωρισμού που δίνει ο Descartes. Επίσης σημαντικό για το συγκεκριμένο θέμα, το άρθρο του L. Carmichael: “The Early Growth of Language Capacity in the Individual” στο E. H. Lenneberg (ed.), *New Directions in the Study of Language*, The M.I.T. Press, Cambridge, Mass., 1964.

²²⁵ Humboldt, Wilhelm von: *Ideen zu einem Versuch die Grenzen der Wirksamkeit des Staats zu bestimmen*, 1792, trans.in part in Cowan, *Humanist without Portfolio*, σ. 37-64.

²²⁶ Βλ. Bloomfield, L., *Language*, Holt, Rinehart and Winston, Inc., New York, 1933, σ. 18.

μορφή της γλώσσας, πρέπει να την ενεργοποιήσουν ώστε να παράγει μια απεριόριστη ποικιλία λεκτικών γεγονότων που απαντούν στις συνθήκες που επιβάλλονται από τις διαδικασίες της σκέψης. Ούτε ακόμη και το λεξικό μιας γλώσσας δεν μπορεί να θεωρηθεί απλά ως μια λίστα απομνημόνευσης από την οποία οι λέξεις αποσπώνται για να χρησιμοποιηθούν σε κάθε περίπτωση, αλλά λειτουργεί βασιζόμενο σε οργανωτικές γενετικές αρχές (generative principles), οι οποίες παράγουν τις κατάλληλες λεκτικές μονάδες σε δεδομένες περιστάσεις.²²⁷ Υπό το καρτεσιανό πρίσμα θεώρησης, ο Humboldt, εισάγει έναν περαιτέρω και πραγματικό καινοτόμο διαχωρισμό ανάμεσα στη μορφή (form) της γλώσσας και τον χαρακτήρα της (character). Ο Chomsky ερμηνεύει τον “χαρακτήρα” ως την εσωτερικότητα της γλωσσικής έκφρασης, που συναντάται κυρίως στην ποίηση και στη φιλοσοφία, και πρέπει να διακρίνεται και να διαχωρίζεται από τις σημασιολογικές και τις συντακτικές δομές της γλώσσας που έχουν να κάνουν αποκλειστικά και μόνο με τη μορφή. Επομένως, η δημιουργική όψη της γλώσσας αντικατοπτρίζεται στο χαρακτήρα και όχι στη μορφή της. Είναι λοιπόν αυτή η δημιουργική ενέργεια που χαρακτηρίζει τη Γραμματική, ως απαρχή της ανάλυσης της διαδικασίας σκέψης.²²⁸

Όσον αφορά τις ιδιαιτερότητες της ανθρώπινης γλωσσικής δραστηριότητας, κυρίως μέσα από τις διαφορετικές απόψεις για το αν τα ζώα ομιλούν ή αν ένα υπολογιστικό πρόγραμμα θα μπορούσε με ακρίβεια να προσομοιώσει την ανθρώπινη γλωσσική συμπεριφορά, αναφέρουμε σχετικά με το πρώτο, την άποψη του Descartes στο 5ο μέρος του *Λόγου περί της μεθόδου*, όπου παρατηρεί πως «οι κίσσες και οι παπαγάλοι μπορούν να προφέρουν λόγια όπως εμείς, μα δεν μπορούν, ωστόσο, να μιλούν όπως εμείς, δείχνοντας δηλαδή πως σκέφτονται τα όσα λένε.»²²⁹ Συνεπώς, η

²²⁷ Βλ. Chomsky 1966, σ. 20.

²²⁸ Ο J. S. Mill για τη δημιουργικότητα: “Η Γραμματική είναι η αρχή της ανάλυσης της διαδικασίας σκέψης. Οι αρχές και οι κανόνες της γραμματικής είναι το μέσο με το οποίο οι μορφές της γλώσσας δημιουργούνται για να συμφωνούν με τις καθολικές μορφές της σκέψης. Οι διακρίσεις ανάμεσα στα διάφορα μέρη του λόγου, ανάμεσα στις πτώσεις των ουσιαστικών, στις εγκλίσεις και στους χρόνους των ρημάτων, στις λειτουργίες των μορίων, είναι διακρίσεις στη σκέψη, όχι απλά στις λέξεις... Η δομή της κάθε πρότασης είναι ένα μάθημα λογικής.”

Ακολουθεί αυτούσιο το αγγλικό κείμενο, προς διευκόλυνση του αναγνώστη: (“Grammar is the beginning of the analysis of the thinking process. The principles and rules of grammar are the means by which the forms of language are made to correspond with the universal forms of thought. The distinctions between the various parts of speech, between the cases of nouns, the moods and tenses of verbs, the functions of particles, are distinctions in thought, not merely in words... The structure of every sentence is a lesson in logic”)

Rectorial Address at ST. Andrews, 1867, cited by Jespersen, *The Philosophy of Grammar*, London, Allen and Urwin, 1924, p.47).

²²⁹ Descartes, R., *Ο Λόγος περί της μεθόδου*, μτφ. Μακροπούλου Π., University Studio Press, 2016, σ. 53.

καρτεσιανή άποψη για την ανθρώπινη γλώσσα συνοψίζεται στην παραδοχή ότι η χρήση της προϋποθέτει τη λογική σκέψη, η οποία θεωρείται ως όργανο καθολικό, ικανό να χρησιμεύσει σε κάθε συντυχία. Ο Auroux αναφέρει ότι ο τρόπος με τον οποίο ο Chomsky επιλύει το καρτεσιανό πρόβλημα δεν είναι καίριος. Ο Αμερικανός γλωσσολόγος φαντάζεται πως “η ιδιότητα που ο Descartes αποδίδει στη λογική, αντιστοιχεί στο γεγονός πως η ανθρώπινη γλώσσα παράγεται από κανόνες οι οποίοι, πάνω στη βάση ενός πεπερασμένου αριθμού δεδομένων στοιχείων, μπορούν να δώσουν άπειρο αριθμό προτάσεων. Η ιδιότητα αυτή (που ο Chomsky βαφτίζει *δημιουργικότητα*) πραγματώνεται, ωστόσο, στην εντέλεια και από μηχανικούς αλγόριθμους. Το ερώτημά μας μάλλον αφορά τη διαφορά που μπορεί να υπάρχει μεταξύ μιας πραγματικότητας στατικής (της γραφής του Πλάτωνα) ή μηχανικής (των αλγόριθμων των προγραμμάτων του υπολογιστή) και της ανθρώπινης γλωσσικής δραστηριότητας. Ο Auroux, δίνοντας την απάντηση στο γιατί ένας υπολογιστής δεν θα μπορούσε να προσομοιώσει με ακρίβεια την ανθρώπινη γλωσσική δραστηριότητα, αναφέρεται στο γνωστό πρόβλημα της *προθετικότητας* και τα χαρακτηριστικά του αναστοχασμού και της εσωτερικότητας. Όταν δεν υπάρχει συνείδηση, δεν υπάρχει ούτε σκέψη ούτε γλώσσα.”²³⁰

Σύμφωνα με τον Chomsky, η Καθολική Γραμματική, όπως ήδη έχει αναφερθεί, θα πρέπει να καλύπτει τρεις βαθμούς επάρκειας: παρατηρητική, περιγραφική και ερμηνευτική.²³¹ Η Δήμητρα Θεοφανοπούλου- Κοντού, εξέχουσα Ελληνίδα γλωσσολόγος, γνωστή για το έργο της που επικεντρώνεται στη συντακτική θεωρία και τη γλωσσική επεξεργασία, καθώς οι έρευνές της έχουν άμεση σχέση με τη θεωρία της Γενετικής Γραμματικής του Chomsky, ειδικά στη μελέτη των συντακτικών δομών και της καθολικής γραμματικής, δεν περιορίζεται μόνο στις αφηρημένες θεωρητικές αρχές, καθώς έχει επίσης ερευνήσει την επίδραση της γλώσσας στην καθημερινή γλωσσική χρήση και επεξεργασία., αναλύει διεξοδικά τους βαθμούς αυτούς, εξηγώντας ότι η *παρατηρητική επάρκεια* (observational adequacy) προλέγει ποιες δομές είναι ορθά σχηματισμένες και ποιες όχι, η *περιγραφική επάρκεια* (descriptive adequacy) περιγράφει τις ορθά σχηματισμένες δομές σύμφωνα με τη γλωσσική διαίσθηση των φυσικών ομιλητών, και η *ερμηνευτική επάρκεια* (explanatory adequacy) προϋποθέτει την

²³⁰ Βλ. Auroux, 2005, σ. 211-212.

²³¹ Θεοφανοπούλου- Κοντού, Δημ. (2002). *Γενετική Σύνταξη*. Εκδόσεις Καρδαμίτσα, σ. 28-30.

παρατηρητική και περιγραφική επάρκεια και ερμηνεύει τα δεδομένα βασιζόμενη σε θεωρητικές αρχές οι οποίες είναι καθολικές και αριθμητικά περιορισμένες.

Χρειαζόμαστε επομένως ένα μοντέλο το οποίο θα μας δίνει τα εργαλεία να παρατηρούμε τα δεδομένα, να τα περιγράφουμε με όσο το δυνατόν περισσότερη λεπτομέρεια και, τέλος, να τα ερμηνεύουμε. Στις δεκαετίες του 1960 και 1970, παρατηρήθηκε ένα είδος διάστασης ανάμεσα στις ανάγκες της περιγραφικής και της ερμηνευτικής επάρκειας. Αφ' ενός, οι ανάγκες της περιγραφικής επάρκειας απαιτούσαν εμπλουτισμό των περιγραφικών εργαλείων, καθώς εμπειριστικά, η ανακάλυψη νέων δεδομένων στις φυσικές γλώσσες, όπως για παράδειγμα στις ρομανικές, όπου η προσπάθεια ανάλυσης ρηματικών δομών οδήγησε στην υπόθεση ύπαρξης νέων μορφολογικών κανόνων (causative formation transformations), και αφ' ετέρου, «η ίδια η φύση της ερμηνευτικής επάρκειας απαιτούσε τον μέγιστο περιορισμό και την αποδοχή μιας ισχυρής διαγλωσσικής ομοιομορφίας»²³². Συμπεραίνεται ότι, μόνο μέσα από την περιοριστική φύση της Καθολικής Γραμματικής, η ερμηνευτική επάρκεια θα μπορούσε να επιτευχθεί.²³³

Αν ωστόσο, όπως ορθά διαπιστώνει ο Chomsky, η Καθολική Γραμματική περιέχει όσο το δυνατόν λιγότερες αρχές, είναι δηλαδή μινιμαλιστική, τότε θα πρέπει να μπορούμε να διακρίνουμε τι είναι ιδιαίτερο στο γλωσσικό σύστημα και τι όχι. Γνωρίζουμε, για παράδειγμα, ότι και οι μέλισσες έχουν ένα αναπτυγμένο σύστημα, το οποίο όμως δεν είναι γλώσσα. Η γραμματική ως σύστημα και ως μοντέλο, εφόσον ακολουθεί κάποιους κανόνες, θα πρέπει να παράγει μόνο γραμματικές δομές. Ως φυσικοί ομιλητές, βασιζόμαστε στη γλωσσική μας διαίσθηση και διακρίνουμε αν υπάρχει πρόβλημα σε κάποια δομή, ποιο είναι αυτό και πώς θα έπρεπε να είναι η αντίστοιχη γραμματική δομή.

Επομένως, όχι μόνο κρίνουμε σωστά ότι οι προτάσεις αυτές είναι αντιγραμματικές, αλλά μπορούμε να εξηγήσουμε και τον λόγο της αντιγραμματικότητάς τους. Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να αναφέρουμε μια βασική διάκριση ανάμεσα στο αν κάτι είναι γραμματικό/αντιγραμματικό (grammatical/ungrammatical) ή αποδεκτό/μη αποδεκτό (acceptable/unacceptable). Η γραμματικότητα, μια έννοια εξίσου σημαντική ως καθολική αρχή, αφορά τη γλωσσική μας ικανότητα (αυτό που γνωρίζουμε), ενώ η

²³² Ο. π. σ. 33.

²³³ Chomsky, 2001β, κεφ. 4.

αποδεκτότητα αφορά τη γλωσσική μας επιτέλεση (πώς χρησιμοποιούμε τη γνώση που έχουμε). Χαρακτηριστικό είναι το κλασικό πλέον παράδειγμα του Chomsky στο βιβλίο του *Aspects of the Theory of Syntax*: “Colorless green ideas sleep furiously”, δηλαδή, «Άχρωμες πράσινες ιδέες κοιμούνται μανιασμένα».²³⁴ Όπως παρατηρεί ο Chomsky, η πρόταση αυτή είναι γραμματική, αφού δεν παραβιάζεται κανένας κανόνας σε ό,τι αφορά τον σχηματισμό της. Συνεπώς, η πρόταση αυτή είναι γραμματική, εφόσον υπάρχει ορθός σχηματισμός των λέξεων σε φράσεις. Ωστόσο, είναι μη αποδεκτή, εφόσον παραβιάζονται βασικοί σημασιολογικοί περιορισμοί.

Σε γενικές γραμμές, η διάκριση σε γραμματικές και αντιγραμματικές δομές με βάση τη γλωσσική διαίσθηση των φυσικών ομιλητών είναι ένα βασικό μεθοδολογικό εργαλείο διατύπωσης κρίσεων. Είτε με απλές προτάσεις είτε με πιο σύνθετες πειραματικές μεθόδους, αυτό που διαφαίνεται είναι η ψυχολογική υπόσταση (psychological reality) της γλώσσας, η οποία αποτελεί μέρος της ανθρώπινης συμπεριφοράς και πιο συγκεκριμένα μιας εσωτερικευμένης γνώσης που επιτρέπει την κατανόηση και την παραγωγή λόγου. Όπως είδαμε, η Καθολική Γραμματική φιλτράρεται από τα γλωσσικά δεδομένα και η γνώση που αποκτά το παιδί καθορίζει τη γραμματική την οποία κατακτά. Η γνώση αυτή μπορεί να διακριθεί σε διάφορα επίπεδα, τα οποία απαρτίζουν το σύνθετο σύστημα που αποκαλούμε γλώσσα. Πιο συγκεκριμένα, η πρώτη διάκριση που γίνεται είναι φωνολογική. Στο αμέσως επόμενο επίπεδο διακρίνουμε τη μορφολογία, η οποία ασχολείται με την εσωτερική δομή των λέξεων.

Οι φυσικές γλώσσες, επομένως, ποικίλλουν πολύ ως προς τους μορφολογικούς τους σχηματισμούς και πολλές φορές αυτό επηρεάζει και τον τρόπο με τον οποίο σχηματίζονται οι φράσεις και οι προτάσεις. Ο σχηματισμός φράσεων μέσα από λέξεις ή μορφήματα ή με τον συνδυασμό άλλων φράσεων αφορά τη σύνταξη ή αυτό που παραδοσιακά αποκαλούμε συντακτικό. Ο τρόπος με τον οποίο συνδυάζονται οι λέξεις για να φτιάξουμε προτάσεις και πάλι ποικίλλει μέσα στην ίδια γλώσσα αλλά και από γλώσσα σε γλώσσα. Το φωνολογικό σύστημα είναι εκείνο που σχετίζεται με την εκφορά του λόγου, την εξωτερική της γλώσσας δηλαδή, ενώ η σημασιολογία σχετίζεται με το πιο αφηρημένο εννοιολογικό σύστημα και κατά συνέπεια και με άλλες γνωστικές λειτουργίες. Είναι σαφές ότι η γλωσσική κατάκτηση αφορά σε πολύ σημαντικό βαθμό την εκμάθηση του λεξιλογίου μιας γλώσσας. Παράλληλα, είναι εξίσου σαφές ότι η

²³⁴ Chomsky, N., *Aspects of the Theory of Syntax*, Oxford, England: M.I.T. Press, 1965, p.149.

γνώση μιας γλώσσας δεν περιορίζεται μόνο στη γνώση του λεξιλογίου της, αλλά συμπεριλαμβάνει απαραίτητα και τη γνώση της γραμματικής, των κανόνων δηλαδή που διέπουν τη συγκεκριμένη γλώσσα. Ας δούμε τώρα την πραγματική θεωρητική φιλοσοφική βάση της Καθολικής Γραμματικής: Τη φιλοσοφική γραμματική του Port-Royal.

5.2 Η ευρωπαϊκή φιλοσοφική -γλωσσολογική παράδοση του Port Royal

Το έργο του Chomsky και οι αρχές που διατυπώνονται στην Καθολική Γραμματική, έχει επηρεαστεί από τον ρασιοναλισμό του Descartes²³⁵ και συνεπώς από το θεωρητικό υπόβαθρο της γραμματικής του Port-Royal. Συγκεκριμένα, η Γενική και Λελογισμένη Γραμματική του Port-Royal (*Grammaire Générale et Raisonnée*), έργο δύο ειδημόνων καθηγητών των περίφημων Σχολών του Port-Royal (Το μοναστήρι των Ιανσενιστών Port-Royal-des-Champs), Antoine Arnault και Claude Lancelot, υπήρξε μια λαμπρή καινοτομία στις επιστήμες. Ο Arnault, που δίδασκε φιλοσοφία, προσφέρει σχεδόν όλο το υλικό του έργου. Ο Lancelot, που ασχολούνταν επισταμένως με τη γλώσσα, συγκέντρωσε αυτό το υλικό το κατέταξε και το έδωσε στο κοινό, όπως αναφέρει ο ίδιος στο Προοίμιο. Η *Γενική και Λελογισμένη Γραμματική* ήταν μια εξέχουσα καινοτομία στις επιστήμες με έμφαση στην αναλυτική φιλοσοφία και στη φιλοσοφία της γλώσσας, καθώς έγινε αποδεκτή με ιδιαίτερη εύννοια από την πρώτη στιγμή που εμφανίστηκε, αποτελώντας το γλωσσολογικό αντίβαρο της Λογικής του Port-Royal. Μεταφράστηκε σε όλες τις γλώσσες της Ευρώπης και συνεπώς έγινε δεκτή από όλους τους ειδήμονες, που την χαρακτήρισαν ως ένα από τα πιο όμορφα επιστημονικά μνημεία. Η πρώτη έκδοση εμφανίστηκε το 1660, ήταν το βασικό εγχειρίδιο στη μελέτη της γλώσσας μέχρι τις αρχές του 19^{ου} αιώνα και λόγω της μεγάλης επιστημονικής του εμβέλειας, μεταφράστηκε σε πολλές γλώσσες και επανεκδόθηκε πολλάκις.

Η προσέγγιση των Arnault και Lancelot στη γλώσσα χαρακτηρίζεται ως ιστορική,

²³⁵ Στην ιστορία των ιδεών γύρω από τη φύση του ψυχισμού ("mind") και της γλώσσας, ο 17ος αιώνας, που έθεσε τις βάσεις της σύγχρονης επιστήμης, έθεσε ταυτόχρονα και τα προβλήματά της. Αυτό που διαπιστώνουμε σήμερα, το χάσμα, δηλαδή, ανάμεσα στο σύστημα ιδεών της επιστήμης και την φύση της ανθρώπινης διάνοιας, βρίσκεται συνειδητοποιημένο, σύμφωνα με τον Chomsky, στη βάση της καρτεσιανής φιλοσοφίας. Ο Descartes έφτασε πολύ νωρίς στο συμπέρασμα ότι η μελέτη του ψυχισμού θέτει ένα ερώτημα ποιότητας, καθώς πίστευε ότι η πραγματικότητα του ανθρώπου υπερβαίνει τη φυσιολογία του.

συγκριτική και φιλοσοφική. Μέσα από τη μελέτη της ουσίας της Γαλλικής γλώσσας, προσφέρουν και αναλύουν παραδείγματα από την Λατινική γλώσσα, την Ελληνική, την Αραβική, την Εβραϊκή, την Ισπανική και βέβαια, την Ιταλική και τη Γερμανική. Το έργο τους, επηρεασμένο από τη γραμματική των Μοδιστών, από το εγχείρημα για μια καθολική γραμματική του Francis Bacon, καθώς και από το έργο των φιλοσόφων Rene Descartes και Blaise Pascal, είναι βασισμένο στη θεώρηση των συγγραφέων ότι η γλώσσα αποκαλύπτει τις δομές της ανθρώπινης σκέψης, οι οποίες θεμελιώνονται στη λογική της απόφασης (predication). Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τις αρχές της *Γενικής και Λελογισμένης Γραμματικής*, όλες οι νοητικές δομές βασίζονται στη λογική και δεν υπόκεινται σε εξωτερική κρίση. Όλες οι γλώσσες είναι παρόμοιες για το λόγο ότι υπάρχει μια μόνο λογική που τις διέπει. Η σχέση μεταξύ λογικής και γραμματικής έχει να κάνει με την ιδέα ότι το λεξιλόγιο περιλαμβάνει τη λογική μιας δήλωσης, όπου οι ισχυρισμοί μέσα στους ισχυρισμούς οδηγούν σε μια άρρητη λογική επαγωγή.

Ο σκοπός της Γενικής Γραμματικής, όπως αναφέρει προλογικά στη βιογραφική και φιλολογική του σημείωση ο A. Bailly, είναι κατά τους συγγραφείς, η θεώρηση της φύσης των λέξεων, της σημασίας, των παραλλαγών, των σχέσεων και της σύνθεσής τους. Είναι εκείνη η συναρπαστική διαδικασία του να αντλήσει κανείς μέσα από τις ποικίλες αυτές θεωρήσεις τις κοινές και γενικές αρχές που χωρίζουν τις λέξεις σε ορισμένες τάξεις και εξηγούν ορισμένα επιμέρους συμβάντα που παρατηρούμε σε όλες τις γλώσσες καθολικά. Η Γενική Γραμματική δεν είναι απλώς η γραμματική επιστήμη, αλλά το πρώτο αληθινά φιλοσοφικό σύγγραμμα που δημοσιεύτηκε για την επιστήμη της Γραμματικής με τίτλο: *Γενική και Λελογισμένη Γραμματική*.²³⁶ Συγκεκριμένα, η

²³⁶ Αρνώ-Λανσελό, *Γενική και Λελογισμένη Γραμματική του Πορ-Ρουαγιάλ*, Μτφρ. Κωστής Παπαγιώργης, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1999, σ.7-11.

Αξίζει να αναφερθεί ότι ο Arnault, που ασπάστηκε τον ιανсениσμό (κατηγορήθηκε ότι, ως κίνημα, οδηγεί στον καλβινισμό· ωστόσο, ο ιανсениσμός συμμεριζόταν την ελευθεροφροσύνη του καλβινισμού, το πνεύμα της έρευνας, την εξιχνίαση των πιο απόκρυφων μυστηρίων, την άρση των εμποδίων που παρακωλύουν την άσκηση του λόγου) και πολέμησε ανοιχτά τους ιησουίτες, συνέγραψε έργα μεγάλης πνευματικής αξίας.

Ο ίδιος ή με τη μέριμνα φίλων του δημοσίευσε τη *Γενική και Λελογισμένη Γραμματική*, τη *Ρύθμιση για τη μελέτη της Φιλολογίας*, τη *Λογική ή τέχνη του σκέπτεσθαι*, τα *Νέα στοιχεία γεωμετρίας*, τους *Στοχασμούς για την ευφράδεια των ιεροκηρύκων*, τις *Νέες αντιρρήσεις εναντίον των στοχασμών του Descartes*, την *Πραγματεία των ορθών και των εσφαλμένων ιδεών* κατά του Malebranche, τους *Φιλοσοφικούς διαλογισμούς* κ.τ.λ. Μετά το θάνατό του, η σωρός του Arnault ενταφιάστηκε στην εκκλησία της αγίας Αικατερίνης στις Βρυξέλλες, ενώ η καρδιά του στάλθηκε στο Port- Royal, από όπου διακομίστηκε στο Palaiseau το 1710. Ο Lancelot, απόκτησε φήμη ως Γραμματικός κυρίως. Εκτός από τη Γενική και Λελογισμένη Γραμματική του Πορ- Ρουαγιάλ, δημοσίευσε συγγράμματα όπως: *Νέα μέθοδος εκμάθησης της λατινικής γλώσσας*, σε όγδοο σχήμα, 1664, *Νέα μέθοδος εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας*, σε όγδοο σχήμα, 1656. Η περιστολή των κλίσεων μόνο σε τρεις είναι μια ευτυχής επινόηση, η οποία διευκολύνει κατά πολύ τη μελέτη των πρώτων στοιχείων της ελληνικής γλώσσας, *Ο κήπος των ελληνικών ριζών*, σε όγδοο σχήμα, 1657, όπως επίσης μια *ιταλική Γραμματική* και μια

Γραμματική αυτή δεν αποσκοπεί να διδάξει τον τρόπο ομιλίας και γραφής, καθώς οι θεωρήσεις της είναι καθολικές, ανεξάρτητες από τον χώρο και τον χρόνο. Σύμφωνα με τα λόγια του ντύ Μαρσαί, του πλέον επιφανούς δασκάλου της Γραμματικής, στο εδάφιο που εξετάζουμε, «Η Γραμματική δέχεται δύο ειδών αρχές. Οι μεν έχουν ακλόνητη ισχύ και καθολική χρήση, αντλούν δηλαδή, τη φύση τους από την ίδια τη σκέψη, της οποίας ακολουθούν την ανάλυση. Ουσιαστικά, αποτελούν το πόρισμά της. Οι άλλες έχουν υποθετική ισχύ, που εξαρτάται από ελεύθερες και μεταβλητές συμβάσεις, και χρησιμεύουν στους λαούς που τις υιοθέτησαν ελεύθερα, χωρίς να απωλέσουν το δικαίωμα να τις αλλάξουν ή να τις εγκαταλείψουν, όταν η χρήση αποφασίσει να τις τροποποιήσει ή να τις προγράψει. Οι πρώτες αρχές συγκροτούν τη Γενική Γραμματική, ενώ οι άλλες αποτελούν το αντικείμενο ποικίλων Επιμέρους Γραμματικών.

Συνεπώς, η Γενική Γραμματική είναι η λελογισμένη επιστήμη των αμετάβλητων και γενικών κανόνων της ομιλίας ή της γραφής σε όλες τις γλώσσες. Αντίστοιχα, μια Επιμέρους Γραμματική είναι η τέχνη να εφαρμόζουμε, στις ακλόνητες και γενικές αρχές της ομιλίας, τις αυθαίρετες και χρηστικές θεσμίσεις μιας επιμέρους γλώσσας. Η Γενική Γραμματική είναι επιστήμη, επειδή έχει ως αντικείμενο τη λελογισμένη θεώρηση των αμετάβλητων και λογικών αρχών της ομιλίας. Μια Επιμέρους Γραμματική είναι τέχνη, επειδή αντιμετωπίζει την πρακτική εφαρμογή των αυθαίρετων και χρηστικών θεσμίσεων μιας επιμέρους γλώσσας στις γενικές αρχές της ομιλίας. Η γραμματική επιστήμη προηγείται όλων των γλωσσών, επειδή οι αρχές της έχουν αιώνια ισχύ, και όχι απλώς υποθέτουν τη δυνατότητα των γλωσσών. Η γραμματική τέχνη, απεναντίας, έπεται των γλωσσών, επειδή οι χρήσεις των γλωσσών οφείλουν να υπάρχουν προτού τις αναγάγουμε τεχνητά στις γενικές αρχές. Πέρα από αυτήν τη διάκριση μεταξύ γραμματικής επιστήμης και γραμματικής τέχνης, δεν φιλοδοξούμε να υπονοήσουμε ότι οφείλουμε ή ότι μπορούμε να ξεχωρίσουμε τη μελέτη τους. Η τέχνη δεν μπορεί να προσδώσει καμιά βεβαιότητα στην πρακτική, αν δεν φωτισθεί και κατευθυνθεί από τα φώτα της θεώρησης· η επιστήμη δεν μπορεί να προσδώσει καμιά ευστάθεια στη θεωρία, αν δεν παρατηρήσει τις συνδυασμένες χρήσεις και τις ποικίλες πρακτικές, για να την υψώσει βαθμιαία ως τη γενίκευση των αρχών. Αλλά είναι εξίσου έλλογο να τις διακρίνουμε· να ορίσουμε το ιδιάζον αντικείμενο της καθεμιάς, να καταγράψουμε τα αντίστοιχά τους όρια και να καθορίσουμε τις διαφορές τους.»²³⁷

ισπανική Γραμματική.

²³⁷ Ο. π. σ. 8-10.

Σε σχέση με το πνευματικό ποιόν της γλώσσας, που συμπληρώνει σύμφωνα με τους συγγραφείς της Γραμματικής του Πορ-Ρουαγιάλ, το υλικό της ποιόν, η ενδελεχής του εξέταση συνάδει με την παραδοχή ότι συνιστά «ένα από τα μεγάλα πλεονεκτήματα του ανθρώπου απέναντι στα άλλα ζώα, και είναι μία από τις μεγάλες αποδείξεις της λογικής: πρόκειται για τη χρήση που του κάνουμε ώστε να σημάνουμε τις σκέψεις μας και γι' αυτήν την υπέροχη επινόηση να συνθέτουμε με είκοσι τέσσερις ή τριάντα ήχους αυτήν την απεριόριστη ποικιλομορφία λέξεων, που, μη έχοντας καμιά ομοιότητα με αυτό που συμβαίνει μέσα στο πνεύμα μας, δεν αφήνουν στους άλλους να ανακαλύψουν όλο το μυστικό και να μεταδώσουν σε όσους δεν μπορούν να διεισδύσουν ό,τι διανοούμαστε, και όλα τα σκιρτήματα της ψυχής μας.»²³⁸ Η γνώση αυτών που συμβαίνουν μέσα στο πνεύμα μας είναι απαραίτητη για να κατανοήσουμε τα θεμέλια της Γραμματικής· από αυτή εξαρτάται η ποικιλομορφία των λέξεων που απαρτίζουν το λόγο. Έτσι, όπως επισημαίνουν οι Arnault και Lancelot, μπορούμε να ορίσουμε τις λέξεις ως διακριτούς και αρθρωμένους ήχους με τους οποίους οι άνθρωποι έπλασαν σημεία για να σημάνουν τις σκέψεις τους. Όπως δεν μπορεί κάποιος να περιορίσει τη σκέψη του, κατά τον ίδιο τρόπο δεν μπορεί να περιορίσει το εύρος των λέξεων, των σημείων, που δύναται να χρησιμοποιήσει. Αυτός είναι ο λόγος που μπορούμε κάλλιστα να καταλάβουμε τα διάφορα είδη σημασιών που ενέχονται στις λέξεις, διότι οι λέξεις ως αποτέλεσμα των σκέψεων μας, επινοήθηκαν μόνο και μόνο για να τις μεταδώσουν. Σύμφωνα με τους δύο συγγραφείς της Γραμματικής του Πορ- Ρουαγιάλ, όλοι οι φιλόσοφοι διδάσκουν ότι «μέσα στο πνεύμα μας υπάρχουν τρεις λειτουργίες: ΑΝΤΙΑΛΗΨΗ, ΚΡΙΣΗ, ΣΥΛΛΟΓΙΣΜΟΣ.

Η ΑΝΤΙΑΛΗΨΗ είναι ένα απλό βλέμμα του πνεύματός μας πάνω στα πράγματα: είτε αμιγώς διανοητικό, όπως όταν γνωρίζω το είναι, τη διάρκεια, τη σκέψη, τον Θεό· είτε με σωματικές εικόνες, όπως όταν φαντάζομαι ένα τετράγωνο, έναν κύκλο, έναν σκύλο, ένα άλογο.

Η ΚΡΙΣΗ είναι μια κατάφαση για ένα πράγμα της αντίληψης: όπως όταν αντιλαμβανόμαστε τί είναι η γη, και τί είναι ο κύκλος, καταλήγοντας στην κατάφαση της γης, που είναι στρογγυλή.

Ο ΣΥΛΛΟΓΙΣΜΟΣ σημαίνει ότι μετερχόμαστε δύο κρίσεις για να διατυπώσουμε μια τρίτη: όπως όταν κρίνουμε ότι κάθε αρετή είναι αξιέπαινη και ότι η υπομονή είναι μια αρετή, οπότε συμπεραίνουμε ότι η αρετή είναι αξιέπαινη. Απ' όπου βλέπουμε ότι η

²³⁸ 'Ο. π. σ. 113-114.

τρίτη λειτουργία του πνεύματος είναι μια διεύρυνση της δεύτερης· έτσι αρκεί, εν προκειμένω, να θεωρήσουμε τις δύο πρώτες, ή εκείνο που ενυπάρχει από την πρώτη στη δεύτερη· γιατί οι άνθρωποι δεν μιλούν για να εκφράσουν απλώς αυτό που αντιλαμβάνονται, αλλά σχεδόν πάντα για να εκφράσουν τις κρίσεις που διατυπώνουν για τα πράγματα που αντιλαμβάνονται. Επομένως, καθώς οι άνθρωποι έχουν ανάγκη σημεία για να δηλώσουν ό,τι συμβαίνει μέσα στο πνεύμα τους, απαιτείται επίσης η πιο γενική διάκριση των λέξεων ώστε οι μεν να σημαίνουν τα αντικείμενα των σκέψεων και οι δε τη μορφή και τον τρόπο των σκέψεων μας, έστω κι αν συχνά δεν τον δηλώνουν αφ' εαυτών, αλλά συναρτημένες με το αντικείμενο.»²³⁹

Ο Michel Foucault, στο έργο του *Οι Λέξεις και τα Πράγματα*, περιγράφοντας το 'είναι' της γλώσσας, αναφέρει ότι «από τον στωικισμό και μετά, το σύστημα των σημείων μέσα στον δυτικό κόσμο ήταν τριαδικό γιατί αναγνώριζαν το *σημαίνον*, το *σημαινόμενο* και την *συγκυρία* (το τυγχάνον). Αντίθετα, με αφετηρία τον 17^ο αιώνα η διάταξη των σημείων θα καταστεί δυαδική, γιατί μαζί με το Port- Royal, θα την ορίσουν ως δεσμό ενός σημαίνοντος και ενός σημαινόμενου.»²⁴⁰ Ο Foucault κάνει αναφορά στον νέο επιστημολογικό τομέα που εμφανίστηκε στην κλασική εποχή, την «γενική γραμματική», ως τη μελέτη της λεκτικής τάξης στη σχέση της με την 'ταυτοχρονία' που επιφορτίζεται να αναπαραστήσει. Συνεπώς, ως ιδιάζον αντικείμενό της δεν έχει τη σκέψη ούτε τη γλώσσα, αλλά τον λόγο εννοούμενο ως ακολουθία λεκτικών σημείων. Ο λόγος που η *Γενική Γραμματική* προσέλαβε πολύ μεγάλη σπουδαιότητα για τη φιλοσοφία του 18^{ου} αιώνα ήταν συλλήβδην «η αυθόρμητη μορφή της επιστήμης, κάτι σαν ανεξέλεγκτη λογική του πνεύματος και η πρώτη αναστοχαστική ανάλυση της σκέψης. Από την άλλη μεριά, η Γραμματική, ως στοχασμός πάνω στη γλώσσα εν γένει, φανερώνει τη σχέση της τελευταίας με την καθολικότητα. Όντας χαρακτηριστική και συνάμα συνδυαστική, η καθολική γλώσσα επινοεί σημεία, μια σύνταξη, μια γραμματική, όπου κάθε δυνατή τάξη πρέπει να βρει τη θέση της.»²⁴¹

Ο Noam Chomsky θεωρεί τη *Γενική και Λελογισμένη Γραμματική* ως περίτρανη απόδειξη της θεωρίας του περί Καθολικής Γραμματικής, δηλαδή της έννοιας της εγγενούς γλώσσας. Στο βιβλίο του *Cartesian Linguistics* (1966) συσχετίζει την ιδέα αυτή με τον Descartes και τη θεώρηση ότι ο άνθρωπος, κυρίως όσον αφορά τη δημιουργική

²³⁹ 'Ο. π. σ. 114-117.

²⁴⁰ Foucault, M. (1986). *ΟΙ ΛΕΞΕΙΣ ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΑΓΜΑΤΑ: Μια αρχαιολογία των επιστημών του ανθρώπου*. Μτφρ. Κωστής Παπαγιώργης, Εκδόσεις «ΓΝΩΣΗ», σ. 78.

²⁴¹ 'Ο. π. σ.133-134.

φύση της γλωσσικής χρήσης, δεν λειτουργεί ως μια μηχανή (automaton), αλλά κατανοεί και παράγει άπειρο αριθμό γλωσσικών συνδυασμών λόγω της μοναδικής φυσιολογίας του, και όχι λόγω της εξυπνάδας ή της επανάληψης γλωσσικών δομών (σε αντιδιαστολή για παράδειγμα με την κίσσα ή τον παπαγάλο που μπορούν να επαναλάβουν λέξεις χωρίς νοητική διεργασία και επεξεργασία του ακούσματος).²⁴² Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο ίδιος, σχετικά με τη σπουδαιότητα της καρτεσιανής γλωσσολογίας και τη συμβολή της στην συγγραφή της Γραμματικής του Port-Royal, οι καρτεσιανές επιρροές διαφαίνονται στην προσπάθεια σχηματισμού μιας καθολικής ή φιλοσοφικής γραμματικής, όπως αυτής, στη Γαλλία στις απαρχές του 1660. Ο Saint-Beuve, για παράδειγμα, αναφέρεται στη γλωσσική θεωρία του Port-Royal ως “παρακλάδι του Καρτεσιανισμού (branche du Cartesianisme)”.²⁴³

Αναφορικά με την κλασική και συνάμα προκλητική συζήτηση του 1971, ανάμεσα στον Noam Chomsky και τον Michel Foucault με τίτλο: *Human Nature: Justice versus Power*, σχετικά με τη δικαιοσύνη και την εξουσία, για λογαριασμό της ολλανδικής ραδιοφωνίας- τηλεόρασης με συντονιστή τον Ολλανδό φιλόσοφο Fons Elders μέσα σε ένα κλίμα πολιτικά και κοινωνικά φορτισμένο, λόγω του πολέμου στο Βιετνάμ, ο Foucault προτείνει ότι δεν υπάρχει μια σταθερή, ιστορική αντίληψη για την ανθρώπινη φύση, όπως υποστηρίζει ο Chomsky μέσα από την έννοια των έμφυτων ανθρώπινων ικανοτήτων. Ο Chomsky υποστηρίζει ότι η έννοια της δικαιοσύνης έχει τις ρίζες της στην ανθρώπινη φύση και το λόγο, ενώ ο Foucault απορρίπτει οποιαδήποτε καθολική βάση για την έννοια της δικαιοσύνης. Διαφοριστικό είναι και το άρθρο που δημοσιεύθηκε τον Μάιο του 2019 (βλ. υποσημείωση 243), αναφορικά με τη διαφωνία των δύο μεγάλων στοχαστών, με τίτλο: «Υπάρχει ακόμη άνθρωπος και ανθρωπισμός; Φουκώ και Χάιντεγκερ ή Τσόμσκι και Μαρκούζε;», καθώς σχολιάζει τη θεώρηση του Foucault για τον άνθρωπο, στο τέλος του βιβλίου του *Οι Λέξεις και τα Πράγματα* (1966, σ.528), οποία συνίσταται στις ακόλουθες γραμμές: «Ο άνθρωπος είναι μια επινόηση, της οποίας την όψιμη ημερομηνία εύκολα καταδειχνει η αρχαιολογία της σκέψης μας. Και ίσως το προσεχές τέλος της. Εάν αυτή η διάταξη της γνώσης εξαφανιζόταν όπως εμφανίστηκε, εάν κατέρρεε εξαιτίας κάποιου συμβάντος όπως κατέρρευσαν στην καμπή του 18^{ου} αιώνα οι βάσεις της κλασικής σκέψης, τότε μπορούμε όντως να

²⁴² Chomsky, N. (1966). *Cartesian Linguistics: A Chapter in the History of Rationalist Thought*. Harper and Row Publishers, New York and London, p. 3-5.

²⁴³ Saint-Beuve, Ch-A.: *Port Royal*, vol.III, 2nd ed., Paris, Harvard University Press, 1953, p.539.

στοιχηματίζουμε ότι ο άνθρωπος θα έσβηνε, όπως σβήνει στο ακροθαλάσσι ένα πρόσωπο σχεδιασμένο πάνω στην άμμο.» Όπως αναφέρεται, την κοσμοαντίληψη αυτή αρκετοί την πολέμησαν σε θεωρητικό επίπεδο. «Χαρακτηριστικά παραδείγματα ήταν δύο από τους ελάχιστους εναπομείναντες σοφούς γέροντες της δικής μας εποχής, που τότε ήταν στην αρχή της δημιουργικής τους ωριμότητας: ο Νόαμ Τσόμσκι και ο Γιούργκεν Χάμπερμας.»²⁴⁴ Κατ' επέκταση, συνεχίζοντας την ανάλυση της συζήτησης περισσότερο, παρά της διαφωνίας των Chomsky και Foucault, ιδίως στο θέμα των εννοιών της δημιουργικότητας (creativity) και της επιστήμης (science), και οι δύο φιλόσοφοι στοχαστές συμφωνούν στο ότι η δημιουργικότητα βασίζεται και πηγάζει από πρωταρχικούς περιορισμούς πληροφοριών, ένα σύνολο κανόνων, οι οποίοι ενεργοποιούν τη δημιουργική φύση της ανθρώπινης ύπαρξης, αν και ο Chomsky αναφέρεται κυρίως στη δημιουργικότητα του ανθρώπου, η οποία ξεκινά προοδευτικά και εγγενώς από το παιδί που μπορεί να παράγει άπειρο αριθμό λέξεων, επομένως η πρόοδος αυτή είναι η απόδειξη της δημιουργικής του ανόδου, σε αναφορά με τη γλώσσα και το νου, ενώ ο Foucault παρόλο που σε πολλά σημεία συμφωνεί με τον Chomsky, χρησιμοποιεί τον όρο 'δημιουργικότητα' αυστηρά σε σχέση με την επιστήμη. Και όμως, ο ίδιος, στο σύγγραμμά του *Οι Λέξεις και τα Πράγματα*, συνδέει τη γλώσσα με τη λογική και τα μαθηματικά, αναπόφευκτη η σύνδεση με το έργο των συγγραφέων του Port Royal, αναφέροντας ότι «η γλωσσολογική ανάλυση είναι περισσότερο μια αντίληψη παρά μια εξήγηση: δηλαδή, συνιστά το ίδιο της το αντικείμενο.»²⁴⁵

Προεκτείνοντας τα έμφυτα χαρακτηριστικά της γλώσσας και αναφερόμενος στην ολιστική ερμηνεία της ανθρώπινης ύπαρξης, ο Chomsky, στο άρθρο του με τίτλο: "The politics of language", δηλώνει ότι πέραν της γλώσσας, οι έννοιες *ελευθερία, σκέψη, ηθική κρίση και αισθητική κρίση* είναι καθαρά και διακριτά ανθρώπινες, δηλαδή δεν συναντώνται σε άλλους οργανισμούς.²⁴⁶ Ο Paul Ricoeur, αναφέρει στο άρθρο του: "The creativity of language" ότι η ανεκτίμητη συνεισφορά του στρουκτουραλισμού ήταν να προσφέρει μια ακριβή επιστημονική περιγραφή των κωδίκων και των παραδειγμάτων της γλώσσας, θεωρώντας ωστόσο ότι αυτό δεν αποκλείει τη δημιουργική έκφραση της συνείδησης. Εδώ ο Ricoeur, συνδέει τη δημιουργική φύση της γλώσσας με τη συνείδηση,

²⁴⁴ Ριτζούλης Γ. (2019). «Υπάρχει ακόμη άνθρωπος και ανθρωπισμός; Φουκώ και Χάιντεγκερ ή Τσόμσκι και Μαρκούζε;». [Μετά την Κρίση: Υπάρχει ακόμη «άνθρωπος» και ανθρωπισμός; Φουκώ και Χάιντεγκερ ή Τσόμσκι και Μαρκούζε; \(aftercrisisblog.blogspot.com\)](https://aftercrisisblog.blogspot.com).

²⁴⁵ Βλ. Foucault, 1986, σ. 521.

²⁴⁶ Chomsky, N. (1993), "The politics of language" in Richard Kearney's *States of Mind: Dialogues with contemporary thinkers*, 1995. New York University Press: Washington Square, New York, p. 62.

τονίζοντας ότι η δημιουργία του νοήματος στη γλώσσα προέρχεται από την ειδικά και μοναδικά ανθρώπινη παραγωγή νέων τρόπων έκφρασης των αντικειμενικών παραδειγμάτων και κωδίκων εκ της διάθεσης της γλώσσας. Με την ίδια γραμματική, για παράδειγμα, μπορούμε, λέει χαρακτηριστικά, να εκφέρουμε πολλές καινούριες και διαφορετικές προτάσεις. Η δημιουργικότητα πάντα κυβερνάται από αντικειμενικούς γλωσσικούς κώδικες, τους οποίους εξαντλεί στα όρια τους για να επινοήσει κάτι νέο.²⁴⁷

Ο Umberto Eco κάνει αναφορά στις φιλοσοφικές γλώσσες *a priori*, εστιάζοντας σε μια γλωσσική μεταβλητότητα. Αν στους συγγραφείς του Μεσαίωνα η αναζήτηση της τέλει γλώσσας του Dante Alighieri είχε εμπνευστεί από βαθιές θρησκευτικές εντάσεις, στους συγγραφείς που επηρεάστηκαν από τον Descartes, με αναφορά κυρίως στους εμπειριστές, η «αναζήτηση αφορά περισσότερο μια φιλοσοφική γλώσσα που αποσκοπεί στο να απαλείψει όλα εκείνα τα είδωλα που σκοτεινιάσαν το πνεύμα της ανθρωπότητας, κρατώντας την μακριά από την επιστημονική πρόοδο.»²⁴⁸

Έτσι λοιπόν, η αναφορά σε μια παγκόσμια γλώσσα δεν αποτελεί μόνο σύμπτωμα των επεκτατικών βλέψεων της Αγγλίας. Υπάρχει επίσης ένα σοβαρό θρησκευτικό κίνητρο, η απόρριψη της λατινικής γλώσσας, καθώς ταυτιζόταν με τη γλώσσα της Καθολικής Εκκλησίας, καθώς και η δυσκολία που συναντούσαν οι Άγγλοι μελετητές σε μια γλώσσα τόσο διαφορετική από τη δική τους. «Σε επιστημονικό επίπεδο ήταν λογικό να υπάρχει έντονη επιθυμία και προσανατολισμός στο να βρεθούν ονοματολογίες κατάλληλες για νέες ανακαλύψεις στους τομείς της φυσικής και της φυσιολογίας ως αντίδραση στις συμβολικο-αλληγορικές ασάφειες της παλιότερης αλχημιστικής γλώσσας.»²⁴⁹ Ο Dalgarno στο έργο του *Ars signorum* αντιμετωπίζει άμεσα την ανάγκη μιας γλώσσας λιτής, που να ελαττώνει τις ανωμαλίες, τις αμφιβολίες και τα διαφορούμενα και υπογραμμίζει ότι “αυτό δεν μπορεί παρά να ευνοήσει την επικοινωνία μεταξύ των λαών και να θεραπεύσει την επιδημία των σοφισμάτων και των λογομαχιών. Αρχίζει πια να φαντάζει σαν εμπόδιο αυτό που για τις ιερές γλώσσες είχε θεωρηθεί δύναμη, δηλαδή η ασάφεια και η συμβολιστική τους πυκνότητα, δίνοντας το έναυσμα για την επιτέλεση της λεγόμενης γλωσσικής στροφής.”²⁵⁰

Ο ανανεωτής του επιστημονικού κόσμου, Francis Bacon, ενδιαφέρεται, όπως

²⁴⁷ Ricoeur, P. (1978). “The creativity of language” in Richard Kearney’s *States of Mind: Dialogues with contemporary thinkers*, 1995. New York University Press: Washington Square, New York, p. 219-220.

²⁴⁸ Βλ. Eco 1995, σ. 297.

²⁴⁹ Ο.π., σ. 299.

²⁵⁰ Βλ. Dalgarno, G. *Ars signorum* (1661). The book was republished in 2001 by Oxford University Press.

χαρακτηριστικά τονίζει ο Eco, για την τέλεια γλώσσα μόνο δευτερευόντως, όμως οι παρατηρήσεις του για τη γλώσσα δεν παύουν να έχουν μεγάλη φιλοσοφική σπουδαιότητα. “Ένας από τους θεμέλιους λίθους της φιλοσοφίας του Bacon είναι η κατακρήμνιση των *idola*, δηλαδή των εσφαλμένων ιδεών που αποκτούμε είτε από την ίδια την ανθρώπινη φύση μας, ειδική και ατομική, είτε από τα φιλοσοφικά δόγματα που μας κληροδοτεί η παράδοση ή ακόμη και από τον τρόπο που χρησιμοποιούμε τη γλώσσα. “Τα θέματα επιβάλλονται κατά την αντίληψη του λαού και αυτή η λαθεμένη και ακατάλληλη επιβολή παρεμποδίζει εκπληκτικά το πνεύμα.”²⁵¹ Πρέπει λοιπόν, αν θέλουμε να μιλάμε επιστημονικά, να προχωρήσουμε σε μια θεραπεία της γλώσσας. Αυτή η ιδέα της θεραπείας της γλώσσας θα γίνει το επίκεντρο του ενδιαφέροντος στην αγγλοσαξωνική φιλοσοφία.

Ο Hobbes στον Λεβιάθαν (1651, IV) θυμίζει ότι στις χρήσεις της γλώσσας αντιστοιχούν ισάριθμες καταχρήσεις, όταν οι άνθρωποι καταγράφουν λαθεμένα τις σκέψεις τους εξαιτίας της σημασιολογικής ασάφειας των λέξεων ιδίως όταν χρησιμοποιούν τις λέξεις μεταφορικά. Ο Locke (στο βιβλίο III του δοκιμίου *Περί της Ανθρώπινης Νοήσεως*, 1690, IX) μιλά για την ατέλεια των λέξεων, καθώς, δεδομένου, ότι πρωταρχικός σκοπός της γλώσσας στην επικοινωνία είναι να γίνει κανείς κατανοητός, η ασάφεια στη χρήση τους δεν εξυπηρετεί το σκοπό αυτό.”²⁵² Στο επιστημονικό αυτό περιβάλλον σημαντική είναι και η επίδραση του Κομένιου στη μεταρρυθμιστική δύναμη της παιδαγωγικής και της γλώσσας (*Didactica Magna*, 1657). Ο Κομένιος, όπως αναφέρει ο Eco, “αποδύεται σε μια έντονη κριτική για τα ελαττώματα των φυσικών γλωσσών, όπου επικαλείται μια γλωσσική μεταρρύθμιση η οποία θα εξαλείψει τις φανταχτερές ρητορείες, που είναι πηγή αμφισβήτησης, και θα ορίσει ξεκάθαρα τη σημασία των λέξεων χρησιμοποιώντας ένα μόνο όνομα για κάθε πράγμα και αποδίδοντας στους όρους την πρωταρχική τους σημασία.”²⁵³

Συνεπώς, ο Κομένιος συγκατατίθεται σε μια παγκόσμια γλώσσα, μια γλώσσα που το λεξικό που τη συνθέτει «να καθρεφτίζει τη σύνθεση του πραγματικού.»²⁵⁴ Την ίδια περίπου εποχή, συζητιέται στους γαλλικούς κύκλους διάνοησης το πρόβλημα του πραγματικού χαρακτήρα της γλώσσας. Μέσα από τις ιστορικές αναφορές του Eco,

²⁵¹ Βλ. Sir Francis Bacon, *Novum Organum I*, edited by Joseph Devey, M.A. (New York: P.F. Collier, 1902), p. 43.

²⁵² Βλ. Eco 1995, σ. 300-301.

²⁵³ Ο.π., σ. 306.

²⁵⁴ Pellerey, R. *Le lingue perfette nel secolo dell' utopia*, Laterza, Roma-Bari, 1992a, p. 48.

μαθαίνουμε ότι το 1629 ο κληρικός Marino Mersenne στέλνει στον Descartes τη μελέτη της “nouvelle langue” κάποιου ονόματι des Valleees, δικηγόρου με μεγάλη έφεση στις γλώσσες που καυχόταν ότι είχε βρει μια γλώσσα- μήτρα που θα τον έκανε να κατανοεί όλες τις άλλες. Ο Καρδινάλιος Ντε Ρισελιέ του ζήτησε να τυπώσει τη μελέτη του, εκείνος όμως απάντησε ότι θα του έδιδε τη μελέτη μόνο έναντι αμοιβής. Ο Καρδινάλιος αρνήθηκε και το μυστικό “θάφτηκε” μαζί με τον de Valleees.²⁵⁵

Ο Chomsky βασίζει την Καθολική Γραμματική κυρίως στις γενικές αρχές, όπως θα δούμε, της σύνταξης, επηρεασμένος εμφανώς από την θεωρητική γραμμή του Port-Royale, καθώς οι συγγραφείς της τονίζουν ότι: «Η Γραμματική της οιασδήποτε γλώσσας έχει δύο θεμέλια, το λεξιλόγιο και τη σύνταξη. Όλες οι λέξεις μιας γλώσσας είναι ισάριθμα σημεία ιδεών και απαρτίζουν το λεξιλόγιο ή το λεξικό. Αλλά αφού δεν αρκεί οι ιδέες να έχουν τα σημεία τους, μια και δεν τις εκλαμβάνουμε μεμονωμένες και ξέχωρες, αλλά πρέπει να τις συσχετίσουμε μεταξύ τους, για να σχηματίσουμε κρίσεις, φαντάστηκαν διάφορα μέσα για να δηλώσουν τις ποικίλες σχέσεις: αυτά είναι η σύνταξη και οι κανόνες της συναρμογής των λέξεων μεταξύ τους.»²⁵⁶ Ερμηνευτική χαρακτηρίζεται, κατά τον Μπαμπινιώτη, η γραμματική, η οποία ως στόχο θέτει όχι μόνο την περιγραφή της δομής της γλώσσας αλλά και την ερμηνεία της δομής. Εστιάζοντας στην έννοια της ερμηνείας, θίγει το ζήτημα της ερμηνείας σε διαχρονικό και συγχρονικό επίπεδο. Έτσι, ως ερμηνευτική θεωρεί τόσο την ιστορικο-συγκριτική γραμματική, η οποία αποσκοπεί στην ερμηνεία σε διαχρονικό επίπεδο όσο και τη Γενετική Γραμματική, η οποία μελετά τη συγχρονία.

Η Γενετική Γραμματική αποτελεί αδιαμφισβήτητα μια κατ' εξοχήν ερμηνευτική γραμματική, καθώς «η γραμματική νοείται ως μια Θεωρία της γλώσσας, ένας μηχανισμός παραγωγής περιοριστού αριθμού γραμματικώς ορθών προτάσεων, και μόνον αυτών, με την αντίστοιχη δομική τους περιγραφή».²⁵⁷ Όσον αφορά την ιδιαίτερη σημασία της περιγραφικής λειτουργίας της γλώσσας, η Ιόλη Πατέλλη αναφέρει ότι κατέχει κυρίαρχη θέση ανάμεσα στις σύγχρονες γλωσσικές θεωρίες. Όταν μιλάμε περιγράφουμε, δηλώνουμε, αναφέρουμε κάτι. Συνεπώς, ο ρόλος της περιγραφικής ιδιότητας της γλώσσας είναι πολύ σημαντικός στη γλωσσική δραστηριότητα.²⁵⁸

²⁵⁵ Βλ. Eco 1995, σ.307.

²⁵⁶ Βλ. Αρνώ-Λανσελό, 1999, σ. 314-315.

²⁵⁷ Θεοφανοπούλου- Κοντού, Δημ. (1989). *Μετασημματιστική Σύνταξη*. Εκδόσεις Καρδαμίτσα, σ.17.

²⁵⁸ Πατέλλη, Ιόλη, (1991). *Νόημα και Πράξη*. Εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα, , σ.15-20.

Βασική διάσταση της ερμηνείας στην οποία στοχεύει η Γενετική Γραμματική είναι ο καθορισμός του τρόπου με τον οποίο επιτελείται η γλωσσική κατάκτηση, μέσω της αναζήτησης και του καθορισμού καθολικών αρχών-χαρακτηριστικών (universals) που διέπουν όλα τα γλωσσικά συστήματα και συνεπώς η σύνδεσή της με τη λειτουργία της ανθρώπινης νόησης.²⁵⁹ Για τον χαρακτηρισμό μιας γραμματικής ως «επαρκούς» και την αποτίμηση των γραμματικών γενικότερα – αλλά και των ανωτέρω ειδικότερα – μπορούμε να βασιστούμε στα κριτήρια επάρκειας τα οποία οφείλει να πληροί μια γραμματική. Ο Radford, παραπέμποντας στον Chomsky, διατυπώνει τα κριτήρια αυτά, ιεραρχώντας τα ως προς τον βαθμό επάρκειας. Πρόκειται για την «παρατηρητική» (observational), την περιγραφική (descriptive) και την ερμηνευτική (explanatory) επάρκεια.²⁶⁰ Η γραμματική μιας γλώσσας είναι ‘παρατηρητικά’ επαρκής αν ορθώς προλέγει ποιες προτάσεις είναι ορθώς σχηματισμένες (στο συντακτικό, σημασιολογικό και φωνολογικό επίπεδο της γλώσσας) και ποιες όχι. Επίσης, η γραμματική μιας γλώσσας είναι περιγραφικά επαρκής εφόσον είναι παρατηρητικά επαρκής και επίσης αν περιγράφει ορθώς το συντακτικό. Θα ήταν λοιπόν λογικό να τονιστεί το ότι ο όρος “περιγραφική” χρησιμοποιείται συχνά για την δομιστική ανάλυση της γλώσσας.²⁶¹

5.3 Η ευρωπαϊκή και η αμερικανική γλωσσολογική προσέγγιση

Για να κατανοήσουμε τις αρχές που διέπουν την Καθολική Γραμματική, αξίζει να δούμε με κριτική ματιά, μέσα από το πρίσμα της Σημειωτικής, ως επιστήμης που μελετά την ερμηνεία των συμβόλων και των σημείων στην ανθρώπινη επικοινωνία, τον αμερικανικό ορθολογισμό που προτείνει ο Chomsky, σε αντίθεση με το κλασικό ευρωπαϊκό παράδειγμα του σωρρυριανού στρουκτουραλισμού. Ο Αμερικανός φιλόσοφος, σύμφωνα με τις αρχές της νατουραλιστικής επιστημολογίας, προσπάθησε να δείξει ότι κυρίως η μιχεβιοριστική προσέγγιση στην κατάκτηση της γλώσσας δεν παρέχει μια επαρκή εξήγηση για τον τρόπο με τον οποίο κατακτάται η γλώσσα. Η επιστημονική μελέτη για τη γλωσσική κατάκτηση ξεκίνησε την ίδια εποχή περίπου με τη γένεση της γνωσιακής επιστήμης, την δεκαετία του 1950, και καταλυτική επίδραση

²⁵⁹ Ο.π., σ. 19.

²⁶⁰ Radford, A., (1988). *Transformational Grammar*. 2nd Edition, Cambridge: Cambridge University Press, p. 27-30.

²⁶¹ Μπαμπινιώτης, Γ. (1998). *Θεωρητική Γλωσσολογία*, Εκδότης: ΑΘΗΝΑ ,σ. 130-131.

είχε στους επιστημονικούς κύκλους η δημοσίευση της γνωστής κριτικής του Chomsky στην θεωρητική προσέγγιση του Skinner (*Review of Skinner's Verbal Behavior*, 1959).²⁶² Η κριτική αυτή ωστόσο δημιούργησε αρκετές αντιδράσεις καθώς πολλά από τα στοιχεία που συνθέτουν την λεκτική συμπεριφορά αποδείχτηκε εμπειρικά ότι ισχύουν. Οι κριτικές που απέδωσε ο Chomsky ήταν μεθοδολογικής φύσεως. Η διαφωνία του ήταν κυρίως επιστημολογική. Για παράδειγμα, ο Chomsky υποθέτει ότι ο Skinner ισχυρίζεται ότι η ενίσχυση είναι απαραίτητη στη λεκτική συμπεριφορά, κάτι το οποίο φαίνεται να μην ισχύει.²⁶³

Η διάκριση του Chomsky σε γλωσσική ικανότητα και γλωσσική επιτέλεση, παρουσιάζει δομικές αναλογίες και ομοιότητες με τη διάκριση του Ελβετού γλωσσολόγου Saussure μεταξύ λόγου και ομιλίας. Η έμφαση στη δομή της γλώσσας παρά την επικοινωνιακή της διάσταση έχει τις ρίζες της στη γνωστή και πλέον σημαντική διάκριση του Ελβετού γλωσσολόγου Saussure, μεταξύ γλώσσας (*langue*) και ομιλίας (*parole*). Η γλώσσα είναι η οικουμενική έννοια του γλωσσικού συστήματος ως όλον, το κοινό απόκτημα, η κληρονομιά θα λέγαμε, των ανθρώπων που μοιράζονται την ίδια γλώσσα, ενώ η ομιλία αναφέρεται στις πράξεις ομιλίας (*speech acts*), που λαμβάνουν χώρα στο εκάστοτε κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον.²⁶⁴ Η διχοτομία του Saussure γλώσσας και ομιλίας, μπορεί να συγκριθεί ως ομοιάζουσα με τη διχοτομία του Chomsky μεταξύ γλωσσικής κατάκτησης (*linguistic competence*) και γλωσσικής εκτέλεσης (*linguistic performance*), που αναλύσαμε σε προηγούμενο χωρίο. Ωστόσο, διαφέρει στο ότι, ενώ η γλώσσα (*langue*) είναι η ίδια σε κάθε ομιλητή, η κατάκτηση (*competence*) μπορεί να διαφέρει από ομιλητή σε ομιλητή. Έτσι, ο Saussure δίνει έμφαση στην υπερισχύουσα κοινωνική πλευρά της γλώσσας, ενώ ο Chomsky συνδέει την γλωσσική κατάκτηση με ψυχογλωσσικές παραμέτρους που ενισχύουν τη διαφορετικότητα του κάθε ανθρώπου.

Τονίζοντας όμως τη συμβολή του Saussure στη διαμόρφωση ενός παραδοσιακού σημειωτικού παραδείγματος, με τη γλώσσα να αποτελεί τη βάση για τη γλωσσική συμπεριφορά που γίνεται κατανοητή ως αφηρημένη μορφή που συνάγεται αφαιρετικά

²⁶² Ο Skinner δημοσίευσε το βιβλίο του *Verbal Behavior* το 1957, το οποίο αποτελεί μια ανάλυση της ομιλίας σύμφωνα με τις δυνάμεις ελέγχου (*controlling relations*), που περιλαμβάνουν την εκάστοτε δυναμική κινήτρων του ομιλητή, τα σχετικά ερεθίσματα, τις παρωθήσεις του παρελθόντος και την γενετική του σύνθεση. Η έννοια του ελέγχου έχει για τον Skinner τη σημασία της απλής αιτιότητας (*causation*).

²⁶³ Chomsky, N. (1959). *Review of Skinner's Verbal Behavior*, pp. 36-37.

²⁶⁴ Ο Saussure, αναφέρεται στη γλώσσα (*langue*), ως το γενικό γλωσσικό σύστημα, αποθηκευμένο στη συλλογική συνείδηση όλων των μελών μιας γλωσσικής κοινότητας.

από πράξεις της ομιλίας, καταλήγουμε στο ότι συνετέλεσε στην αναθεώρηση και στην άρση των προκαταλήψεων της παραδοσιακής γραμματικής. Η αντιμετώπιση του γλωσσικού φαινομένου ως αυθαίρετου συστήματος δομικών σχέσεων και η ενδελεχής περιγραφή τους με κριτήρια μορφής ανανέωσαν τις γλωσσολογικές σπουδές και θεμελίωσαν τον εμπειρικό και αυτόνομο χαρακτήρα της γλωσσολογικής επιστήμης. Ο Saussure, όμως, ενδιαφέρθηκε για τη μελέτη της αντικειμενικής δομής των σημείων (langue), η οποία καθιστούσε δυνατή την ομιλία (parole). Με άλλους λόγους, ο Saussure επικέντρωσε την ερευνητική του σπουδή κυρίως στη μελέτη του λόγου, που τη θεωρούσε αντικειμενικά κοινωνικό γεγονός και αδιαφόρησε για την ομιλία, που την αντιλαμβανόταν ως τυχαίο εκφώνημα του ατόμου, μη δυνάμενο να θεωρητικοποιηθεί. Με άλλα λόγια, η σπουδή επικεντρώθηκε στον ενδιάθετο λόγο, ως εσωτερικό σύστημα της γλώσσας, και όχι στο φωνούμενο λόγο, ως συγκεκριμένη και διακεκριμένη πραγμάτωση του γλωσσικού συστήματος.

Είναι σημαντικό να διευκρινιστεί το γεγονός ότι η αποστολή της γλωσσολογίας, τόσο στη δομιστική όσο και στη γενετική εκδοχή της, επικέντρωσε το θεωρητικό και ερευνητικό ενδιαφέρον της στην ανεύρεση των κανόνων της γλώσσας, τους οποίους θεωρούσε ως αποδεδειγμένους από το κοινωνικό και επικοινωνιακό πλαίσιο μέσα στο οποίο δρουν οι ομιλητές της γλώσσας. Έτσι οι γλωσσολόγοι αντιμετωπίζουν συνήθως τη γλώσσα ως ένα αφηρημένο “αντικείμενο”, το οποίο μπορεί να εξηγηθεί και να ερμηνευθεί χωρίς αναφορά σε οποιοδήποτε κοινωνικό κριτήριο. Η γλώσσα αντιμετωπίζεται ως αυτόνομο και ομοιογενές φαινόμενο και η επιστημονική περιγραφή επικεντρώνεται στην περιγραφή της δομής, στη μελέτη των δομικών σχέσεων που διέπουν το γλωσσικό σύστημα και όχι στη χρήση της γλώσσας. Αυτή η θεώρηση δεν λαμβάνει υπόψη της τον ανθρώπινο ανάλογα με την επικοινωνιακή περίσταση. Συνεπώς, η γλώσσα ως σύστημα είναι προϊόν συλλογισμού πάνω στη γλώσσα, συλλογισμού που δεν συμβαίνει σε συνθήκες διαλόγου και επικοινωνίας. Έτσι πολλές φορές, η επιστημονική διερεύνηση της γλώσσας, ως συστήματος κανονιστικά αμετάβλητων μορφών, παραβλέπει τη συνθετότητα και την πολυπλοκότητα της κοινωνικής πραγματικότητας, που καθιστά εφικτό τον επικοινωνιακό χαρακτήρα του γλωσσικού φαινομένου. Αξίζει εδώ να αναφερθούμε στις θεωρίες για τη γλώσσα του Αυστριακού φιλοσόφου και συγγραφέα Fritz Mauthner (1849-1923), ο οποίος μελέτησε βαθιά τη φύση και τα όρια της γλώσσας. Ο Mauthner θεωρούσε ότι η γλώσσα είναι εγγενώς ανεπαρκής για να εκφράσει την πραγματικότητα. Στο κεντρικό του έργο, "Beiträge zu

einer Kritik der Sprache" (Συμβολές σε μια Κριτική της Γλώσσας), ανέπτυξε την ιδέα ότι η γλώσσα είναι ένα αναγκαίο εργαλείο για την επικοινωνία, αλλά έχει περιορισμούς όταν πρόκειται για την απόδοση της αντικειμενικής αλήθειας.

Ο Mauthner υποστήριξε ότι η γλώσσα δεν είναι κατάλληλη για την έκφραση της γνώσης ή της αλήθειας, καθώς κάθε λέξη έχει σχετικές και υποκειμενικές σημασίες. Αυτό τον οδήγησε σε μια μορφή γλωσσικού σκεπτικισμού, η γλώσσα είναι ένα κοινωνικό εργαλείο που βασίζεται σε συμβάσεις και συμφωνίες μεταξύ των ανθρώπων, αλλά δεν μπορεί ποτέ να αντανakλά πλήρως την πραγματικότητα, λόγω των περιορισμών της γλώσσας· η γλώσσα είναι περισσότερο ένα μέσο επικοινωνίας παραστάσεων ή εννοιών παρά αντικειμενικών πραγματικοτήτων, θεώρηση που επηρέασε και το έργο του πρώιμου Wittgenstein. Απορρίπτει την μιχελβιοριστική προσέγγιση της γλώσσας, καθώς η μη επαρκής εξήγηση της εσωτερικότητας του νου, δεν σημαίνει ότι οι νοητικές διεργασίες δεν υπάρχουν ή δεν δρουν.²⁶⁵

Ο συσχετισμός γλώσσας και πραγματικότητας στη θεωρία του Mauthner δεν συμβαδίζει με τη θεώρηση του Saussure που μελετά τη γλώσσα ως αυθαίρετη και ως ένα σύστημα που καθορίζει νόημα μέσω της διάκρισης των σημείων. Στην ίδια λογική, ο Chomsky επικεντρώνεται στη μελέτη της γλώσσας ως ένα εγγενές χαρακτηριστικό του ανθρώπινου νου και όχι ως κάτι που σχετίζεται άμεσα με την αντίληψη του εξωτερικού κόσμου.

Σύμφωνα με τις νέες γλωσσολογικές προσεγγίσεις, η Μετασχηματική Γραμματική συνεχίζει την σωσσυριανή διχοτόμηση του ήχου έναντι του νοήματος. Οι δύο θεωρίες διαφέρουν σημαντικά στον χαρακτηρισμό της γνώσης που αποδίδεται στα πρότυπα των δύο εννοιών. Η θεωρία του Saussure και συνεπώς, η λιγκουστική σχολή της Πράγας, λαμβάνουν τη γλώσσα ως ένα ψυχολογικό αντικείμενο που μορφοποίησε τη βάση των εκφράσεων και της κατανόησής τους. Συγκεκριμένα, η Γενετική-Μετασχηματιστική Γραμματική διαφέρει από την σωσσυριανή θεωρία στο θέμα της συγκεκριμενικότητας (concreteness). Έτσι, ενώ και οι δύο υιοθετούν μια ρεαλιστική προσέγγιση, η σωσσυριανή θεωρία είναι πολύ πιο περιορισμένη από την θεωρία του

²⁶⁵ Weiler, Gershon. (1970) *Mauthner's Critique of Language*. Cambridge University Press, p. 14-16. Βλ. Mauthner, F., *Beiträge zu einer Kritik der Sprache*, three volumes, Stuttgart: J.G. Cotta, 1901–1903. Μέσα από τη λογικο-εμπειριστική του θεώρηση για τη γλώσσα, ο Mauthner υποστηρίζει ότι μια λογική ανάλυση της γλώσσας είναι καταδικασμένη να αποτύχει, καθώς, παραδόξως, η λογική για τον ίδιο είναι μια άλλη μορφή γλώσσας. Επομένως, είναι αδύνατο για κάποιον να αποκτήσει γνώση μέσω της γλώσσας. Έμφαση δίνει στην αισθητηριακή εμπειρία, μέσω της μελέτης των αισθητηριακών οργάνων.

Chomsky, στην κατασκευή της θεωρίας. Κατά μία άποψη, η ενδοσκόπηση (introspection) των γλωσσικών πληροφοριών, που υποστηρίζει η θεωρία του Saussure, δεν αντανακλά απαραίτητα τον βαθμό γνώσης της γλώσσας. Συνεπώς, η θετική αυτή στάση απέναντι στην ενδοσκόπηση καθιστά τη σωσσυριανή προσέγγιση συναφή με τις θεωρίες που ερμηνεύουν τη γλώσσα ως συμπεριφορά. Αυτό έρχεται σε αντίθεση με την άποψη του Chomsky ότι η γλώσσα είναι αφηρημένη (Chomsky's "abstract" against Saussure's "concrete").²⁶⁶ Η σχηματοποίηση της θεωρίας του Saussure, καθορίζεται εν μέρει από μια κατάσταση ρεαλισμού. Ο Saussure μιλά για μια ικανότητα λόγου ("faculty of speech"), επιμένοντας καθαρά και συχνά στον "συγκεκριμένο" ("concrete") πραγματικό χαρακτήρα της γλώσσας, αλλά ποτέ για κάποια "έμφυτη" ("innate") ικανότητα απόκτησής της.²⁶⁷

Αξίζει να σημειωθεί ότι από τους σημαντικότερους επικριτές της γλωσσολογίας του Saussure, ήταν ο Bakhtin (όπως είδαμε σε προηγούμενο εδάφιο αναφορικά με τη σημασία του περιβάλλοντος στη γλωσσική ικανότητα). Ο Bakhtin μετατόπισε το ερευνητικό ενδιαφέρον από το αφηρημένο σύστημα της γλώσσας στα συγκεκριμένα εκφωνήματα των ατόμων μέσα σε διαφορετικά κοινωνικά-επικοινωνιακά πλαίσια αναφοράς. Από τον αφηρημένο αντικειμενισμό της γλωσσολογίας που έχει αφετηρία τον Descartes και οδηγεί στον Saussure, ο Bakhtin στρέφεται στην πράξη ομιλίας, το εμπειρικά καταγεγραμμένο εκφώνημα της κοινωνικής - επικοινωνιακής πρακτικής.

5.4 Το Μινιμαλιστικό Πρόγραμμα

Το Μινιμαλιστικό Πρόγραμμα (The Minimalist Program), όπως έχει ήδη αναφερθεί, αποτελεί μια εξέλιξη των προηγούμενων ιδεών του Chomsky και έχει ως στόχο να απλοποιήσει τη γραμματική θεωρία, επικεντρώνοντας σε βασικές αρχές που καθοδηγούν την γλωσσική δομή.²⁶⁸

Το Μινιμαλιστικό Πρόγραμμα περιλαμβάνει τις εξής βασικές αρχές:

1. **Ελαχιστοποίηση (Minimization):** Η γλώσσα προσπαθεί να ελαχιστοποιήσει την

²⁶⁶ Davis, Phil., *Modern Theories of Language*. Prentice-Hall Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, 1973, p.337.

²⁶⁷ Ο.π., σελ.19. (βλ. Saussure, Ferd. de, *Course in General Linguistics*, New York: Philosophical Library, 1959, p.9-11).

²⁶⁸ Chomsky, Noam. (1993). *A Minimalist Program for Linguistic Theory*. MIT occasional papers in linguistics no. 1. Cambridge, Massachusetts: Distributed by MIT Working Papers in Linguistics.

ενέργειά της. Αυτό σημαίνει ότι οι γραμματικές δομές και οι κανόνες πρέπει να είναι όσο το δυνατόν πιο απλές και ευκολονόητες.

2. Παραγωγή από το Κενό (Derivation from Below): Η γλώσσα δημιουργείται με μια διαδικασία παραγωγής από τα βασικά επίπεδα προς τα πιο υψηλά, παρόμοια με το πώς μια δομή κατασκευάζεται από τα θεμέλια της.

3. Παράμετροι (Parameters): Ο Chomsky προτείνει ότι υπάρχουν παράμετροι που ρυθμίζουν τις γλωσσικές δομές σε διάφορες γλώσσες. Καθένα από αυτά τα χαρακτηριστικά λειτουργεί σαν διακόπτης που μπορεί να είναι ενεργοποιημένος ή απενεργοποιημένος.

Η θεωρία αυτή προτείνει ότι η γλώσσα είναι προϊόν εξέλιξης και οικονομίας, με σκοπό την επιδίωξη της αποτελεσματικότητας και της απλότητας. Το Μινιμαλιστικό Πρόγραμμα έχει επισημανθεί για την προσπάθειά του να εξηγήσει τις γλωσσικές δομές με λιγότερες και πιο απλές γραμματικές αρχές, καθώς και για την έμφασή του στην ενεργειακή και κοστολογική απόδοση της γλώσσας. Η Θεοφανοπούλου- Κοντού κάνει αναφορά στον όρο «παραμετροποίηση», εννοώντας τις παραμετρικές ποικιλίες των διαφόρων αρχών με σκοπό την συστηματικότερη περιγραφή των διαφοροποιήσεων μεταξύ των γλωσσών περιγραφικά και ερμηνευτικά.²⁶⁹

Η προσέγγιση των Αρχών και Παραμέτρων (Principles and Parameters) παρέχει μια πιθανή λύση στο λογικό πρόβλημα της γλωσσικής κατάκτησης (logical problem of language acquisition), επιλύοντας ταυτόχρονα την διάσταση ανάμεσα στην περιγραφική και την ερμηνευτική επάρκεια: η κατάκτηση των εξαιρετικά περίπλοκων γραμματικών μοτίβων μπορεί να αναχθεί στις εγγενείς αρχές και επομένως σε μια διαδικασία επιλογής περιοριστικής φύσης. Συνεπώς, οι ιδιότητες μιας συγκεκριμένης γραμματικής προέρχονται από τις ιδιότητες της Καθολικής Γραμματικής. Ο Chomsky αναφέρει σχετικά με την εγγενή φύση των ιδιοτήτων αυτών, ότι από ερευνητική πλευρά “η λεπτομερής διερεύνηση του υποστρώματος φυσιολογίας αποτελεί μακρινό στόχο, ο οποίος περιμένει μεγάλα βήματα προόδου τω επιστημών του εγκεφάλου (για να μη μιλήσουμε για την ακόμα πιο απομακρυσμένη εξερεύνηση των εμβρυολογικών και γενετικών παραγόντων που υπεισέρχονται στο ζήτημα). Μεγάλες εμπειρικές

²⁶⁹ Θεοφανοπούλου- Κοντού, Δημ. «Γενετική- Μετασχηματιστική Γραμματική και Νεοελληνική Σύνταξη» στο *Παρουσία* (Ηλεκτρονική Έκδοση Περιοδικών του ΕΚΠΑ), Τόμ. 17/18, Τεύχ. 1 (2004-2005), σ. 1-2.

(Γενετική - μετασχηματιστική γραμματική και νεοελληνική σύνταξη | Θεοφανοπούλου - Κοντού | Παρουσία. Επιστημονικό περιοδικό του Συλλόγου Διδακτικού Προσωπικού Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών (uoa.gr).

ανακαλύψεις ίσως είναι απαραίτητες για να συνδέσουμε και να ενοποιήσουμε τη λειτουργική αναπαράσταση και τη μελέτη του υπολογιστικού μηχανισμού στο επίπεδο των κυττάρων.”²⁷⁰

Στα πλαίσια του ερευνητικού ενδιαφέροντος, παρατηρείται ένας παραλληλισμός της θεωρίας του Chomsky περί Αρχών και Παραμέτρων στη γλώσσα, με τη θεωρία του Imre Lakatos για τα ερευνητικά προγράμματα στη φιλοσοφία της επιστήμης, καθώς και οι δύο θεωρίες δίνουν έμφαση τόσο στην απλότητα όσο και στην εξέλιξη των ερευνητικών προγραμμάτων.

Αξίζει να σημειωθεί ότι, μεταξύ των φιλοσόφων της επιστήμης, που διέπρεψαν στη μετά τον Kuhn περίοδο, ξεχωρίζει ο Imre Lakatos κι ο Larry Laudan. Οι Lakatos και Laudan ανέπτυξαν μια εναλλακτική σύλληψη της επιστήμης, η οποία συμφωνούσε με τον ιστορικισμό του Kuhn, αλλά διαφωνούσε όσον αφορά τον μηχανισμό της ιστορικής ανάπτυξης της επιστήμης: Στην θέση της φυσικής εξέλιξης έβλεπαν ότι η επιστήμη προχωρά με βάση την ορθολογική πρόοδο, και εκεί θεωρώ ότι εντοπίζεται το κοινό σημείο με τη θεωρία του Chomsky.

Ο Imre Lakatos υποστήριζε ότι η επιστημολογία του βελτίωνε την μεθοδολογία της διαψευσιμότητας που είχε εισαγάγει ο Karl Popper. Επίσης συμφωνούσε με τον Popper ως προς το πρόβλημα του διαχωρισμού μεταξύ επιστήμης και μη επιστήμης. Ενώ όμως για τον Popper το κριτήριο αυτού του διαχωρισμού ήταν η διαψευσιμότητα ο Lakatos αποδεχόταν τον ισχυρισμό του Kuhn ότι όλες οι θεωρίες ζουν σ' έναν ωκεανό ανωμαλιών και επομένως δεν απορρίπτονται εύκολα ακόμα και όταν παρουσιάζονται αρνητικές ενδείξεις και ευρήματα που τις αμφισβητούν. Γι' αυτό το λόγο ο Lakatos θεωρούσε το κριτήριο της διαψευσιμότητας του Popper, υπερβολικά ισχυρό.

Αντί γι' αυτό, ο Lakatos, υιοθετεί τη θέση των Duhem- Quine για την αποφυγή διάψευσης μιας θεωρίας, όταν λαμβάνονται υπόψη κάποιες βοηθητικές υποθέσεις. Όμως για να αποφύγει την παγίδα του συμβατισμού, που απέρριπτε μαζί με τον Popper, ο Lakatos κατέφυγε στην έννοια της κανονικής επιστήμης του Kuhn, την οποία τροποποιούσε έτσι ώστε να συμπεριλάβει μια ολόκληρη σειρά ή διαδοχή από θεωρίες. Για τον Lakatos, μια τέτοια σειρά από θεωρίες, που είναι συνδεδεμένες για να εξασφαλίζουν κάποια χαρακτηριστική συνέχεια, συγκροτούν αυτό που ονόμαζε *ερευνητικά προγράμματα* και θεωρούσε ότι τα θεμελιώδη προβλήματα της επιστημολογίας μπορούν να επιλυθούν με τη μεθοδολογία των ερευνητικών

²⁷⁰ Βλ. Chomsky 2004, σ. 58.

προγραμμάτων. Τα ερευνητικά προγράμματα για τον Lakatos είναι δομές οι οποίες παρέχουν καθοδήγηση στη μελλοντική έρευνα, τόσο με έναν αρνητικό όσο και με ένα θετικό τρόπο. Η αρνητική ευρετική ενός προγράμματος ενέχει τη ρήτρα ότι οι δομικές παραδοχές στις οποίες εδράζεται το πρόγραμμα δεν πρέπει να απορρίπτονται ή να τροποποιούνται. Η θετική ευρετική συνίσταται σε βασικές καθοδηγητικές γραμμές που υποδεικνύουν το πώς πρέπει να αναπτυχθεί το ερευνητικό πρόγραμμα. Για τον Lakatos, τα ερευνητικά προγράμματα, είναι εκείνα που συναγωνίζονται μεταξύ τους στην επιστήμη και μια επιστημονική επανάσταση δεν είναι τίποτα άλλο παρά η διαδοχή ενός παλαιότερου προγράμματος από ένα νεώτερο πρόγραμμα. Για τον Kuhn, δεν τίθονταν θέμα προόδου της επιστήμης, όταν κατά την επιστημονική επανάσταση κυριαρχεί η πλειοψηφία μιας νέας επιστημονικής κοινότητας. Αντίθετα, ο Lakatos, θεωρεί ότι εκδηλώνεται κάποια “ορθολογική πρόοδος” όταν το κυρίαρχο επιστημονικό πρόγραμμα αποδεικνύεται πιο προοδευτικό σε σχέση με το προηγούμενο, σύμφωνα με τα παραπάνω κριτήρια.²⁷¹ Μεταξύ των άλλων, στη θεωρία της επιστημονικής προόδου, ο Lakatos προσπαθεί να επαναφέρει τη θεμελιώδη διάκριση του Θετικισμού, δηλαδή τη διάκριση μεταξύ της λογικής της επιστήμης και της ψυχολογίας και της κοινωνιολογίας. Αυτό το επιδιώκει μέσω της διάκρισης που εισηγείται, μεταξύ εσωτερικής και εξωτερικής ιστορίας της επιστήμης. Αν το νεώτερο πρόγραμμα είναι πιο προοδευτικό από τα παλαιότερα προγράμματα, με τα κριτήρια του Lakatos, τότε μόνο η εσωτερική ιστορία του προγράμματος αυτού, διατυπωμένη με τις σχετικές κατηγορίες της μεθοδολογίας των ερευνητικών προγραμμάτων, απαιτείται για να εξηγήσει τη θέση του νεώτερου προγράμματος στην ιστορία της επιστήμης. Αν όμως το ιστορικά νεώτερο πρόγραμμα είναι λιγότερο προοδευτικό από τα προηγούμενα, πάντα με τα κριτήρια του Lakatos, τότε χρειάζεται να καταφύγει κανείς στην ψυχολογία ή την κοινωνιολογία για να εξηγήσει γιατί η επιστημονική κοινότητα δεν ακολούθησε τον δρόμο της ορθολογικής προόδου.²⁷²

²⁷¹ Lakatos, Imre, (1970). Falsification and the Methodology of Scientific Research Programmes. In Lakatos, I., & Musgrave, A. (Eds.), *Criticism and the Growth of Knowledge*, Cambridge: Cambridge University Press, p.93.

²⁷² Καρπούζος, Α. (2014). *Μεταμορφώσεις της Σκέψης, 07. Φιλοσοφία της Επιστήμης*. Εργαστήριο Σκέψης Αθήνα, σ. 36-37.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI

ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΝΟΗΤΙΚΕΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ: ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ

6. Η γνωσιακή (cognitive) λειτουργία της γλώσσας

Ο Noam Chomsky υποστηρίζει ότι η γλώσσα προσφέρει ένα σημαντικό παράθυρο για την κατανόηση της ανθρώπινης σκέψης και συνείδησης.²⁷³ Η ικανότητα μας να παράγουμε και να κατανοούμε σύνθετες προτάσεις και αφηρημένες έννοιες είναι ενδεικτική των βαθύτερων νοητικών διαδικασιών. Ως εκ τούτου, η συνείδηση περιλαμβάνει εγγενείς μορφές γνώσης και κατανόησης, οι οποίες δεν μαθαίνονται μέσω εμπειρίας αλλά είναι ήδη παρούσες στον νου μας από τη γέννηση, όπως έχουμε ήδη αναλύσει σε προηγούμενα εδάφια. Ενώ πολλοί θεωρητικοί βλέπουν τη γλώσσα κυρίως ως εργαλείο επικοινωνίας, ο Chomsky θεωρεί, και το αποδεικνύει, ότι η πρωταρχική λειτουργία της γλώσσας είναι γνωστική. Δηλαδή, η γλώσσα χρησιμεύει ως εργαλείο για την οργάνωση της σκέψης και την κατανόηση του κόσμου. Αδιαμφισβήτητα, η ανθρώπινη ικανότητα για γλώσσα είναι βαθιά ριζωμένη στη γνωστική μας αρχιτεκτονική και προσφέρει μοναδικές ευκαιρίες για την κατανόηση των βασικών αρχών της σκέψης και της συνείδησης.

6.1 Γλώσσα και σκέψη δημιουργούν

Η δημιουργική φύση της γλώσσας, όπως ορίζει ο Noam Chomsky, παρέχει μια σειρά φαινομένων τα οποία οφείλει να διερευνήσει και να εξηγήσει η επιστημολογική προσέγγιση της γλώσσας. Ως εκ τούτου η οποιαδήποτε παράλειψη ή αγνόηση της πλευράς αυτής, δεν θα μπορούσε να ισχύσει σε καμία περίπτωση.²⁷⁴

Πώς όμως εκφράζεται η δημιουργικότητα; Εκφέρεται; Σαφώς, αλλά όχι μόνο. Ο άνθρωπος έχει την τάση να διερευνά, η περιέργεια του πνεύματος καθοδηγεί τα

²⁷³ Βλ. Chomsky, Γλώσσα και Νους, 2008, σ. 313-314.

²⁷⁴ Chomsky, N., *Current Issues in Linguistic Theory*, The Hague: Mouton, 1964, p.7-8.

προοδευτικά του βήματα, δεν σταματά, αναστοχάζεται και συνεχίζει την ανοδική πορεία του.

Η τάση της δημιουργικότητας μετουσιώνεται σε αγάπη για δημιουργία, αγάπη για ζωή, δίψα για έκφραση, καθώς το νερό του εγκεφάλου μετουσιώνεται σε κρασί της συνείδησης, όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Θανάσης Σακελλαριάδης στο βιβλίο του *Ψυχής Πείρατα*, ως «απόπειρες ή δοκιμές έρευνας ενσώματων ψυχονοητικών καταστάσεων με σκέψη και γλώσσα, όχι ως πέρατα ή τέλος βίου μα μόνο ως μελέτη της ζωής, η οποία ζητεί τη βελτίωση μέσω της γνώσης, πολυποίκιλης και όχι θνησιγενούς» παρατίθενται με λόγο σαφή τα δύο βασικά ερωτήματα- φράσεις που αντιπροσωπεύουν και σηματοδοτούν τη φιλοσοφική και επιστημονική έρευνα στη Φιλοσοφία της Επιστήμης, η συνειδησιακή εννοιολόγηση του Colin McGinn,²⁷⁵ και η γνωστή φράση του Thomas Nagel, «του τι σημαίνει να είναι κάτι νυχτερίδα», της οποίας η πλήρης ανάλυση ακολουθεί σε επόμενο εδάφιο.²⁷⁶

Συγκεκριμένα, ο McGinn, μέσα από το γνωστό ερώτημα «Πώς το νερό του εγκεφάλου μετατρέπεται σε κρασί της συνείδησης», τοποθετεί στο κέντρο του φιλοσοφικού στοχασμού την προσωπική εμπειρία και τη συνείδηση. Η ανάλυση εννοιών, όπως «η *διακρισιμότητα* (discernability) από τη μη συνειδητή κατάσταση, η *ελεγκσιμότητα* (testability) ως οριοθέτηση και συνέπεια των νοητικών καταστάσεων, η *αποβλεπτικότητα* (intentionality) ως αναφορά και ανακοίνωση του περιεχομένου ενός συμβάντος, η *ενδοσκόπηση* (introspection) ως εποπτεία της εσωτερικής κατάστασης, η *υποκειμενικότητα* (subjectivity) ως αμετάβατος ποιοτικός όρος, ακόμη και η *αυτοσυνείδηση* (selfawareness). Επιλεγμένες «στιγμές» από τη φιλοσοφία και την επιστήμη αγγίζουν τους παραπάνω προβληματισμούς στο κείμενο: από την αρχαία παράδοση οι αντιλήψεις του Αριστοτέλη για τις νοητικές καταστάσεις, το καρτεσιανό δίπολο ως τομή της νεότερης φιλοσοφίας του νου, ο αγγλικός εμπειρισμός και η καντιανή οπτική. Από τη σύγχρονη παράδοση γίνεται προσπάθεια ανάπτυξης ενός γόνιμου διαλόγου της φιλοσοφίας (φιλοσοφικών ρευμάτων και κορυφαίων στοχαστών) με τα νεότερα και πρόσφατα ευρήματα της νευροεπιστήμης που ενίοτε απομακρύνουν τον στοχασμό από το παραδοσιακό καρτεσιανό δίπολο.»²⁷⁷

²⁷⁵ McGinn, Colin. "Can We Solve the Mind- Body Problem?" in *Mind*, New Series, Volume 98, Issue 391 (Jul., 1989), p.349. Oxford University Press.

²⁷⁶ Σακελλαριάδης, Θανάσης. (2020). «ΨΥΧΗΣ ΠΕΙΡΑΤΑ» ΣΤΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΤΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ. Εκδόσεις GUTENBERG, Αθήνα, σ.. 18.

²⁷⁷ 'Ο. π. σ. 19-20.

«Εν αρχή ην ο Λόγος», σημασιολογικά η λογική, ο νους. Ο Goethe, στον Faust, μετατρέπει, σχεδόν αιρετικά, τη χαρακτηριστική φράση της Γένεσης και του Ευαγγελίου του Ιωάννη, σε «Εν αρχή ην η Πράξις», εννοώντας ότι χωρίς την Πράξη κάθε Λόγος στερείται αξίας και υπόστασης, καθώς είναι ψεύτικος και παραπλανητικός. Όχι, ο Λόγος δεν είναι Νους, δεν είναι μόνο Νους, σκέψη δηλαδή. Εν αρχή ην η Πράξη, σημειολογικά η τάση του πνεύματος προς τη δημιουργία, η συνεχής ροή, η αδιάκοπη γένεση ιδεών που βρίσκουν πρόσφορο έδαφος στην πραγματικότητα.²⁷⁸

Καθώς η γλώσσα είναι έμφυτη, το βιολογικό της υπόβαθρο την καθιστά απαραίτητη για την ύπαρξη και την έκφραση του κάθε ανθρώπου. Όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο, οι βλάβες που μπορεί να προκληθούν στις περιοχές εκείνες του εγκεφάλου που είναι υπεύθυνες για την κατανόηση και την παραγωγή του λόγου, αναγκάζουν το άτομο, μέσα από μεγάλη ψυχολογική πίεση να βρει άλλες διεξόδους έκφρασης και επικοινωνίας. Αυτές καθορίζουν την έμφυτη τάση για δημιουργία η οποία σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να αγνοηθεί ή να περιοριστεί.

Συνεπώς, οι άνθρωποι με εγκεφαλικές βλάβες μπορούν να εκφράζουν τη δημιουργικότητά τους με διάφορους τρόπους, ανάλογα με τον τύπο και το βαθμό της βλάβης καθώς και με τις διαθέσιμες ικανότητες και πόρους που διαθέτουν, ως μέρος αποκατάστασης των γλωσσικών δυσλειτουργιών. Ορισμένες από τις μορφές δημιουργικής έκφρασης που μπορούν να χρησιμοποιήσουν περιλαμβάνουν:

- **Καλλιτεχνική Έκφραση:** Ζωγραφική, χαρακτική, γλυπτική: Μερικοί άνθρωποι με εγκεφαλικές βλάβες μπορούν να εκφράσουν τη δημιουργικότητά τους μέσω της καλλιτεχνικής έκφρασης, χρησιμοποιώντας διάφορες τεχνικές και μέσα.
- **Λογοτεχνική Έκφραση:** Ποίηση, πεζογραφία: Ορισμένοι άνθρωποι μπορούν να εκφραστούν μέσω της γραπτής λέξης, δημιουργώντας ποιήματα, διηγήματα ή άλλα

²⁷⁸ Goethe, Johann-Wolfgang. Von. (1999). *FAUST*. Μτφρ. Williams R. John. Εκδόσεις: WORDSWORTH EDITIONS.

Η φράση "Εν αρχή ην ο λόγος" είναι μια γνωστή έκφραση που προέρχεται από την Αγία Γραφή, από το Ευαγγέλιο του Ιωάννη. Στα ελληνικά, η φράση αυτή σημαίνει "Στην αρχή ήταν ο Λόγος." Η αρχική φράση μεταφράστηκε στα λατινικά, από τον Αγιο Ιερώνυμο (Vulgata), ως "In principio erat Verbum" και στα γερμανικά από τον Λούθηρο, ως "Im Anfang war das Wort" χρησιμοποιήθηκε από τον Γκαίτε (Johann Wolfgang von Goethe) στο έργο του "Faust." (Verbum- Wort).

Στον "Faust," ο Goethe ενσωματώνει αυτήν τη φράση στο πρώτο μέρος του έργου του. Συμβολίζει τη σημασία του Λόγου ως ένα σημαντικό στοιχείο της δημιουργίας και του κόσμου.

Συνολικά, ο Γκαίτε χρησιμοποιεί αυτήν τη φράση για να εκφράσει συνοπτικά τη σημασία του λόγου και της δημιουργίας στο πλαίσιο του έργου του "Faust." Έχει γραφτεί: Εν αρχή ην ο Νους; Εξέτασε, σκέψου καλά τις πρώτες αράδες μήπως και κάνεις το λάθος και γράψεις κάτι το άστοχο! Είναι λοιπόν ο Νους εκείνο το οποίο τα πάντα αναπτύσσει, διενεργεί και δημιουργεί; Ο Goethe δεν μένει ικανοποιημένος από την απόδοση Νους. Ο Λόγος δεν είναι μόνο Νους, ούτε Δύναμη και Ισχύς, είναι κάτι άλλο, τον βοηθάει το Πνεύμα να κατανοήσει: Εν αρχή ην η Πράξη (1236-7).

λογοτεχνικά έργα.

- **Μουσική Έκφραση:** Παίξιμο μουσικών οργάνων, τραγούδι, σύνθεση μουσικής: Η μουσική είναι ένας δημοφιλής τρόπος έκφρασης για πολλούς ανθρώπους, συμπεριλαμβανομένων αυτών με εγκεφαλικές βλάβες.
- **Θεατρική Έκφραση:** Συμμετοχή σε θεατρικές παραστάσεις, δραματοποίηση, χορός: Η θεατρική έκφραση μπορεί να προσφέρει έναν δημιουργικό τρόπο έκφρασης για πολλούς ανθρώπους με εγκεφαλικές βλάβες.

Είναι σημαντικό να αναγνωριστεί ότι οι άνθρωποι με εγκεφαλικές βλάβες μπορεί να έχουν μοναδικές δυνατότητες και περιορισμούς, και η δημιουργική έκφραση μπορεί να είναι ένας τρόπος για αυτούς να εκφράσουν τον εαυτό τους και να απολαύσουν την έκφραση τους μέσα από διάφορες δραστηριότητες. Νους, συνείδηση, έκφραση, η συνδυαστική δυναμική που καθιστά τον άνθρωπο δημιουργό, κοινωνό μιας θεραπευτικής πορείας αυτοέκφρασης και αυτοσυνειδητότητας με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που χρωματίζουν το κάθε κοινωνικό πλαίσιο.

6.2 Συνείδηση και δημιουργία

Η σχέση μεταξύ συνείδησης και δημιουργίας είναι ένα πολύπλοκο θέμα που έχει απασχολήσει πολλούς φιλοσόφους, καλλιτέχνες και επιστήμονες. Η δημιουργία, σε όλες τις μορφές της, συχνά συνδέεται με την ανθρώπινη συνείδηση. Αν και η σχέση αυτή μπορεί να αναλυθεί από διάφορες οπτικές γωνίες, δύο κύριοι τρόποι προσέγγισης είναι η δημιουργία ως έκφραση της συνείδησης και η δημιουργία ως ενεργό προϊόν της συνείδησης.

- **Δημιουργία ως Έκφραση της Συνείδησης:** Πολλοί καλλιτέχνες και δημιουργοί θεωρούν το έργο τους ως μια έκφραση της εσωτερικής τους κατάστασης και συνείδησης. Η δημιουργία μπορεί να λειτουργήσει ως μέσο για να εκφράσουν συναισθήματα, ιδέες και αντιλήψεις που είναι εγκλωβισμένες στο εσωτερικό τους κόσμο.
- **Δημιουργία ως Ενεργό Προϊόν της Συνείδησης:** Η δημιουργία επίσης μπορεί να θεωρηθεί ως ένα ενεργό προϊόν της συνείδησης, καθώς ο δημιουργός καθοδηγεί τις σκέψεις, τις επιλογές και τις αποφάσεις του κατά τη διάρκεια της δημιουργικής διαδικασίας. Η συνείδηση επηρεάζει την επιλογή των υλικών, το στάδιο της

δημιουργίας, και τις τελικές αποφάσεις που λαμβάνονται.

Η δημιουργία μπορεί να θεωρηθεί και ως ένας τρόπος επέκτασης και απελευθέρωσης της συνείδησης, επιτρέποντας στα άτομα να εξερευνήσουν νέες ιδέες, να ανακαλύψουν καινούργια πράγματα για τον εαυτό τους και να εκφράσουν πτυχές της πραγματικότητας που μπορεί να μην είναι εύκολο να εκφραστούν με άλλους τρόπους.

Συνολικά, η δημιουργία και η συνείδηση αλληλεπιδρούν²⁷⁹ σε ένα πολύπλοκο διαδικαστικό σύνολο, προσφέροντας μια πλούσια γκάμα εκφραστικών δυνατοτήτων για κάθε άνθρωπο. Ένα σημαντικό στοιχείο που πρέπει να τονιστεί, είναι η διαπίστωση ότι μέσα από την ενδελεχή έρευνα του έργου του Noam Chomsky, η σχέση μεταξύ συνείδησης και νου δεν αναλύεται σε βάθος από τον Αμερικανό φιλόσοφο- γλωσσολόγο. Ο Chomsky επικεντρώθηκε κυρίως στη σύνδεση γλώσσας και συνείδησης μόνο σε κοινωνικό επίπεδο. Θεωρεί τη γλώσσα ως ‘παράθυρο’ της σκέψης εκφράζοντας την ιδέα ότι η γλώσσα δεν είναι απλά ένα μέσο επικοινωνίας, αλλά είναι η βάση της σκέψης. Η δομή της γλώσσας, σύμφωνα με αυτήν την άποψη, αντικατοπτρίζει τις δομές της σκέψης και επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο σκεφτόμαστε. Κατά τον τρόπο αυτό, οι γλωσσικές ικανότητες δεν περιορίζονται μόνο στην επικοινωνία, αλλά επίσης συνδέονται με τη δημιουργικότητα. Η δυνατότητα να επινοούμε νέες φράσεις και έννοιες αντανακλά τη δυνατότητα για ποικιλία σκέψης και έκφρασης.

Η σκέψη χωρίς τη γλώσσα είναι βουβή, αλλά και η γλώσσα χωρίς τη σκέψη γίνεται κραυγή. Με τον μικρόκοσμο των λέξεων ελευθερώνεται και φτάνει στο φωναχτό αγέρι της ζωής ο μέγας κόσμος της ανθρώπινης συνείδησης και του ανθρώπινου μόχθου. Οι λέξεις, «αυτός ο κόσμος ο μικρός ο μέγας» του Ελύτη, είναι αυτές που σηματοδοτούν τα όρια του κόσμου. Τα όρια του λόγου μου, είπαν, σηματοδοτούν τα όρια του κόσμου μου.

Το παιδί κάνει τη μεγαλύτερη ανακάλυψη της ζωής του, όταν συνειδητοποιεί ότι τα πράγματα έχουν ονόματα. Συνείδηση, επομένως, της γλώσσας σημαίνει συνείδηση της σκέψης. Συνείδηση της απεραντοσύνης της γλώσσας σημαίνει συνείδηση της απεραντοσύνης της σκέψης. Γι’ αυτό και οι γλώσσες βρίσκονται είναι οι λαοί που τις ομιλούν, ο αρχιτέκτων- άνθρωπος που τις πλάθει, τις εξελίσσει, τις διαφοροποιεί και τις ενοποιεί ως μία καθολικά ερμηνευτική και ερμηνεύσιμη γλώσσα.

²⁷⁹ Palmer, Tim, “Human Creativity and Consciousness: Unintended Consequences of the Brain’s Extraordinary Energy Efficiency?” 2020 Mar; 22(3): 281, Entropy Base.

Η αλληλεπίδραση των δύο ημισφαιρίων του εγκεφάλου - του αριστερού και του δεξιού - έχει μελετηθεί εκτενώς, και υπάρχουν διάφορες θεωρίες για τον τρόπο με τον οποίο επηρεάζει διάφορες νοητικές λειτουργίες, συμπεριλαμβανομένης της δημιουργικότητας. Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι η απλοποίηση της λειτουργίας του εγκεφάλου σε «αριστερή λογική» και «δεξιά δημιουργικότητα» είναι υπεραπλουστευτική, καθώς ο εγκεφαλος λειτουργεί ως ένα σύνθετο δίκτυο.

Ορισμένες από τις γενικές ιδέες που αναφέρθηκαν συνδέονται με τη δημιουργικότητα και την αλληλεπίδραση των ημισφαιρίων. Συγκεκριμένα, το δεξί ημισφαίριο συχνά συνδέεται με τη δημιουργική σκέψη και την εικαστική έκφραση, ενώ το αριστερό ημισφαίριο συνδέεται συχνά με τη λογική, την ανάλυση, και τη γλωσσική επεξεργασία. Είναι δηλαδή, υπεύθυνο για τις γλωσσικές και αναλυτικές πτυχές της δημιουργικότητας. Το σημαντικό στοιχείο είναι ότι οι νευροεπιστήμονες παρατηρούν συνεργασία των δύο ημισφαιρίων. Οι ιδέες και οι λύσεις σε προβλήματα (ως εκφάνσεις της δημιουργικότητας) εμφανίζονται όταν τα δύο ημισφαίρια συνεργάζονται αποτελεσματικά.²⁸⁰

Είναι σημαντικό να κατανοήσουμε ότι η δημιουργικότητα είναι ένα πολυδιάστατο φαινόμενο, και πολλοί παράγοντες, συμπεριλαμβανομένων των γενετικών, περιβαλλοντικών και πολιτισμικών παραγόντων, επηρεάζουν το πώς αναπτύσσεται και εκδηλώνεται η δημιουργική σκέψη σε κάθε άτομο.

Συνεπάγεται ότι η δημιουργικότητα είναι ένα σύνθετο φαινόμενο που δεν μπορεί να εξηγηθεί μόνο με βιολογικούς όρους, αλλά η βιολογία παίζει κρίσιμο ρόλο στην κατανόησή της. Υπάρχουν διάφοροι παράγοντες του βιολογικού υποβάθρου που σχετίζονται με τη δημιουργικότητα, όπως: η νευρολογική δομή (οι περιοχές του εγκεφάλου που σχετίζονται με τη δημιουργική σκέψη περιλαμβάνουν το προσθιοκεντρικό και το δεξιό ημισφαίριο), οι χημικές ουσίες (ορισμένες χημικές ουσίες στον εγκεφαλο, όπως οι νευροδομικοί παράγοντες, επηρεάζουν τη διάθεση και τη δημιουργικότητα, και οι γενετικοί και περιβαλλοντικοί παράγοντες (οι γενετικοί παράγοντες επηρεάζουν την αναπτυξιακή διαφοροποίηση του εγκεφάλου, αλλά η δημιουργικότητα είναι επίσης επηρεαζόμενη από το περιβάλλον και τις εμπειρίες). Η συναπτική πλαστικότητα, η ικανότητα του εγκεφάλου να προσαρμόζεται και να αλλάζει τις συνάψεις μεταξύ νευρώνων, είναι εξίσου σημαντική για τη δημιουργικότητα και τη

²⁸⁰ Beaty, E. Roger. 'The Creative Brain' Cerebrum, 2020 (Jan-Feb; 2020).

μάθηση.²⁸¹

²⁸¹ Καραπέτσας, Α. (1988). ΝΕΥΡΟΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΑΝΑΠΤΥΣΣΟΜΕΝΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ. Εκδόσεις: ΣΜΥΡΝΙΩΤΑΚΗΣ, Αθήνα, σ.184-187.

6.3 Συνείδηση και σκέψη

Υπάρχουν πολλές αντιλήψεις για το φαινόμενο της συνείδησης. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Καθηγητής Νευροψυχολογίας – Νευρογλωσσολογίας Δρ. Αργύρης Καραπέτσας, η έννοια της συνείδησης είτε ερμηνεύεται ως μια κατάσταση αυτο- συνείδησης είτε ως δραστηριότητα του πνεύματος, δεν παύει να είναι μια λειτουργία του εγκεφάλου. Η λειτουργία αυτή είναι αποτέλεσμα των νευρωνικών δραστηριοτήτων και των συνάψεων που δημιουργούν.²⁸² Συνεπώς, αυτό που αποκαλούμε συνείδηση ορίζεται ως ένα ρυθμιστικό σύστημα των νευροψυχολογικών λειτουργιών του ανθρώπου. Χωρίς τη συνείδηση, οι ανθρώπινες σωματικές λειτουργίες δεν θα διέφεραν σε τίποτα από τις λειτουργίες των ζώων. Από τη θεώρηση του Descartes για την έδρα της συνείδησης στην επίφυση, ως τη σύγχρονη αντίληψη των νευρολόγων ότι εντοπίζεται στις έλικες του εγκεφάλου, στα κέντρα δηλαδή των ανώτερων νοητικών λειτουργιών, από τον εγκεφαλικό φλοιό στο μεταχίμαικό σύστημα, διαπιστώνεται η σπουδαιότητα της ενδελεχούς και μυστηριακής αναζήτησης του συνειδησιακού γίνεσθαι.

Συνεπώς, η συνείδηση ρυθμίζει το σύνολο των νευροψυχολογικών λειτουργιών του ανθρώπου. Εξετάζοντας τους μηχανισμούς που διέπουν την κάθε συνειδησιακή κατάσταση σύμφωνα με τα εξωτερικά ερεθίσματα, έχει διαπιστωθεί ότι, για παράδειγμα, στα φαινόμενα των ψευδαισθήσεων και των παραισθήσεων, ο κανονικός άνθρωπος αισθάνεται μια μετατροπή στις σχέσεις του με το περιβάλλον ακόμη και υπό την έλλειψη ερεθίσματος. Αυτού του τύπου οι νοερές εικόνες, παρουσιάζονται σε άτομα που πάσχουν από σχιζοφρένεια. Ο σχιζοφρενής ακούει φωνές, οι οποίες είναι κατά κάποιο τρόπο η ηχώ της σκέψης του. Εκτός από τις ακουστικές διαταραχές, παρατηρούνται σπανιότερα οράματα, οπτικές ψευδαισθήσεις, οι οποίες βέβαιες έχουν παρατηρηθεί και σε άτομα μη πάσχοντα. Ας θυμηθούμε τους ήρωες της Ιλιάδας, όπου οι ήρωες και οι προφήτες βιώνουν οράματα ως δέκτες μιας χαρισματικής, θεϊκής παρέμβασης. Φαίνεται ότι τα φαινόμενα αυτά συνδέθηκαν και συνδέονται με το θρησκευτικό συνειδησιακό γίνεσθαι, ως ένας τρόπος αποκάλυψης υπερφυσικών δυνάμεων. Οι οπτασίες, τα οράματα και οι φωνές δηλώνουν μια επικοινωνία με το Θείο και υπερφύση υπαρξιακό Πρόσωπο. Στην ουσία τα παραπάνω φαινόμενα έχουν νευρολογική αιτιολογία. Συγκεκριμένα, σε άνθρωπο με εγρήγορση και μη πάσχοντα, ο ηλεκτρικός ερεθισμός σημείων του

²⁸² Ο. π. σ.150 -151.

εγκεφαλικού φλοιού, εξαιτίας κάποιας τοπικής βλάβης, προκαλεί την εμφάνιση ψευδαισθήσεων στην απλή τους μορφή. Ο άνθρωπος νομίζει πως βλέπει μια πεταλούδα και προσπαθεί να την πιάσει ή βλέπει το σκύλο του να γαβγίζει και εξοργίζεται που οι γιατροί δεν τον βλέπουν.²⁸³ Συνεπώς, η ενεργοποίηση διαφόρων εγκεφαλικών πεδίων δημιουργεί ψευδαισθήσεις, χωρίς τη θέληση του ανθρώπου. Υπάρχει μια «αυθόρμητη ανάκληση των εικόνων με τον απευθείας ηλεκτρικό ερεθισμό του νευρικού ιστού σε συνθήκες, όπου η θέληση του ατόμου δεν έχει καμία επέμβαση. Το άτομο βλέπει εσωτερικά τις εικόνες, έχει την εμπειρία του, όμως η ανάκλησή τους ή η επαναφορά τους δεν μπορεί να ρυθμιστεί από τη θέλησή του. Η συνείδησή του και η θέλησή του, στην προκειμένη περίπτωση, αδυνατούν στο ν' αναπαράγουν τις με ηλεκτρικό ερεθισμό του εγκεφαλικού ιστού, προκληθείσες εικόνες.»²⁸⁴

Αναφορικά με τις διαδικασίες της σκέψης, είναι λογικό το ότι όταν ο άνθρωπος σκέπτεται, αναμφίβολα κάτι συμβαίνει στον εγκέφαλό του. Η προβληματική που αναδύεται μέσα από τη διερεύνηση της διαδικασίας αυτής είναι τόσο περίπλοκη όσο και γοητευτική.

Για τους συμπεριφοριστές ψυχολόγους η νοητική δραστηριότητα είναι μια απάντηση στα ερεθίσματα του έξω κόσμου, υποστηρίζοντας ότι η σκέψη διαμορφώνεται από μη εκφερόμενες λέξεις. Εντούτοις, η σκέψη δεν είναι μόνο ένας μηχανισμός επίλυσης προβλημάτων, ούτε μια διαδικασία υπολογισμού στα μέτρα ενός ηλεκτρονικού υπολογιστή. Η σκέψη πηγάζει από τη συναισθηματική φόρτιση του ανθρώπου, έχει 'anima', ψυχή, χρώμα συναισθημάτων, συγκίνηση. Ο τελευταίος όρος, αναλύεται εκτενώς από τον Καραπέτσα. Η συγκίνηση σαφώς επηρεάζει τη σκέψη. Τα όνειρα, για παράδειγμα, υποδηλώνουν δύο τύπους σκέψης, την καθαρή λογική «με τους λογικούς μηχανισμούς, που σ' αυτούς συμμετέχει ο εγκεφαλικός φλοιός, και τις συγκινησιακές σκέψεις, που εδώ είναι ουσιαστική η υπευθυνότητα του μεταιχμιακού συστήματος. Το ίδιο θα μπορούσαμε να πούμε ότι συμβαίνει και στην περίπτωση της σχιζοφρένειας. Η σκέψη, θα μπορούσαμε να πούμε ότι περιλαμβάνει τις νοητικές επεξεργασίες των ιδεών, των συμβόλων, των εικόνων, των λέξεων, των υποθέσεων, των εμπειριών, των

²⁸³ Hecaen, H. & M. L. Albert. (1978). *Human Neuropsychology*. John Wiley & Sons: New York. Ο καθηγητής Henri Hecaen είναι μια από τις μεγαλύτερες μορφές που συνέβαλαν στην ανάπτυξη της σύγχρονης Νευροψυχολογίας. Στο συγκεκριμένο βιβλίο εστιάζει την έρευνα του στις διαταραχές της γλώσσας, της αντίληψης, της μνήμης, καθώς και στην παθολογία του εγκεφαλικής πλαστικότητας και αναδεικνύει με αριστουργηματικό τρόπο την αλληλεπίδραση της Νευρολογίας, Ψυχολογίας και Γλωσσολογίας ως τους τρεις πυλώνες του νευροψυχολογικού οικοδομήματος.

²⁸⁴ Ό.π. σ. 152.

αντίληψεων, των 'πιστεύω', των τάσεων κλπ.²⁸⁵

Τα στάδια σκέψης για την επίλυση ενός προβλήματος, με την προϋπόθεση μιας ομαλής εγκεφαλικής λειτουργίας, διακρίνονται στην αναγνώριση του προβλήματος με σκοπό την επίλυση του. Επομένως, θα αναζητηθούν οι πιθανοί τρόποι επίλυσης. Είναι σύνηθες φαινόμενο να επιλέγεται ένας γνωστός και 'δοκιμασμένος' τρόπος αντίδρασης. Υπολογίζεται παράλληλα τι θα χρειαστεί για να επιτευχθεί ο σκοπός καθώς και εναλλακτικές λύσεις. Ακολουθεί ο σχεδιασμός των ενεργειών, επιλέγεται η κατάλληλη δραστηριότητα, γίνεται εκτίμηση των αποτελεσμάτων και επιλέγεται ο τρόπος επίλυσης ως ο πιο κατάλληλος για μελλοντική χρήση. Τα στάδια διαδικασίας της σκέψης προϋποθέτουν βέβαια ένα μεγάλο αριθμό γνώσεων. Οι γνώσεις αυτές έχουν εξέχοντα ρόλο στη διαμόρφωση και ολοκλήρωση γνωστικών εννοιών διαφόρων επιπέδων και πολυπλοκότητας, καθώς υπάρχει μια «αναλογική σχέση με την περιπλοκότητα των φλοιικών διαστρωματώσεων του ανθρώπινου εγκεφάλου. Φαίνεται ότι η περιπλοκότητα των έξι στοιβάδων του φλοιού είναι εξειδικευμένη για την οργανωτική ικανότητα της σκέψης, για τις διαδικασίες της σκέψης.»²⁸⁶

Σύμφωνα με τη θεωρία του Karl Pribram, γνωστή και ως θεωρία της *ολιστικής εγκεφαλικής επεξεργασίας*, η ανθρώπινη σκέψη παρουσιάζεται ως ένα ολόγραμμα ("holographic model") που γίνεται από τον ολογράφο, δηλαδή τον εγκέφαλο. Ο εγκέφαλος κωδικοποιεί κάθε πληροφορία που θα αποτελέσει αφετηρία για τη σκέψη σύμφωνα με νευροχημικά πρότυπα, με τον ίδιο τρόπο που το κλασικό ψηφιακό σύστημα αποθηκεύει δεδομένα. Συγκεκριμένα, πρόκειται για μια θεωρία που προτάθηκε για να εξηγήσει τη λειτουργία του ανθρώπινου νου και της συνείδησης. Στην ουσία, η θεωρία αυτή προσπαθεί να συνδυάσει τις αναλύσεις της νευροεπιστήμης και της κοινωνικής ψυχολογίας για να κατανοήσει τον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί η ανθρώπινη σκέψη και συμπεριφορά.²⁸⁷

Η θεωρία του Pribram έχει επίσης συνδεθεί με έννοιες, όπως η ανάγκη για ενσωμάτωση της συναισθηματικής εμπειρίας και η ενεργός συμμετοχή του υποκειμένου στην κατασκευή της πραγματικότητας. Ο Pribram θεώρησε ότι η σκέψη και η αντίληψη

²⁸⁵ Ο.π. σ. 189.

²⁸⁶ Ο.π. σ. 190.

²⁸⁷ Pribram, Karl H. (1986). "The Cognitive Revolution and Mind/Brain Issues," *American Psychologist* 41, no.5, p. 507-19. Επίσης, βλ. Pribram, Karl H. (1998). "The History of Neuroscience in Autobiography Volume 2" Edited by Larry R. Squire Published by Society for Neuroscience, p. 341-342. (<https://www.sfn.org/-/media/SfN/Documents/TheHistoryofNeuroscience/Volume-2/c11.pdf>).

δεν είναι απλώς αποτέλεσμα ηλεκτροχημικών διαδικασιών, αλλά κάτι πιο περίπλοκο και διανεμημένο. Η θεωρία του υπαινίσσεται ότι η αντίληψη του κόσμου είναι αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης των κυμάτων του εγκεφάλου με τα κύματα της φυσικής πραγματικότητας, δημιουργώντας μια "ολογραφική" αναπαράσταση του κόσμου. Ενώ η θεωρία αυτή έχει προκαλέσει αρκετό ενδιαφέρον, παραμένει αντικείμενο συζήτησης και κριτικής στην επιστημονική κοινότητα και δεν έχει ακόμα καταστεί ο κυρίαρχος τρόπος εξήγησης της ανθρώπινης σκέψης και της συνείδησης.

Αντίθετη με τη θεωρία αυτή, είναι η μελέτη του Ρώσου νευροψυχολόγου Alexander Luria. Ο ίδιος υποστηρίζει ότι ειδικές περιοχές του εγκεφάλου ελέγχουν με ειδικό τρόπο τους διάφορους μηχανισμούς σκέψης. Πιθανώς, η συνειρμική σύνδεση της κάθε εμπειρίας, με έντονη συγκινησιακή συμμετοχή να αποτελεί τις βασικές διαδικασίες για τη σκέψη.

Συγκεκριμένα, Η θεωρία του Luria για τον εγκέφαλο και τη σκέψη είναι μια σημαντική συνεισφορά στον τομέα της νευροψυχολογίας και της γνωσιακής επιστήμης. Ο Luria, Ρώσος ψυχολόγος και νευρολόγος, προέβη σε εκτεταμένη έρευνα για την κατανόηση της λειτουργίας του εγκεφάλου και της σκέψης μέσω περιπτώσεων με ασθενείς που είχαν υποστεί κακώσεις στον εγκέφαλο ή είχαν νευρολογικές διαταραχές.

Μία από τις πιο γνωστές έννοιες που ανέπτυξε ο Luria είναι ο "λεκτικός έλεγχος" (verbal control). Αυτός ο έλεγχος αναφέρεται στη δυνατότητα του ανθρώπινου εγκεφάλου να επιλέγει την κατάλληλη λέξη ή έκφραση από έναν ευρύ λεξιλόγιο κατά τη διεξαγωγή πολύπλοκων γνωστικών εργασιών.

Η θεωρία του Luria επίσης αναπτύχθηκε με έμφαση στην έννοια των λειτουργιών του εγκεφάλου που συνδέονται με συγκεκριμένες περιοχές του νευρικού συστήματος. Έτσι, η έρευνά του συνέβαλε στην κατανόηση της δομής και λειτουργίας του εγκεφάλου, καθώς και στην ανάπτυξη ιδεών σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο αυτές οι λειτουργίες συνεργάζονται για τη δημιουργία της σκέψης και της γλώσσας.

Συνολικά, η συγκεκριμένη προσέγγιση παρέχει ένα πλαίσιο για την κατανόηση της σχέσης μεταξύ εγκεφάλου, γλώσσας και σκέψης, ενισχύοντας την κατανόησή μας για τον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί ο ανθρώπινος νους.²⁸⁸ Ο Luria σχεδίασε τρεις βασικές λειτουργικές μονάδες του εγκεφάλου, η συμμετοχή των οποίων είναι αναγκαία για κάθε τύπο νοητικής δραστηριότητας. Οι μονάδες αυτές είναι υπεύθυνες για την

²⁸⁸ Luria, A.R. (1974). *The Working Brain: An Introduction to Neuropsychology*. New York, Basic Books, pp.43-44).

απόκτηση, επεξεργασία και αποθήκευση των πληροφοριών που έρχονται από τον εξωτερικό κόσμο, καθώς και για τον προγραμματισμό και την επικύρωση της νοητικής δραστηριότητας. Αυτές είναι: «Η Λειτουργική Μονάδα του Αριστερού Ημισφαιρίου» (Functional Unit of the Left Hemisphere), η οποία συνδέεται κυρίως με γλωσσικές και λογικές λειτουργίες (σύμφωνα με τον Luria, το αριστερό ημισφαίριο είναι υπεύθυνο για τις γλωσσικές διεργασίες, τη σημασιολογική και συντακτική κατανόηση, καθώς και την εκτέλεση γλωσσικών εργασιών), «η Λειτουργική Μονάδα του Ενδιάμεσου Λοβού» (Functional Unit of the Parieto-Temporal Region), που σχετίζεται με την οπτική και ακουστική πληροφορία και τη μνήμη εργασίας, και «η Λειτουργική Μονάδα του Δεξιού Ημισφαιρίου» (Functional Unit of the Right Hemisphere) που είναι υπεύθυνη για την αναγνώριση προσώπων, την αναγνώριση εντάσεων, την αντιληπτική επεξεργασία χωρίς λεκτική κατανόηση και τις γενικές εντυπώσεις σχετικά με τη μορφή και το χρώμα.

Οι τρεις αυτές λειτουργικές μονάδες αντιπροσωπεύουν τον τρόπο με τον οποίο ο εγκέφαλος αλληλεπιδρά με το περιβάλλον και διαμορφώνει τη συμπεριφορά και τη σκέψη.²⁸⁹

6.4 Η συνείδηση υπό την ερμηνεία της Θεωρίας Ανάδυσης (Theory of Emergence) και οι κοινές συνιστώσες με τη γλωσσική θεωρία του Chomsky

Η έννοια της συνείδησης και η θεωρία της ανάδυσης αποτελούν ένα συναρπαστικό πεδίο στη φιλοσοφία, τη γνωστική επιστήμη και τη νευροεπιστήμη. Η θεωρία της ανάδυσης της συνείδησης (emergence theory of consciousness) προτείνει ότι οι πολύπλοκες ιδιότητες ενός συστήματος προκύπτουν από την αλληλεπίδραση των απλούστερων στοιχείων του. Η θεωρία της ανάδυσης αναφέρεται στην έννοια ότι η συνείδηση είναι ένα φαινόμενο που αναδύεται από πιο βασικές φυσικές ή νευρωνικές διεργασίες, χωρίς να μπορεί να αναχθεί πλήρως σε αυτές, καθώς, η συνείδηση θεωρείται ως ένα ιδιόμορφο, "ανώτερο" χαρακτηριστικό που εμφανίζεται όταν τα συστήματα είναι αρκετά πολύπλοκα. Αυτή η θεωρία εντάσσεται σε έναν φιλοσοφικό και επιστημονικό διάλογο για το πώς η ανθρώπινη συνείδηση μπορεί να προκύψει από τη φυσική ύλη. Ας

²⁸⁹ Επίσης, σχετικά με το μοντέλο του Luria για τις λειτουργικές μονάδες του εγκεφάλου, βλ. Tellez, A and Sánchez-Jáuregui, T. de J. "Luria's model of the functional units of the brain and the neuropsychology of dreaming", 2016, Vol.9, 4. Psychology in Russia.

εξετάσουμε το πώς η συνείδηση μπορεί να θεωρηθεί ως αναδυόμενο φαινόμενο. Η ανάδυση σημαίνει ότι το όλον είναι μεγαλύτερο από το άθροισμα των μερών του. Πολλά συστήματα μπορούν να αναπτύξουν δομές ή λειτουργίες μέσω της αυθόρμητης τάσης προς οργάνωση, χωρίς εξωτερική καθοδήγηση· με άλλα λόγια, εκδηλώσουν μια τάση προς αυτο-οργάνωση. Η συνείδηση θεωρείται συχνά ότι αναδύεται από τη σύνθετη δραστηριότητα των νευρώνων στον εγκέφαλο. Η συνειδητή εμπειρία δεν μπορεί να περιοριστεί μόνο στη δραστηριότητα μεμονωμένων νευρώνων, αλλά εξαρτάται από τις αλληλεπιδράσεις σε ευρύτερα δίκτυα. Η συνείδηση περιλαμβάνει προσωπικές, υποκειμενικές εμπειρίες, γνωστές ως "qualia" (π.χ., το πώς είναι να νιώθεις πόνο ή να βλέπεις ένα χρώμα). Η ανάδυση της συνείδησης θέτει ερωτήματα για το πώς και γιατί ορισμένες νευρικές διεργασίες παράγουν συνειδητές εμπειρίες, ενώ άλλες όχι. «Το δύσκολο πρόβλημα» (hard problem) της συνείδησης, που διατυπώθηκε από τον David Chalmers, αναφέρεται στο πώς οι φυσικές διαδικασίες στον εγκέφαλο μπορούν να προκαλέσουν την υποκειμενική εμπειρία.

Ιστορικά, ο φιλοσοφικός όρος «ανάδυση» (emergence) χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από τον Βρετανό φιλόσοφο και επιστήμονα του 19ου αιώνα George Henry Lewes, στο έργο του *Problems of Life and Mind*.²⁹⁰ Ο ίδιος, επηρεασμένος από τον θετικισμό και το έργο του J.S. Mill *A System of Logic* (1843), συνέβαλε σημαντικά στην ανάπτυξη της έννοιας της ανάδυσης, η οποία επικεντρώνεται στο πώς νέες, απρόβλεπτες ιδιότητες προκύπτουν από την αλληλεπίδραση απλούστερων συστημάτων. Εννοιολογικά, η συνείδηση προσδιορίζεται μέσα από τις ιδιότητες της, που σημαίνει ότι οι αναδυόμενες ιδιότητες, «αναδύονται» από θεμελιώδεις ιδιότητες και είναι νέες ως προς αυτές και μη αναγώγιμες σε αυτές. Ο Lewes εισήγαγε την ιδέα της ανάδυσης για να περιγράψει φαινόμενα όπου η συμπεριφορά ενός συνόλου δεν μπορεί να προβλεφθεί ή να εξηγηθεί μόνο από τη γνώση των μερών του. Εντούτοις, διακρίνει την ανάδυση από τη συνάθροιση. Στη συνάθροιση, οι ιδιότητες του συνόλου μπορούν να προβλεφθούν από τις ιδιότητες των μερών του (π.χ., το βάρος μιας στοίβας πετρών είναι το άθροισμα των βαρών των πετρών). Αντίθετα, στην ανάδυση, το σύνολο αποκτά ιδιότητες που δεν

²⁹⁰ Το 1875, ο George Henry Lewes έγραψε σχετικά με τη διαφορά ανάμεσα στις μηχανικές συνέπειες (αποτελέσματα) και τις χημικές συνέπειες (αναδύσεις). Το παράδειγμα του Lewes σχετικά με την ανάδυση ήταν ο συνδυασμός υδρογόνου και οξυγόνου για τη σύνθεση νερού. Καθώς το νερό δεν έχει τις ιδιότητες του υδρογόνου ή του οξυγόνου, οι ιδιότητες του αναδύθηκαν από το συνδυασμό αυτό. Βλ. George Henry Lewes *Problems of Life and Mind* First Series (5 Volumes): The Foundations of a Creed, Volume 1 (1875). Kessinger Publishing 2004: ISBN 1-4179-2555-8. First Series: The Foundations of a Creed, Volume 2 (1875). University of Michigan Library: ISBN 1-4255-5578-0.

ήταν παρούσες στα μέρη του (π.χ., η συνείδηση ή η ζωή). Ο Lewes χρησιμοποιούσε παραδείγματα από τη χημεία και τη βιολογία για να εξηγήσει την ανάδυση. Όταν δύο στοιχεία ενώνονται, μπορούν να σχηματίσουν μια χημική ένωση με ιδιότητες που δεν υπάρχουν στα επιμέρους στοιχεία. Παρόμοια, οι βιολογικοί οργανισμοί παρουσιάζουν ιδιότητες και λειτουργίες που δεν μπορούν να εξηγηθούν μόνο από τη φυσική και τη χημεία των μερών τους. Σύμφωνα με τον Lewes, η ζωή και οι διαδικασίες της είναι αναδυόμενα φαινόμενα· οι ζωντανοί οργανισμοί εκδηλώνουν χαρακτηριστικά και συμπεριφορές που δεν μπορούν να εξηγηθούν πλήρως με την ανάλυση των συστατικών τους μερών (όπως κύτταρα ή μόρια). Η ιδέα της ανάδυσης έχει επιδράσει στη συζήτηση για τη σχέση μεταξύ σώματος και νου.

Ο Lewes υποστήριξε ότι η συνείδηση και οι διανοητικές καταστάσεις δεν μπορούν να αναχθούν απλώς στις φυσικές διεργασίες του εγκεφάλου, αλλά είναι αναδυόμενες ιδιότητες που προκύπτουν από αυτές τις διεργασίες, θεωρήση που παραπέμπει στις αντιλήψεις του Chomsky περί συνείδησης, σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο η γλώσσα αναδύεται από την έμφυτη δομή του εγκεφάλου. Και οι δύο προσεγγίσεις επισημαίνουν ότι υπάρχουν μηχανισμοί στον εγκέφαλο που δεν είναι πλήρως κατανοητοί, αλλά δημιουργούν περίπλοκες ικανότητες, όπως η γλώσσα και η συνείδηση. Η διαφορά είναι ότι ο Chomsky επικεντρώνεται περισσότερο στη γλώσσα ως ένα "γενετικό πρόγραμμα", ενώ η θεωρία της ανάδυσης προσπαθεί να εξηγήσει τη συνείδηση ως ένα φαινόμενο που εμφανίζεται μέσω της πολυπλοκότητας του εγκεφάλου. Εντούτοις, παρά τη διαφορετική τους έμφαση, και οι δύο προσεγγίσεις συμβάλλουν στη βαθύτερη κατανόηση του πώς αναπτύσσονται περίπλοκα φαινόμενα στον ανθρώπινο νου και εγείρουν ενδιαφέροντα φιλοσοφικά και επιστημονικά ερωτήματα σχετικά με τη φύση της συνείδησης και της γλώσσας, ως βιολογικά προκαθορισμένες λειτουργίες.

Η θεωρία της ανάδυσης του Lewes αποτελεί μια από τις πρώτες συστηματικές προσπάθειες να εξηγηθεί πώς νέα και απρόβλεπτα χαρακτηριστικά προκύπτουν από την αλληλεπίδραση απλών συστημάτων. Οι ιδέες του για την ανάδυση συνεχίζουν να έχουν επιρροή στις σύγχρονες συζητήσεις στη φιλοσοφία, τη γνωσιακή επιστήμη και τις φυσικές επιστήμες, καθώς προσφέρουν ένα πλαίσιο για την κατανόηση της πολυπλοκότητας και της δημιουργικότητας στη φύση. Ο Dr. R. Keith Sawyer, ένας από τους εξέχοντες ειδήμονες της Αμερικής στην επιστημονική προσέγγιση της δημιουργικότητας (στο βιβλίο του, που κυκλοφόρησε το 2019, *The Creative Classroom*, προσεγγίζει το αυθεντικό όραμα των σχολείων, όπου η δημιουργικότητα έχει κεντρικό

ρόλο στη μάθηση και τη διδασκαλία), στο άρθρο του με τίτλο “The Inventor of Emergence: George Henry Lewes, in 1875”, αναλύει τον όρο «ανάδυση», δίνοντας έμφαση στις νοητικές καταστάσεις- όπως, μνήμη, προσοχή, συναισθήματα- οι οποίες αναδύονται από τους νευρώνες και τα αντίστοιχα δίκτυα.²⁹¹

Ωστόσο, θα ήταν πιο ακριβές να επισημανθεί το ιστορικό πλαίσιο της θεωρίας αυτής. Στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ου αιώνα, δομείται στη Μ. Βρετανία η φιλοσοφική και επιστημονική εικόνα της ανάδυσης. Εκείνη την εποχή, υπήρχε η διαμάχη μεταξύ «μηχανιστών» (mechanists) και «ζωτιστών» (vitalists). Οι μηχανιστές υποστήριζαν ότι οι διεργασίες της ζωής ορίζονται εξ ολοκλήρου από φυσικοχημικές αρχές και ότι μπορούν να αναχθούν σε αυτές, ενώ οι ζωτιστές υποστήριζαν ότι η αναγωγή σε φυσικοχημικές αρχές είναι αδύνατη και πως υπεύθυνη για την ανάπτυξη της ζωής είναι η «ζωτική ουσία». Οι υπέρμαχοι της ανάδυσης αναζήτησαν μια μέση οδό, απορρίπτοντας μεν τους ισχυρισμούς περί ζωτικής ουσίας, αλλά διατηρώντας σε κάποιο βαθμό τη μη-αναγωγή κάποιων διεργασιών σε αμιγώς φυσικοχημικές αρχές. Η θέση των Βρετανών θεωρητικών της ανάδυσης, είναι ότι η φύση είναι οργανωμένη σε διακριτές στρώσεις, σε επίπεδα. Στη βάση των επιπέδων όσον αφορά την εξήγηση του κόσμου, βρίσκεται η φυσική, ακολουθούμενη από τη χημεία, τη βιολογία και την ψυχολογία σε πιο απομακρυσμένα από τη βάση επίπεδα. Κάθε επίπεδο, βρίσκεται σε συμφωνία με μια «ειδική επιστήμη». Τα επίπεδα είναι διατεταγμένα σε αύξουσα σειρά όσον αφορά την πολυπλοκότητα της οργάνωσης της ύλης. Σκοπός της φυσικής είναι να εξερευνήσει και να χαρακτηρίσει τις θεμελιώδεις ιδιότητες των στοιχειωδών δομικών στοιχείων της ύλης, ενώ των «ειδικών επιστημών» να διερευνήσουν τις ιδιότητες των πολύπλοκων δομών και να χαρακτηρίσουν τους νόμους αλληλεπίδρασής τους.

Σύμφωνα με τον David Chalmers²⁹², ο όρος της ανάδυσης χρησιμοποιείται για να περιγράψει δυο διαφορετικές έννοιες, την ισχυρή ανάδυση (strong emergence) και την ασθενή ανάδυση (weak emergence). Ένα φαινόμενο είναι ασθενώς αναδύμενο αν,

²⁹¹ Βλ. Keith Sawyer (2019). *The Creative Classroom: Innovative Teaching for 21st-Century Learners*. Publisher: Teachers College Press. Για το αναφερθέν άρθρο στο κείμενο, βλ. <https://keithsawyer.wordpress.com/2017/12/04/the-inventor-of-emergence-george-henry-lewes-in-1875/>.

Επίσης, για την ανάδυση, βλ. Keith Sawyer (2001). “Emergence in Sociology: Contemporary Philosophy of Mind and Some Implications for Sociological Theory”. *American Journal of Sociology* Vol. 107, No. 3 (November 2001), pp. 551-585. Published By: The University of Chicago Press [<https://doi.org/10.1086/338780>].

²⁹² Η θεωρία της ανάδυσης της συνείδησης που προωθεί ο David Chalmers είναι μία από τις πιο επιδραστικές θεωρίες στον τομέα της φιλοσοφίας του νου. Σύμφωνα με αυτήν τη θεωρία, η συνείδηση αναδύεται από φυσικές διαδικασίες σε υψηλότερα επίπεδα οργάνωσης, αλλά δεν είναι απλά εξηγήσιμη μεμονωμένα από αυτές τις διαδικασίες.

τουλάχιστον θεωρητικά, μπορούμε να το αναπαραστήσουμε ή να το προσομοιώσουμε πλήρως μέσω των αρχών των υποκείμενων συστημάτων. Αν και τα φαινόμενα είναι σύνθετα, οι ιδιότητές τους μπορούν να αναχθούν στις ιδιότητες και τις αλληλεπιδράσεις των συστατικών μερών του συστήματος. Για παράδειγμα, ο καιρός, οι καιρικές συνθήκες, μπορούν να θεωρηθούν ασθενώς αναδύμενες, καθώς, παρά το ότι είναι δύσκολο να προβλεφθούν ακριβώς, μπορούν θεωρητικά να προσομοιωθούν με τη χρήση των φυσικών νόμων και των αλληλεπιδράσεων μεταξύ των στοιχείων της ατμόσφαιρας. Από την άλλη πλευρά, η ισχυρή ανάδυση αναφέρεται σε φαινόμενα που προκύπτουν από συστήματα, των οποίων οι ιδιότητες δεν μπορούν να προβλεφθούν, να εξηγηθούν, ή να αναχθούν πλήρως στις ιδιότητες των συστατικών μερών τους, ακόμη και με πλήρη γνώση αυτών των συστατικών. Οι ισχυρά αναδύμενες ιδιότητες θεωρούνται ότι περιλαμβάνουν νέα και θεμελιωδώς απρόβλεπτα χαρακτηριστικά. Με άλλα λόγια, οι ισχυρά αναδύμενες ιδιότητες δεν είναι προβλέψιμες μόνο από την κατανόηση των ιδιοτήτων του συστήματος. Ο Chalmers συχνά αναφέρει τη συνείδηση ως ένα πιθανό παράδειγμα ισχυρής ανάδυσης. Η υποκειμενική εμπειρία ή "qualia", που αναλύθηκε σε προηγούμενο εδάφιο, φαίνεται να μην μπορεί να αναχθεί απλώς σε φυσικές διεργασίες στον εγκέφαλο, απαιτώντας νέους τρόπους κατανόησης. να τα εξηγήσουμε. Υπερασπίζεται τη θέση πως οι νοητικές καταστάσεις συνείδησης συσχετίζονται με τις φυσικές καταστάσεις του εγκεφάλου. Πέραν της συνείδησης, φαίνεται πως δεν υπάρχουν άλλα ισχυρά αναδύμενα φαινόμενα και πως αυτά είτε θα είναι ασθενώς αναδύμενα, είτε θα είναι παράγωγα του ισχυρά αναδύμενου φαινομένου της συνείδησης.²⁹³

Αξίζει σε αυτό το σημείο να γίνει αναφορά σε ένα γεγονός που παρά την ανέκδοτη φύση του, υπερδηλώνει την έννοια της δυναμικής της συνείδησης για τον Chalmers. Συγκεκριμένα, το 1998, στο συνέδριο της Ένωσης για την Επιστημονική Μελέτη της Συνείδησης (Association for the Scientific Study of Consciousness/ASSC), ο νευροεπιστήμονας Christof Koch έβαλε ένα στοίχημα με τον φιλόσοφο David Chalmers: μέχρι το 2023, η επιστήμη θα ήταν σε θέση να εξηγήσει πώς το σύστημα των νευρώνων του εγκεφάλου δημιουργεί αυτό που ονομάζουμε συνείδηση. Ο νικητής θα έπαιρνε ένα κιβώτιο κρασί (όντως). Ο Koch ήταν καθηγητής γνωστικής βιολογίας, ο οποίος συνέβαλε στην πρωτοποριακή μηχανιστική μελέτη των «νευρωνικών συσχετίσεων της συνείδησης», η οποία εξετάζει τη σχέση ανάμεσα στην εγκεφαλική

²⁹³ Chalmers, D. J. (2006). "Strong and weak emergence" in P. Davies & P. Clayton (eds.) *The Re-Emergence of Emergence: The Emergentist Hypothesis from Science to Religion*. Oxford University Press, pp.244-256.

δραστηριότητα και τις υποκειμενικές εμπειρίες. Πίστευε ότι η ανθρώπινη συνείδηση ήταν θεμελιωδώς μετρήσιμη και ότι ήταν θέμα χρόνου να προσδιορίσει η επιστήμη τον τρόπο με τον οποίο προέκυπτε στον εγκέφαλο. Ο Chalmers, ως φιλόσοφος και γνωσιακός επιστήμονας, ήταν επιφυλακτικός ως προς το ότι η επιστήμη θα ήταν σε θέση να βρει και να αναπτύξει 'γέφυρες' μεταξύ των νευρωνικών συσχετισμών στον εγκέφαλο και της υποκειμενικής εμπειρίας της συνείδησης. Στο 26^ο συνέδριο της ASSC τον Ιούνιο του 2023 στη Νέα Υόρκη, 25 χρόνια μετά το αρχικό στοίχημα, ανακοινώθηκαν τα αποτελέσματα και ο Koch έχασε. Παρά τις πολύχρονες επιστημονικές προσπάθειες σε μια περίοδο που η επιστήμη της συνείδησης μετατοπίστηκε από το περιθώριο σε ένα κυρίαρχο και συναρπαστικό τομέα μελέτη, εξακολουθούμε να μην μπορούμε να πούμε πώς και γιατί προκύπτει η εμπειρία της συνείδησης.

Μια θεωρία που συγκαταλέγεται στον υλισμό, δεν υπαινίσσεται απαραίτητα ότι η συνείδηση μπορεί να αναχθεί σε φυσικές ιδιότητες και ποσότητες. Παραδείγματος χάριν, η συνείδηση μπορεί να μην είναι ταυτόσημη με φυσικές ιδιότητες και ποσότητες, αλλά αναμφίβολα εξαρτάται και προκύπτει (*supervenes*) από αυτές. Αυτό σημαίνει ότι δεν μπορεί να υπάρξει αλλαγή στο νοητικό χωρίς να έχει προηγηθεί κάποια αλλαγή στο φυσικό σύστημα. Κάθε αλλαγή στον εγκέφαλο πυροδοτεί και μια αλλαγή στη συνείδηση, αλλά το αντίστροφο δεν είναι αληθές. Η έννοια αυτή, αναφέρεται ως «επιγένεση» (*supervenience*), η οποία παρόλο που εντάσσει το πρόβλημα της συνείδησης σε υλιστικά πλαίσια αποφεύγοντας τις «σκληρές» θέσεις του φυσικαλισμού, δεν προσφέρει σαφή τρόπο συσχέτισης της συνείδησης με τις φυσικές ιδιότητες του εγκεφάλου. Κύριος εκπρόσωπος της επιγένεσης ως μοντέρνας εκδοχής της ανάδυσης, είναι ο Jaegwon Kim.

Ο Jaegwon Kim υπήρξε σημαντική μορφή στη φιλοσοφία του νου, και η έννοια της «επιγένεσης» (*supervenience*) αποτελεί κεντρικό σημείο της φιλοσοφικής του ανάλυσης. Η επιγένεση είναι μια έννοια που χρησιμοποιείται για να περιγράψει μια σχέση μεταξύ συνόλων ιδιοτήτων ή γεγονότων, ιδίως σε συζητήσεις για το πρόβλημα του νου και του σώματος. Η επιγένεση περιγράφει πώς οι ιδιότητες ενός συνόλου (π.χ., νοητικές ιδιότητες) εξαρτώνται από τις ιδιότητες ενός άλλου συνόλου (π.χ., φυσικές ιδιότητες) με τέτοιο τρόπο ώστε οποιαδήποτε αλλαγή στις πρώτες να απαιτεί αλλαγή στις δεύτερες. Συγκεκριμένα, αν δύο αντικείμενα δεν διαφέρουν σε φυσικές ιδιότητες, τότε δεν μπορούν να διαφέρουν σε νοητικές ιδιότητες.²⁹⁴

²⁹⁴ Kim, Jaegwon. (2011). *Philosophy of Mind*. Published by Westview Press, United States of America, third edition, p.14-19.

Ένα από τα κύρια επιχειρήματα του Kim είναι το επιχείρημα αποκλεισμού αιτίου (Causal Exclusion Argument), το οποίο προτείνει ότι αν κάθε φυσικό γεγονός που έχει αιτία έχει μια επαρκή φυσική αιτία, φαίνεται να μην υπάρχει αιτιακή εργασία για τις νοητικές καταστάσεις, εκτός αν αυτές είναι μειώσιμες σε φυσικές καταστάσεις. Αυτό αποτελεί πρόκληση για τον μη-αναγωγικό φυσικαλισμό, που υποστηρίζει ότι οι νοητικές ιδιότητες δεν μπορούν να αναχθούν σε φυσικές ιδιότητες, αν και εξαρτώνται από αυτές και αν οι νοητικές ιδιότητες δεν μπορούν να μειωθούν σε φυσικές ιδιότητες, τότε κινδυνεύουν να γίνουν επιφαινομενικές, χωρίς αιτιακή επίδραση στον φυσικό κόσμο. Εντούτοις, οι νοητικές ιδιότητες μπορούν να ταυτιστούν ή να μειωθούν σε φυσικές ιδιότητες.

Ο Kim συνδυάζει τη φαινομενολογία με την ανάδυση (αναδυσιακή φαινομενολογία), εξετάζοντας πώς η υποκειμενική εμπειρία (φαινομενολογική συνείδηση) μπορεί να είναι αποτέλεσμα αναδυόμενων διαδικασιών. Αυτό περιλαμβάνει τη μελέτη του πώς οι νοητικές καταστάσεις, οι οποίες φαίνονται μη αναγώγιμες στις φυσικές καταστάσεις, μπορούν να αναδυθούν από πολύπλοκες συστημικές αλληλεπιδράσεις. Σύμφωνα με αυτήν τη θεωρία, τα ψυχικά φαινόμενα είναι αποτέλεσμα της επίδρασης πολύπλοκων διαδικασιών σε φυσικά επίπεδα οργάνωσης, χωρίς να μπορούν να εξηγηθούν μεμονωμένα από τα φυσικά συστατικά τους.

Αυτή η προσέγγιση προσπαθεί να γεφυρώσει το χάσμα μεταξύ της υποκειμενικής εμπειρίας και των αντικειμενικών επιστημονικών εξηγήσεων συμβάλλοντας στην κατανόηση των σύνθετων σχέσεων μεταξύ διαφόρων επιπέδων της φυσικής πραγματικότητας και της εμφάνισης φαινομένων στον κόσμο της εμπειρίας.²⁹⁵

Ωστόσο, το πρόβλημα της συνείδησης επιμένει, καθώς σχετίζεται με τα αρχαιότερα οντολογικά ερωτήματα από τις απαρχές της φιλοσοφίας και είναι στον πυρήνα του προβλήματος νου-σώματος (mind-body). Όπως αναφέρθηκε στην εισαγωγή, υπάρχουν πολλοί τομείς της φιλοσοφίας που ασχολήθηκαν με τη σχέση νου-σώματος και όπως είναι λογικό, τα χαρακτηριστικά τους μεταφέρθηκαν και στο πεδίο μελέτης της συνείδησης. Ακριβέστερα, είναι αναγκαίο αναφοράς το γεγονός ότι ο δυϊσμός έχει σταματήσει να χρίζει αποδοχής στις μέρες μας, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει πως έχει απορριφθεί εντελώς.

Όπως αναφέρει ο Daniel Dennett χαρακτηριστικά, πολλοί θεωρητικοί που εντάσσουν τη θεωρία τους σε υλιστικά πλαίσια, κατά βάθος ασπάζονται δυϊστικές θέσεις.

²⁹⁵ Kim, J. (1993). *Supervenience and Mind*. Cambridge University Press, p.53-54.

Για αυτό ακριβώς είναι αναγκαία μια ανάλυση των προβλημάτων της συνείδησης σε αυστηρά υλιστικά πλαίσια, με γνώμονα την επιστημονική κοσμοθεώρηση που μας έχει παρέχει η πρόοδος της επιστήμης.²⁹⁶ Με άλλα λόγια, ο Dennett προτείνει μια υλιστική και φυσιοκρατική προσέγγιση για την κατανόηση της συνείδησης, υποστηρίζοντας ότι όλες οι πτυχές της συνείδησης μπορούν να εξηγηθούν μέσω φυσικών διεργασιών στον εγκέφαλο. Η θεωρία του περί συνείδησης έχει αναφορές στον ματεριαλισμό, κάτι που έρχεται σε αντίθεση με τη θεωρία του Chomsky περί βιολογικής προέλευσης της γλώσσας. Γνωστός είναι στην ιστορία της επιστημολογίας, αναφορικά με τη γλώσσα και τη συνείδηση ο χαρακτηρισμός του Dennett της θεωρίας της Καθολικής Γραμματικής, ως “skyhook”, δηλαδή κάτι το υπερφυσικό ή μυστηριώδες, ένα είδος θαύματος, αλλά με αρνητικό πρόσημο. Πάντως, διαφαίνεται στην αντιλογία μεταξύ των δύο φιλοσόφων, ότι ο Chomsky λειτουργεί περισσότερο ως ενωτική δύναμη, ενώ ο Dennett διαφοροποιείται με τρόπο κραυγαλέο, ανούσια και με φτωχά επιχειρήματα έναντι της ήδη επιστημονικά θεσμισμένης θεωρίας του Chomsky.

Ας δούμε όμως, πώς συγκρούονται οι ιδέες τους, στο βιβλίο του Dennett, *From Bacteria to Bach and Back: The Evolution of Minds*.²⁹⁷

Ο Dennett υποστηρίζει ότι η συνείδηση και η νοημοσύνη εξελίχθηκαν μέσω σταδιακών, από κάτω προς τα πάνω, διεργασιών φυσικής επιλογής. Θεωρεί ότι τα σύνθετα συστήματα, όπως η ανθρώπινη συνείδηση, μπορούν να αναδυθούν από απλές, μη ευφυείς διαδικασίες. Εισάγει την έννοια των memes (μνημίδια), δηλαδή μονάδες πολιτισμικής μετάδοσης που μοιάζουν με γονίδια, για να εξηγήσει πώς εξελίσσεται η ανθρώπινη κουλτούρα και η γλώσσα. Ο Dennett πιστεύει ότι η γλώσσα αναπτύσσεται μέσω πολιτισμικής εξέλιξης και όχι μέσω έμφυτης γνώσης. Υποστηρίζει ότι η πολύπλοκη ευφυής συμπεριφορά μπορεί να προκύψει χωρίς την ανάγκη συνειδητής κατανόησης. Αυτή η ιδέα αντιτίθεται στη θεωρία της έμφυτης, σύνθετης γλωσσικής ικανότητας.

Επομένως, βλέπει τη συνείδηση ως αναδυόμενο φαινόμενο, το οποίο προκύπτει από την αλληλεπίδραση απλούστερων γνωσιακών διαδικασιών. Από την άλλη, ο Chomsky προτείνει ότι οι άνθρωποι έχουν έμφυτη γλωσσική ικανότητα, την οποία

²⁹⁶ Dennett, D. C. (1991). *Consciousness Explained*. Little, Brown and Co, Boston, 1991. p..107.

²⁹⁷ Dennett, D. C. (2017). *From Bacteria to Bach and Back: The evolution of minds*. New York: WW Norton & Company, p.168. (ο Dennett αναφέρεται στην ιδέα ότι οι εγκέφαλοι είναι μηχανές πρόβλεψης, “prediction machines”).

ονομάζει Καθολική Γραμματική. Αυτή αποτελείται από σύνολο γλωσσικών αρχών που υποβαστάζουν όλες τις ανθρώπινες γλώσσες, εκδηλώνοντας σκεπτικισμό ως προς την εφαρμογή της δαρβινικής εξέλιξης στην εξήγηση της γλώσσας, θεωρώντας ότι τέτοιες εξηγήσεις δεν είναι αρκετά συγκεκριμένες για να δικαιολογήσουν τα μοναδικά χαρακτηριστικά της ανθρώπινης γλώσσας. Ο Dennett προσεγγίζει τη γλώσσα από την πλευρά της εξελικτικής βιολογίας και της γνωστικής επιστήμης. Υποστηρίζει ότι η γλώσσα είναι ένα προϊόν της φυσικής επιλογής, εξελιγμένο μέσω πολιτισμικών και βιολογικών διεργασιών. Δεν πιστεύει ότι η γλώσσα είναι τόσο διακριτή και απομονωμένη από άλλες γνωστικές ικανότητες όσο υποστηρίζει ο Chomsky.

Συνεπώς, η θεώρηση του Daniel Dennett, όπως παρουσιάζεται στο «From Bacteria to Bach and Back», υπογραμμίζει μια εξελικτική προσέγγιση από κάτω προς τα πάνω (bottom-up) στην ανάπτυξη της νοημοσύνης και της γλώσσας, η οποία έρχεται σε αντίθεση με το μοντέλο του Noam Chomsky, που υποστηρίζει μια έμφυτη προσέγγιση στην απόκτηση της γλώσσας. Αυτή η διαφωνία αντανακλά ευρύτερες συζητήσεις στη γνωσιακή επιστήμη και στη φιλοσοφία σχετικά με τη φύση της συνείδησης και τις ρίζες της γλώσσας.²⁹⁸

Αν και ο Dennett δεν έχει αφιερώσει τόση προσοχή στη γλώσσα όσο ο Chomsky, αναγνωρίζει τη σημασία της στη διαμόρφωση της ανθρώπινης συνείδησης και σκέψης, καθώς για τον πρώτο, η γλώσσα είναι ένα ισχυρό εργαλείο που επιτρέπει την επικοινωνία και τη σύνθετη σκέψη, διαδραματίζοντας κεντρικό ρόλο στην ανάπτυξη της συνείδησης. Συνεπώς, παρατηρούμε ότι, ενώ ο Chomsky επικεντρώνεται κυρίως στη γλώσσα ως ένα εγγενές και θεμελιώδες χαρακτηριστικό της ανθρώπινης φύσης, ο Dennett επικεντρώνεται περισσότερο στη συνείδηση από μια οπτική γωνία που βασίζεται στον υλισμό και την επιστήμη. Και οι δύο αναγνωρίζουν ότι η γλώσσα είναι ένα βασικό στοιχείο της ανθρώπινης εμπειρίας, αλλά την προσεγγίζουν από διαφορετικές οπτικές γωνίες. Ο Chomsky τη βλέπει ως ένα μέσο κατανόησης της ανθρώπινης σκέψης, ενώ ο Dennett τη θεωρεί ως ένα εργαλείο που συμβάλλει στην ανάπτυξη της συνείδησης.

Μια από τις διασημότερες ερωτήσεις στην ιστορία των σπουδών και των μελετών της συνείδησης διατυπώθηκε το 1974, στο γνωστό για τη συνείδηση άρθρο του Thomas Nagel “What is it like to be a bat?”²⁹⁹. Ο Thomas Nagel, Αμερικανός φιλόσοφος που έχει συνεισφέρει σημαντικά στον τομέα της φιλοσοφίας της συνείδησης και στο

²⁹⁸ Ο. π. σ. 373- 374, αναφορικά με την κριτική του Dennett στη θεωρία του Chomsky.

²⁹⁹ Nagel, T. (1995). “What is it like to be a bat?”, in Block, N., Flanagan, O. & Guezeldere, G. (eds), 1998, *The Nature of Consciousness*, Cambridge, M.A.: MIT Press, pp. 519-528.

συγκεκριμένο άρθρο αναλύει την έννοια της συνείδησης και της εμπειρίας από την οπτική γωνία της ανθρώπινης θεώρησης του κόσμου.

Στην εργασία του, ο Nagel αμφισβητεί τη δυνατότητα μιας απολύτως αντικειμενικής ανάλυσης της συνείδησης από μια τρίτη οπτική γωνία. Αντίθετα, εστιάζει στην "εμπειρία από μέσα" και το "τι σημαίνει" να είσαι μια συγκεκριμένη οντότητα με συνείδηση. Αυτή η προσέγγιση προς την κατανόηση της συνείδησης έχει επηρεάσει ένα ευρύ φάσμα φιλοσοφικών και επιστημονικών μελετών σχετικά με τη φύση της συνείδησης και της εμπειρίας.

Παρά την αμφισβήτησή του για τη δυνατότητα πλήρους κατανόησης της συνείδησης από την άλλη προσωπική οπτική γωνία, η εργασία του Nagel έχει συμβάλει σημαντικά στην ανάπτυξη των θεωριών και των συζητήσεων περί συνείδησης στον τομέα της φιλοσοφίας.

Σύμφωνα με τον Nagel, η κατανόηση για το πώς οι νοητικές καταστάσεις μπορεί να είναι πυροδότηση νευρώνων στο εσωτερικό του εγκεφάλου, είναι κατ' εξοχήν διαφορετική από την κατανόηση για το πώς το νερό είναι H₂O, ή πώς τα γονίδια είναι DNA. Η ουσία της πεποίθησης ότι οι νυχτερίδες έχουν υποκείμενη εμπειρία βρίσκεται στο ότι υπάρχει ένα πλαίσιο περιγραφής για το «είναι» της νυχτερίδας.

Αν αναλογιστούμε το «είναι» της νυχτερίδας, και όχι αν αναλογιστούμε πως εμείς είμαστε μια νυχτερίδα, καθώς το πρώτο είναι το επιχείρημα που προωθεί ο Nagel, θα καταλάβουμε ότι οι εμπειρίες τους πρέπει να είναι πολύ διαφορετικές από τις δικές μας. Ο εγκέφαλος, ο τρόπος που ζουν και τα αισθητήρια συστήματά τους είναι εξηγήσιμα χάρη στη Βιολογία. Ένα συγκεκριμένο παράδειγμα που καταδεικνύει τον πυρήνα της ερώτησης του Nagel, έρχεται μέσω της περιγραφής της δυνατότητας του ηχοεντοπισμού. Ο ηχοεντοπισμός είναι η διαδικασία διαχείρισης (παραγωγής, λήψης και επεξεργασίας) υπερήχων (>20.000 Hz) και της ηχώς αυτών, με σκοπό την αντίληψη του περιβάλλοντος χώρου και την απόσταση, το σχήμα, το μέγεθος, την ταχύτητα και την διεύθυνση κίνησης σώματος καθώς και την διάκριση στερεών σωμάτων μεταξύ τους. Σύμφωνα με τον Richard Dawkins³⁰⁰, αυτό είναι ανάλογο της ανθρώπινης όρασης. Εμείς βλέπουμε αντικείμενα στο χώρο, με λεπτομέρεια και χρώμα, ανεξάρτητα αν ξέρουμε ότι το χρώμα είναι συχνότητα ή όχι. Ομοίως η νυχτερίδα θα μπορούσε να αντιληφθεί τα αντικείμενα στο χώρο, με μια σόναρ εκδοχή για το χρώμα. Δε μπορούμε βέβαια να ξέρουμε πως είναι

³⁰⁰ Dawkins, R. (2008). *Ο τυφλός ωρολογοποιός (The Blind Watchmaker)*. Μτφρ. Μπαρουξής Γ. Εκδόσεις Κάτοπτρο, σ.54-86.

το είναι της νυχτερίδας, ακόμη και αν πιστεύουμε πως υπάρχει κάτι που να χαρακτηρίζει το πώς. Με άλλα λόγια, δε μπορούμε να ξέρουμε πως είναι μια άλλη υποκειμενικότητα. Η ερώτηση που έθεσε ο Nagel, αποσαφήνισε το κεντρικό νόημα του όρου της συνείδησης. Είναι αυτό που ο φιλόσοφος Ned Block αποκαλεί «φαινόμενη συνείδηση» ή “P-consciousness”, από το “Phenomenal consciousness”.³⁰¹ Η φαινόμενη συνείδηση είναι η εμπειρία.

6.5 Συνείδηση και υποκειμενικότητα (συνειδησιακά “qualia”) σύμφωνα με τον John Searle και η κατ’ επίφαση διαφωνία με τον Noam Chomsky

Ο John Searle στο άρθρο του, “How to study consciousness scientifically”, υποστηρίζει ότι η συνείδηση είναι μια βιολογική ιδιότητα που προκύπτει από τις διεργασίες του εγκεφάλου. Θεωρεί, όπως ο Chomsky, ότι η συνείδηση δεν μπορεί να αναχθεί πλήρως σε φυσικές ή βιολογικές διεργασίες, αλλά είναι ένα αναπόσπαστο μέρος τους. Προτείνει ότι η συνείδηση είναι ουσιαστικά “υποκειμενική” και “πρώτου προσώπου”. Αυτό σημαίνει ότι μόνο το άτομο που βιώνει την εμπειρία έχει άμεση πρόσβαση σε αυτήν. Τα “qualia” αναφέρονται στις υποκειμενικές, ποιοτικές όψεις των συνειδητών εμπειριών, όπως το πώς είναι να βλέπεις το κόκκινο χρώμα ή να νιώθεις πόνο. Ο Searle θεωρεί ότι τα qualia είναι ουσιώδη για την κατανόηση της συνείδησης και αποτελούν μια πρόκληση για οποιαδήποτε θεωρία που προσπαθεί να εξηγήσει τη συνείδηση αποκλειστικά με όρους φυσικών διεργασιών. Οι «ποσότητες συνειδητής εμπειρίας», που περιγράφουν «ιδιωτικές, ανείπωτες και με μια δική τους ποιότητα» εμπειρίες δεν είναι φυσικές ποσότητες, δεν επιδέχονται τέτοιας περιγραφής και εστιάζουν στην εμπειρία καθ’ αυτήν, ποιοτικά. Σύμφωνα με τον John Searle, «Το πρόβλημα της συνείδησης είναι πανομοιότυπο με το πρόβλημα των qualia, διότι οι καταστάσεις της συνείδησης είναι απόλυτα ποιοτικές καταστάσεις».³⁰² Οι συνειδητές εμπειρίες υποδηλώνονται από τις γλωσσικές πράξεις (speech acts), καθώς για τον Searle, η γλώσσα συνδέεται με το περιβάλλον και τη λειτουργική της δυναμική μέσα σ’ αυτό, προς χάριν της επικοινωνίας· θεώρηση που ο Searle, μεταξύ άλλων, τουλάχιστον στις

³⁰¹ Block, N. (1995) "On a Confusion about a Function of Consciousness," Behavioral and Brain Sciences (1995), 18, 227-247. United States of America. pp.206-218.

³⁰² Searle, R. J. (1998) “How to study consciousness scientifically”, in *Philosophical Transactions of the Royal Society B* 353 (1377).

αρχικές του επιστημολογικές ερμηνείες, δηλώνει ότι ο Chomsky δεν ασπάζεται. Βέβαια, η προκατάληψη αυτή αποδείχθηκε λανθασμένη, καθώς ο Chomsky ουδέποτε αρνήθηκε τη λειτουργία (function) της γλώσσας. Το ότι επικεντρώνεται η θεωρία του στην εγγενή προέλευση της συντακτικής δομής της γλώσσας, δεν συνεπάγεται την απομόνωση του ανθρώπου από το περιβάλλον του, από το φυσικό κόσμο, συνεπώς από την αυτοσυνειδητότητά του.³⁰³ Επομένως, δεν υπάρχει στην ουσία λόγος κριτικής, καθώς δεν υπάρχει λόγος αποκλεισμού της υπόθεσης να ενέχει η εγγενής γλωσσική ικανότητα κάποιου είδους εξωτερική ανάγκη.

Το πρόβλημα της συνείδησης λοιπόν, μπορεί να παραφρασθεί σε προβληματική που επικεντώνεται στο «πώς τα qualia σχετίζονται με το φυσικό κόσμο». Ένας δυϊστής θεωρητικός, θεωρεί ότι τα qualia είναι μέρη του, διαφορετικού από τον φυσικό, νοητικού κόσμου, ενώ ένας υλιστής, θα αρνούνταν την ύπαρξή τους κατηγορηματικά. Το πεδίο αντιπαράθεσης μεταξύ διαφορετικών φιλοσοφικών θέσεων γύρω από την ύπαρξη ή όχι των qualia, γίνεται καλύτερα αντιληπτό μέσα από την αντιπαράθεση που ακολούθησε το νοητικό πείραμα του Frank Jackson, «Mary's room».³⁰⁴

Συγκεκριμένα, το «Δωμάτιο της Μαίρη» είναι ένα διάσημο φιλοσοφικό πείραμα σκέψης που πρότεινε ο Αυστραλός φιλόσοφος Frank Jackson το 1982, για να διερευνήσει τη φύση της συνείδησης και των "qualia", καθώς και να αμφισβητήσει την επάρκεια του φυσικαλισμού (φυσιοκρατίας) στην εξήγηση της συνειδητής εμπειρίας. Η ιστορία αυτού του πειράματος σκέψης έχει ως εξής:

Η Μαίρη είναι μια επιστήμονας που έχει αναπτύξει μια πλήρη θεωρητική γνώση της νευροφυσιολογίας της όρασης. Ζει σε ένα ασπρόμαυρο δωμάτιο, χωρίς καμία πρόσβαση σε χρώματα, χρησιμοποιώντας ασπρόμαυρες οθόνες και μαθαίνοντας τα πάντα για τα χρώματα μόνο μέσω ασπρόμαυρων πηγών και δεδομένων. Βρίσκει για παράδειγμα, ποια μήκη κύματος από τον ουρανό διεγείρουν τον αμφιβληστροειδή χιτώνα, τον ακριβή τρόπο με τον οποίο αυτό το ερέθισμα προκαλεί μέσω του κεντρικού νευρικού συστήματος τη σύσπαση των φωνητικών χορδών και την εκπνοή αέρα από τους πνεύμονες, που ως αποτέλεσμα έχουν την άρθρωση της φράσης: «Ο ουρανός είναι γαλανός». Όταν η Μαίρη βγαίνει από το δωμάτιο και βλέπει το κόκκινο χρώμα για πρώτη φορά, βιώνει κάτι νέο – την εμπειρία του να βλέπει το κόκκινο.

Η θέση του Jackson είναι πως παρ' όλο που η Mary έχει όλες τις φυσικές

³⁰³ Βλ. Newmeyer, Frederick, J. (1994). "A note on Chomsky on form and function" in *J. Linguistics* 30, p.245-251. Cambridge University Press.

³⁰⁴ Jackson, F. (1982). Epiphenomenal qualia. *The Philosophical Quarterly* (1950-), 32(127), 127-136.

πληροφορίες για την περιγραφή ενός χρώματος, θα μάθει κάτι, το πώς είναι το χρώμα. Αφού δει το κόκκινο χρώμα, θα έχει εκτός από τη γνώση για το χαρακτηρισμό ενός χρώματος σε φυσικά πλαίσια, χρωματικά qualia. Το παραπάνω νοητικό πείραμα, είναι γνωστό ως το «επιχείρημα της γνώσης» (*knowledge argument*) ενάντια στο φυσικαλισμό. Ο Jackson αρχικά πρότεινε ότι το γεγονός ότι η Μαίρη μαθαίνει κάτι νέο υποδεικνύει ότι η πλήρης γνώση των φυσικών γεγονότων δεν επαρκεί για να κατανοήσουμε τη συνείδηση. Αυτή η θέση συχνά ερμηνεύεται ως υποστήριξη μιας μη-φυσικαλιστικής θεώρησης της συνείδησης, υπονοώντας ότι υπάρχουν πτυχές της συνειδητής εμπειρίας που δεν μπορούν να εξηγηθούν πλήρως μέσω φυσικών επιστημών. Ορισμένοι φυσικαλιστές υποστηρίζουν ότι η νέα γνώση της Μαίρη είναι μια νέα *μορφή* γνώσης, η οποία είναι συμβατή με τη φυσικαλιστική άποψη, αλλά δεν υπονοεί την ύπαρξη μη-φυσικών ιδιοτήτων. Άλλοι ισχυρίζονται ότι η Μαίρη αποκτά μια νέα δεξιότητα ή ικανότητα (π.χ., να αναγνωρίζει χρώματα), και όχι νέα προτασιακή γνώση. Βέβαια, ο ίδιος ο Jackson αργότερα αναθεώρησε επανεξετάζοντας τη θέση του και υιοθέτησε μια φυσικαλιστική προσέγγιση, προτείνοντας ότι τα qualia μπορούν να εξηγηθούν εντός μιας φυσικαλιστικής θεωρίας.

Ο Chalmers, διαχωρίζει το "εύκολο πρόβλημα" της εξήγησης των λειτουργιών και των συμπεριφορών του εγκεφάλου από το "δύσκολο πρόβλημα" της εξήγησης της υποκειμενικής εμπειρίας. Το "Δωμάτιο της Μαίρη" υπογραμμίζει αυτό το δύσκολο πρόβλημα, καθώς δείχνει ότι η πλήρης κατανόηση της φυσιολογίας της όρασης δεν επαρκεί για την εξήγηση της εμπειρίας του χρώματος. Ο Chalmers έχει προτείνει μια θεωρία που ονομάζεται "Δυϊσμός της Πληροφορίας" (*information-based dualism*), που υποστηρίζει ότι οι εμπειρίες της συνείδησης μπορεί να είναι θεμελιώδεις ιδιότητες του σύμπαντος, ανάλογες με τις φυσικές ιδιότητες όπως η μάζα ή η ενέργεια.³⁰⁵

Η συνείδηση μπορεί να θεωρηθεί ως μια θεμελιώδης πλευρά της πραγματικότητας, η οποία δεν μπορεί να αναχθεί στις φυσικές επιστήμες. Ο Chalmers χρησιμοποιεί το πείραμα της Mary για να αμφισβητήσει την πλήρη επάρκεια του φυσικαλισμού, προτείνοντας ότι υπάρχουν πτυχές της συνείδησης που απαιτούν νέες θεωρητικές προσεγγίσεις. Οι θέσεις του Chalmers έχουν υποστηριχθεί από φιλοσόφους που πιστεύουν ότι η συνείδηση είναι μια μοναδική και θεμελιώδης όψη της πραγματικότητας, που δεν μπορεί να εξηγηθεί πλήρως με τις υπάρχουσες επιστημονικές

³⁰⁵ Chalmers, D. (1996). *The Conscious Mind: In Search of a Fundamental Theory*. Oxford University Press, p.24-25.

θεωρίες.

Με τη θέση ότι η Mary δε θα μάθει τίποτα νέο, τάσσεται ο Christopher Maloney φέρνοντας ένα αντιπαράδειγμα. Αν διαλέξουμε ένα οποιοδήποτε χρώμα, δώσουμε στη Mary μια λεπτομερή περιγραφή για την κατάσταση που συνδέεται με την όψη αυτού του χρώματος και κατόπιν της ζητήσουμε να το βρει σε μια χρωματική παλέτα, δεν υπάρχει λόγος να πιστεύουμε πως θα αποτύχει.³⁰⁶

Οι Francis Crick και Christof Koch αναφέρουν πως ο λόγος που η Mary δεν ξέρει πως είναι να βλέπει ένα χρώμα, σχετίζεται με το ότι δεν είχε ποτέ σαφή νευρωνική αναπαράσταση του χρώματος στον εγκέφαλό της, μόνο τις λέξεις και τις ιδέες γύρω από τα χρώματα.³⁰⁷ Ο Dennett, υποστηρίζει πως το νοητικό πείραμα δεν είναι καλό, καθώς μας παραπλανεί ώστε να φανταστούμε το γεγονός της εξόδου της Mary από το δωμάτιο, ενώ παράλληλα οι οδηγίες και οι προϋποθέσεις του πειράματος είναι παράλογα αχανείς. Ως αντιπαράδειγμα, κάνει την υπόθεση πως αν η Mary ελευθερωνόταν στο φυσικό κόσμο και κάποιος της έδινε μια μπλε μπανάνα για να την ξεγελάσει, θα καταλάβαινε αμέσως τον εμπαιγμό και θα έλεγε πως οι μπανάνες είναι κίτρινες και όχι όπως αυτή που κρατά, η οποία είναι μπλε. Συγκεκριμένα αναφέρει: «Θα εξηγούσε πως επειδή ήξερε τα πάντα για τις φυσικές αιτίες και τα φυσικά αποτελέσματα της έγχρωμης όρασης, είχε ήδη την ακριβή γνώση για τις εντυπώσεις που θα έδιναν τα κίτρινα και μπλε αντικείμενα στο νευρικό της σύστημα, καθώς επίσης και ακριβώς τι σκέψεις θα της προξενούσαν. Αυτό σημαίνει να έχεις όλη τη φυσική πληροφορία για την έγχρωμη όραση. Όταν πρόθυμα υποθέτουμε πως η Mary θα βρισκόταν προ εκπλήξεως, είναι γιατί δεν έχουμε ακολουθήσει τις οδηγίες πραγματικά, διότι είναι εξαιρετικά δύσκολο να συλλάβουμε με τη φαντασία μας τι ορίζει η απόλυτη φυσική γνώση οποιουδήποτε θέματος. Έτσι, υποκύπτουμε στο «Σύνδρομο του Φιλοσόφου»: να έχουμε τη διαίσθηση πως κάτι είναι αναγκαίο, αντί να αναγνωρίζουμε μια αποτυχία της φαντασίας μας».³⁰⁸

Ένα άλλο νοητικό πείραμα που έγινε σημείο αντιπαράθεσης για τη φύση της συνείδησης είναι το «Φιλοσοφικό Ζόμπι» (*Philosophical zombie*) του David Chalmers· αποτελεί μια κεντρική έννοια στη φιλοσοφία του νου και χρησιμοποιείται για να εξετάσει το πρόβλημα της συνείδησης, ιδίως την ερώτηση του αν η συνείδηση μπορεί να εξηγηθεί πλήρως από τις φυσικές διεργασίες του εγκεφάλου. Ένα φιλοσοφικό ζόμπι

³⁰⁶ Maloney, J. C. (1985). About being a bat. *Australasian Journal of Philosophy*, 63(1), 26-49.

³⁰⁷ Crick, F., & Koch, C. (1995). Why neuroscience may be able to explain consciousness. *Scientific American*, 273(6), 84-85.

³⁰⁸ Dennett, D. C. (1991). *Consciousness Explained*. Boston (Little, Brown and Co) 1991. σ.401.

είναι μια υποθετική οντότητα που είναι απόλυτα όμοια με έναν κανονικό άνθρωπο σε όλα τα φυσικά και συμπεριφορικά χαρακτηριστικά, αλλά δεν έχει συνείδηση. Δηλαδή, λειτουργεί ακριβώς όπως ένας άνθρωπος, αντιδρά στα ερεθίσματα, μιλάει και συμπεριφέρεται φυσιολογικά, αλλά δεν έχει καμία εσωτερική εμπειρία ή αισθήματα. Ο Chalmers χρησιμοποιεί το πείραμα σκέψης με το φιλοσοφικό ζόμπι για να υποστηρίξει την ιδέα ότι η συνείδηση δεν μπορεί να εξηγηθεί πλήρως από τις φυσικές διεργασίες. Τα φιλοσοφικά ζόμπι είναι νοητικά δυνατά, κάτι που σημαίνει ότι μπορούμε να τα φανταστούμε χωρίς αντίφαση. Αυτό εγείρει το ερώτημα αν η φυσική πραγματικότητα είναι ικανή να εξηγήσει πλήρως τη συνείδηση. Αν μπορούμε να συλλάβουμε την ιδέα ενός ζόμπι, αυτό δείχνει ότι είναι τουλάχιστον θεωρητικά δυνατό να υπάρχει μια τέτοια οντότητα.

Εάν τα ζόμπι είναι δυνατά, τότε η συνείδηση δεν είναι απαραίτητη για τη λειτουργία ενός ανθρώπινου όντος, υπονοώντας ότι η συνείδηση δεν είναι φυσικό φαινόμενο. Το επιχείρημα του Chalmers προτείνει ότι ο φυσικαλισμός (η άποψη ότι όλα τα φαινόμενα είναι τελικά φυσικά) μπορεί να είναι ελλιπής όσον αφορά την εξήγηση της συνείδησης. Αυτό ανοίγει τη συζήτηση για τον δυϊσμό, την ιδέα ότι η συνείδηση και το υλικό σώμα είναι δύο διακριτές οντότητες. Υπάρχει κριτική για το αν το επιχείρημα με τα ζόμπι είναι πραγματικά δυνατό ή απλά φανταστικό. Ορισμένοι φιλόσοφοι υποστηρίζουν ότι το γεγονός ότι μπορούμε να φανταστούμε ζόμπι δεν σημαίνει ότι είναι πραγματικά δυνατά. Κάποιοι, όπως ο Daniel Dennett, υποστηρίζουν ότι τα ζόμπι είναι αδύνατα, διότι η συνείδηση είναι αναπόσπαστο μέρος της φυσικής μας πραγματικότητας.

Ο κύριος σκοπός του Chalmers είναι να καταδείξει πως η συνείδηση δεν προκύπτει από φυσικές διαδικασίες, να υποστηρίξει το δυϊσμό σώματος-νου (υλικού-νοητικού/πνευματικού) και όπως το νοητικό πείραμα του Jackson, να θίξει επιχειρήματα ενάντια στο φυσικαλισμό και συγκεκριμένα στο συμπεριφορισμό, στο λειτουργισμό και στον υλισμό γενικότερα.³⁰⁹

Συγκεκριμένα, ο σχεδιασμός αυτού του νοητικού πειράματος στοχεύει στην απόρριψη της θέσης πως το Δύσκολο Πρόβλημα μπορεί να λυθεί μόνο από φυσικής άποψης. Όπως ήταν αναμενόμενο, το νοητικό πείραμα του Chalmers δεν έτυχε αποδοχής από τις υλιστικές σχολές. Η ισχυρότερη διαφωνία στο επιχείρημα του φιλοσοφικού ζόμπι, τέθηκε από τον Dennett, μέσω ενός αντιπαραδείγματος: ας φανταστούμε ένα «ζίμπο»

³⁰⁹ Chalmers, D. J. (1996). *The Conscious Mind: In Search of a Fundamental Theory*. Oxford: Oxford University Press.

(zimbo).³¹⁰

Οι έννοιες του φιλοσοφικού ζόμπι του David Chalmers και του «ζίμπο» του Daniel Dennett αντιπροσωπεύουν δύο διαφορετικές προσεγγίσεις στο πρόβλημα της συνείδησης. Αυτές οι έννοιες χρησιμοποιούνται για να διερευνήσουν αν η συνείδηση μπορεί να εξηγηθεί πλήρως από φυσικές διεργασίες. Όπως αναφέρθηκε, το φιλοσοφικό ζόμπι είναι ένα υποθετικό ον που είναι φυσικά και συμπεριφορικά όμοιο με έναν κανονικό άνθρωπο αλλά δεν έχει συνείδηση ή εσωτερική εμπειρία. Ο Chalmers χρησιμοποιεί το φιλοσοφικό ζόμπι για να υποστηρίξει ότι η συνείδηση δεν μπορεί να εξηγηθεί αποκλειστικά από τις φυσικές επιστήμες. Το γεγονός ότι μπορούμε να φανταστούμε ένα ζόμπι υποδεικνύει ότι η συνείδηση είναι κάτι παραπάνω από τις φυσικές διεργασίες του εγκεφάλου. Το επιχείρημα από την αντίληψη υποδηλώνει ότι αν τα ζόμπι είναι θεωρητικά δυνατά, τότε η συνείδηση πρέπει να είναι κάτι πέρα από το φυσικό. Το «ζίμπο» του Dennett είναι μια σάτιρα της ιδέας του ζόμπι του Chalmers. Το «ζίμπο» είναι υποθετικά ένα ον που είναι όμοιο με ένα ζόμπι, αλλά αντίθετα από το ζόμπι, πιστεύει ότι έχει συνείδηση. Αν συνομιλούσαμε με ένα «ζίμπο» και του απευθύνουμε ερωτήσεις σχετικά με τα συναισθήματά του, τα όνειρά του, τα πιστεύω του, εκείνο θα απαντούσε τις ερωτήσεις μας με τρόπο που δε θα μας φαινόταν αφύσικος, καθώς το «ζίμπο» θα πίστευε (ασυνείδητα) πως βρίσκεται σε διάφορες νοητικές καταστάσεις, συγκεκριμένα τις νοητικές καταστάσεις που σχετίζονται με τις ερωτήσεις που του τίθενται και καλείται να απαντήσει. Θα πίστευε λοιπόν ότι έχει συνείδηση, ακόμη κι αν δεν έχει.

Εμφανώς, ο Dennett εισάγει την έννοια του «ζίμπο» για να καταδείξει τις δυσκολίες και τις αντιφάσεις στο επιχείρημα του ζόμπι. Υποστηρίζει ότι η ιδέα ότι μπορούμε να έχουμε μια τέλεια συμπεριφορική αναπαράσταση του ανθρώπου χωρίς συνείδηση είναι μη ρεαλιστική· πιστεύει ότι η συνείδηση είναι πλήρως εξηγήσιμη μέσω των φυσικών διεργασιών και υποστηρίζει ότι τα ζόμπι είναι αδύνατα στην πράξη. Θεωρεί ότι η συνείδηση είναι μια συνέπεια της πολυπλοκότητας των εγκεφαλικών λειτουργιών και ότι η υποκειμενική εμπειρία είναι αναπόσπαστο μέρος αυτών των λειτουργιών.

Ο Chalmers τείνει προς μια δυϊστική προσέγγιση, υπονοώντας ότι η συνείδηση μπορεί να είναι μια μη-φυσική ιδιότητα, ενώ ο Dennett υποστηρίζει τον φυσικαλισμό,

³¹⁰ Dennett, D. C. (1991). *Consciousness Explained*. Boston (Little, Brown and Co) 1991. σ. 310. Σχετικά με τον όρο «ζίμπο», βλ. Sprigge, L.S. Timothy, "Is Dennett a disillusioned zimbo?", [*Inquiry: An Interdisciplinary Journal of Philosophy*](#) 36 (1-2):33-57 (1993).

προτείνοντας ότι η συνείδηση είναι απλώς το αποτέλεσμα των φυσικών διεργασιών. Το φιλοσοφικό ζόμπι υποδηλώνει ότι η συμπεριφορά δεν συνεπάγεται απαραίτητα συνείδηση, ενώ το «ζίμπο» του Dennett υπογραμμίζει την αδυναμία διαχωρισμού της συνείδησης από τη συμπεριφορά. Ο Chalmers προτείνει ότι η συνείδηση είναι ένα δύσκολο πρόβλημα που δεν μπορεί να εξηγηθεί πλήρως από την επιστήμη, ενώ ο Dennett βλέπει τη συνείδηση ως ένα πρόβλημα που μπορεί να λυθεί μέσω της κατανόησης των φυσικών διεργασιών. Οι δύο αυτές έννοιες χρησιμοποιούνται για να εξετάσουν τις διαφορετικές φιλοσοφικές απόψεις σχετικά με τη φύση της συνείδησης. Το φιλοσοφικό ζόμπι του Chalmers προκαλεί τους φυσικαλιστές να σκεφτούν αν η συνείδηση μπορεί να εξηγηθεί μόνο μέσω φυσικών μέσων, ενώ το ζίμπο του Dennett χρησιμοποιείται για να υποστηρίξει την ιδέα ότι η συνείδηση είναι μια φυσική ιδιότητα, πλήρως εξηγήσιμη από τις επιστήμες.

Μέσω αυτού του αντεπιχειρήματος, ο Dennett καταδεικνύει την ασυνέπεια του νοητικού πειράματος του Chalmers. Η θέση του είναι πως τα ζόμπι, δεν είναι δυνατόν να συλληφθούν σαν ιδέα. και καταλήγει σε έναν απ' τους γνωστότερους ισχυρισμούς του: «Είμαστε όλοι ζόμπι. Κανείς δεν έχει συνείδηση, αν η συνείδηση είναι αυτό που εκφράζεται με τον συστηματικά μυστηριακό τρόπο που προωθούν δόγματα όπως ο Επιφαινομεναλισμός» (Epiphenomenalism).³¹¹

Ανακεφαλαιώνοντας, αναφορικά με το πρόβλημα της συνείδησης, όπως το έθεσε ο Chalmers, γίνεται σαφής η διάκριση όσων έχουν καταπιαστεί με αυτό σε υποστηρικτές και αρνητές. Συγκεκριμένα, όσοι υποστηρίζουν πως το δύσκολο πρόβλημα υφίσταται, χωρίζονται σε δυο κατηγορίες. Σε αυτούς που θεωρούν πως το δύσκολο πρόβλημα είναι άλυτο (Nagel) και σε εκείνους που θεωρούν πως είναι επιλύσιμο. Ο Nagel συγκεκριμένα υποστηρίζει πως δεν έχουμε ιδέα ούτε καν για τη σύλληψη μιας φυσικής εξήγησης για την περιγραφή ενός νοητικού φαινομένου. Ο Colin McGinn αναφέρει πως «η ευφυία μας είναι λάθος σχεδιασμένη για την κατανόηση της συνείδησης». Τέτοιου είδους αναφορές θυμίζουν τον πυρήνα της δυϊστικής θεώρησης και δικαίως χαρακτηρίζονται από ένα πέπλο μυστηρίου.

Θα πρέπει να τονίσουμε εδώ, ότι μια άλλη μορφή δυϊσμού, σύμφωνα με τον Chomsky, με αναφορά στη γλωσσική κατάκτηση, γίνεται εμφανής με μια περίεργη

³¹¹ Ό.π., σ. 406. (Τα νοητικά συμβάντα είναι επιφαινόμενα, δηλαδή ενώ προκαλούνται από φυσικές καταστάσεις, δεν έχουν τη δύναμη να προκαλέσουν κάποιο συμβάν(αιτιακή αδράνεια).

διαμάχη περί «εμφυτότητας» (innateness) ή της «υπόθεσης εμφυτότητας» (innateness hypothesis). «Η διαμάχη είναι μονόπλευρη, καθώς κανείς δεν υπερασπίζεται την υπόθεση, συμπεριλαμβανομένων εκείνων στους οποίους αποδίδεται (εμένα, συγκεκριμένα). Ο λόγος είναι ότι δεν υπάρχει τέτοια υπόθεση. Υπάρχουν ορισμένες προτάσεις για την αρχική φάση της εμφυτής γλωσσικής ικανότητας (ΜΓΚ, ΚΓ). Αυτές δεν αμφισβητούνται από τους κριτικούς. Αντίθετα, θεωρούν το εγχείρημα κάπως ελαττωματικό, προφανώς έχοντας κάποιο δυϊστικό έρεισμα. Δεν εγείρονται παρόμοια ερωτήματα όταν γίνονται προτάσεις για άλλες πτυχές της ανάπτυξης, ενώ δεν έχει δοθεί κάποια αιτία για το γιατί είναι κατάλληλα για την προκείμενη περίπτωση. Έχουν διατυπωθεί ενναλακτικές θέσεις πολύ γενικής φύσης: για παράδειγμα, ότι δεν επαρκούν οι «γενικοί μηχανισμοί μάθησης» χωρίς να έχουμε ανάγκη να καθορίσουμε αυθαίρετα συγκεκριμένες ιδιότητες της εμφυτής γλωσσικής ικανότητας. Τέτοιες θέσεις δεν μπορούν να συζητηθούν, ώσπου να πληροφορηθούμε το τι είναι αυτοί οι μηχανισμοί. Συγκεκριμένες προτάσεις που έχουν γίνει, δεν αξίζει καθόλου να τις αναλογιστούμε με φυσιοκρατικά κριτήρια, άρα πρέπει να υποκινηθούν από κάποιες άλλες απαιτήσεις, δυϊστικής φύσης.

Ο συμπεριφορισμός του Quine αποτελεί παραλλαγή αυτής της μορφής δυϊσμού. Υποστηρίζει ότι η συμπεριφοριστική προσέγγιση είναι επιβεβλημένη (Quine 1990: 37-38) για τη μελέτη της γλώσσας, επειδή στη γλωσσική κατάκτηση, εξαρτώμαστε αυστηρά από τη εμφανή συμπεριφορά στις εκάστοτε καταστάσεις. Κατ' αναλογία, η διατροφική προσέγγιση είναι επιβεβλημένη στην εμβρυολογία, επειδή κατά το πέρασμα από την εμβρυϊκή φάση στην ώριμη ο οργανισμός εξαρτάται αυστηρά από τη διατροφή που προέρχεται έξωθεν· ακριβώς όπως οι γλωσσολόγοι πρέπει να είναι συμπεριφοριστές, έτσι οι βιολόγοι πρέπει να είναι διατροφολόγοι, περιοριζόμενοι στην παρατήρηση των εισόδων που έχουν σχέση με τη διατροφή. Η πλάνη του δεύτερου επιχειρήματος είναι προφανής· η ίδια πλάνη υπονομεύει και το πρώτο. Μόνο ριζικές δυϊστικές υποθέσεις καθιστούν δυνατή ακόμη και τη συζήτηση αυτού του θέματος. Ίσως η πραγματική μελέτη της γλώσσας έχει ένα εννοιολογικό ελάττωμα, αλλά, προκειμένου αυτό να αποδειχτεί, δεν επαρκεί να απαιτούμε να εγκαταλείψει ο γλωσσολόγος τη φυσιοκρατική έρευνα- όπως απαιτούν ο Quine και οι οπαδοί του- και να υιοθετούμε υποθέσεις, που είναι αυθαίρετες, πέρα από τις ιστορικές τους προκατόχους, και σαφώς άσχετες.»³¹²

³¹² Chomsky, N. (2002). *Νέοι Ορίζοντες στη Μελέτη της Γλώσσας και του Νοῦ*. Μτφ. Μαρίνα Βασιλείου. Εκδόσεις Πατάκη, σ. 161-162.

Επίσης, σχετικά με τον Quine, βλ. Quine, Willard (1990). *Pursuit of Truth*. Cambridge, MA, Harvard

Καταπέλτης ο λόγος του Chomsky, ο οποίος αντικρούει με σαφή λόγο και σοβαρά επιχειρήματα τις αβάσιμες κριτικές.

6.6 Εγκέφαλος και συνείδηση

Σε όλες τις φιλοσοφικές προσεγγίσεις για το πρόβλημα νου-σώματος ο κοινός τόπος είναι πως ο εγκέφαλος σχετίζεται με τη συνείδηση. Ο Thomas Nagel, όπως αναφέρει ο Chomsky στο βιβλίο του *Νέοι Ορίζοντες στη Μελέτη της Γλώσσας και του Νου*, δηλώνει ότι το πρόβλημα του νου και του σώματος ετέθη στη σύγχρονη μορφή του μόλις τον 17^ο αιώνα, με την ανάδυση της επιστημονικής σύλληψης του φυσικού κόσμου (Nagel, 1993: 97), υποδηλώνοντας τη Νευτώνεια σύλληψη. Αλλά αυτό αντέστρεψε την ιστορία, καθώς το πρόβλημα του νου και του σώματος είχε νόημα στα πλαίσια της μηχανικής φιλοσοφίας, την οποία υπονόμει ο Νεύτωνας, και από τότε δεν έχει τεθεί με συνεκτικό τρόπο. Έπεται ότι εάν είναι έτσι, η συζήτηση δεν δύναται να προχωρήσει με τους όρους του Nagel, χωρίς κάποια καινούρια περιγραφή της φύσης του σώματος και του νου. Ο Nagel σκιαγραφεί τη ριζοσπαστική θέση του John Searle ότι η συνειδητότητα είναι φυσική ιδιότητα του εγκεφάλου που δεν είναι εξομοιώσιμη με καμία άλλη φυσική ιδιότητα, θέση η οποία, αν αποσαφηνιστεί με κατάλληλο τρόπο (κάτι το οποίο ο Nagel θεωρεί απίθανο), «θα αποτελέσει μέγιστη προσθήκη στις πιθανές απαντήσεις στο πρόβλημα του νου- σώματος (1993:103). Η θέση αυτή είναι ο μεταφυσικός πυρήνας της πρότασης του Searle με τα λόγια του ακριβώς: «η συνειδητότητα είναι μια υψηλού επιπέδου ή αναδυόμενη ιδιότητα του εγκεφάλου, αποτελεί τμήμα της φυσικής βιολογικής τάξης τόσο όσο η φωτοσύνθεση, η πέψη ή η μίτωση.» Έγκυρη ή όχι, υποστηρίζει ο Chomsky, η θέση αυτή δεν είναι ριζοσπαστική· μάλλον είναι, και βέβαια ήταν, η φυσική αντίδραση στη συντριβή της μηχανικής φιλοσοφίας από τον Νεύτωνα, επομένως του προβλήματος του νου- σώματος, τουλάχιστον στην Καρτεσιανή του μορφή. Η άποψη ότι η σκέψη και η πράξη (και η συνειδητότητα) είναι ιδιότητες της οργανικής ύλης, που δεν είναι δυνατόν να εξομοιωθούν με άλλες περισσότερο από όσο εξομοιώνονται οι ηλεκτρομαγνητικές ιδιότητες με τη μηχανική, διατυπώθηκε από επιστήμονες του 18^{ου} αιώνα- όχι όμως ως πιθανή απάντηση στο πρόβλημα του νου- σώματος, το οποίο στερούνταν και στερείται συνεκτικής διατύπωσης. Όσον αφορά τον μεταφυσικό υπαινιγμό της θέσης, είναι

ισοδύναμος με τον υπαινιγμό για την ύπαρξη σχέσης μεταξύ της κλασικής μηχανικής και της ηλεκτρομαγνητικής θεωρίας. Ο Nagel προϋποθέτει πρότερη κατανόηση του νου και του σώματος, του νοητικού και του φυσικού, και δίνει κάποια ένδειξη για το τι εννοεί. Εκφράζοντας μια κλασική άποψη, θεωρεί ότι η ουσία του νου είναι η συνειδητότητα: «όλα τα νοητικά φαινόμενα είναι είτε στην πραγματικότητα είτε εν δυνάμει συνειδητά» (1993: 97). Είτε πρόκειται για ορολογική είτε για ουσιαστική πρόταση, αυτή η διατύπωση απαιτεί επεξήγηση της έννοιας «δυνάμει συνειδητά»: ο Nagel υιοθετεί την πρόταση του Searle (1992) σε αυτό το ζήτημα, αλλά φαίνεται ότι αντιμετωπίζει σοβαρές δυσκολίες. Ας υποθέσουμε ότι η συνειδητότητα είναι το στίγμα του νοητικού. Τι γίνεται με το σώμα; Αυτό ο Nagel το ταυτοποιεί με ό,τι είναι επιδεικτικό περιγραφής από την επιστήμη της Φυσικής. Συνεπώς, κατανοεί τον υλισμό ως την πίστη «ότι καθετί που υπάρχει και καθετί που συμβαίνει στον κόσμο πρέπει να είναι επιδεικτικό περιγραφής από την επιστήμη της Φυσικής», άποψη την οποία θεωρεί συνεκτική αλλά εσφαλμένη. Εάν την υιοθετήσουμε, επιχειρούμε κάποιο είδος εξομοίωσης του νοητικού με το φυσικό- όπου το φυσικό, εξ' ορισμού, είναι αυτό που μπορεί να περιγραφεί με μη νοητικούς όρους, δηλαδή όρους που δεν περιλαμβάνουν δυνητική συνειδητότητα. Αυτό που χρειάζεται για να συμπληρωθεί η υλιστική εικόνα του κόσμου είναι κάποιο σχήμα της μορφής, 'τα νοητικά φαινόμενα- σκέψεις, συναισθήματα, αισθήσεις, επιθυμίες, αντιλήψεις, κτλ.- δεν είναι τίποτε άλλο παρά...' όπου το κενό πρέπει να συμπληρωθεί με μια περιγραφή, η οποία είτε είναι εμφανώς φυσική ή χρησιμοποιεί μόνο όρους που είναι εφαρμόσιμοι σε ό,τι είναι αποκλειστικά φυσικό ή ίσως παρέχει συνθήκες επιβεβαίωσης με εξωτερικά παρατηρούμενα αίτια. Οι διάφορες απόπειρες να εκτελεστεί αυτό το φαινομενικά απίθανο έργο, συνεχίζει ο Nagel, και τα επιχειρήματα που δείχνουν ότι είναι ανεπιτυχείς, συγκροτούν την ιστορία της φιλοσοφίας του νου τα τελευταία πενήντα χρόνια. Παραμένει άλυτο και πιθανότατα χωρίς δυνατότητα επίλυσης, το πρόβλημα του νου- σώματος, το οποίο είναι το πρόβλημα του να βρούμε μια θέση στον κόσμο για τον ίδιο το νου, με τις αντιληπτικές του εμπειρίες, τις σκέψεις, τις επιθυμίες, την κατασκευή επιστημονικών θεωριών, και πολλά άλλα που δεν περιγράφονται από τη Φυσική.³¹³

Ο φιλόσοφος Dan Lloyd, ειδικός σε θέματα γνωσιακής επιστήμης και

³¹³ Chomsky, N. (2002). *Νέοι Ορίζοντες στη Μελέτη της Γλώσσας και του Νου*. Μτφ. Μαρίνα Βασιλείου. Εκδόσεις Πατάκη, σ. 142-143.
Επίσης, βλ. Nagel, Thomas (1993). "The mind wins!" κριτική στο Searle (1992) *New York Review*, 4 March. Αναδημ. (1995) με τίτλο: "Searle: why we are not computers" στο T. Nagel, *Other Minds*, Oxford University Press, σ. 96-110.

νευροεπιστήμης, θεωρεί ότι η νευρωνική μελέτη, η οποία αφορά τη λειτουργία του εγκεφάλου, και η φαινόμενη μελέτη, η οποία αφορά την υποκειμενικότητα, είναι διαφορετικές πτυχές του ίδιου συστήματος. «Είναι διαφορετικοί τίτλοι που χρησιμοποιούνται για την περιγραφή της πραγματικότητας».³¹⁴

Αναλύοντας τη θέση της Θεωρίας Ταυτότητας σε έναν πιο ακραίο βαθμό, έχουμε τη θέση του «Εξαλειπτικού Υλισμού» (eliminative materialism). Εξ ορισμού, οι εξαλειπτικοί υλιστές, όπως ο Quine, θεωρούν ότι οι νοητικές καταστάσεις που υποθέτουμε πως υπάρχουν, δεν υφίστανται στην πραγματικότητα. Ο Quine, εισηγείται τη φυσιοκρατική θέση ότι ο κόσμος είναι όπως λέει η φυσική επιστήμη ότι είναι, στο βαθμό που η φυσική επιστήμη έχει δίκιο· αλλά αυτό, δεν λέει τίποτα μέχρι να πληροφορηθούμε το τι είναι «φυσική επιστήμη». Οι νευρώνες προφανώς γίνονται αποδεκτοί, μαζί με ορισμένες ψυχολογικές διαδικασίες: έτσι η γλώσσα, όπως βεβαιώνει ο Quine, συνδέεται με τη νευρωνική μας είσοδο μέσω νευρωνικών μηχανισμών συσχέτισης ή ρύθμισης. Οι εμπειρικές αποδείξεις όπως αναφέρει ο Chomsky, είναι συντριπτικές για το ότι η συσχέτιση και η ρύθμιση έχουν πολύ λίγη σχέση με τη γλωσσική κατάκτηση ή τη χρήση της γλώσσας, αλλά αυτό δεν έχει σημασία. Αναρωτιέται κανείς γιατί. Όποια κι αν είναι η απάντηση «βρίσκουμε παραδείγματα της αρεσκείας του Quine (νευρωνικές εισόδους, ρύθμιση) και της απαρέσκείας του (τους μηχανισμούς, όπως ο Μηχανισμός Γλωσσικής Κατάκτησης- ΜΓΚ-, δηλαδή τους ενεργούς μηχανισμούς, απ' όσα είναι γνωστά). Αλλά δεν μας δίνονται λόγοι για τις αποφάσεις μας ή κάτι περισσότερο από μερικά παραδείγματα που να υποδεικνύουν την εμβέλειά τους. Η προταθείσα φυσιοκρατική θέση αποκαλύπτει την ίδια αυθαιρεσία και σε άλλα θεματικά πεδία. Επομένως, ο Quine, επαναλαμβάνει εδώ την άποψη που έχει συχνά εκφράσει ότι η επανασύσταση των σωμάτων λαμβάνει χώρα σταδιακά κατά τη γλωσσική κατάκτηση, όπου το τελικό στάδιο είναι η αναγνώριση της ταυτότητας μέσα στο χρόνο. Εάν αυτή είναι μια εμπειρική υπόθεση, τότε κανείς δεν θέλει να μάθει πώς μπορεί να διατυπώνεται με τέτοια πεποίθηση. Σίγουρα, δεν είναι τόσο προφανής ή ιδιαίτερα αληθοφανής. Δεν χρειάζεται να περιοριζόμαστε σε ανέκδοτες αποδείξεις. Μελέτες των περασμένων ετών σε βρέφη προσφέρουν σημαντικούς λόγους να πιστέψουμε ότι μια τέτοια επανασύσταση παρουσιάζεται ήδη τους πρώτους μήνες ζωής, πολύ πριν από την όποια εκδήλωση γλώσσας. Αφού οι θεωρίες του Μηχανισμού

³¹⁴ Lloyd, D. E., (2004). *Radiant Cool: A Novel Theory of Consciousness*. Cambridge, MA: MIT Press, σ.299.

Γλωσσικής Κατάκτησης, στις οποίες αναφέρεται ο Nagel, απορρίπτουν τα δόγματα περί συσχέτισης και ρύθμισης και αξιώνουν την ύπαρξη μηχανισμών, οι οποίοι δεν μπορούν να εκφραστούν με βάση τους νευρώνες, πιθανόν να μην εμπίπτουν στην επιστήμη, με την έννοια του Quine. Αυτό μοιάζει κατά πολύ με εκείνο που συνέβη με τη Χημεία πριν από ένα αιώνα ή με τους ουράνιους μηχανισμούς στον καιρό του Νεύτωνα, ακολουθώντας την ίδια λογική. Ίσως και η εμπειρική αναζήτηση της επαναστάσεως να αποτυγχάνει βάσει των κριτηρίων του Quine, για τον ίδιο λόγο. Φαίνεται ότι αντιμέτωποι με ένα ακραίο παράδειγμα μεθοδολογικού δυϊσμού, πέρα και πάνω από τον ασαφή χαρακτηρισμό των εννοιών ‘υλισμός’ και ‘εξαλειπτισμός’»³¹⁵

Η δραστηριότητα του νου σύμφωνα με αυτή τη θεώρηση, είναι η δραστηριότητα του εγκεφάλου. Λογικά προκύπτει το ερώτημα: Πώς αυτό το υλικό αντικείμενο (εγκέφαλος), με τη χημεία που το περιγράφει και την ηλεκτρική του δραστηριότητα, σχετίζεται με τη συνειδητή εμπειρία; Όπως έχει ήδη αναλυθεί σε προηγούμενο εδάφιο, στη σχέση γλώσσας και εγκεφάλου, ο ανθρώπινος εγκέφαλος, είναι το πιο πολύπλοκο αντικείμενο στο σύμπαν. Αποτελείται από 86 δις νευρώνες, οι οποίοι συνδέονται με τρισεκατομμύρια συνάψεις. Συγκριτικά με τον εγκέφαλο οποιουδήποτε άλλου ζώου, ο άνθρωπος είναι πολύ μεγαλύτερος σε μέγεθος αναλογικά με το σωματικό βάρος, αλλά η οργάνωση των εγκεφάλων γίνεται χονδρικά με τον ίδιο τρόπο.

Το κεντρικό νευρικό σύστημα αποτελείται από τον εγκέφαλο και το νωτιαίο μυελό. Αισθητήριοι και κινητήριοι νευρώνες από όλο το σώμα διέρχονται μέσω του νωτιαίου μυελού στο εγκεφαλικό στέλεχος, στη βάση του εγκεφάλου. Όλοι αυτοί οι νευρώνες αποτελούν το περιφερικό νευρικό σύστημα. Το κεντρικό νευρικό σύστημα παίζει το βασικότερο ρόλο στην επεξεργασία της πληροφορίας που λαμβάνεται από τις αισθήσεις του οργανισμού, στη ρύθμιση πολλών από τις λειτουργίες του, στην εκδήλωση της σκέψης και της λογικής, της διάνοιας, της ομιλίας, της ανάγνωσης (Σχήμα 4).

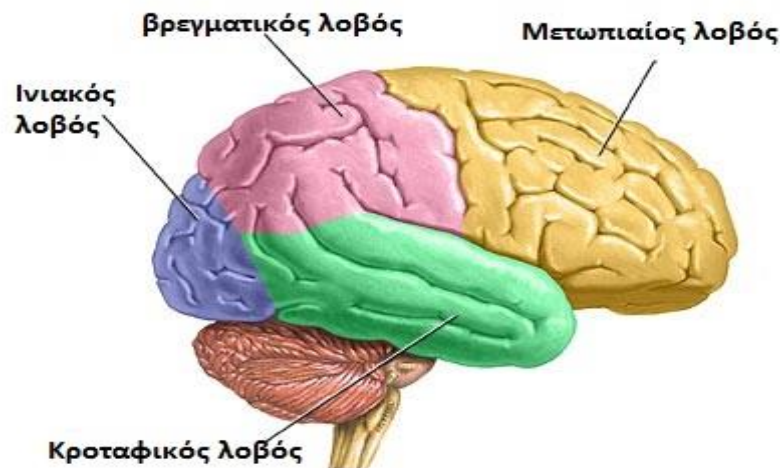
Μαζί με το περιφερικό νευρικό σύστημα, ελέγχουν τη συμπεριφορά αλλά και τις περισσότερες από τις λειτουργίες ενός οργανισμού. Το εγκεφαλικό στέλεχος αποτελείται από τον προμήκη μυελό, τη γέφυρα και το μέσο εγκέφαλο. Εκεί βρίσκονται σημαντικές νευρικές οδοί και έχει ενεργό ρόλο στον έλεγχο της καρδιακής, της αναπνευστικής και της σεξουαλικής λειτουργίας. Πίσω από το μέσο εγκέφαλο, βρίσκεται η παρεγκεφαλίδα.

³¹⁵ Βλ. Chomsky, 2002, σ.150-151.

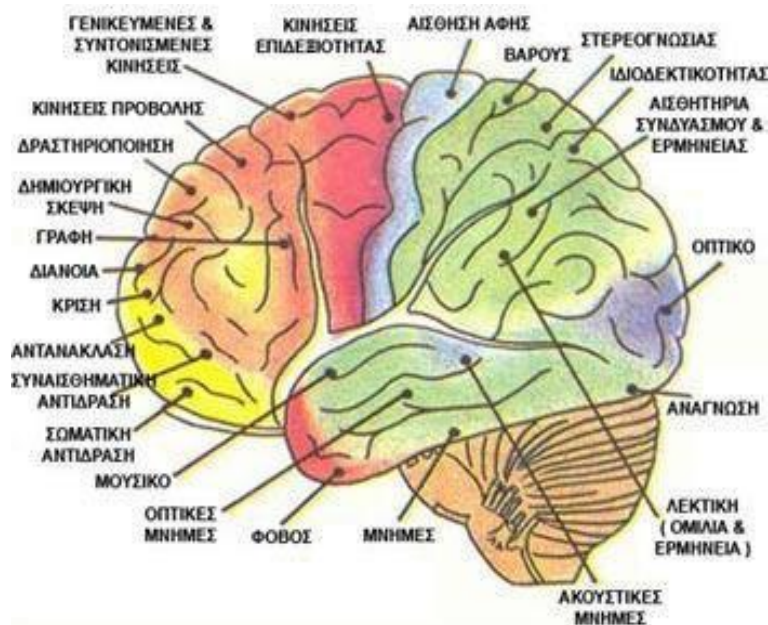
Επίσης, αναφορικά με τον όρο ‘επανάσταση’ και την αναθεώρηση της έννοιας, αν και προφανώς όχι σε σχέση με τη γλώσσα, βλ. Quine, Willard (1992) “Structure and nature”, *Journal of Philosophy*, 89: 5-9.

Κεντρική λειτουργία της παρεγκεφαλίδας είναι ο έλεγχος της κίνησης.

Τα δύο ημισφαίρια του φλοιού συνδέονται μέσω της λευκής ουσίας. Κάθε ημισφαίριο έχει τέσσερις λοβούς: μετωπιαίος, βρεγματικός, κροταφικός, ινιακός. Οι ινιακοί λοβοί αφορούν την όραση, οι βρεγματικοί λοβοί περιλαμβάνουν περιοχές αισθητήριας συσχέτισης, οι κροταφικοί λοβοί περιλαμβάνουν ακουστικές περιοχές και λειτουργίες της μνήμης, οι μετωπιαίοι λοβοί οι οποίοι είναι εξαιρετικά μεγάλοι στους ανθρώπους, αφορούν τις λειτουργίες σχεδίασης και εκτέλεσης πλάνου (Σχήμα 3).

Σχ. 3. Τα μέρη του εγκεφάλου

Σχ. 4. Τα μέρη του εγκεφάλου και οι αντίστοιχες λειτουργίες του

6.7 Νευρωνικές συνάψεις και συνείδηση

Η βασική επισκόπηση του εγκεφάλου όπως αναπτύχθηκε προηγουμένως, παρέχει τη δυνατότητα κατανόησης των νευρωνικών συνάψεων σε συσχετισμό με τη συνείδηση, των Νευρωνικών Συσχετισμών της Συνείδησης (Neural Correlates of Consciousness or NCCs), όπως αποκαλείται επιστημονικά. Συνεπώς, η αναφορά στον ανθρώπινο εγκέφαλο κρίνεται απαραίτητη, καθώς μόνο η απλή αναφορά για συσχετισμό εγκεφαλικών και νοητικών καταστάσεων δεν επαρκεί.

Η Νευροεπιστήμη είναι μια από τις έξι συνιστώσες της Γνωσιακής Επιστήμης (μαζί με τα πεδία της Φιλοσοφίας, της Ανθρωπολογίας, της Γλωσσολογίας, της Ψυχολογίας και της Τεχνητής Νοημοσύνης), η οποία δίνει επιστημονικές ενδείξεις και αποδείξεις για τη λειτουργία του εγκεφάλου. Μέσω της Νευροεπιστήμης, μπορούν να βρεθούν επιβεβαιώσεις ή απορρίψεις διάφορων θεωρήσεων της Φιλοσοφίας του Νου.

Η μελέτη των NCCs είναι η μέτρηση της νευρωνικής λειτουργίας και η συσχέτιση της με αναφορές συνειδητής εμπειρίας. Ανάμεσα στους πρώτους ερευνητές για τους NCCs ήταν ο Francis Crick, ένας εκ των δύο βραβευμένων με βραβείο Νόμπελ για την ανακάλυψη της δομής του DNA. Παραβλέποντας τη φιλοσοφική προσέγγιση του ζητήματος της συνείδησης και ακολουθώντας μια σκληρή αναγωγική προσέγγιση, υποστήριζε ότι δε θα έπρεπε να ασχοληθούμε με το Δύσκολο Πρόβλημα άμεσα, αλλά με τους νευρωνικούς συσχετισμούς που αντιστοιχούν σε συνειδητές εμπειρίες.

Άλλωστε κατά τον Crick, «Δεν είσαι τίποτα άλλο, παρά ένα πακέτο νευρώνων». Συγκεκριμένα ερευνούσε τους συσχετισμούς για «τη ζωντανή αναπαράσταση στον εγκέφαλο της σκηνής που μας παρουσιάζεται άμεσα». Σε συνεργασία με τον Christof Koch, έψαχναν την ελάχιστη αλληλουχία νευρωνικών γεγονότων που οδηγεί στη συνειδητή αντίληψη. Η έρευνά τους εστίασε στη συνειδητή όραση διότι, σύμφωνα με τα λόγια του Crick, «οι άνθρωποι είμαστε οπτικά όντα. Η οπτική μας αντίληψη είναι ζωντανή και πλούσια σε πληροφορία».³¹⁶ Συν τοις άλλοις, έχουμε περισσότερα επιστημονικά δεδομένα για την όραση, έναντι οποιασδήποτε άλλης αίσθησης. Αποδεχόμενοι το Δύσκολο Πρόβλημα όπως το έθεσε ο Chalmers, στο άρθρο τους “Why Neuroscience May Be Able to Explain Consciousness”, υποστήριξαν πως έχουν απάντηση για τις ανείπωτες, ιδιωτικές πτυχές της υποκειμενικότητας.³¹⁷

³¹⁶ Crick, F. (1994). *The Astonishing Hypothesis: The Scientific Search for the Soul*, New York: Scribner's: Maxwell Macmillan International, σ. 156-159.

³¹⁷ Crick, F., & Koch, C. (1995). “Why neuroscience may be able to explain consciousness. Scientific American,

Η απάντηση που έδωσαν για την αδυναμία έκφρασης μέσω του λόγου, εξηγείται στα πλαίσια της Σαφούς Νευρωνικής Αναπαράστασης (Explicit Neuronal Representation) μέσω ενός παραδείγματος: στην παρουσίαση της εικόνας ενός προσώπου, τα γάγγλια του αμφιβληστροειδή πυροδοτούνται και παράγεται μια άμεση αναπαράσταση του προσώπου. Την ίδια στιγμή, αντιδρούν και σε άλλα χαρακτηριστικά της εικόνας, όπως είναι οι σκιές, οι γραμμές, η φωτεινότητα κλπ. Αντιθέτως, κάποιοι νευρώνες ψηλά στην ιεραρχία του οπτικού φλοιού, αντιδρούν μόνο όσον αφορά το πρόσωπο ή ακόμη τη γωνία θέασης του προσώπου.

Η απώλεια των συγκεκριμένων νευρώνων οδηγεί στην προσωπαγνωσία, αν και το άτομο που την έχει υποστεί είναι ακόμη ικανό να αναγνωρίζει πρόσωπα, ως πρόσωπα. Κατά τον ίδιο τρόπο, βλάβη σε άλλα μέρη του οπτικού φλοιού μπορεί να οδηγήσει σε αχρωματοψία. Ως συνέπεια, το άτομο που θα την υποστεί θα βλέπει διακυμάνσεις του άσπρου και του μαύρου παρ' όλο που δεν έχει ελάττωμα στο χρωματικό δέκτη του ματιού. Σε αυτό το στάδιο, η οπτική πληροφορία επανακωδικοποιείται, τυπικά με έναν ημι-ιεραρχικό τρόπο. Τα γάγγλια του αμφιβληστροειδή αντιδρούν σε ένα σημείο φωτός, οι νευρώνες στον πρωτεύοντα οπτικό φλοιό αντιδρούν σε γραμμές και γωνίες, νευρώνες πιο ψηλά στην ιεραρχία αντιδρούν σε κινούμενα περιγράμματα, ακόμη ψηλότερα βρίσκονται νευρώνες που αντιδρούν σε πρόσωπα και οικεία αντικείμενα, στην κορυφή της ιεραρχίας είναι οι νευρώνες που προβάλλουν προκινητικές και κινητικές δομές στον εγκέφαλο, οι οποίοι πυροδοτούν τους νευρώνες που εκκινούν ενέργειες όπως η ομιλία ή η αποφυγή κινδύνου. Για την περιγραφή μιας υποκείμενης οπτικής εμπειρίας, η πληροφορία πρέπει να μεταδοθεί στο στάδιο εξόδου, όπου γίνεται διαθέσιμη για έκφραση μέσω του λόγου ανάμεσα σε άλλες ενέργειες. Αυτή η μετάδοση ενέχει πάντα τη διαδικασία επανακωδικοποίησης της πληροφορίας, ώστε αυτή να εκφραστεί με σαφή τρόπο μέσω των κινητήριων νευρώνων.

Στην περίπτωση της σαφούς έκφρασης μέσω πυροδότησης νευρώνων σχετιζόμενων με την εμπειρία χρώματος, η επανακωδικοποίηση δεν συμβαίνει με τον ίδιο τρόπο. Για αυτό το λόγο, δεν είναι δυνατή η επικοινωνία της υποκείμενης εμπειρίας μέσω του λόγου. Αυτό όμως που είναι εφικτό, είναι η έκφραση μιας διαφοράς μεταξύ υποκείμενων εμπειριών, όπως για παράδειγμα η διάκριση κόκκινου και πορτοκαλί, και είναι εφικτό, διότι μια διαφορά σε μια υψηλού επιπέδου περιοχή του οπτικού φλοιού, σχετίζεται με μια διαφορά στα στάδια κίνησης. Η σχέση μιας υποκείμενης εμπειρίας με

μια άλλη συνειδητή εμπειρία είναι επικοινωνήσιμη.

Προτείνουν πως στα ερωτήματα που θέτει ο Chalmers σχετικά με το γιατί έχουμε υποκείμενη εμπειρία και τι οδηγεί σε συγκεκριμένη υποκείμενη εμπειρία, η προσέγγιση πρέπει να είναι διαφορετική, καθώς η φύση των ερωτημάτων είναι δυσκολότερη. Αναφέρονται στην έννοια του «νοήματος» (meaning), το οποίο προκαλείται στον εγκέφαλο από τις συνδέσεις ανάμεσα στις αναπαραστάσεις που συμβαίνουν σε όλη την έκταση του φλοιϊκού συστήματος, σε ένα τεράστιο δίκτυο, όμοιο με τη βάση δεδομένων συσχέτισης. Θεωρούν πως θα ήταν χρήσιμο να οριστούν τα χαρακτηριστικά που θα έπρεπε να έχει ένα τέτοιο νευρωνικό δίκτυο, ώστε να είναι εφικτή η δημιουργία του νοήματος και πως αν βρισκόταν η νευρωνική του βάση, το δύσκολο πρόβλημα ίσως και να εξαλειφόταν.

6.8 Το μοντέλο Πολλαπλών Προσχεδίων (Multiple Drafts Model) του Dennett

Είναι αρκετά συχνή η αναφορά για όποια υποκείμενη εμπειρία, για το «πώς είναι να είσαι “εσύ”», η τοποθέτηση του «εγώ» εντός του εγκεφάλου, η θέαση του έξω κόσμο μέσω των ματιών. Ο άνθρωπος τείνει να φαντάζεται πως υπάρχει ένα μέρος στο νου ή στον εγκέφαλο του, όπου βρίσκεται κάτι σαν οθόνη στην οποία προβάλλεται ό,τι βλέπει το μάτι. Σε αυτό το μέρος, είναι παρόντα όλα όσα αισθανόμαστε ή αντιλαμβανόμαστε. Έτσι «συμβαίνει» η συνείδηση. Ό,τι βρίσκεται σε αυτό το μέρος είναι στη συνείδηση, ενώ ό,τι δεν είναι εκεί είναι εκτός συνείδησης. Η ροή της συνείδησης προβάλλεται στην οθόνη και το κοινό είναι το «εγώ». Το παραπάνω, είναι μια περιγραφή για αυτό που ο Dennett αποκαλεί Καρτεσιανό Θέατρο.³¹⁸ Αυτή η περιγραφή και η αίσθηση που τη συντροφεύει κατά την ανάγνωση, μπορεί να μοιάζει οικεία, αλλά δεν υπάρχει. Είναι εξάλλου μια δυϊστική θέση και αντίληψη. Πολλοί όμως φιλόσοφοι και επιστήμονες, που θέλουν να συγκαταλέγονται στο ρεύμα του υλισμού, έμμεσα αναφέρονται σε έναν τόπο εντός του εγκεφάλου όπου η συνείδηση συμβαίνει. Δηλαδή, ένα είδος δυϊσμού συνεχίζει να υπάρχει όσον αφορά την αντιμετώπιση της συνείδησης. Για τον Dennett, η οπτική που υιοθετείται από κάποιους αφού έχουν απορρίψει το δυϊσμό του Descartes, συνδυασμένη με την αποτυχία απόρριψης ενός φαντασιακού, κεντρικού (αλλά υλικού) θεάτρου όπου όλα ενώνονται, ορίζει αυτό που αποκαλεί «Καρτεσιανό Υλισμό». Αν η

³¹⁸ Dennett, D. C. (1991). *Consciousness Explained*. Boston (Little, Brown and Co) 1991 σ.107.

θεώρηση του Dennett είναι σωστή, τότε η διαίσθηση μας γύρω από την έννοια της συνείδησης είναι θεμελιωδώς λάθος.

Το Μοντέλο Πολλαπλών Προσχεδίων (*Multiple Drafts Model*), αναπτύχθηκε ως εναλλακτική πρόταση στον καρτεσιανό υλισμό και την προϋπόθεσή του για ύπαρξη ενός προνομιούχου κεντρικού τόπου (θέατρο), όπου εκεί η μετάδοση πληροφορίας από τα αισθητήρια όργανα σε έναν ασυνείδητο νευρωνικό κώδικα, ακολουθείται από μια δεύτερη μετάδοση σε ένα άλλο «μέσο», το μέσο της συνείδησης. Είναι η πιο συντονισμένη προσπάθεια κατάρριψης του θεάτρου του νου. Ο Dennett εξηγεί πως η έννοια του θεάτρου είναι θελκτική, διότι αφού αντιλαμβανόμαστε χαρακτηριστικά της εμπειρίας μας, πρέπει να υπάρχει ένα είδος μετάβασης. Αν όχι άφιξη σε έναν τόπο ή διάσχιση ενός ορίου ή μετάφραση σε νέο σχηματισμό, μια αλλαγή μιας λειτουργικής κατάστασης σε μια άλλη.³¹⁹ Αντιλαμβανόμαστε τις εμπειρίες μας ως γεγονότα που συμβαίνουν σε ορισμένο χρόνο και εν γένει πιστεύουμε ότι η συνειδητή, υποκείμενη εμπειρία μας ανιχνεύει αντικειμενικά γεγονότα με μεγάλη χρονική ακρίβεια. Μας φαίνεται λοιπόν σαν να υπάρχει ορισμένη στιγμή κατά την οποία κάτι εισέρχεται στην εμπειρία μας. Όμως σύμφωνα με το MDM, ένα χρονικά καταγεγραμμένο γεγονός δε χρειάζεται να κάνει τη μετάβαση από την ασυνείδητη διάκριση στη συνειδητή εμπειρία σε μια χρονικά ορισμένη στιγμή. Σύμφωνα με το MDM, η δουλειά που κάνει το φαντασιακό ανθρωποειδές στο καρτεσιανό θέατρο, πρέπει να διαχωριστεί στο χώρο και στο χρόνο σε μικρότερες περιοχές του εγκεφάλου. Συμπληρωματικά ως προς αυτό το επιχείρημα, αφού έχει γίνει ο διαχωρισμός και ο διαμοιρασμός, δε χρειάζεται να ξαναγίνει σε μια κεντρική αναπαραστατική διαδικασία. Με άλλα λόγια, το περιεχόμενο δε χρειάζεται να γίνει ξανά αντιληπτό, να επαναδιαχωριστεί, να γίνει ξανά αισθητό, ούτε χρειάζεται να μεταφερθεί σε ένα ειδικό μέρος και να ξαναπαρουσιαστεί ώστε να αποθηκευτεί στη μνήμη.

Στον εγκέφαλο συμβαίνει μια μεγάλη παράλληλη διεργασία, συγκεκριμένα στους φλοιούς και στις υποφλοιϊκές δομές με τις οποίες αλληλεπιδρούν. Κατά τη διάρκεια αυτής της διεργασίας, λαμβάνουν χώρα ταυτόχρονα και ασυγχρόνιστα πολλαπλές και συχνά ασύμβατες ροές περιεχομένου και νοήματος. Αυτά είναι τα πολλαπλά προσχέδια, από τα οποία προκύπτει ένα λίγο περισσότερο ενισχυμένο προσχέδιο μέσω της διαδικασίας των γεγονότων “probes” (γεγονότα ανίχνευσης), τα

³¹⁹ Dennett, D., & Akins, K. (2008). *Multiple Drafts Model*. Scholarpedia, 3(4), 4321.

οποία εγείρουν κάποια προσχέδια αναδρομικά και σε βάρος άλλων προσχεδίων.³²⁰

Σε μετέπειτα μελέτες του, η μεταφορική αναφορά των πολλαπλών προσχεδίων αντικαταστάθηκε από τη «φήμη στον εγκέφαλο». Η έννοια της «φήμης» στον εγκέφαλο και η χρήση των “probes” (ανιχνευτές ή ηλεκτρόδια) σχετίζονται με τη μελέτη των εγκεφαλικών διεργασιών και τη νευροεπιστημονική έρευνα για την κατανόηση της συνείδησης, της αντίληψης και της μνήμης. Εννοείται ως “probe” είναι οποιοδήποτε γεγονός του εγκεφάλου τυχαίνει να ωθεί κάποιο στοιχείο της διόρθωσης ή σύνδεσης περιεχομένου στην επιφάνεια, στη «φήμη» στον εγκέφαλο. Η «φήμη» στον εγκέφαλο δεν αναφέρεται στην κοινωνική φήμη όπως την κατανοούμε κοινωνιολογικά, αλλά στην εσωτερική σηματοδότηση και αναγνώριση συγκεκριμένων πληροφοριών ή ερεθισμάτων. Αυτό το φαινόμενο μπορεί να συνδεθεί με διάφορες γνωστικές διεργασίες, όπως, η αναγνώριση προτύπων, η ενίσχυση σημάτων και η ενίσχυση συνδέσεων σε συγκεκριμένα νευρωνικά δίκτυα μέσω της συναπτικής πλαστικότητας. Στη νευροεπιστήμη, τα probes, είναι καταγραφείς της ηλεκτρικής δραστηριότητας του εγκεφάλου μέσω της Ηλεκτροεγκεφαλογραφίας (EEG) Η EEG παρέχει πληροφορίες για την συνολική δραστηριότητα σε μεγάλες περιοχές του εγκεφάλου. Επίσης, τα ηλεκτρόδια αυτά, μπορούν να εισαχθούν στον εγκέφαλο για να ανιχνεύσουν τη δραστηριότητα σε συγκεκριμένες περιοχές, επιτρέποντας την ανάλυση μεμονωμένων νευρώνων ή ομάδων νευρώνων. Αυτή η μέθοδος χρησιμοποιείται συχνά σε έρευνες για τη χαρτογράφηση εγκεφαλικών λειτουργιών και την κατανόηση των μηχανισμών πίσω από την αντίληψη και τη συνείδηση. Τέλος, στη λειτουργική μαγνητική τομογραφία (fMRI), που αναφέραμε και στο δεύτερο κεφάλαιο, παρέχουν πληροφορίες για την εγκεφαλική δραστηριότητα ανιχνεύοντας αλλαγές στη ροή του αίματος.

Αντικαθιστώντας την εικόνα του θεάτρου του νου, με την ανταγωνιστική φύση των δυναμικών διεργασιών του εγκεφάλου που εξασφαλίζουν τη «φήμη» στον εγκέφαλο, μπορεί να εκτιμηθεί πως όταν ο ανταγωνισμός είναι σκληρός, γεγονότα έντασης ή υπεροχής που υπό άλλες συνθήκες θα εξασφάλιζαν τη φήμη, ίσως αποτύχουν να κάνουν εντύπωση. Αντίστοιχα, όταν ο ανταγωνισμός είναι ήπιος, σχετικά μη επείγοντα γεγονότα, ίσως πλησιάζουν τη συνείδηση. Δύο περιεχόμενα συνείδησης έχουν ως κοινό σημείο, την ιστορική ιδιότητα της νίκης ενός χρονικά τοπικού ανταγωνισμού, με επαρκή

³²⁰ Βλ. Greve Maren and Christopher A.Was (2022). “Mind wandering probes as a source of mind wandering depends on attention control demands” in *Consciousness and Cognition*, Volume 103, August 2022, 103355.

αποφασιστικότητα να διαρκέσουν αρκετά, ώστε να είναι διαθέσιμα για επανασυλλογή κάποια ύστερη στιγμή. Αν έχουν και άλλες κοινές ιδιότητες και αν κάποια τέτοια ιδιότητα μπορούσε να εξηγήσει το ανταγωνιστικό πλεονέκτημα, τότε θα είχαμε έναν ισχυρό υποψήφιο νευρωνικού συσχετισμού για τη συνείδηση. Η λεκτικοποίηση μέσω επανασυλλογής κρίνεται σημαντική, καθώς ενστικτωδώς, η ικανότητα αναφοράς ενός περιεχομένου κρίνεται απόδειξη της συνείδησης. Οι διαπροσωπικές μας επικοινωνίες, οι συζητήσεις και οι συγκρίσεις παράγουν τόσο τους όρους όσο και τα θέματα της συνείδησης. Το προσωπικό όριο εξήγησης καθορίζεται από τα όρια των ικανοτήτων μας να αναφέρουμε αμφισβητήσεις για τις δράσεις μας και για το περιεχόμενό τους. Σύμφωνα με τον Dennett, «η απόρριψη του καρτεσιανού δυϊσμού, πρέπει να ακολουθείται από απόρριψη της παράστασης, του θεάτρου καθώς και του κοινού, αφού τίποτα από όλα αυτά δε μπορεί να βρεθεί στον εγκέφαλο και ο εγκέφαλος είναι ο μόνος τύπος για να τα ψάξει κανείς». Στο MDM, οι αντιλήψεις, τα συναισθήματα, οι σκέψεις και κάθε είδους δραστηριότητα του νου, επιτυγχάνονται στον εγκέφαλο μέσω πολυκάναλων παράλληλων διεργασιών που αναπαριστούν και αναπτύσσουν αισθητήρια δεδομένα εισόδου και είναι υπό συνεχή αναθεώρηση. Αυτά τα περιεχόμενα –απουσία οθόνης τηλεόρασης- γίνονται διαθέσιμα για νευρωνική αναπαράσταση, μέσω μοτίβων νευρωνικής δραστηριότητας τα οποία σχετίζονται με συγκεκριμένες εισόδους πληροφορίας.

Σε κάθε χρονική στιγμή υπάρχουν πολλαπλά προσχέδια αφηγηματικών κομματιών σε ποικίλα στάδια διόρθωσης σε διάφορες περιοχές του εγκεφάλου. Όταν εμφανίζονται probes σε αυτή τη ροή, προκαλούνται διάφορες επιδράσεις, επιταχύνοντας έτσι διαφορετικές αφηγήσεις. Μια αφήγηση ορίζεται ως μια μοναδική εκδοχή ενός τμήματος της «ροής της συνείδησης». Καθ' αυτήν την ανάλυση, ο «εαυτός» - το κοινό του θεάτρου, είναι ένα εικονικό χαρακτηριστικό της επαναλαμβανόμενης αφήγησης που δημιουργείται μέσω της αλληλεπίδρασης των περιεχομένων.

6.9 Οι αντιθετικές απόψεις των John Searle και Daniel Dennett για την ανθρώπινη συνείδηση

Οι απόψεις των φιλοσόφων John Searle και Daniel Dennett για τη συνείδηση διαφέρουν σε σημαντικούς τομείς. Ας εξετάσουμε τις αντίθετες απόψεις τους:

Ο John Searle είναι γνωστός για το επιχείρημα «κινέζικο δωμάτιο» (*The Chinese Room argument*) ως αντίρρηση στη θέση ότι οι μηχανές μπορούν να μιμηθούν την ανθρώπινη συμπεριφορά, ως προέκταση της ανάπτυξης της τεχνητής νοημοσύνης και της αυτόματης επεξεργασίας των γλωσσών.³²¹ Στην αυθεντική του μορφή, η αντίρρηση αυτή προτείνει ένα πείραμα όπου ένα άτομο που δεν καταλαβαίνει την κινεζική γλώσσα μπορεί να εκτελεί εργασίες με βάση τις οδηγίες που του δίνονται σε κινέζικα. Αν και ο παρατηρητής μπορεί να θεωρεί ότι υπάρχει κατανόηση, σύμφωνα με τον Searle, το άτομο μέσα στο δωμάτιο δεν έχει πραγματική συνείδηση ή κατανόηση της γλώσσας. Ο Searle υποστηρίζει επίσης την ιδέα της "συνείδησης-προθέσεων" (intentionality), όπου η συνείδηση αναδύεται από την ικανότητα του μυαλού να επικοινωνεί με τον κόσμο μέσω προθέσεων και σκοπών.

Επομένως, η συνείδηση προκύπτει από τη βιολογική δομή του ανθρώπινου εγκεφάλου και οι υπολογιστές, όπως οι σημερινοί, δεν μπορούν να αναπαράγουν αυτήν τη δομή πραγματικής συνείδησης.

Συγκεκριμένα, η σκέψη του Searle εστιάζεται στην εξής υπόθεση: Ας φανταστούμε ένα άτομο που βρίσκεται σε ένα δωμάτιο χωρίς να γνωρίζει την κινεζική γλώσσα. Αυτό το άτομο λαμβάνει εντολές στα κινέζικα και έχει ένα σύνολο οδηγιών σε μια γλώσσα που κατανοεί. Με βάση αυτές τις οδηγίες, το άτομο μεταφράζει τις εντολές στα κινέζικα χωρίς να κατανοεί τι σημαίνουν πραγματικά.

Εξωτερικά, οι απαντήσεις φαίνονται ακριβείς και σωστές, αλλά το άτομο μέσα στο δωμάτιο δεν έχει κατανόηση για το περιεχόμενο των κινέζικων εντολών.

Η ιδέα πίσω από το Κινέζικο Δωμάτιο είναι να υποδείξει ότι η απλή επεξεργασία πληροφοριών ή η εκτέλεση κανόνων δεν είναι αρκετή για την πραγματική κατανόηση ή συνείδηση. Ο Searle χρησιμοποιεί αυτό το επιχείρημα για να υποστηρίξει ότι η συνείδηση απαιτεί περισσότερα από απλή επεξεργασία συμβόλων ή εκτέλεση κανόνων, και ότι υπάρχει κάτι 'εσωτερικό' ή φυσικό, που λείπει από την τεχνητή νοημοσύνη.³²²

Σε αντίθεση με τον Searle, ο Daniel Dennett, αναπτύσσει τη θεωρία της εξελικτικής ψυχολογίας και υποστηρίζει ότι η συνείδηση μπορεί να εξηγηθεί μέσω της εξέλιξης και της εμφάνισης πολύπλοκων νευρικών συστημάτων. Σύμφωνα με τον

³²¹ Searle, J. (1999). "The Chinese Room", in Wilson, R. A. & Keil, F. (eds), *The MIT Encyclopedia of Cognitive Sciences*, Cambridge, MA.: MIT University Press. Επίσης, βλ. Σακελλαριάδης, 2020, σ. 144-145.

³²² Searle, John R. "Minds, Brains, and Programs." *In Behavioral and Brain Sciences* 3, no. 3 (1980) pp.417-424.

Dennett, δεν υπάρχει ξεχωριστή οντότητα που να αποτελεί τη συνείδηση, αλλά περισσότερο ένα φαινόμενο που αναδύεται από τις λειτουργίες ενός πολύπλοκου εγκεφάλου.

Ο Dennett υποστηρίζει επίσης την ιδέα του "Μοντέλου Πολλαπλών Προσχεδίων" (Multiple Drafts Model), σύμφωνα με το οποίο η συνείδηση αναπτύσσεται μέσα από πολλά επίπεδα επεξεργασίας και αλληλεπιδράσεων στον εγκέφαλο. Αναλυτικά, ο Dennett υποστηρίζει μια εξελικτική προσέγγιση στη συνείδηση. Παρά το γεγονός ότι αναγνωρίζει ότι η συνείδηση είναι μια πολύπλοκη και μυστηριώδης διαδικασία, πιστεύει ότι μπορεί να εξηγηθεί μέσω φυσικών και εξελικτικών διαδικασιών. Συνεπώς, δεν απαιτείται ένα ειδικό "συνειδητό εγώ" για να εξηγήσει τη συνείδηση, αλλά μπορεί να επιτευχθεί μέσω της αλληλεπίδρασης πολλών υποδιαστάσεων του εγκεφάλου.

Το «Μοντέλο Πολλαπλών Προσχεδίων» του Daniel Dennett είναι μια θεωρία που προτείνει ότι η ανθρώπινη ψυχολογία μπορεί να εξηγηθεί μέσω διαφορετικών επιπέδων της ανάλυσης. Σύμφωνα με αυτήν τη θεωρία, η ανθρώπινη συμπεριφορά μπορεί να ερμηνευτεί μέσω πολλών επιπέδων της ανάλυσης, κάθε ένα από τα οποία παρέχει μια διαφορετική προσέγγιση.

Συνεπώς, προτείνεται ότι η δυνατότητα πρόβλεψης της συμπεριφοράς του ανθρώπου μπορεί να γίνει μέσω τριών κύριων στάσεων (stances):

1. Το φυσικό επίπεδο (*physical stance*): Αυτό αφορά την εξήγηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς μέσω φυσικών διεργασιών, όπως η λειτουργία του εγκεφάλου, η νευροεπιστήμη και η βιολογία.
2. Το επίπεδο του σχεδιασμού (*design stance*): Αυτό το επίπεδο επικεντρώνεται στην ανάλυση της συμπεριφοράς με βάση τις αποδείξεις και τις επιδόσεις. Σε αυτό το επίπεδο, η συμπεριφορά εξηγείται μέσω των αντιδράσεων σε διαφορετικά ερεθίσματα.
3. Το επίπεδο της πρόθεσης (*intentional stance*): Αυτό το επίπεδο επικεντρώνεται στην εξήγηση της συμπεριφοράς μέσω των πεποιθήσεων, των επιθυμιών και των προθέσεων του ατόμου.

Κάθε μια από αυτές τις στάσεις παρέχει μια διαφορετική, αλλά συμπληρωματική, προσέγγιση για την κατανόηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς, χωρίς να αποκλείει τις άλλες.³²³

³²³ Dennett, D. "Real Patterns," *Journal of Philosophy*, LXXXVIII, 27-51, January 1991.
Επίσης, βλ. Dennett, D.. "Self-Portrait." A Companion to the Philosophy of Mind, edited by S. Guttenplan., 236-244, Oxford: Blackwell Press, 1994.

Συγκεκριμένα ο Daniel Dennett είναι γνωστός για την αντίθεσή του στην έννοια του καρτεσιανού θεάτρου, που παραπέμπει στη θεωρία του Descartes ότι η συνείδηση είναι συγκεντρωμένη σε ένα είδος εσωτερικού θεάτρου στο μυαλό, όπου ο «παρατηρητής» απολαμβάνει μια συνεχή και απερίγραπτη σειρά εσωτερικών εικόνων και εμπειριών.

Ο Dennett αντιτίθεται σε αυτήν την ιδέα, υποστηρίζοντας ότι η συνείδηση δεν πρέπει να αντιληφθεί ως μια τέτοια κεντρική, ομοιογενής διαδικασία. Στο έργο του, όπως στο "Consciousness Explained", ο Dennett προτείνει το μοντέλο των Πολλαπλών Προσχεδίων, που αναλύθηκε προηγουμένως, καταργώντας την ιδέα ενός κεντρικού θεάτρου υποστηρίζοντας ότι η συνείδηση αντιπροσωπεύει μια διαδικασία πολλαπλών διαδικασιών, αντί για έναν ομοιογενή "θεατρικό" χώρο. Σύμφωνα με τον Dennett, η εμπειρία μας δεν προκύπτει από μια απερίοριστη συνειδητή αναφορά σε ένα εσωτερικό θέατρο, αλλά από ένα δίκτυο πολλαπλών επιπέδων επεξεργασίας και ερμηνείας των εισερχομένων πληροφοριών. Συνεπάγεται ότι ο Dennett απορρίπτει το καρτεσιανό θέατρο, την ιδέα μιας κεντρικής σκηνής, δίνοντας έμφαση στην αδιάκοπη και συνεχή φύση της συνειδητής επεξεργασίας. Η συνείδηση, σύμφωνα με τον Dennett, αφορά περισσότερο μια διαδικασία μετά- αφήγησης (post- hoc storytelling), όπου ο εγκέφαλος δομεί αφηγήσεις ή ερμηνείες εμπειριών μετά το ίδιο το συμβάν, παρά μια άμεση αντίληψη της αντικειμενικής πραγματικότητας. Συνεπάγεται λοιπόν, ότι το Μοντέλο Πολλαπλών Σχεδίων του Daniel Dennett προσφέρει ένα πλαίσιο κατανόησης της συνείδησης και της αντίληψης ως αναδυόμενες ιδιότητες διαμοιρασμένων νευρικών διεργασιών, προκαλώντας τις παραδοσιακές θεωρήσεις της συνείδησης ως ένα ενιαίο και επικεντρωμένο φαινόμενο.

Συνοψίζοντας, ενώ ο Searle εστιάζει στην ανάγκη για μια ειδική συνείδηση που πηγάζει από την προθετική ικανότητα του μυαλού, ο Dennett προτείνει ότι η συνείδηση είναι ένα προϊόν της εξέλιξης και της νευρολογικής πολυπλοκότητας. Με άλλα λόγια, ο Searle εστιάζει στην ιδέα της συνείδησης ως φυσικού φαινομένου που πηγάζει από τη βιολογική δομή του ανθρώπινου εγκεφάλου, ενώ ο Dennett υποστηρίζει μια εξελικτική προσέγγιση που επιχειρεί να εξηγήσει τη συνείδηση μέσω φυσικών και εξελικτικών διαδικασιών χωρίς την ανάγκη για ένα ειδικό "συνειδητό εγώ".

6.10 Η φιλοσοφική θεώρηση για τη συνείδηση του Roger Penrose και η θεωρία των Penrose & Hameroff

Ο Roger Penrose, διάσημος Βρετανός φυσικός και μαθηματικός, έχει παρουσιάσει ενδιαφέρουσες θεωρίες σχετικά με τη σχέση μεταξύ γλώσσας, συνείδησης και κβαντικής φυσικής. Οι απόψεις του περιλαμβάνουν την ιδέα ότι η συνείδηση δεν μπορεί να εξηγηθεί πλήρως μέσω κλασικών υπολογιστικών μοντέλων και ότι οι κβαντικές διεργασίες παίζουν καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη της συνείδησης. Το έργο του έχει συζητηθεί και αναλυθεί από τον Chomsky, σε πολλά έργα του. Όσον αφορά τη συνείδηση, έχει προτείνει, σε συνεργασία με τον Stuart Hameroff, μια πολυσυζητημένη θεωρία γνωστή ως «η θεωρία των Penrose-Hameroff» ή με τον επιστημονικό της όρο: η θεωρία της κβαντικής συνείδησης “Orch-OR Theory” (*Orchestrated Objective Reduction Theory*), η οποία προσεγγίζει τη συνείδηση δυναμικά αναδύμενη από κβαντικές δονήσεις, οι οποίες ενορχηστρώνονται μέσα στους εγκεφαλικούς νευρώνες. Οι κβαντικές αυτές δονήσεις, είναι κάτι περισσότερο από απλές υπολογιστικές διαδικασίες.³²⁴

Η θεωρία αυτή, την οποία οι επιστήμονες ταξινομούν ως ‘highly controversial’, προσπαθεί να εξηγήσει φαινόμενα της συνείδησης που φαίνεται να υπερβαίνουν τις ικανότητες των κλασικών υπολογιστικών μηχανισμών, καθώς οι δονήσεις επηρεάζουν τον αλγόριθμο της συνειδητότητας. Το σίγουρο πάντως είναι, ότι πέρα από τη μεταφυσική διάσταση που παρουσιάζει η θεωρία αυτή, η συνείδηση είναι κάτι περισσότερο από υπολογισμός μπορεί να έχει συνέπειες και για την κατανόηση της γλώσσας, καθώς η ανθρώπινη γλωσσική ικανότητα μπορεί να μην δύναται να εξηγηθεί πλήρως από τυπικά μοντέλα υπολογισμού.

Η σχέση μεταξύ κβαντικής φυσικής και συνείδησης είναι ένα θέμα που έχει προκαλέσει έντονο ενδιαφέρον και συζήτηση στον τομέα της φιλοσοφίας, της νευροεπιστήμης και της κβαντικής φυσικής.

Ορισμένοι επιστήμονες και φιλόσοφοι έχουν προτείνει ότι η συνείδηση μπορεί να σχετίζεται με φαινόμενα κβαντικής φύσης. Αυτή η θεώρηση προτείνει ότι κάποιες κβαντικές ιδιότητες, όπως η αβεβαιότητα, η συνύπαρξη των καταστάσεων και η

³²⁴ Stuart Hameroff & Roger Penrose “Orchestrated Objective Reduction of Quantum Coherence in Brain Microtubules: The “Orch OR” Model for Consciousness” in: *Toward a Science of Consciousness - The First Tucson Discussions and Debates*, eds. Hameroff, S.R., Kaszniak, A.W. and Scott, A.C., Cambridge, MA: MIT Press, pp. 507-540 (1996).

συντονισμένη κβαντική κατάσταση, μπορεί να εμπλέκονται στη λειτουργία του εγκεφάλου και, επομένως, στην εμφάνιση της συνείδησης.

Ωστόσο, η συζήτηση συνεχίζεται και η έρευνα στον τομέα συνδυασμού κβαντικής φυσικής και συνείδησης εξελίσσεται.

Το φιλοσοφικό υπόβαθρο του Roger Penrose στο βιβλίο του *The Emperor's New Mind*³²⁵, έπεται από μια εκτενή παρουσίαση της τεχνητής νοημοσύνης και τους λόγους για τους οποίους θεωρεί πως μια υπολογιστική μηχανή υστερεί ενός φυσικού συστήματος, ο Penrose αναφέρεται στο δύσκολο πρόβλημα σε συσχετισμό με τη Φυσική Επιστήμη, τονίζοντας ότι η συνείδηση έχει έναν ενεργό ρόλο, ενώ δέχεται μια εναλλακτική εικασία: πως υπάρχει ένας θεϊκός ή μυστήριος σκοπός για το φαινόμενο της συνείδησης, ο οποίος δε μας έχει παρουσιαστεί ακόμη και όσο μιλάμε για τη συνείδηση με όρους φυσικής επιλογής, χάνουμε την έννοια του σκοπού. Τάσσεται υπέρ της υπόθεσης ότι η συνείδηση καθ' αυτή έχει ενεργή επίδραση, ακόμη και αν αυτή η επίδραση δεν είναι εξελικτικό προνόμιο (selective advantage), ενώ παράλληλα αναφέρει πως η φύση επέλεξε να εξελίξει όντα που αισθάνονται.

Εστιάζει στη διαφορά μεταξύ συνειδητής και ασυνειδητής δράσης, ισχυριζόμενος ότι οι ασυνειδητές δράσεις του εγκεφάλου είναι αλγοριθμικές, ενώ οι συνειδητές δράσεις είναι μη-αλγοριθμικές και ως εκ τούτου είναι αδύνατο να υπολογιστούν. Ισχυρίζεται πως αν και πιστεύει στη φυσική επιλογή, δε βλέπει πώς η φυσική επιλογή μπορεί να εξελίξει αλγορίθμους που έχουν το είδος του συνειδητού κριτηρίου.

Πέραν της διαφωνίας του με την τεχνητή νοημοσύνη, στο ίδιο μήκος κύματος με τον Chomsky, ο οποίος δημοσίευσε τον Μάρτιο του 2023 ένα πολύ διαφωτιστικό άρθρο ([Opinion | Noam Chomsky: The False Promise of ChatGPT - The New York Times \(nytimes.com\)](https://www.nytimes.com/2023/03/08/opinion/noam-chomsky-chatgpt.html)), για την τεχνητή νοημοσύνη και την αδυναμία των νέων λογισμικών όπως το ChatGPT, να υποκαταστήσουν τον ανθρώπινο νου καθώς δεν μπορούν να εξηγήσουν την αιτιότητα που συνοδεύει το πλήθος των πληροφοριών³²⁶ αναφέρει πως αν και οι άνθρωποι σκέφτονται με διαφορετικό τρόπο, είναι ικανοί να επικοινωνούν τις

Penrose, R. (1990). *The Emperor's New Mind: Concerning Computers, Minds, and the Laws of Physics*. Oxford University Press, p. 404-406.

³²⁶ Στο άρθρο που δημοσιεύτηκε στις 8 Μαρτίου 2023 από την New York Times, με τίτλο: “Noam Chomsky: The False Promise of ChatGPT”, ο Noam Chomsky, εξηγώντας την Γενετική Γραμματική, αναφέρει ότι το σύστημα παραγωγής και αναπαραγωγής ενός μικρού παιδιού διαφέρει ριζικά από ένα υπολογιστικό μοντέλο μάθησης, το οποίο δεν μπορεί να ερμηνεύει το πιθανό και το απίθανο, δεν μπορεί να προβλέψει ούτε να επιλέξει, όπως επιλέγει ο άνθρωπος να χρησιμοποιήσει τις κατάλληλες αρχές και παραμέτρους σε μια καθολική γλώσσα, με μαθηματική κομψότητα (mathematical elegance).

μαθηματικές τους ιδέες, διότι κάθε φορά που ένας νους συλλαμβάνει μια ιδέα – προϊόν της μαθηματικής διαίσθησης, έρχεται σε επαφή με τον πλατωνικό κόσμο των μαθηματικών εννοιών.

Επομένως θεωρεί, όπως ο Chomsky, ότι οι μαθηματικές ιδέες είναι ξεχωριστές οντότητες και ανιχνεύονται σε ένα ιδεατό πλατωνικό κόσμο μέσω της νόησης. Όταν κάποιος «βλέπει» μια μαθηματική αλήθεια, η συνείδησή του εισέρχεται στον κόσμο των ιδεών. Οι οπτικές εικόνες που έχει κάποιος μετά από αυτή την επαφή, μπορεί να είναι διαφορετικές σε κάθε περίπτωση, αλλά η επικοινωνία των ιδεών είναι εφικτή διότι σε κάθε περίπτωση, αυτές οι εικόνες είναι σε άμεση επαφή με τον ίδιο πλατωνικό κόσμο. Κάθε οπτική για τη συνείδηση, οφείλει να θίγει το ζήτημα της φυσικής πραγματικότητας. Κατά τον Penrose, οι μη-αλγοριθμικές (μη-υπολογίσιμες) βασικές εκφράσεις της συνείδησης καταδεικνύονται μέσω της πλατωνικής οπτικής των μαθηματικών και κατ' επέκταση της θεώρησής του για την πλατωνική πραγματικότητα, η οποία είναι πέρα από την ύλη και πέρα από το νου.

6.11 Η συνείδηση σύμφωνα με τον V.S Ramachandran

Ο V.S. Ramachandran είναι ένας διακεκριμένος νευροεπιστήμονας και κλινικός ψυχίατρος που έχει εργαστεί εκτενώς στον τομέα της εγκεφαλικής λειτουργίας, ιδιαίτερα στον τομέα της νευρολογίας της αντίληψης και της συνειδητής εμπειρίας. Ο Ramachandran έχει προβάλει σημαντικές ιδέες σχετικά με τη φύση της συνείδησης.

Σε μια βιβλιογραφική ανασκόπηση, δύο έργα του στα οποία αξίζει να γίνει αναφορά, είναι το βιβλίο του *Ο Ταχύτερος Δρόμος προς τη Νόηση: Ένα Ταξίδι μέσα από τον Εγκέφαλο* (*The Tell-Tale Brain: A Neuroscientist's Quest for What Makes Us Human*), όπου εξετάζει την εγκεφαλική λειτουργία, την αντίληψη και τη συνείδηση, καθώς και το πασίγνωστο best-seller *Φαντάσματα στον εγκέφαλο* (*Fantoms in the Brain*, 1st ed. 1998), όπου ο συγγραφέας περιγράφει διαταραχές του νευρικού συστήματος, τις οποίες όμως κατορθώνει να αποφορτίσει συναισθηματικά, αναδεικνύοντας αυτές ως μέσο για την εξονυχιστική διερεύνηση του ανθρώπινου νου, με το ύφος και τη φιλοσοφική του διάθεση, που πάντα χαρακτηρίζει το έργο του. Στον πρόλογο του βιβλίου, ο Θανάσης Ντινόπουλος αναφέρει χαρακτηριστικά ότι ο Ramachandran με αφορμή τη μελέτη του εγκεφάλου θέτει τα πιο βασικά υπαρξιακά ερωτήματα και προσπαθεί να δώσει

απαντήσεις σχετικά με το «Εγώ» και τη συνείδηση, τη μελέτη του νου, ως προϊόν δραστηριότητας του εγκεφάλου, διεισδύοντας στα άδυτα της ανθρώπινης φύσης με οδηγό και συμπορευτή τη φιλοσοφία. Ο συγγραφέας με ένα απλό κουτί από χαρτόνι, με ένα καθρέπτη στο εσωτερικό του, ένα κουτί εικονικής πραγματικότητας, όπως το ονομάζει, «κατορθώνει να αναστήσει οπτικά ένα παράλυτο *φάντασμα*, να αποκαταστήσει την κινητικότητά του και να απαλλάξει τον ασθενή από τον βασανιστικό και αθεράπευτο πόνο του *φαντάσματος*.» Επιτυγχάνει, δηλαδή, τον πρώτο ακρωτηριασμό ενός μέλους- φαντάσματος, ενός μέλους που δεν υπάρχει. Η χρησιμοποίηση μιας οπτικής ψευδαίσθησης για να εξαλειφθεί ο πόνος είναι κάτι το εκπληκτικό, έχοντας κατά νου ότι και ο ίδιος ο πόνος είναι ψευδαίσθηση που κατασκευάζεται από τον εγκέφαλο, όπως και κάθε είδους εμπειρία. Ο συγγραφέας προσπαθεί να δώσει μια εμπειρική απάντηση στο μεταφυσικό ερώτημα: «Ποια είναι η φύση του «Εγώ», πώς είναι δυνατόν η συνείδηση να δημιουργείται από ένα «κομμάτι κρέας» που βρίσκεται μέσα στο κρανίο; Ο Ramachandran δεν μελετά τη συνείδηση μόνο ως φιλοσοφικό, λογικό ή εννοιολογικό θέμα, αλλά ως πρόβλημα που μπορεί σήμερα να βρει τη λύση του με βάση τις ήδη υπάρχουσες γνώσεις για τη λειτουργία του εγκεφάλου. Συνεπώς, «μελετά με επιτυχία τον ενσυνείδητο άνθρωπο, το ον εκείνο που μπορεί να αναλογιστεί το Είναι του αλλά και τη φύση του ίδιου του Σύμπαντος, του οποίου είναι καρπός, καθώς ο συγγραφέας χρησιμοποιεί τα λόγια του Paul Davis ότι πράγματι προοριζόμασταν για να είμαστε εδώ. Μάλλον η επιστήμη του εγκεφάλου, παρά τις επιτυχίες της, δεν μπορεί να δώσει απάντηση μόνη της στα συμπαντικά ερωτήματα. Αλλά και μόνο η δυνατότητα να θέσουμε αυτά, συνιστά την πιο αινιγματική πλευρά της ζωής.³²⁷

Ερμηνεύοντας τη συμπαντική θεώρηση για την προέλευση της συνείδησης στο έργο του Ramachandran είναι αναπόφευκτη η σύγκριση με τη θεωρία του Penrose για την κβαντική συνείδηση που αναλύθηκε σε προηγούμενο εδάφιο. Μια μυστηριακή προσέγγιση που παραπέμπει στο εξαρχής τιθέμενο ερώτημα, του πώς το νερό του εγκεφάλου μετατρέπεται σε κρασί της συνείδησης.

³²⁷ Ramachandran, V.S. and Sandra Blakeslee (1998). *Phantoms in the Brain*, London: Fourth Estate. και η έκδοση στα Ελληνικά: Ramachandran, V.S. and Sandra Blakeslee (2004), *Φαντάσματα στον Εγκέφαλο*, Μτφρ. Θανάσης Ντινόπουλος & Μαρία Λάτσαρη. Εκδ. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, σελ. xii-xiv.

6.12 Ned Hermann και Noam Chomsky (“The Whole Brain Theory” and “The Universal Grammar”)

Μέσα από την εκτενή μελέτη της Καθολικής Γραμματικής μέσα από την ερμηνεία της έμφυτης φύσης της, ερευνητικό ενδιαφέρον παρουσιάζει και η σύγκριση των Αρχών και Παραμέτρων της με τη θεωρία του Ned Hermann για το ρόλο της ολιστικής και συνεργατικής λειτουργίας των δύο ημισφαιρίων του εγκεφάλου, γνωστή ως “The Whole Brain Theory” (βλ. Σχ. 4).

Πριν μιλήσουμε για αυτή τη θεωρία, στην ουσία εργαλείο, που αναπτύχθηκε στη δεκαετία του '90, αξίζει να μιλήσουμε για τον δημιουργό του, τον καθηγητή Ned Hermann. Διετέλεσε πρόεδρος της Αμερικανικής Ένωσης Δημιουργικότητας και ένας από τους πρωτοπόρους στον τομέα της δημιουργικής σκέψης και της συλλογιστικής. Ειδικευμένος στη φυσική και τη μουσική, εργάστηκε πολύ νωρίς στη General Electric με έναν στόχο: να βελτιώσει την παραγωγή, τα κίνητρα και τη δημιουργικότητα των εργαζομένων.

Ο Ned Herrmann είναι γνωστός για την ανάπτυξη του **Herrmann Brain Dominance Instrument (HBDI)**, ενός εργαλείου που χρησιμοποιείται για την αξιολόγηση των σκέψεων και των μαθησιακών στυλ των ανθρώπων με βάση την θεωρία της κυριαρχίας των τεταρτημορίων του εγκεφάλου (Σχήμα 5).

Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, η οποία βασίζεται στο διαχωρισμό του εγκεφάλου σε τέσσερα τεταρτημόρια, ένα από αυτά υπερισχύει έναντι των άλλων ως προς την εγκεφαλική λειτουργία και τον καθορισμό των νοητικών λειτουργιών:

- **Αναλυτική σκέψη (Λογικός εγκέφαλος):** Λογική, αναλυτική και ποσοτική σκέψη.
- **Διαδικαστική σκέψη (Οργανωτικός εγκέφαλος):** Σχεδιασμός, οργάνωση και λεπτομέρεια.
- **Διαπροσωπική σκέψη (Συναισθηματικός εγκέφαλος):** Συναισθηματική, διαπροσωπική και ομαδική εργασία.
- **Συνθετική σκέψη (Δημιουργικός εγκέφαλος):** Δημιουργικότητα, σύνθεση και καινοτομία.

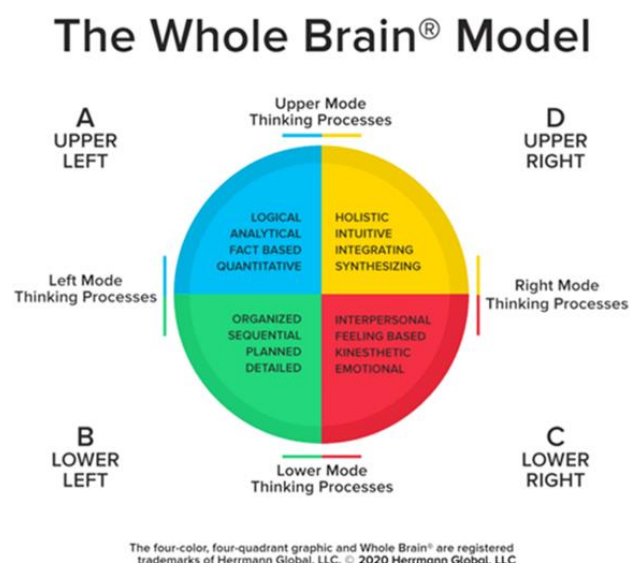
Πρέπει να σημειωθεί ότι το θέμα της εγκεφαλικής κυριαρχίας και της μετατόπισης είναι πολύ αμφιλεγόμενο. Παραδείγματος χάριν, στον εγκέφαλο παρατηρείται ότι η δημιουργικότητα βρίσκεται αποκλειστικά στο δεξιό ημισφαίριο, το οποίο ο

Ramachandran ονομάζει ως «αριστερό επαναστάτη που προκαλεί αλλαγές προτύπων», επομένως συμβάλλει τα μέγιστα στη δημιουργία. Στην πραγματικότητα οι δημιουργικές διαδικασίες, κάνουν χρήση ολόκληρου του εγκεφάλου, κάθε περιοχής σε μια νευροκινητικότητα τόσο εξελιγμένη όσο και θαυμάσια.

Στη δοκιμασία εγκεφαλικής κυριαρχίας του Herrmann υπάρχει μια πτυχή που την καθιστά πολύτιμη καθώς βασίζεται σε μια σημαντική προϋπόθεση: κάθε άτομο έχει έναν ιδιαίτερο τρόπο επεξεργασίας πληροφοριών, να μεταμορφώσει, να προκαλέσει δεδομένα, να ερμηνεύσει και να δημιουργήσει. Ωστόσο, παρά την κυριαρχία αυτή, ο εγκέφαλος όταν δημιουργεί, λειτουργεί ολιστικά.

Οι γενετικά προκαθορισμένες νοητικές λειτουργίες του ολιστικού μοντέλου της εγκεφαλικής διεργασίας που προτείνεται από τον Ned Herrmann ομοιάζουν σε πολλές παραμέτρους με τη θεωρία του Noam Chomsky περί *Γενετικής Γλωσσολογίας* και *Καθολικής Γραμματικής* μετατοπίζοντας το ενδιαφέρον στη δημιουργική φύση της γλώσσας μέσα από την ερμηνευτική για την ανάπτυξη και κατανόηση των γλωσσικών διεργασιών.

Συνεπώς, οι θεωρίες του Ned Herrmann και του Noam Chomsky αντίστοιχα παρέχουν διαφορετικές αλλά συμπληρωματικές προοπτικές για την κατανόηση του εγκεφάλου και της γλώσσας. Ο Herrmann επικεντρώνεται στην πρακτική εφαρμογή της θεωρίας των τεταρτημορίων του εγκεφάλου για τη βελτίωση της προσωπικής και επαγγελματικής ανάπτυξης, ενώ ο Chomsky αναζητά τις θεμελιώδεις γνωστικές και γλωσσικές δομές που διέπουν την ανθρώπινη γλωσσική ικανότητα. Οι ιδέες και των δύο έχουν επηρεάσει σημαντικά την επιστήμη της νευροεπιστήμης και της γλωσσολογίας.

Σχ. 5. Το μοντέλο του ολιστικού εγκεφάλου του Ned Herrmann

Η δημιουργικότητα θεωρείται αποκλειστικά ανθρώπινο χαρακτηριστικό. Είναι η ικανότητα του ανθρώπου να σκέφτεται νέες ιδέες, να επιλύει προβλήματα με καινοτόμους τρόπους και να εκφράζεται μέσα από τη γλώσσα, την τέχνη, τη μουσική, τη γραφή και άλλες μορφές. Αυτή η ικανότητα είναι αποτέλεσμα της σύνθεσης πολλών παραγόντων, όπως η φαντασία, η γνώση, η εμπειρία και η περιέργεια. Η δημιουργικότητα επιτρέπει στους ανθρώπους να προσαρμόζονται σε νέες καταστάσεις, να αναπτύσσουν τεχνολογίες και να καινοτομούν σε διάφορους τομείς της ζωής. Αν και ορισμένα ζώα δείχνουν σημάδια δημιουργικής σκέψης, η ανθρώπινη δημιουργικότητα είναι πιο σύνθετη και εκτεταμένη, κάτι που μας διαφοροποιεί και μας έχει επιτρέψει να εξελιχθούμε και να αναπτυχθούμε ως είδος. Αυτή η βιολογικά, εξελικτικά προσδιορισμένη δημιουργική φύση του ανθρώπινου μυαλού βρίσκει δίοδο και αέναα χτίζεται μέσα στο κατάλληλο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο ζωής, με τη βιγκενσταϊνική ερμηνεία των όρων *μορφή ζωής* και *γλωσσικά παίγνια*, καταργώντας την αυτονομία και την απομόνωση της γλώσσας και τοποθετώντας τη στη ζωή, δίνοντας σε λέξεις, προτάσεις, θεωρίες, κανόνες, νόμους, χειρονομίες και βλέμματα μια δυναμική ερμηνείας, αναπαραγωγής και διαρκούς νοηματοδότησης, προτάσσοντας την αυτονομία της γραμματικής και την κυριαρχία του ανθρώπου μέσα από τη γλώσσα, καθώς ο άνθρωπος επιβάλλεται στον κόσμο μέσω της αλλαγής και όχι ο κόσμος στον άνθρωπο. Η γλωσσική αυτή ελευθερία, πέρα από κάθε ιδεώδη γλωσσική ακρίβεια, εστιάζει τη δυναμική της στη χρήση και στην κοινή μορφή ζωής, ιστορικά και πολιτισμικά προσδιορισμένη. Συνεπώς, η λειτουργία της γλώσσας είναι πολύπλοκη και η χρήση του λόγου ανεξάντλητη. Η πολλαπλότητα των γλωσσικών παιγνίων και η πολυπλοκότητα του λόγου προέρχεται από τη δυνατότητα που έχει ο ομιλών, μέσα από μια λεκτική πράξη στην ουσία, να χρησιμοποιεί τον λόγο δημιουργικά, κάθε φορά με διαφορετικό τρόπο. Νέοι τύποι γλώσσας γεννιούνται, νέα γλωσσικά παίγνια, αντικαθιστώντας ή συμπληρώνοντας τους παλιούς, αναχρονιστικούς τύπους, ιστορικά παραπέμποντας στη θεωρία των παραδειγμάτων του Thomas Khun.

Η ουσία του αναλυθέντος κεφαλαίου διακρίνεται εξαιρετικά στη γραφή του Θανάση Σακελλαριάδη, στο 4^ο κεφάλαιο του βιβλίου του *Ψυχής Πείρατα*, με τίτλο: ‘ΝΕΥΡΟΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ – Οι «άσπονδοι» εταίροι μιλούν για τη συνείδηση’, όπου αναλύεται η σχέση μεταξύ νευροεπιστήμης και φιλοσοφίας, αναφορικά με τις νοητικές καταστάσεις και κυρίως για τη συνείδηση, διαλύοντας το κλίμα καχυποψίας και τις θεωρητικές παρανοήσεις που μπαίνουν εμπόδιο στην από

κοινού δομή τους. Ο Σακελλαριάδης αναφέρει χαρακτηριστικά ότι «οι εφαρμογές των νευροεπιστημών ανοίγονται σε δρόμους εφαρμογής δεδομένων, σε πεδία όπως η τεχνητή νοημοσύνη, ενώ οι φιλόσοφοι καταστατικά προσυπογράφουν τη δέσμευσή τους σε μια κανονιστική διαδικασία διερεύνησης των εννοιών, η οποία αγγίζει όχι μόνο το δικό της γνωστικό πεδίο, αλλά παρουσιάζει μια ευρύτερη ισχύ. Η νευροεπιστήμη ξεκινά από την εκτίμηση ότι η οδός για την κατανόηση των νοητικών καταστάσεων είναι πρωτίστως η κατανόηση της φύσης του εγκεφάλου και της λειτουργίας του. Προς τούτο χρησιμοποιεί έγκυρες κατά το δυνατόν επιστημονικές μεθόδους- κατασκευή υπολογιστικών μοντέλων, συγκριτικά δεδομένα, επαληθευτικές ή παρατηρησιακές τεχνικές διαψευσιμότητας, καθώς και στατιστικές αρχές προκειμένου να προσεγγίσει επαρκώς το ζήτημα της νόησης δια της εγκεφαλικής λειτουργίας. Για τη νευροεπιστήμη οι νοητικές αναπαραστάσεις αποτελούν καταστάσεις του νευρικού συστήματος, που απεικονίζονται στο υποκείμενο στο οποίο επισυμβαίνουν διάφορα αντικείμενα και γεγονότα. Η φιλοσοφία, από την άλλη, ερευνά και αναλύει τις εννοιολογικές προϋποθέσεις και τα κριτικά επιχειρήματα, προκειμένου να προβεί στη συστηματική διασάφηση ή αποτύπωση των νοητικών φαινομένων. Το πεδίο της φιλοσοφίας της επιστήμης που σαφέστατα γειτνιάζει με τη νευροεπιστήμη πορίζει και τη φιλοσοφία με μεθόδους και μοντέλα, προκειμένου, με κριτήριο τη λογική βάσανο, να φτάσει η φιλοσοφία σε πληρέστερη εννοιολογική να ταξινομήση. Ένα σημείο πιθανής σύγκλισης και διαλόγου μεταξύ νευροεπιστήμης και φιλοσοφίας είναι η αντίληψη ότι δεν υπάρχει κάποιο ανατομικό «αρχιμήδαιο» σημείο ή σημείο υπεροχής, το οποίο να αποτελεί πρόκριμα για τον εντοπισμό της συνείδησης στον εγκέφαλο. Το νοητικό φαινόμενο της συνείδησης θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι αποτελεί το κέντρο της εγκεφαλικής λειτουργίας, αλλά τούτο θα αποτελούσε πλέον ένα σχήμα λόγου και ίσως δεν υπάρχει κάποιος ειδικός χρόνος κατά τον οποίο λαμβάνει χώρα η συνείδηση.»³²⁸

³²⁸ Βλ. Σακελλαριάδης (2020), σ. 87-88.

Επίσης, σε παράθεση του συγγραφέα, βλ. S. Zeki (2002). *Εσωτερική Όραση*. Μτφρ. Θ. Ντινόπουλος, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, σ. 3-11.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VII

Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΟΤΗΤΑ ΓΕΝΝΙΕΤΑΙ ΣΤΟΝ ΕΓΚΕΦΑΛΟ ΚΑΙ ΑΝΘΙΖΕΙ ΣΤΟ ΝΟΥ

(ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ)

«Το αληθινά δημιουργικό μυαλό σε κάθε πεδίο δεν είναι τίποτα περισσότερο από αυτό: Ένα ανθρώπινο πλάσμα γεννημένο αντικανονικά, απάνθρωπα ευαίσθητο. Για αυτόν ένα άγγιγμα είναι ένα χτύπημα, ένας ήχος είναι ένας θόρυβος, μία ατυχία είναι μία τραγωδία, η χαρά είναι μία έκσταση, ένας φίλος είναι ένας εραστής, ένας εραστής είναι ένας θεός, μία αποτυχία είναι ένας θάνατος.

Προσθέστε σε αυτόν τον εξαιρετικά λεπτεπίλεπτο οργανισμό, την ακατάπαυστη ανάγκη να δημιουργεί, να δημιουργεί, να δημιουργεί -έτσι ώστε χωρίς τη δημιουργία μουσικής ή ποίησης ή βιβλίων ή κτιρίων ή κάτι με νόημα, κόβεται η ίδια του η ανάσα. Πρέπει να δημιουργεί, πρέπει να ξεχειλίζει από δημιουργικότητα. Από κάποια παράξενη, άγνωστη, εσωτερική κατεπείγουσα ανάγκη, δεν είναι αληθινά ζωντανός, εκτός αν δημιουργεί.»

Pearl S. Buck

Μπορεί το μεγαλύτερο μέρος του εγκεφάλου να παραμένει ένα μυστήριο, όμως ο Ιπποκράτης σωστά θεώρησε τον εγκέφαλο ως το κέντρο του ανθρώπινου σώματος και όχι την καρδιά, αναγνωρίζοντας ότι η θεωρία του περί εγκεφάλου είναι η απαρχή της νευροεπιστήμης. Αίσθηση προκαλεί το άρθρο του Έλληνα νευροεπιστήμονα Γιώργου Παξινού με τίτλο: “Darling, I love you ... from the bottom of my brain”, στο οποίο κάνοντας μια ιστορική αναδρομή διαχωρίζει την καρδιοκεντρική (cardiocentric) ιατρική προσέγγιση του Αριστοτέλη, από την εγκεφαλοκεντρική (encephalocentric) προσέγγιση του Πλάτωνα, και κατά συνέπεια του Ιπποκράτη και του θαυμαστή και συνεχιστή του έργου του και της Ιατρικής επιστήμης, Γαληνού. Ο Παξινός αναφέρει χαρακτηριστικά ότι η σύγχρονη επιστήμη απορρίπτει ακόμη και τη θέση ότι η αγάπη, εκτός από άλλες νοητικές λειτουργίες, εδρεύει στον εγκέφαλο και όχι στην καρδιά.³²⁹

Αναλύοντας ιστορικά, τη διαπίστωση αυτή, μεταφερόμαστε στο 1550 π.Χ., με αφετηρία την αρχαία Αίγυπτο, καθώς ένα από τα κύρια και κεντρικά ερωτήματα προς διερεύνηση ήταν τότε, το μέρος όπου εδρεύει η ψυχή, ποιο σημείο του σώματος δηλαδή, ήταν υπεύθυνο για τα συναισθήματα και τη συμπεριφορά των ανθρώπων σε σχέση με τη

³²⁹ Paxinos, George (2015). “Darling, I love you ... from the bottom of my brain” in *The Conversation* online citation ([Darling, I love you ... from the bottom of my brain \(theconversation.com\)](http://theconversation.com/Darling-I-love-you-from-the-bottom-of-my-brain)).

δημιουργική φύση του διάγοντος βίου.

Αρχικά οι Αιγύπτιοι υποστήριζαν πως η ψυχή ενυπάρχει στην καρδιά, η οποία αποτελούσε και το κέντρο σύνδεσης και επικοινωνίας των υπόλοιπων μερών του σώματος μεταξύ τους. Γι' αυτό το λόγο μάλιστα στην αιγυπτιακή θρησκεία η καρδιά – και συγκεκριμένα το βάρος της- θεωρούνταν πως καθόριζε τη μεταθανάτια μοίρα των ανθρώπων.

Την καρδιοκεντρική αυτή προσέγγιση προωθούσε και ο Αριστοτέλης στη αρχαία Ελλάδα. Ο φιλόσοφος βάσισε την θεωρία του σε παραδείγματα ανατομίας ζώων, κατά τη διάρκεια των οποίων παρατήρησε πως πολλά ζώα μπορούσαν να κινηθούν και να αισθανθούν χωρίς να λειτουργεί ο εγκέφαλός τους. Έτσι υπέθεσε πως ο εγκέφαλος δεν ήταν υπεύθυνος για την κίνηση και τις αισθήσεις. Αντίθετα θεώρησε πως η καρδιά, όντας το σημείο από το οποίο ξεκινούσαν οι φλέβες προς το υπόλοιπο μέρος του σώματος, αποτελούσε το κέντρο του ψυχο-φυσιολογικού συστήματος.

Η θεωρία ωστόσο, που ήταν πρωτοποριακή για την εποχή της και έθεσε τα θεμέλια για να διαμορφωθεί η ψυχολογία σε αυτό που είναι σήμερα, ήταν αυτή που προτάθηκε από τον Ιπποκράτη. Συγκεκριμένα, ο προαναφερόμενος συμεριζόταν, όπως έχει ήδη τονιστεί, την άποψη του Πλάτωνα πως ο εγκέφαλος ήταν το κέντρο των ψυχικών και νοητικών λειτουργιών, και όχι η καρδιά. Υποστήριζε λοιπόν πως ο εγκέφαλος έλεγχε το σώμα και ήταν υπεύθυνος για τις αισθήσεις, ενώ πίστευε παράλληλα πως όλα τα συναισθήματα προέρχονταν από τον εγκέφαλο.

Σταχυολογώντας τα συμπεράσματα της παρούσας διατριβής, δεν θα μπορούσα να μην αναφέρω τη βαθιά επίδραση του Πλάτωνα, που όπως έχω ήδη τονίσει, διαφαίνεται στο έργο του Chomsky, τόσο στη θεωρία για τη γλωσσική κατάκτηση όσο και στη θεμελίωση της βιολογικής φύσης του γλωσσικού μηχανισμού.

Θα κάνω λοιπόν τη σύνδεση, με μια πιο πραγματολογική παράμετρο της έρευνάς μου. Κατά τη διάρκεια της παραμονής μου στην Αίγυπτο, και ενώ μελετούσα στη βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας, μια από τις σπάνιες εκδόσεις μιας μελέτης στην αγγλική του έργου του Πλωτίνου, με τίτλο: *Logos and Language in the Philosophy of Plotinus*, την προσοχή μου τράβηξε η εξής φράση: "...we possess the Forms in two ways, in our soul, in a manner of speaking unfolded and separated, in Intellect all together (I. 1[53], 8,7-8)." Συνειρμικά, η σκέψη μου, έκανε τη σύνδεση της λέξης *Forms* με τις έμφυτες αρχές της γλώσσας της γραμματικής του Chomsky, καθώς η λέξη *Intellect* παραπέμπει στην εγγενή φύση της γνώσης, όπου όλες οι Αρχές παραμένουν μαζί, ενωμένες

(altogether). Βέβαια, ο συνειρμός ήταν αναπόφευκτος· βρισκόμουν στο κέντρο του νεοπλατωνισμού, εκεί όπου το πρώτο πανεπιστήμιο, το «Μουσείο» στέγαζε όλη τη γνώση του αρχαίου κόσμου. Αναφορικά με τη φύση του νου και της γλώσσας, διαφαίνεται η σχέση αυτή καθώς οι δύο θεωρήσεις συντείνουν στο ότι ο νους είναι το κεντρικό σημείο για την κατανόηση του κόσμου. Ο Πλωτίνος, μέσω του Νου, που αντιλαμβάνεται το Ένα και ο Chomsky, μέσω του γλωσσικού νου, που κατανοεί και δημιουργεί γλώσσα.³³⁰

Αναφορικά με τη βιολογική δομή της γλώσσας και τη σχέση μεταξύ εγκεφάλου και δημιουργικής χρήσης της γλώσσας διαπιστώνεται ότι είναι ένα συναρπαστικό πεδίο έρευνας που καλύπτει τη φιλοσοφία, τη γλωσσολογία και τη νευροεπιστήμη. Παρόλο που ο Ιπποκράτης δεν είχε τις σύγχρονες γνώσεις για τον εγκέφαλο που διαθέτουμε σήμερα, οι σύγχρονες επιστήμες έχουν αποκαλύψει πολλές λεπτομέρειες για το πώς ο εγκέφαλος υποστηρίζει και διαμορφώνει τη γλώσσα και τη δημιουργικότητα, μέσα σε ένα πλαίσιο ορθολογισμού, απαλλαγμένου από δεισιδαιμονίες. Ας μην ξεχνάμε την πραγματεία του για την επιληψία (Περὶ ἱερῆς νόσου §§ 1-6, 21), την οποία βέβαια δεν απέδωσε σε θεόσταλτη νόσο.³³¹

Εντός του επιστημονικού πλαισίου της γνωσιακής νευροεπιστήμης, σύμφωνα με τα σύγχρονα επιστημονικά ευρήματα όσον αφορά τη δημιουργικότητα ως ανθρώπινο χαρακτηριστικό, σε συνδυασμό με τη γλώσσα, μελετήσαμε τα εξής πεδία, προς αποτίμηση συμπερασμών:

α) Τις περιοχές του εγκεφάλου που σχετίζονται με τη γλώσσα, όπως οι περιοχές Broca και Wernicke, που ερευνήσαμε.

β) Τα Νευρωνικά Δίκτυα και δημιουργικότητα, για παράδειγμα, στον προμετωπιαίο φλοιό απαντάται η σύνθετη σκέψη και η δημιουργικότητα.

γ) Τη νευροπλαστικότητα του εγκεφάλου, δηλαδή την εκπληκτική του ικανότητα να προσαρμόζεται και να αναδιαρθρώνεται, γεγονός που επιτρέπει την εξέλιξη της γλωσσικής ικανότητας και της δημιουργικότητας μέσα από την εμπειρία και τη μάθηση, ενώ υπόσχεται την αλλαγή των νευρωνικών συνάψεων για τη θεραπεία των ανθρώπων με εγκεφαλικές βλάβες και την αποκατάσταση της κατακτημένης γλώσσας.

³³⁰ Heiser, John H. (1991). *Logos and Language in the Philosophy of Plotinus*. The Edwin Mellen Press, Ltd. UNITED KINGDOM, p.26.

³³¹ Βλ. *Ανθολογία Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας* των Θ.Κ. Στεφανόπουλου, Στ. Τσιτσιρίδη, Λ. Αντζουλή, Γ. Κριτσέλη, Μτφ. Δ. Λυπουρλής. ([ΙΠΠΟΚΡΑΤΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ: 90. – Περὶ ἱερῆς νόσου §§ 1-6, 21](http://www.ippokratika.gr) (greek-language.gr).

Βεβαίως αξίζει να αναφερθεί ότι στην Ελλάδα, οι δύο Ελληνίδες γλωσσολόγοι, η Ειρήνη Φιλιππάκη- Warburton και η Δήμητρα Θεοφανοπούλου- Κοντού, συνέβαλαν στη εισαγωγή των πρώτων ελληνόγλωσσων μελετών της Γενετικής Μετασχηματιστικής Γραμματικής και της Καθολικής Γραμματικής του N. Chomsky στη θεωρητική και εφαρμοσμένη γλωσσολογία, τόσο συγγραφικά όσο και τυπικά, με την εισαγωγή μαθημάτων στους τομείς της Γλωσσολογίας, της Φιλοσοφίας, καθώς και της Αγγλικής και Ελληνικής Φιλολογίας, στα ελληνικά πανεπιστήμια και στο εξωτερικό. Η εισαγωγή της ελληνικής έκδοσης των Συντακτικών Δομών, απόσπασμα της οποίας παρατίθεται στην αρχή της παρούσας διατριβής (βλ. υποσημείωση 16), αποδίδει εξαιρετικά τη σπουδαιότητα της θεωρίας του Chomsky, η οποία αποτελεί την αφετηρία της σχολής της γενετικής μετασχηματιστικής γραμματικής που άσκησε έντονη επίδραση στη γλωσσική σκέψη το δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα, κυρίως τις τελευταίες δεκαετίες και κυριάρχησε στον αγγλοσαξωνικό κόσμο και σε ένα μεγάλο μέρος της Ευρώπης. Αδιαμφισβήτητα, η τσομσκιανή επανάσταση έδωσε στη γλωσσολογία το κύρος και την εγκυρότητα της επιστήμης, με βάση τις αρχές της τυπικής λογικής, όπως είναι η αναζήτηση των καθολικών δομών του λόγου, ενώ η αντίθεση πολλών γλωσσολόγων σε αυτή, με το πρόσχημα της πρόταξης του επικοινωνιακού χαρακτήρα της γλώσσας και τη διαφορετικότητα των γλωσσών, μοιραία ατόνησε, αφενός λόγω της απουσίας σοβαρών επιχειρημάτων και αφετέρου λόγω του παρερμηνευμένου ρόλου που δίνει ο Chomsky στην επικοινωνιακή παράμετρο της γλώσσας, την οποία εντάσσει στη δημιουργική γλωσσική χρήση.

Η συνεργασία και οι κοινές αναφορές στη θεωρία του Chomsky που είναι εμφανείς στο συγγραφικό και διδακτικό έργο των Θεοφανοπούλου- Κοντού και Φιλιππάκη- Warburton, εστιάζουν προσαρμοστικά στην ανάλυση της ελληνικής γλώσσας ή σε ευρύτερα ζητήματα που σχετίζονται με τη γενετική και καθολική γραμματική. Οι συνεισφορές τους εντάσσονται στη συζήτηση για το πώς λειτουργεί η γλώσσα στο ανθρώπινο μυαλό, πώς μαθαίνεται, και πώς δομείται. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί ο συλλογικός τόμος *«ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΤΑΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑ: ΜΕΛΕΤΕΣ ΑΦΙΕΡΩΜΕΝΕΣ ΣΤΗΝ ΕΙΡΗΝΗ ΦΙΛΙΠΠΑΚΗ – WARBURTON»*, με επιμέλεια της Δήμητρας Θεοφανοπούλου- Κοντού.³³² Βέβαια, μέσα από την έρευνα

³³² Βλ. *«ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΤΑΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑ: ΜΕΛΕΤΕΣ ΑΦΙΕΡΩΜΕΝΕΣ ΣΤΗΝ ΕΙΡΗΝΗ ΦΙΛΙΠΠΑΚΗ – WARBURTON»*, επιμ. Δήμητρα Θεοφανοπούλου- Κοντού, Εκδόσεις Πατάκη, Σεπτέμβριος 2003.

Ο συλλογικός αυτός τόμος περιλαμβάνει μελέτες αφιερωμένες στην Ειρήνη Φιλιππάκη - Warburton, καθηγήτρια γλωσσολογίας στο Πανεπιστήμιο του Reading της Αγγλίας, το όνομα της οποίας έχει

διαπιστώθηκε ότι ο Chomsky, είχε αντιληφθεί την ανεπάρκεια των μεθόδων της δομικής γλωσσολογίας, που επιδίωκαν την αυτονομία της γλωσσολογικής επιστήμης, δηλαδή την αποκοπή της από τη φιλοσοφία και τη λογοτεχνία, γεγονός που υπονόμει τη δημιουργική γλώσσα.

Ως εκ τούτου, συμπεραίνεται ότι στη δημιουργική χρήση της γλώσσας περιλαμβάνονται και δεν υποτιμούνται εκφράσεις όπως η λογοτεχνία, η ποίηση, ως μεταγλώσσα, η μεταφορά, και άλλα είδη γλωσσικής έκφρασης που απαιτούν καινοτομία και φαντασία. Αυτές οι δραστηριότητες ενεργοποιούν και ενισχύουν τα νευρωνικά δίκτυα του εγκεφάλου, προάγοντας τη δημιουργικότητα.

Δεδομένου του αρχέγονου χαρακτήρα της μελέτης του ανθρώπου και της κοινωνίας, καθώς και εξαιτίας των διαφόρων ερμηνειών, είτε ως αλληλο-συμπληρούμενες, είτε ως αντικρουόμενες, μπορούμε μόνο να κάνουμε εικασίες για την ανθρώπινη συμπεριφορά, ή να εξάγουμε συμπεράσματα που μόνο στην επιστημονική έρευνα βασίζονται. Παρόλα αυτά, η βιολογική διάσταση της Καθολικής Γραμματικής, το βιολογικό υπόβαθρο της γλωσσικής κατάκτησης και η σύνδεση γλώσσας και νου μέσα από την επιστημονική προσέγγιση των νευροεπιστημών αποδεικνύει ότι η γλώσσα γεννιέται στον εγκέφαλο και τα στάδια εξέλιξής της είναι βιολογικά προκαθορισμένα.

Εντούτοις, δεν θα πρέπει να συγχέεται η γλωσσική λειτουργία με την έκφραση, η οποία έχει κοινωνιολογικό και πολιτισμικό πρόσημο, καθώς αναδεικνύει τη ζύμωση του ανθρώπου με τις εμπειρίες του περιβάλλοντος στο οποίο αναπνέει, ζει, στοχάζεται και δημιουργεί. Εξάλλου, η γλώσσα αναδεικνύει τη μοναδικότητα του κάθε ανθρώπου, απορρίπτοντας τη μηχανιστική και εξισωτική θεώρηση ότι ο νους μπορεί να ελεγχθεί. Η δυναμική της γλώσσας είναι αυτή ακριβώς η δυνατότητα της επιλογής, της διάκρισης μέσα από τη μάζα. Η σκέψη δεν φυλακίζεται, όπως ούτε δύο φυλακισμένοι όταν βγαίνουν από τη φυλακή έχουν την ίδια μοίρα. Τη ζωή του την επιλέγει κάποιος, όπως επιλέγει και τη γλώσσα του. Αν η γλώσσα προκαθοριζόταν από το περιβάλλον και μόνο, πώς θα μπορούσε να εξηγήσει κανείς το φαινόμενο της διαταξικότητας; Η Chantal Jackett, στο βιβλίο της *Transclasses: A Theory of Social Non- Reproduction*, αναφέρει ως ίδιον των διαταξικών τη φιλοδοξία, για την οποία λέει χαρακτηριστικά ότι είναι προϊόν γνωστικού προσδιορισμού (*cognitive determination*), που παραπέμπει στις γνωστικές

αναπόσπαστα συνδεθεί με την ανάλυση της Νέας Ελληνικής μέσα από σύγχρονα θεωρητικά πρότυπα. Το πρωτοποριακό επιστημονικό και ερευνητικό της έργο αποτελεί ουσιαστική συμβολή στην εξέλιξη και περαιτέρω διαμόρφωση του πρότυπου της Γενετικής - Μετασχηματιστικής θεωρίας του Noam Chomsky.

λειτουργίες που καθορίζουν το μέτρο της αποφασιστικότητας.³³³ Η επιθυμία του να πετύχει κάποιος, παρεκκλίνοντας από το ασφυκτικό πλαίσιο, διαφαίνεται στις εκφάνσεις του *modus vivendi* του, και μια από αυτές και η γλώσσα του, που δεν λειτουργεί μιμητικά και συμπεριφοριστικά.

Συνεπώς, η δημιουργική χρήση της γλώσσας είναι μια πολύπλοκη διαδικασία που εμπλέκει διάφορες περιοχές του εγκεφάλου και εξαρτάται από τη συνεργασία αυτών των περιοχών για την παραγωγή και την κατανόηση του λόγου. Η μελέτη αυτής της διαδικασίας όχι μόνο αποκαλύπτει πώς λειτουργεί ο εγκέφαλος, αλλά και πώς μπορούμε να ενισχύσουμε τη δημιουργικότητα και την εκφραστικότητα μέσω της γλωσσικής εκπαίδευσης και της πρακτικής. Η δημιουργική φύση της γλώσσας διαφαίνεται ήδη από τη μελέτη της καρτεσιανής της ρίζας, της φιλοσοφικής της προέλευσης, ενώ η Καθολική Γραμματική στηρίζεται στην καρτεσιανή φιλοσοφία του νου, αλλά όχι στο καρτεσιανό δίπολο, κάτι που ο Chomsky απορρίπτει εμφανώς μέσα από τη φιλοσοφική και γλωσσολογική του θεώρηση. Όταν η μελέτη στρέφεται στην ιστορική ερμηνεία της διατύπωσης υποθέσεων σχετικά με τη φύση του νου, και ειδικά τη φύση της ανθρώπινης γλώσσας, «η προσοχή φυσικά επικεντρώνεται στο 17^ο αιώνα, τον αιώνα της ιδιοφυΐας, κατά τη διάρκεια του οποίου τέθηκαν στέρεα τα θεμέλια της σύγχρονης επιστήμης και διατυπώθηκαν με αξιοσημείωτη σαφήνεια και ενάργεια τα προβλήματα που ακόμη μας προκαλούν σύγχυση. Υπάρχουν πολλές, κάθε άλλο παρά επιφανειακές, πλευρές που κάνουν το διανοητικό κλίμα του σήμερα να μοιάζει με το αντίστοιχο κλίμα της Δυτικής Ευρώπης του δέκατου έβδομου αιώνα. Μία από αυτές, ιδιαίτερα καίριας σημασίας στο σύγχρονο πλαίσιο, είναι το πολύ μεγάλο ενδιαφέρον για τις δυνατότητες και τις ικανότητες των αυτομάτων, ένα πρόβλημα που γοήτευσε τη διανόηση του δέκατου έβδομου αιώνα τόσο όσο και τη σημερινή. Έτσι συντελείται σταδιακά η συνειδητοποίηση πως μεταξύ του συστήματος των εννοιών που έχουμε κατανοήσει με σαφήνεια και της φύσης της ανθρώπινης νοημοσύνης μεσολαβεί ένα σημαντικό κενό-ακριβέστερα ένα χαίνον ρήγμα. Μια παρεμφερής συνειδητοποίηση βρίσκεται στη βάση της καρτεσιανής φιλοσοφίας.»³³⁴

Στο βιβλίο του *Γλώσσα και Νους*, αναφέρεται ουκ ολίγες φορές στη δημιουργική γλώσσα μέσα από την ανάλυση καρτεσιανών αρχών και παραμέτρων που παρερμηνεύτηκαν στην πορεία της φιλοσοφικής ιστορικής συνέχειας. «Ο Καρτέσιος

³³³ Jacket, Chantal. (2023). *Transclasses: A Theory of Social Non- Reproduction*. Part I: The causes of non-reproduction. Published by Verso Press.

³³⁴ Βλ. Chomsky, *Γλώσσα και Νους* 2008, σ. 33-34.

έφτασε αρκετά νωρίς, μέσα από τις έρευνές του, στο συμπέρασμα ότι «η μελέτη του νου μας φέρνει αντιμέτωπους με ένα πρόβλημα ποιότητας της συνθετότητας και όχι απλώς βαθμού συνθετότητας. Πίστεψε ότι είχε καταδείξει ότι πως η κατανόηση και η βούληση, οι δύο θεμελιώδεις δυνατότητες του ανθρώπινου νου, εμπεριείχαν ικανότητες και αρχές που δεν είναι δυνατόν να πραγματωθούν ακόμη και από τα πιο σύνθετα «αυτόματα». Είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον να ανιχνεύσουμε την ανάπτυξη αυτού του επιχειρήματος στα έργα των ελασσόνων και σχεδόν λησμονημένων πλέον καρτεσιανών φιλοσόφων, όπως είναι για παράδειγμα, ο Cordemoy, ο οποίος έγραψε μια συναρπαστική πραγματεία επεκτείνοντας τις λίγες παρατηρήσεις του Καρτέσιου για τη γλώσσα, ή ο La Forge, ο οποίος συνέταξε μια εκτενή και λεπτομερή *Traité de l'esprit de l'homme*, εκφράζοντας-έτσι ισχυρίστηκε για κάποιο λόγο- ό,τι θα είχε πει πιθανώς ο Καρτέσιος για αυτό το θέμα, αν ζούσε ώστε να επεκτείνει τη θεωρία του για τον άνθρωπο πέρα από τη φυσιολογία. Μπορεί κανείς να αμφισβητήσει τις λεπτομέρειες αυτού του επιχειρήματος και να δείξει με ποιο τρόπο παρεμποδίστηκε και διαστρεβλώθηκε από ορισμένα λείψανα του σχολαστικού δόγματος- από το πλαίσιο περί της ουσίας και του τρόπου, για παράδειγμα-, αλλά η γενική του δομή δεν είναι παράλογη. Στην πραγματικότητα, είναι μάλλον ανάλογο του επιχειρήματος εναντίον του πλαισίου των ιδεών των πρώτων μεταπολεμικών χρόνων. Οι καρτεσιανοί προσπάθησαν να δείξουν ότι η θεωρία του υλικού σώματος, ακόμη κι όταν καθίσταται ακριβής, διασαφηνίζεται και επεκτείνεται στα όριά της, παραμένει, δηλαδή, ανίκανη να ερμηνεύσει δεδομένα που είναι εμφανή στην ενδοσκόπηση και επιπλέον επιβεβαιώνονται, όταν παρατηρούμε τις πράξεις των άλλων ανθρώπων.

Συγκεκριμένα, αδυνατεί να ερμηνεύσει τη φυσιολογική χρήση της ανθρώπινης γλώσσας, όπως αδυνατεί να εξηγήσει τις βασικές ιδιότητες της σκέψης. Συνεπώς, καθίσταται αναγκαίο να επικαλεστεί κανείς μια εντελώς νέα αρχή- με καρτεσιανούς όρους, να υποθέσει την ύπαρξη μιας δεύτερης ουσίας, ο πυρήνας της οποίας είναι η σκέψη, παράλληλα με το σώμα, του οποίου οι ουσιώδεις ιδιότητες είναι η έκταση και η κίνηση. Η νέα αυτή αρχή έχει μια «δημιουργική πλευρά», η οποία καθίσταται περισσότερο πρόδηλη σε αυτό στο οποίο είναι δυνατόν να αναφερόμαστε ως «η δημιουργική πλευρά της γλωσσικής χρήσης», τη διακριτή ικανότητα του ανθρώπου να εκφράζει νέες σκέψεις και να κατανοεί εντελώς νέες εκφράσεις της σκέψης στο πλαίσιο μιας «θεσπισμένης γλώσσας», μιας γλώσσας, η οποία αποτελεί πολιτισμικό προϊόν υποκείμενο σε νόμους και αρχές- εν μέρει μοναδικούς σε εκείνη και εν μέρει

αντανακλάσεις γενικών ιδιοτήτων του νου. Αυτοί οι νόμοι και οι αρχές, όπως υποστηρίζεται, δεν είναι δυνατόν να προσδιοριστούν με βάση ακόμη και την πιο λεπτομερή επέκταση των εννοιών που είναι πρόσφορες για την ανάλυση της συμπεριφοράς και της αλληλεπίδρασης των φυσικών σωμάτων και ούτε μπορούν να πραγματοποιηθούν ακόμη και από το πιο σύνθετο αυτόματο.

Στην πραγματικότητα, ο Καρτέσιος υποστήριξε ότι η μόνη σίγουρη ένδειξη πως κάποιο άλλο σώμα διαθέτει ανθρώπινο νου, που να μην είναι απλώς ένα αυτόματο, είναι η ικανότητά του να χρησιμοποιεί τη γλώσσα με το συνήθη τρόπο. Υποστήριξε επίσης ότι η ικανότητα αυτή δεν μπορεί να εντοπιστεί σε ένα ζώο ή σε ένα αυτόματο, το οποίο, κατά τα άλλα, παρουσιάζει σημάδια εμφανούς νοημοσύνης, υπερβαίνοντας εκείνη του ανθρώπου, ακόμη κι αν ένας τέτοιος οργανισμός ή μια τέτοια μηχανή μπορεί να είναι πλήρως εξοπλισμένα, όσο και ο άνθρωπος, με τα φυσιολογικά όργανα τα απαραίτητα για την παραγωγή λόγου.³³⁵ Μια καλή αφετηρία για να ανιχνεύσουμε περισσότερο επισταμένως την πορεία εξέλιξης της γλωσσικής θεωρίας κατά τη σύγχρονη περίοδο εντός του πλαισίου μελέτης του νου και γενικά της συμπεριφοράς, είναι τα γραπτά του Ισπανού φυσικού Juan Huarte, «ο οποίος στα τέλη του δέκατου έκτου αιώνα δημοσίευσε μια ευρέως μεταφρασμένη μελέτη για τη φύση της ανθρώπινης νοημοσύνης, με τίτλο *Εξέταση των Ικανοτήτων προς τις Επιστήμες* (*Examen de Ingenios para las Ciencias*, 1575).³³⁶ Στην πορεία των ερευνών του ο Huarte έμεινε κατάπληκτος από το γεγονός ότι η λέξη για τη νοημοσύνη, η “ingenio”, φαινόταν να έχει την ίδια λατινική ρίζα με διάφορες άλλες λέξεις που έχουν τη σημασία του «προκαλώ» ή του «παράγω». Αυτό, υποστήριξε, αποτελεί μια ένδειξη της φύσης του νου. Έτσι, μπορεί κανείς να διακρίνει στον άνθρωπο δύο γενετικές δυνάμεις, μία που είναι κοινή με τα κτήνη και τα φυτά, και μία άλλη που αποτελεί μέρος μιας πνευματικής ουσίας. Το πνεύμα (ingenio) είναι μια γενετική δύναμη. Η κατανόηση είναι μία γενετική ικανότητα. Η ετυμολογική ερμηνεία του Huarte, στην πραγματικότητα δεν είναι και τόσο εύστοχη, σε αντίθεση με την ενορατική του σκέψη, που είναι σημαντική. «Ο Huarte διακρίνει τρία επίπεδα νοημοσύνης. Το κατώτερο από αυτά είναι το «πειθήνιο πνεύμα», το οποίο ικανοποιεί την αρχή που ο ίδιος, μαζί με τον Leibniz και πολλούς άλλους, εσφαλμένα αποδίδει στον

³³⁵ Ο. π. σ. 35-37.

³³⁶ Huarte de San Juan, J. (1976). *Examen de Ingenios para las Ciencias*, ed. E. Torre. Madrid: Editora Nacional.
Επίσης βλ. Torre, Esteban (1987). “Three Physicians of the Spanish Renaissance on Language”, *Histoire Épistémologie Langage*, p. 61-73.

Αριστοτέλη, δηλαδή ότι δεν υπάρχει τίποτα στο νου που να μην μεταβιβάζεται απλώς σε αυτόν από τις αισθήσεις. Το επόμενο ανώτερο επίπεδο, η κοινή ανθρώπινη νοημοσύνη, υπερβαίνει τον εμπειριοκρατικό περιορισμό. Έχει την ικανότητα να παράγει από μόνη της, με τις δικές της δυνάμεις, τις αρχές στις οποίες εδράζει η γνώση. Οι κοινοί άνθρωποι νόες, υποβοηθούμενοι από το θέμα και μόνο, χωρίς την επικουρία κανενός, θα παράγουν χιλιάδες κρίσεις, για τις οποίες ποτέ δεν άκουσαν τίποτα, επινοώντας και εκφράζοντας πράγματα που ποτέ δεν άκουσαν από τους κυρίους τους ή από κάποιο στόμα. Έτσι, η κοινή ανθρώπινη νοημοσύνη είναι ικανή να κατακτά τη γνώση από τα ίδια τα εσωτερικά μέσα της, ίσως κάνοντας χρήση των δεδομένων που παρέχουν οι αισθήσεις, αλλά και συγκροτώντας στη συνέχεια ένα γνωστικό σύστημα με βάση έννοιες και αρχές που αναπτύσσονται σε ανεξάρτητα πεδία· και είναι ικανή να παράγει νέες σκέψεις και να βρίσκει κατάλληλους και καινοφανείς τρόπους έκφρασής τους, που υπερβαίνουν εντελώς οιαδήποτε εκπαίδευση ή εμπειρία.»³³⁷

Ο Huarte υποθέτει την ύπαρξη ενός τρίτου είδους πνεύματος, μέσω του οποίου ορισμένοι, χωρίς κάποια μελέτη, μιλούν για τόσο λεπτά και εκπληκτικά πράγματα, παρ' όλα αυτά αληθινά, τα οποία ποτέ κανείς πριν δεν είχε δει, ακούσει ή γράψει. Εδώ γίνεται αναφορά στην αληθινή δημιουργικότητα, μια άσκηση της δημιουργικής φαντασίας με τρόπους που υπερβαίνουν την κοινή νοημοσύνη, και μπορεί, όπως πιστεύει να έχουν να κάνουν με ένα κράμα τρέλας. Ο Huarte υποστηρίζει ότι η διάκριση μεταξύ πειθήνιου πνεύματος, το οποίο ανταποκρίνεται στις αρχές του εμπειρισμού, και της κοινής νοημοσύνης, με όλες τις γενετικές ικανότητές της, αντιστοιχεί στη διάκριση μεταξύ κτήνους και ανθρώπου. Ως φυσικός, ο Huarte έδειχνε μεγάλο ενδιαφέρον για την παθολογία. Συγκεκριμένα, σημειώνει ότι η πιο σοβαρή αναπηρία του πνεύματος που μπορεί να πλήξει έναν άνθρωπο είναι το να περιοριστεί στο κατώτερο από τα τρία επίπεδα, στο πειθήνιο πνεύμα, το οποίο εναρμονίζεται με τις αρχές του εμπειρισμού. Η αναπηρία αυτή, σύμφωνα με τον Huarte, μοιάζει με εκείνη του Ευνούχου, δηλαδή με την ικανότητα (ή όχι) αναπαραγωγής. Υπό αυτές τις συνθήκες, υπό τις οποίες η νοημοσύνη μπορεί μόνο να δεχτεί ερεθίσματα μεταβιβαζόμενα από τις αισθήσεις και να τα συνδέσει μεταξύ τους, η πραγματική εκπαίδευση είναι βέβαια ανέφικτη, αφού απουσιάζουν οι ιδέες και οι αρχές που επιτρέπουν την ανάπτυξη της γνώσης και της κατανόησης. Σε αυτή την περίπτωση λοιπόν, ούτε ο ραβδισμός ούτε οι φωνές ούτε η μέθοδος ούτε τα παραδείγματα ούτε η πείρα ούτε τίποτα στη φύση δεν μπορεί να του κεντρίσει επαρκώς

³³⁷ Ο. π. σ. 40-42.

το ενδιαφέρον, ώστε να παραγάγει οτιδήποτε. Το θεωρητικό πλαίσιο του Huarte δίνει έμφαση στη χρήση της γλώσσας ως δείκτη της ανθρώπινης νοημοσύνης, αυτού που διαχωρίζει τον άνθρωπο από τα ζώα, εστιάζοντας στη δημιουργική ικανότητα της κοινής νοημοσύνης. Με την άνοδο του ρομαντισμού η προσοχή μετατοπίστηκε στον τρίτο τύπο πνεύματος, στην αληθινή δημιουργικότητα, αν και η ορθολογιστική υπόθεση ότι η κοινή ανθρώπινη νοημοσύνη είναι ελεύθερη και δημιουργική με μοναδικό τρόπο και πέρα από τα όρια της μηχανικής ερμηνείας δεν εγκαταλείφθηκε.³³⁸ Παρόλα αυτά, η ορθολογιστική θεωρία της γλώσσας, η οποία επρόκειτο να αποδειχθεί εξαιρετικά πλούσια σε διεισδυτικές θεωρίες και επιτεύγματα, εν μέρει αναπτύχθηκε από ένα ενδιαφέρον για το πρόβλημα των άλλων νόων. Στην πραγματικότητα, όπως ο ίδιος ο Καρτέσιος πολύ σωστά παρατήρησε, η γλώσσα συνιστά ιδιαίτερο κτήμα του ανθρώπινου είδους και ακόμη και σε κατώτερα επίπεδα νοημοσύνης, σε παθολογικά επίπεδα, βρίσκουμε γνώση της γλώσσας εντελώς ανέφικτη για ένα πίθηκο που μπορεί, κατά τα άλλα, να υπερέχει ενός ανθρώπου χαμηλής νοημοσύνης στην ικανότητα επίλυσης προβλημάτων και σε όποια άλλη προσαρμοστική συμπεριφορά.

Η ορθολογιστική φιλοσοφία της γλώσσας συγχωνεύτηκε με διάφορες άλλες ανεξάρτητες εξελίξεις του 17^{ου} αιώνα, οδηγώντας στην πρώτη πραγματικά σημαντική γενική θεωρία της γλωσσικής δομής, δηλαδή στη γενική αντίληψη που έγινε γνωστή ως «φιλοσοφική» ή «καθολική γραμματική». Δυστυχώς, η φιλοσοφική γραμματική είναι ελάχιστα γνωστή σήμερα. Υπάρχουν λίγες μόνο τεχνικές ή επιστημονικές μελέτες και αυτές έχουν μετανοητικό χαρακτήρα και είναι υποτιμητικές. Οι αναφορές στη φιλοσοφική γραμματική σε σύγχρονες πραγματείες για τη γλώσσα είναι τόσο διαστρεβλωτικές, που χάνουν εντελώς την αξία τους. Ακόμη και ένας μελετητής τόσο υψηλού επιπέδου όσο ο Leonard Bloomfield δίνει στο μείζον έργο του *Language* μια περιγραφή της φιλοσοφικής γραμματικής η οποία δε φέρει σχεδόν καμία ομοιότητα με την πρωτότυπη μορφή της, αποδίδοντας στην εν λόγω παράδοση αντιλήψεις διαμετρικά αντίθετες με όσες αποτέλεσαν τις πλέον αντιπροσωπευτικές αυτής.³³⁹ Για παράδειγμα, ο

³³⁸ Ο. π. σ. 43.

³³⁹ Bloomfield, L. (1933). *Language*. Νέα Υόρκη, Holt, Rinehart & Winston, σ. 71-79.

Επίσης, βλ. Chomsky, *Συντακτικές Δομές*, σ. ιζ' - ιθ'.

Το πιο δραματικό χαρακτηριστικό της εμπειρικής γλωσσολογικής θεωρίας του Bloomfield, η οποία βρήκε αξιόλογους οπαδούς και επικράτησε για τριάντα χρόνια, ήταν όλες οι ενέργειες των οπαδών της σχολής, με πολύ λίγες εξαιρέσεις, κατευθύνονταν προς την επεξεργασία μιας μηχανικής, κατά το δυνατόν, ανευρετικής μεθοδολογίας. Παραδόξως, αυτό που δεν εξετάστηκε σοβαρά από κανένα ήταν αν το είδος της μεθοδολογίας ταίριαζε στη φύση της γλώσσας. Οι όροι «δομή» και «δομισμός», οι οποίοι χρησιμοποιήθηκαν από τον Saussure, παρουσίαζαν τη γλώσσα ως ένα οικοδόμημα το οποίο δημιουργείται, 'χτίζεται' από μικρότερες δομές, και αυτές από ακόμη μικρότερες μέχρι τα ελάχιστα

Bloomfield και πολλοί άλλοι, περιγράφοντας τη φιλοσοφική γραμματική, υποστηρίζουν ότι βασίζεται σε ένα πρότυπο της λατινικής γλώσσας, ότι είναι ρυθμιστική, ότι δεν δείχνει κανένα ενδιαφέρον για τους φθόγγους της γλώσσας και ότι παρουσιάζει σύγχυση μεταξύ ομιλίας και γραφής. Όλες αυτές οι κατηγορίες είναι λανθασμένες, ενώ είναι ιδιαίτερα ειρωνικό το να κατηγορείται η φιλοσοφική γραμματική για προκατάληψη υπέρ της Λατινικής. Στην πραγματικότητα, έχει σημασία το γεγονός, ότι τα πρωτότυπα έργα, συγκεκριμένα, η Γραμματική και η Λογική του Port- Royal, ήταν γραμμένα στη Γαλλική, αποτελώντας μέρος της κίνησης για αντικατάσταση της Λατινικής με τη δημόδη γλώσσα. Είναι γεγονός ότι η Λατινική θεωρούνταν τεχνητή και αλλοιωμένη, επιζήμια για την άσκηση της απλής σκέψης και της ομιλίας της κοινής λογικής, στις οποίες οι καρτεσιανοί απέδιδαν μεγάλη σημασία. Οι συγγραφείς της φιλοσοφικής γραμματικής χρησιμοποιούσαν τα γλωσσικά υλικά που τους ήταν διαθέσιμα. Είναι αξιοσημείωτο ότι κάποια από τα ζητήματα που μελετήθηκαν με τη μεγαλύτερη προσοχή και επιμονή για πάνω από ένα αιώνα, σχετίζονταν με σημεία της γραμματικής, που δεν είχαν καν ανάλογο τους στη Λατινική. Τρανταχτό παράδειγμα αποτελεί ο αποκαλούμενος «νόμος» του Vaugelas, ο οποίος αναφέρεται στη σχέση μεταξύ των αόριστων άρθρων και των αναφορικών προτάσεων στη Γαλλική.

Για 150 χρόνια ο νόμος του Vaugelas ήταν το κεντρικό θέμα συζήτησης στη διαμάχη σχετικά με τη δυνατότητα συγκρότησης μιας «λογικής γραμματικής», η οποία θα ξεπερνούσε την περιγραφή, ώστε να πετύχει μια λογική ερμηνεία των φαινομένων.³⁴⁰ Αναμφίβολα, πρόκειται για πλήρη παρανόηση του ζητήματος της λογικής ερμηνείας, οδηγώντας στην κατηγορία της ρύθμισης που προσάπτεται, εντελώς λανθασμένα στη φιλοσοφική γραμματική. Στην ουσία δεν τίθεται θέμα ρύθμισης. Ήταν καθαρά κατανοητό ότι τα δεδομένα της χρήσης ήταν αυτά που είναι και ότι δεν ανήκει στη

στοιχεία. Η μεταφορά αυτή έδωσε τροφή και στη θεωρία τους για τη φύση της γλώσσας, η οποία σε συνδυασμό με την επιθυμία για επιστημονικότητα, επικύρωσε την αξία μιας εμπειρικής ανευρετικής μεθόδου. Η προσήλωση των δομιστών στην ανευρετική μεθοδολογία είναι τόσο τυφλή ώστε, κι όταν προκύπτουν περιπτώσεις στις οποίες τα γλωσσικά φαινόμενα συγκρούονται ολοφάνερα με τις ανευρετικές αρχές, εκείνοι προτιμούν να υιοθετήσουν την περιγραφή η οποία υπακούει στις αρχές της μεθοδολογίας ακόμη κι αν έτσι παραβιάζεται η γλωσσική πραγματικότητα.

³⁴⁰ Ο νόμος του Vaugelas για τη "λογική γραμματική" αναφέρεται στις αρχές που ανέπτυξε ο Claude Favre de Vaugelas, Γάλλος γλωσσολόγος και συγγραφέας του 17ου αιώνα, γνωστός για τις συνεισφορές του στη σταθεροποίηση και την καθιέρωση της γαλλικής γλώσσας. Ο Vaugelas έπαιξε σημαντικό ρόλο στην τυποποίηση της γαλλικής γραμματικής και ορθογραφίας, μέσα από το έργο του *Remarques sur la langue françoise* (1647). Ο "νόμος" αυτός δεν αναφέρεται σε μια νομική ή τυπική νομοθεσία, αλλά στην επιρροή του Vaugelas στην καθιέρωση της γλωσσικής τάξης και λογικής. Πίστευε ότι η γραμματική έπρεπε να είναι όχι μόνο ένα εργαλείο κανονιστικό, αλλά και ένα εργαλείο που αντανάκλα τη λογική σκέψη, διασφαλίζοντας ότι οι γλωσσικές δομές είναι λογικά συνεπείς και σαφείς.

δικαιοδοσία του γραμματικού να νομοθετεί. Αντίθετα, το διακύβευμα ήταν ένα εντελώς διαφορετικό ζήτημα, δηλαδή, το πρόβλημα της ερμηνείας των δεδομένων της χρήσης με βάση μια ερμηνευτική υπόθεση σχετικά με τη φύση της γλώσσας και τελικά με τη φύση της ανθρώπινης σκέψης. Ωστόσο, οι σύγχρονοι μελετητές, σύμφωνα με τον Chomsky, δεν είναι σε θέση να δώσουν μια συγκεκριμένη αποτίμηση των επιτευγμάτων της φιλοσοφικής γραμματικής, καθώς αυτό καθαυτό το πρωτότυπο έργο είναι σχεδόν άγνωστο και σχεδόν αδύνατον να το απαοκτήσει κανείς, καθώς, ούτε ο ίδιος ο Chomsky δεν έχει καταφέρει να εντοπίσει στις Ηνωμένες Πολιτείες έστω και ένα αντίτυπο της μοναδικής κριτικής έκδοσης της *Γραμματικής* του Port-Royal, που εκδόθηκε έναν αιώνα πριν, και μολονότι το γαλλικό αντίτυπο είναι πάλι διαθέσιμο³⁴¹, η μοναδική αγγλική μετάφραση αυτού του σημαντικού έργου, βρίσκεται, όπως φαίνεται, μόνο στο Βρετανικό Μουσείο. Είναι κρίμα που αυτό το εξαιρετικά διαφωτιστικό έργο έχει τόσο παραγνωριστεί, ή πιο ορθά, αγνοηθεί. Φαίνεται ότι μία από τις καινοτομίες της Γραμματικής του Port-Royal του 1660, του έργου που σηματοδότησε την παράδοση της φιλοσοφικής γραμματικής, ήταν η αναγνώριση της σημασίας της έννοιας της φράσης ως μιας γραμματικής μονάδας. Η προγενέστερη γραμματική ήταν κυρίως μια γραμματική λεξικών τάξεων και κλίσεων. Στην καρτεσιανή θεωρία του Port-Royal μια φράση αντιστοιχεί σε μια σύνθετη ιδέα και μια πρόταση υποδιαιρείται σε συναπτές φράσεις, οι οποίες με τη σειρά τους υποδιαιρούνται σε φράσεις και ούτω καθεξής, μέχρι να φτάσουμε στο επίπεδο της λέξης. Με αυτό τον τρόπο, αναφέρει ο Chomsky, εξάγουμε ό,τι θα μπορούσε να ονομαστεί «επιφανειακή δομή» της εκάστοτε υπό εξέταση πρότασης. Για παράδειγμα, η πρόταση «Ο αόρατος Θεός δημιούργησε τον ορατό κόσμο» (“Invisible God created the visible world”) συμπεριλαμβάνει το υποκείμενο «ο αόρατος Θεός» και το κατηγορήμα «δημιούργησε τον ορατό κόσμο», το τελευταίο συμπεριλαμβάνει τη σύνθετη ιδέα «τον ορατό κόσμο» και το ρήμα «δημιούργησε» και ούτω καθεξής.

Είναι όμως ενδιαφέρον το γεγονός ότι η *Γραμματική* του Port-Royal, μολονότι είναι προφανώς η πρώτη που βασίστηκε με τρόπο αρκετά συστηματικό στην ανάλυση της επιφανειακής δομής, αναγνώρισε παράλληλα την ανεπάρκεια μιας τέτοιας ανάλυσης. Σύμφωνα με τη θεωρία του Port-Royal, η επιφανειακή δομή αντιστοιχεί μόνο στον ήχο, στην υλική πλευρά της γλώσσας, όμως, όταν παράγεται το σήμα, με την επιφανειακή του δομή, λαμβάνει χώρα μια αντίστοιχη νοητική ανάλυση αυτού που μπορεί να

³⁴¹ Menston, England: Scholar Press Limited 1967.

ονομασθεί «βαθεία δομή», μια τυπική δομή η οποία σχετίζεται άμεσα όχι με τον ήχο αλλά με τη σημασία. Στο παράδειγμα που μόλις δόθηκε («Ο αόρατος Θεός δημιούργησε τον ορατό κόσμο») η βαθεία δομή συνίσταται από ένα σύστημα τριών λογικών προτάσεων: ότι ο Θεός είναι αόρατος, ότι δημιούργησε τον κόσμο, ότι ο κόσμος είναι ορατός. Οι λογικές προτάσεις που συσχετίζονται μεταξύ τους, για να σχηματίσουν τη βαθεία δομή, δεν επαληθεύονται, φυσικά, όταν η πρόταση χρησιμοποιείται για τη διατύπωση κρίσεως. Αν πω ότι ένας σοφός άνθρωπος είναι έντιμος, δεν διατείνομαι ότι οι άνθρωποι είναι σοφοί ή έντιμοι, ακόμη κι αν, στο πλαίσιο της θεωρίας του Port-Royal, εμπλέκονται στη βαθεία δομή οι λογικές προτάσεις «ένας άνθρωπος είναι σοφός» και «ένας άνθρωπος είναι έντιμος». Αντίθετα, οι λογικές αυτές προτάσεις υπεισέρχονται στις σύνθετες ιδέες που είναι «παρούσες στο νου», αν και σπάνια αρθρώνονται στο σήμα, όταν εκφωνείται η πρόταση.»³⁴²

Επομένως, διαπιστώνεται ότι η βαθεία δομή συσχετίζεται με την επιφανειακή δομή μέσω συγκεκριμένων νοητικών λειτουργιών, στη σύγχρονη ορολογία, μέσω γραμματικών μετασχηματισμών. Κάθε γλώσσα μπορεί να θεωρηθεί μια συγκεκριμένη σχέση μεταξύ ήχου και σημασίας. Ακολουθώντας τη θεωρία του Port-Royal στα λογικά της συμπεράσματα, η γραμματική μιας γλώσσας θα πρέπει να εμπεριέχει ένα σύστημα κανόνων το οποίο χαρακτηρίζει τις βαθιές και επιφανειακές δομές και τη μετασχηματιστική τους σχέση και, προκειμένου να υπηρετήσει τη δημιουργική πλευρά της γλωσσικής χρήσης, αυτό το καταφέρνει σε ένα άπειρο πλήθος συζευγμένων βαθιών και επιφανειακών δομών. Χρησιμοποιώντας την ορολογία που χρησιμοποίησε ο Wilhelm von Humboldt τη δεκαετία του 1830, «ο ομιλητής κάνει άπειρη χρήση πεπερασμένων μέσων». Η γραμματική του, επομένως, πρέπει να περιέχει ένα πεπερασμένο σύστημα κανόνων το οποίο παράγει απείρως πολλές βαθιές και επιφανειακές δομές, συσχετιζόμενες κατάλληλα μεταξύ τους. Επίσης, πρέπει να συμπεριλαμβάνει κανόνες που συσχετίζουν αυτές τις αφηρημένες δομές με συγκεκριμένες αναπαραστάσεις ήχου και σημασίας, αναπαραστάσεις προφανώς απειλούμενες από στοιχεία που ανήκουν στην καθολική φωνητική ή στην καθολική σημασιολογία αντίστοιχα. Στην ουσία, αυτή είναι η έννοια της γραμματικής δομής, όπως αναπτύσσεται υπόκειται σε επεξεργασία σήμερα. Οι ρίζες της εντοπίζονται ξεκάθαρα στην κλασική παράδοση. Ιστορικά, μεταξύ της θεωρίας της βαθείας και επιφανειακής δομής και μιας παλαιότερης παράδοσης υπάρχει μια ομοιότητα, που σύμφωνα με τον

³⁴² Βλ. Chomsky, *Γλώσσα και Νους*, 2008, σ. 49-51.

Chomsky, μπορεί να είναι άκρως παραπλανητική. Οι συντάκτες της φιλοσοφικής γραμματικής υπήρξαν πολύ προσεκτικοί στο να τονίσουν την ομοιότητα αυτή τη και δεν δίστασαν να εκφράσουν το χρέος τους στην κλασική γραμματική. Σαφής πρόθεση της φιλοσοφικής γραμματικής ήταν να συγκροτήσει μια ψυχολογική θεωρία, και όχι μια τεχνική ερμηνείας κειμένων. Η θεωρία υποστηρίζει ότι η υποκείμενη βαθεία δομή, με την αφηρημένη οργάνωση των γλωσσικών μορφών, είναι «παρούσα στο νου», καθώς το σήμα, με την επιφανειακή δομή του, παράγεται ή γίνεται αντιληπτό από τα όργανα του σώματος. Επιπλέον, οι μετασχηματιστικές λειτουργίες που συσχετίζουν τη βαθεία και την επιφανειακή δομή συνιστούν πραγματικές νοητικές λειτουργίες, επιτελούμενες από το νου, όταν μια πρόταση παράγεται ή κατανοείται.³⁴³

Η σχέση της θεωρίας του Port-Royal με τη σύγχρονη δομική και περιγραφική γλωσσολογία είναι πιο ξεκάθαρη. Η δεύτερη περιορίζεται στην ανάλυση της επιφανειακής δομής, σε τυπικές ιδιότητες ευδιάκριτες στο σήμα, καθώς και σε φράσεις και μονάδες που μπορούν να προσδιοριστούν από το σήμα μέσω της τεχνικής της κατάτμησης και της ταξινόμησης. Αυτός ο περιορισμός είναι πλήρως συνειδητός και λανθασμένα αντιμετωπίστηκε ως μεγάλη πρόοδος, καθώς ο Ferdinand de Saussure, θέτοντας όντως τα θεμέλια της σύγχρονης δομικής γλωσσολογίας με τη διατύπωση της άποψης ότι οι μόνες πρόσφορες μέθοδοι γλωσσικής ανάλυσης είναι η κατάτμηση και η ταξινόμηση, υποστηρίζοντας ότι όταν θα έχει ολοκληρωθεί μια τέτοια ανάλυση, θα αποκαλυφθεί η δομή της γλώσσας και η επιστήμη της γλωσσολογίας θα έχει φέρει εις πέρας την αποστολή της, αφήνει εκτός τη βαθεία δομή. Η θέση του Saussure απηχούσε μια σημαντική κριτική της γλωσσικής θεωρίας του Humboldt, της οποίας οι καρτεσιανές ρίζες της φιλοσοφικής γραμματικής, παρερμηνεύτηκαν, αφού οι δομιστές γλωσσολόγοι ισχυρίζονταν ότι δεν υπάρχει τίποτα το καθολικό σχετικά με τη μορφή της γλώσσας και ότι δεν μπορεί να μάθει κανείς κάτι για τις γενικές ιδιότητες της ανθρώπινης νοημοσύνης μέσω της μελέτης του αυθαίρετου συμφύρματος των τύπων που συγκροτούν μια ανθρώπινη γλώσσα.

Στην παρούσα διατριβή ιδιαίτερα προσοχή δόθηκε στη σχέση των νευροεπιστημών, κυρίως της γνωσιακής νευροεπιστήμης με τη δημιουργική φύση σκέψης και γλώσσας. Συγκεκριμένα, η γνωσιακή νευροεπιστήμη αρχίζει να αποκωδικοποιεί τα νευρωνικά χαρακτηριστικά της ανθρώπινης σκέψης, δηλαδή, να βρίσκει πώς παράγονται οι ιδέες στον εγκέφαλο, αυτές οι αφηρημένες έννοιες που,

³⁴³ Ο. π. σ. 53.

κατάλληλα συνυφασμένες, δημιουργούν τους στοχασμούς που μας οδηγούν στη γνώση. Πρόκειται για μια διαδικασία «νευρωνικής εκλογίκευσης», που διακρίνει την κριτική και αναλυτική σκέψη από την πρωτόγονη «μαγική» σκέψη. Η κριτική και αναλυτική σκέψη είναι εκείνη, σύμφωνα με τον Francisco Mora, που στοχάζεται όσα παρατηρεί, ακολουθώντας την επιστημονική μέθοδο. Η μέθοδος αυτή, αν εφαρμοστεί με αυστηρότητα και συνέπεια, μας επιτρέπει να επεξεργαστούμε μια υπόθεση εργασίας και, βασιζόμενοι σε αυτή, να πραγματοποιήσουμε πειράματα που θα μας οδηγήσουν στο να την επιβεβαιώσουμε ή να τη απορρίψουμε, είτε θεωρητικά, είτε εμπειρικά, εργαστηριακά. Είναι ένας τρόπος στοχασμού που οδηγεί, υπό το βλέμμα μιας συνειδητής εξέτασης και μιας αυστηρής διαδικασίας μαθηματικού ή λογικού συλλογισμού, στην επίλυση προβλημάτων και ο οποίος συνεπάγεται, σε κοινωνικό επίπεδο, το ξερίζωμα του ανταγωνιστή του, δηλαδή, της μαγικής σκέψης. Επιβάλλεται λοιπόν, μια αλλαγή κουλτούρας που περιλαμβάνει ένα νέο τρόπο εκπαίδευσης, ικανό να βοηθήσει στη θεμελίωση μιας νέας στέρεης σκέψης, κριτικής και δημιουργικής. Η κριτική σκέψη βοηθά, ως εκ τούτου, να φτιάξουμε και να βάλουμε σε μία τάξη τα πράγματα, τις ιδέες, τα γεγονότα.

Αρωγός της δημιουργικής σκέψης είναι η φυσιολογία του ανθρώπινου εγκεφάλου και η σύνδεσή της με τις νοητικές λειτουργίες. Συνεπώς, η σκέψη αυτή απαιτεί ένα διαφορετικό νευρωνικό υπόστρωμα από εκείνο της κριτικής και αναλυτικής σκέψης· στρατολογεί, δηλαδή, δίκτυα νευρώνων διάσπαρτα στον κροταφικό λοβό και των δύο ημισφαιρίων, ιδίως του δεξιού.³⁴⁴

Μέσα από την ανάλυση του εγκεφάλου είναι εκπληκτικό το εύρημα ότι τα δύο εγκεφαλικά ημισφαίρια παρουσιάζουν μια άρρηκτη σχέση λειτουργικής δυναμικής. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Francisco Mora στο βιβλίο του *Νευροεκπαίδευση: Μαθαίνουμε μόνο ό,τι αγαπάμε*, μέσα από την ανάλυση των δύο ημισφαιρίων του εγκεφάλου, «διαπιστώνεται ότι το δεξιό ημισφαίριο είναι κατά βάση ένας ολιστικός εγκέφαλος, καθολικός, που φέρει σε πέρας κατά τρόπο διαρκή συσχετισμούς πολύ απομακρυσμένους χρονικά (γεγονότα) και χωρικά (μέρη). Είναι μια μηχανή παραγωγής ρυθμών, μουσικής, εικόνων, σχεδίων. Είναι το δημιουργικό ημισφαίριο. Λειτουργεί υπό το καθεστώς μιας προσοχής διάσπαρτης και εν μέρει ασύνειδης. Το αριστερό ημισφαίριο, από την πλευρά του, είναι γλώσσα, λογική, μαθηματικά. Είναι το “αναλυτικό”

³⁴⁴ Mora, Francisco, (2021). *ΝΕΥΡΟΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ: Μαθαίνουμε ό,τι αγαπάμε*. Μτφρ. Κωνσταντίνος Παλαιολόγος. Εκδόσεις: ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ, σ. 217-220.

ημισφαίριο. Λειτουργεί υπό το φως μιας προσοχής εστιασμένης, συνειδητής. Τα δύο ημισφαίρια εργάζονται πάντα μαζί και συνδυαστικά, αφού για την επεξεργασία οποιασδήποτε συγκεκριμένης γνωστικής λειτουργίας τους είναι απαραίτητος ο διάλογος και η αμοιβαία ανταλλαγή πληροφοριών. Ανάμεσα στα δύο ημισφαίρια, λοιπόν, η ανταλλαγή πληροφοριών είναι συνεχής και αδιάλειπτη. Το να γνωρίζουμε, έστω και στοιχειωδώς, πώς γίνεται η επεξεργασία των νοητικών διεργασιών και της σκέψης, της γλώσσας και των μαθηματικών, των υποστρωμάτων του συσχετισμού συμβάντων στον χρόνο και της μνήμης, και πώς τελικά δημιουργούνται η συνείδηση και η γνώση, είναι θεμελιώδες για να αντιληφθούμε την ουσία του νευροεκπαιδευτικού συστήματος.»³⁴⁵

Συνεπάγεται ότι, για να μάθουμε κάτι νέο, σημαίνει, με νευροβιολογικούς όρους, αλλαγές στον εγκέφαλο. Από αυτό συνάγεται ότι οι νευροεπιστήμες, με έμφαση, όπως έχουμε ήδη τονίσει, στη γνωσιακή νευροεπιστήμη, είναι ιδιαίτερα σημαντικές για την εκπαίδευση. Συνεπώς, το να γνωρίζουμε τις λειτουργίες του εγκεφάλου, ξεκινώντας από τον τρόπο με τον οποίο επεξεργάζεται τις πληροφορίες που παίρνει από τις αισθήσεις και το πώς εκτελεί τις κινητικές λειτουργίες, και βέβαια τις γνωσιακές, τις συγκινήσεις, την προσοχή, την μνήμη και τους νευρωνικούς μηχανισμούς της διαδικασίας μάθησης και απομνημόνευσης, είναι σημαντικό προκειμένου να βελτιωθεί έμπρακτα, με εμφανή αποτελέσματα το μέλλον, η διαδικασία εκείνη που οδηγεί από τη μάθηση στη γνώση με σεβασμό στις ιδιαίτερες ανάγκες και την ξεχωριστή προσωπικότητα του κάθε ανθρώπου, που υπόκειται συστημικά ή όχι, σε αυτή τη δημιουργική διαδικασία μάθησης.

Ο Mora κάνει λόγο για ένα νέο θεσμό, εκείνο του «νευροεκπαιδευτικού», ενός νέου επαγγελματία, που είτε είναι νευροεπιστήμονας είτε όχι, θα έχει πολύπλευρη επιστημονική κατάρτιση και θα είναι ικανός να λειτουργήσει ως γέφυρα μεταξύ των ερευνητών της λειτουργίας του εγκεφάλου και των εκπαιδευτικών, μεταφέροντας στους δεύτερους τις πιο πρόσφατες προόδους στο πεδίο των νευροεπιστημών που μπορούν να εφαρμοστούν στη διδασκαλία. Με αυτό τον τρόπο, οι εκπαιδευτικοί θα είναι σε θέση να εντοπίζουν διαταραχές ή προβλήματα, ιδίως στη γλώσσα, που ακόμη και όταν περνούν απαρατήρητα, εμποδίζουν τα παιδιά να μάθουν σωστά. Έτσι, ο νευροεκπαιδευτικός θα μπορούσε να θεωρηθεί ως ένας ειδικός εκπαιδευτικός που συμπληρωματικά, όσον αφορά τον ρόλο του, ικανός να αντιληφθεί, να επιβεβαιώσει και να επισημάνει τα εκάστοτε προβλήματα που αντιμετωπίζονται από το μαθητικό δυναμικό στην ανάγνωση, στη γραφή ή στα μαθηματικά, αλλά και ως ένας επιστήμονας υψηλού κύρους που είναι

³⁴⁵ Ο. π., σ. 50-51.

κατάλληλα εκπαιδευμένος ώστε να εντοπίζει εξαιρετικές, ιδιαίτερες ή επιλεκτικές ικανότητες στα παιδιά, εκτιμώντας τα έμφυτα ταλέντα τους με σκοπό την ενδυνάμωση της δημιουργικότητάς τους.³⁴⁶

Λόγω της έντονης και αέναης πολιτικής και κοινωνικής- πολιτισμικής του δραστηριότητας παγκοσμίως, ο Noam Chomsky, έχει πολλές φορές αναφερθεί στη σχέση γλώσσας- δημιουργικότητας- εκπαιδευτικού συστήματος. Τα κύρια σημεία των απόψεών του που αναλύθηκαν διεξοδικά και διερευνήθηκαν στην παρούσα διατριβή σχετικά με τη γλώσσα και τη δημιουργικότητα, είναι:

- Η έμφυτη γλωσσική ικανότητα: Σύμφωνα με τον Chomsky, η ικανότητα των ανθρώπων να μαθαίνουν και να χρησιμοποιούν τη γλώσσα είναι έμφυτη. Προτείνει την ύπαρξη μιας "καθολικής γραμματικής", δηλαδή μιας κοινής δομής που υπάρχει σε όλες τις γλώσσες και είναι ενσωματωμένη στον ανθρώπινο εγκέφαλο.
- Η άπειρη δυνατότητα παραγωγής προτάσεων: Μία από τις πιο σημαντικές ιδέες του Chomsky είναι ότι η γλώσσα είναι δημιουργική από τη φύση της. Οι ομιλητές μιας γλώσσας μπορούν να κατανοήσουν και να δημιουργήσουν ένα άπειρο πλήθος προτάσεων, συμπεριλαμβανομένων αυτών που δεν έχουν ακούσει ποτέ πριν. Αυτό οφείλεται στη γνώση των κανόνων της γραμματικής που επιτρέπουν τη σύνθεση λέξεων και φράσεων σε νέες προτάσεις.
- Η θεωρία της Μετασχηματιστικής Γραμματικής: Ο Chomsky ανέπτυξε την έννοια της Μετασχηματιστικής-Γενετικής γραμματικής, η οποία περιγράφει πώς οι βαθιές δομές της γλώσσας μπορούν να μετασχηματιστούν σε επιφανειακές δομές μέσω ενός συστήματος κανόνων. Αυτός ο μηχανισμός εξηγεί πώς από μια περιορισμένη σειρά γραμματικών κανόνων μπορεί να προκύψει ένας απεριόριστος αριθμός προτάσεων.
- Η σχέση δημιουργικότητας και παιδείας: Ο Chomsky υποστηρίζει ότι η γλωσσική δημιουργικότητα δεν περιορίζεται μόνο στους γλωσσολόγους και τους λογοτέχνες, αλλά είναι μια βασική ικανότητα όλων των ανθρώπων. Αυτό φαίνεται από την ικανότητα των παιδιών να μαθαίνουν και να χρησιμοποιούν τη γλώσσα με δημιουργικό τρόπο από πολύ μικρή ηλικία.
- Η κριτική στη συμπεριφοριστική προσέγγιση: Ο Chomsky αντιτάχθηκε στη συμπεριφοριστική προσέγγιση που προτάθηκε από επιστήμονες όπως ο B.F. Skinner, οι οποίοι υποστήριζαν ότι η γλωσσική μάθηση είναι αποτέλεσμα συνειρμικής μάθησης και ενίσχυσης. Ο Chomsky υποστήριξε ότι αυτό το μοντέλο δεν μπορεί να

³⁴⁶ Ο. π. σ. 225.

εξηγήσει την δημιουργικότητα και την πολυπλοκότητα της γλώσσας και,

- Η σύνδεση της γλωσσικής εμφυτότητας (innateness) με τη γνωστική νευροεπιστήμη και τη συνείδηση.

Η έμφαση στην έμφυτη δημιουργικότητα της γλώσσας έχει ανοίξει νέους δρόμους στην έρευνα και την κατανόηση του ανθρώπινου νου και της επικοινωνίας. Αναφορικά με τη στενή σχέση και τη συνεχή αλληλεπίδραση φιλοσοφίας και γλωσσολογίας, ο Chomsky, στο έκτο κεφάλαιο του βιβλίου του *Γλώσσα και Νους* με τίτλο «Γλωσσολογία και Φιλοσοφία», τονίζει χαρακτηριστικά ότι «οι μέθοδοι και τα ενδιαφέροντα των γλωσσολόγων και των φιλοσόφων είναι παρεμφερή από τόσο πολλές απόψεις, που θα ήταν ανοησία το να επιμείνουμε σε έναν αυστηρό διαχωρισμό αυτών των κλάδων ή το να επιδεικνύει ο καθένας από τους δύο με στενότητα αντιλήψεων περιφρόνηση για τα επιτεύγματα του άλλου. Είναι δυνατόν να παρατεθούν αρκετά παραδείγματα, για να καταδειχθεί η δυνατότητα γόνιμης ανταλλαγής μεταξύ των δύο τομέων.

Ο Zeno Vendler στο έργο του *Linguistics and Philosophy* φτάνει στο σημείο να υποστηρίζει ότι η επιστήμη της δομικής γλωσσολογίας παρέχει στην αναλυτική φιλοσοφία μια «νέα τεχνική», μια τεχνική η οποία δεν είναι τίποτα άλλο από τη φυσική συνέχεια της γραμμικής εξέλιξης που διαμέσου των φιλοσόφων της συνήθους γλώσσας φτάνει μέχρι τον J. L. Austin, καθώς ορισμένες έννοιες της γλωσσολογίας μπορούν να χρησιμοποιηθούν επάξια στη διερεύνηση των προβλημάτων που έχουν εγερθεί στην αναλυτική φιλοσοφία. Αντίστροφα, καθώς η προσοχή των γλωσσολόγων αρχίζει να στρέφεται στα προβλήματα σημασίας και χρήσης, δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι μπορούν να μάθουν πολλά από τη μακρά παράδοση της φιλοσοφικής διερεύνησης τέτοιων προβλημάτων. Για παράδειγμα, στο ζήτημα της σημασιολογικής ερμηνείας οι επιφανειακές δομές δίνουν λίγες ενδείξεις για την ερμηνεία αυτή, ενώ οι βαθιές δομές είναι πολύ πιο αποκαλυπτικές. Μέσα από μια λογική προσέγγιση, θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι μια γλώσσα εμπεριέχει κανόνες που συνδέουν τις βαθιές δομές με αναπαραστάσεις, αντλούμενες από την καθολική σημασιολογία, όπως εμπεριέχει φωνολογικούς κανόνες που συσχετίζουν τις επιφανειακές δομές με αναπαραστάσεις αντλούμενες από την καθολική φωνητική. Σε αυτό το σημείο εξέλιξης μιας τέτοιας θεωρίας θα ήταν σωστό ο γλωσσολόγος να στραφεί στο έργο της αναλυτικής φιλοσοφίας, και συγκεκριμένα στις πολλές μελέτες για την αναφορική αδιαφάνεια (referential opacity).

Μια ουσιώδης εμπειρική υπόθεση είναι ότι η επιφανειακή δομή δεν μπορεί να

συμβάλει στη σημασία, καθώς η σημασία καθορίζεται από τη βαθεία δομή. Η εξέταση της αναφορικής αδιαφάνειας έχει αναδείξει πολλά παραδείγματα που απεικονίζουν το πώς η αντικατάσταση μιας έκφρασης από μια άλλη μεταβάλλει τη σημασία, ακόμη και όταν η σημασιολογική σχέση μεταξύ των δύο αυτών εκφράσεων είναι πολύ στενή.» Ένας φιλόσοφος, συνεχίζει ο Chomsky, είναι δυνατόν να θέσει πολλά ερωτήματα για τη γλώσσα, στα οποία η γλωσσολογία δύσκολα θα δώσει απάντηση, καθώς εκτός από ορισμένες εμβριθείς προσεγγίσεις που οφείλονται στη σύγχρονη λογική και στα μαθηματικά, δεν είναι προφανές ότι η ανάπτυξη των ερμηνευτικών θεωριών στη γλωσσολογία μπορεί να χαρακτηριστεί ως «επιστημονική». Αυτό βέβαια οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η γλωσσολογική εργασία δεν έχει πολλά από τα χαρακτηριστικά των επιστημών της συμπεριφοράς (όγκος δεδομένων), πράγμα που αποτελεί το σπουδαιότερό της χαρακτηριστικό. Ένας φιλόσοφος που καταπιάνεται με τα προβλήματα της γνώσης ή της αιτιότητας μπορεί κάλλιστα να ενδιαφέρεται να ερευνήσει επισταμένως τις ιδιότητες των λέξεων «γνωρίζω» και «αίτιο».³⁴⁷

Ο Alan Turing, ένας από τους σημαντικότερους πρωτοπόρους της επιστήμης των υπολογιστών, παρουσίασε το 1950 το διάσημο άρθρο του με τίτλο "Computing Machinery and Intelligence".³⁴⁸ Σε αυτό το άρθρο, εισήγαγε το ερώτημα "Μπορούν οι μηχανές να σκέφτονται;" και ανέλυσε πώς οι υπολογιστές θα μπορούσαν να προσομοιώσουν την ανθρώπινη νοημοσύνη, συμπεριλαμβανομένης της γλώσσας. Ο Turing πρότεινε το διάσημο "Turing Test" ως κριτήριο για να διαπιστωθεί αν μια μηχανή μπορεί να επιδείξει νοημοσύνη ισοδύναμη με αυτήν ενός ανθρώπου. Ο έλεγχος περιλαμβάνει έναν άνθρωπο αξιολογητή που συνομιλεί με έναν άνθρωπο και μια μηχανή χωρίς να γνωρίζει ποιος είναι ποιος. Αν ο αξιολογητής δεν μπορεί να διακρίνει με συνέπεια την μηχανή από τον άνθρωπο, τότε η μηχανή μπορεί να θεωρηθεί ότι "σκέφτεται". Συνεπώς, τέθηκαν οι βάσεις για την ανάπτυξη συνομιλιακών συστημάτων, όπου οι υπολογιστές μπορούν να κατανοήσουν και να παράγουν ανθρώπινη γλώσσα. Τα σύγχρονα συστήματα τεχνητής νοημοσύνης, όπως οι ψηφιακοί βοηθοί (π.χ., Siri, Alexa) και τα chatbots, έχουν τις ρίζες τους στις ιδέες του Turing.

Αναφορικά με την Επεξεργασία Φυσικής Γλώσσας (Natural Language Processing), η ιδέα ότι οι υπολογιστές μπορούν να κατανοήσουν και να επεξεργαστούν ανθρώπινη γλώσσα οδήγησε στην ανάπτυξη του πεδίου της Επεξεργασίας Φυσικής

³⁴⁷ Βλ. Chomsky, 2008, σ. 265-271.

³⁴⁸ Turing, A. M. (1950). "COMPUTING MACHINERY AND INTELLIGENCE", in *Mind* 49: 433-460.

Γλώσσας. Το NLP επιτρέπει στους υπολογιστές να αναλύουν, να κατανοούν και να απαντούν σε ανθρώπινες γλωσσικές εισροές.

Ο Turing αναγνώρισε ότι οι μηχανές θα πρέπει να μπορούν να μαθαίνουν από την εμπειρία και να προσαρμόζονται σε νέα δεδομένα. Αυτό είναι θεμελιώδες για την ανάπτυξη αλγορίθμων μηχανικής μάθησης που επιτρέπουν στους υπολογιστές να βελτιώνουν τις επιδόσεις τους σε γλωσσικές εργασίες. Οι ιδέες του ώθησαν την επιστημονική κοινότητα να εξετάσει πώς οι υπολογιστές μπορούν να εξομοιώσουν την ανθρώπινη σκέψη και τη χρήση της γλώσσας. Αυτές οι έρευνες οδήγησαν στην ανάπτυξη ευφυών συστημάτων που μπορούν να επικοινωνούν με τους ανθρώπους με φυσικό τρόπο.

Αναφερόμενοι στις ηθικές προεκτάσεις, το έργο του Turing προκάλεσε επίσης ευρύτερες συζητήσεις σχετικά με τη φύση της νοημοσύνης, της συνείδησης και της ηθικής των μηχανών. Ερωτήματα σχετικά με την ευθύνη, την αυθεντικότητα και τις συνέπειες των νοημών μηχανών παραμένουν κρίσιμα ζητήματα στη σύγχρονη εποχή της τεχνητής νοημοσύνης. Από τη δεκαετία του 1950 έως σήμερα, οι ιδέες του Turing έχουν οδηγήσει στην ανάπτυξη διαφόρων εφαρμογών, όπως συστήματα αυτόματης μετάφρασης, ανάλυση συναισθημάτων και ρομποτική, που αξιοποιούν τις αρχές της επεξεργασίας φυσικής γλώσσας και της μηχανικής μάθησης· αδιαμφισβήτητα, τέθηκαν οι βάσεις για την επιστήμη των υπολογιστών και την τεχνητή νοημοσύνη, ειδικά όσον αφορά τη σχέση μεταξύ γλώσσας και υπολογιστών.

Ο Chomsky, στο βιβλίο του, *Νέοι Ορίζοντες στη Μελέτη της Γλώσσας και του Νο*, στο ερώτημα ‘αν οι μηχανές μπορούν να σκεφτούν’, παραθέτει τις θεωρήσεις του Ludwig Wittgenstein και του Alan Turing. «Για τον Wittgenstein, το ερώτημα του εάν οι μηχανές σκέφτονται δεν μπορεί να τεθεί σοβαρά: «Μόνο για ένα ανθρώπινο ον ή κάτι παρόμοιο μπορούμε να πούμε ότι σκέφτεται» (Wittgenstein 1958: 113), ενδεχομένως κούκλες και πνεύματα· αυτός είναι ο τρόπος με τον οποίο χρησιμοποιείται το εργαλείο. Ο Turing, στο κλασικό του άρθρο του 1950, έγραφε ότι το ερώτημα του αν οι μηχανές μπορούν να σκεφτούν είναι ενδεχομένως εντελώς ανούσιο για να συζητηθεί. Ο Wittgenstein και ο Turing δεν υιοθετούν την τυπική εξτερναλιστική άποψη. Για τον Wittgenstein τα ερωτήματα είναι απλώς ανόητα³⁴⁹: τα εργαλεία χρησιμοποιούνται ως έχουν· και αν η χρήση τους αλλάξει, καθώς η γλώσσα δεν είναι τίποτα περισσότερο από τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιούμε τα εργαλεία. Ο Turing επίσης μιλά για το ότι η

³⁴⁹ Εδώ, θα δανειστώ τον όρο «διαφωτιστική ανοησία», τον οποίο περιγράφει ο Σακελλαριάδης, στο βιβλίο του *Ψυχής Πείρατα*, 2020, σ.147.

γλώσσα της «γενικότερης άποψης των μορφωμένων» αλλάζει καθώς μεταβάλλονται τα ενδιαφέροντα και οι ανησυχίες. Στο δικό μας πλαίσιο, θα υπάρξει μια μετατόπιση από τις Ε-γλώσσες που περιγράφει ο Wittgenstein, σε καινούριες γλώσσες, στις οποίες η παλαιά λέξη σκέφτομαι θα εξαλειφθεί υπέρ μιας νέας λέξης που ισχύει τόσο για τις μηχανές όσο και για τους ανθρώπους. Το να ρωτήσει κανείς το 1950 εάν οι μηχανές σκέφτονται έχει τόσο νόημα όσο και το ερώτημα του εάν τα αεροπλάνα και οι άνθρωποι (π.χ. οι άλτες) όντως πετούν. Σε αυτές τις περιπτώσεις, η ιντερναλιστική προοπτική μάλλον επαρκεί όχι μόνο για τις διαισθήσεις του Wittgenstein και του Turing αλλά και για μια ερμηνεία του τι είναι εφίδρωση, ή του τι μπορεί να συμβεί καθώς μεταβάλλονται οι συνθήκες και τα ενδιαφέροντα. Ενδεχομένως, κάποιος θα ισχυριζόταν ότι οι πρόσφατες σημασιολογικές θεωρίες εκτοπίζουν τις διαισθήσεις του Wittgenstein και του Turing λόγω της ερμηνευτικής τους επάρκειας. Αυτό ωστόσο, δεν φαίνεται να υπόσχεται πολλά. Η ερμηνευτική επάρκεια μόλις που μπορεί να σηκώσει αυτό το φορτίο. Γενικά, δεν έχουμε πολλούς λόγους τώρα να πιστεύουμε ότι κάτι περισσότερο από μία συλλογή συγκεκριμένων ψευδών του Wittgenstein βρίσκεται πέρα από το πεδίο της ιντερναλιστικής έρευνας, το οποίο όμως είναι πολύ πλουσιότερο και πληροφοριακό, απ' ό,τι υπέθεταν ο Wittgenstein, ο John Austin (1962) και άλλοι. Η φυσιοκρατική έρευνα πάντοτε θα υστερεί σε προθετικότητα. Τουλάχιστον, σε αυτό το πλαίσιο, «η προθετικότητα δεν θα μειωθεί και δεν θα εξαφανιστεί», όπως λέει ο Hilary Putnam, ενώ «η χρήση της γλώσσας» θα παραμείνει «μη θεωρητικά επεξηγήσιμη» (Putnam 1998a: 1).³⁵⁰

Όσον αφορά την Υπολογιστική Θεωρία του Chomsky για τη γλώσσα (Chomsky Hierarchy in Theory of Computation), μπορούμε να την αναλύσουμε σε συνδυασμό με την υπολογιστική μηχανή του Turing. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με την ιεραρχία του Chomsky, η γραμματική χωρίζεται σε τέσσερις τύπους:

- 1) Τύπος 0, γνωστός ως «απεριόριστη γραμματική» (*unrestricted grammar*), ο οποίος αναγνωρίζεται από τη μηχανή Turing,
- 2) Τύπος 1, γνωστός ως τύπος «γραμματικής με περιορισμούς στα συμφραζόμενα»

³⁵⁰ Chomsky, N. (2002). *Νέοι Ορίζοντες στη Μελέτη της Γλώσσας και του Νοῦ*. Μτφ. Μαρίνα Βασιλείου. Εκδόσεις Πατάκη, σ. 85- 86.

Ο Chomsky κάνει εκτενή αναφορά στον Hilary Putnam, τόσο σχετικά με τις διαλέξεις του για τον Locke (Putnam 1988a: Κεφ. 2) και τους όρους «κοινωνική συνεργασία», δηλ. τον καταμερισμό του γλωσσικού μόχθου, και τη συμβολή της «θεωρίας του περιβάλλοντος», δηλ. την αναφορά ανάμεσα στις γλωσσικές εκφράσεις και στα πράγματα, όσο και στην ανησυχία όπως λέει ο Putnam, να βγάλουμε κάποιο νόημα από την ιστορία της επιστήμης, πυροδοτώντας τα κίνητρα για εξτερναλιστικές προσεγγίσεις [Βλ. Putnam, Hilary (1988a). *Representation and Reality*. Cambridge, MA: MIT Press].

(*context-sensitive grammar*), ο οποίος είναι αποδεκτός από μια μηχανή Turing με περιορισμένη μνήμη,

- 3) Τύπος 2, γνωστός ως τύπος «γραμματικής χωρίς συμφραζόμενα» (*context-free grammar*). Τέτοιος τύπος χρησιμοποιείται συχνά για την περιγραφή συντακτικών κανόνων σε προγραμματιστικές γλώσσες, και
- 4) Τύπος 3, γνωστός ως «κανονική γραμματική» (*regular grammar*). Είναι η πιο απλή γραμματική στην ιεραρχία του Chomsky και αναγνωρίζεται από πεπερασμένους αυτόματους μηχανισμούς (Finite State Machines). Είναι οι γλώσσες που μπορούν να αναγνωριστούν με πολύ περιορισμένους πόρους. Προκύπτει λοιπόν το συμπέρασμα ότι η γλώσσα του Turing επικεντρώνεται στη δυνατότητα επίλυσης υπολογιστικών προβλημάτων, ενώ η ιεραρχία του Chomsky κατηγοριοποιεί τις γλώσσες με βάση τη σύνταξή τους και το είδος των μηχανών που μπορούν να τις αναγνωρίσουν.³⁵¹

Έχοντας πάντα κατά νου τη γλώσσα, διαπιστώνουμε ότι η θεμελιώδης συνθήκη, την οποία πρέπει να ικανοποιεί η γλώσσα, σύμφωνα με τον Noam Chomsky, είναι ότι πρέπει να μπορεί να χρησιμοποιείται από το πρόσωπο που την έχει. Στην πραγματικότητα, λέει ο ίδιος, «μπορείτε να χρησιμοποιήσετε τη γλώσσα ακόμα κι αν είστε το μόνο πρόσωπο στο σύμπαν που έχει γλώσσα, και μάλιστα αυτό θα ήταν ένα πλεονέκτημα προσαρμογής. Αν ένα πρόσωπο μπορούσε να αποκτήσει ξαφνικά το γλωσσικό τομέα, το πρόσωπο αυτό θα είχε μεγάλα πλεονεκτήματα. Θα μπορούσε να σκεφτεί, να αρθρώσει στον εαυτό του τις σκέψεις του, να καταστρώσει σχέδια, και να ακονίσει και να αναπτύξει τη σκέψη όπως κάνουμε στην εσωτερική ομιλία, η οποία έχει σημαντικά αποτελέσματα στη ζωή μας. Η εσωτερική ομιλία είναι το μεγαλύτερο μέρος της ομιλίας. Σχεδόν όλη η χρήση της γλώσσας είναι προς τον εαυτό μας και μπορεί να είναι χρήσιμη για όλων των ειδών τους σκοπούς (μπορεί επίσης να αποβεί επιζήμια, όπως ξέρουμε): ζούμε για να αποφασίζουμε τι πρόκειται να κάνουμε, για να σχεδιάζουμε, για να ξεκαθαρίζουμε τις σκέψεις μας, για οτιδήποτε.»³⁵² Συνεπώς, η πολυπλοκότητα της γλωσσικής δομής είναι αδιαμφισβήτητη, όπως σε όλα τα νοητικά συστήματα.

Συγκεκριμένα, όπως αναφέρει και ο Ray Jackendoff, η όραση, ο χωρικός

³⁵¹ Σχετικά με την ιεραρχία των γλωσσών του Chomsky, διαφωτιστική είναι και η ιστοσελίδα του EITCA (EUROPEAN INFORMATION TECHNOLOGIES CERTIFICATION ACADEMY) : [What is the Chomsky hierarchy of languages and how does it classify formal grammars based on their generative power? - EITCA Academy](#).

Επίσης, βλ. Jäger G. & Rogers J. “Formal language theory: refining the Chomsky hierarchy” in The PMC PubMed Journal, 2012, July 19th. ([Formal language theory: refining the Chomsky hierarchy - PubMed \(nih.gov\)](#)).

³⁵² Βλ. Chomsky, 2010, σ. 223.

προσανατολισμός και ο σχεδιασμός της δράσης διακρίνονται από ανάλογη πολυπλοκότητα. Η μόνη διαφορά έγκειται στο γεγονός ότι για τη γλώσσα υπάρχει πλούσια θεωρία σχετικά με τη δομή των νοητικών πληροφοριών που εμπλέκονται, ενώ κάτι τέτοιο δεν ισχύει για τις άλλες λειτουργίες.³⁵³ Συνεπώς, οι προκλήσεις που προκύπτουν ερευνητικά μεταξύ των επιστημονικών πεδίων της γλωσσολογίας και της νευροεπιστήμης, θα πρέπει να εκτιμηθούν και από άλλα επιστημονικά πεδία, πέραν της γλωσσολογίας και της γνωσιακής νευροεπιστήμης, όπως η νευρογλωσσολογία, η ψυχολογία, και βέβαια η εκπαίδευση, με έμφαση στον εκπαιδευτικό σχεδιασμό. Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι ο Jackendoff επηρεάστηκε αρχικά από τη γλωσσική θεωρία του Chomsky, αλλά στην πορεία του επιστημονικού του έργου στράφηκε κυρίως στη γνωσιακή επιστήμη, η οποία βλέπει τη γλώσσα ως ένα σύστημα που ενσωματώνεται σε άλλες γνωστικές λειτουργίες, όπως η αντίληψη, η μνήμη και η σκέψη. Για τον Jackendoff, η γλώσσα δεν είναι απομονωμένη από τις υπόλοιπες γνωστικές ικανότητες. Η θεωρία του Jackendoff εστιάζει στο πώς η γλώσσα σχετίζεται με τη σκέψη και την αντίληψη, και αναπτύσσει τη θεωρία της "Παράλληλης Αρχιτεκτονικής" (Parallel Architecture), η οποία υποστηρίζει ότι η γλώσσα δεν βασίζεται σε μία ενιαία ιεραρχία, όπως στην παραδοσιακή γενετική γραμματική, αλλά σε πολλές δομές (π.χ. φωνολογία, συντακτική δομή, σημασιολογία) που αλληλοεπιδρούν παράλληλα.³⁵⁴

Συνεπώς, σύμφωνα με τον Jackendoff, δεν είναι μόνο η γλώσσα που είναι έμφυτη, αλλά και άλλες γνωστικές δομές. Η γλώσσα είναι ένα σύστημα που επικοινωνεί και συνεργάζεται με άλλα συστήματα του εγκεφάλου. Η συμπερίληψη της γνωστικής νευροεπιστήμης της γλώσσας στην πολύπλευρη μελέτη της διεπιστημονικά καθίσταται πλέον αναγκαία για την έρευνα της γλωσσικής πολυπλοκότητας όπως αυτή αναδύεται μέσα από την εξέταση των παραμέτρων της φιλοσοφίας του νου και της γλώσσας. Η κατάσταση σήμερα είναι πως η μεγάλη πλειοψηφία των γλωσσικών μελετών με PET και fMRI εστιάζεται στην επεξεργασία μεμονωμένων λέξεων· εντούτοις, η γλώσσα είναι

³⁵³ Βλ. Jackendoff, R. «Οι δομές αναπαράστασης της γλωσσικής λειτουργίας και οι αλληλεπιδράσεις τους» στο *Νευροεπιστήμη της Γλώσσας*, των Colin M. Brown & Peter Hagoort, 2004, University Studio Press, σ. 108.

³⁵⁴ Jackendoff, R. "The Parallel Architecture in Language and Elsewhere" in *TopiCS: Topics in Cognitive Science*, October, 2023. Αναφορικά με την «παράλληλη αρχιτεκτονική» της γλώσσας, που έχει τη ρίζα της ως θεωρία στην έμφυτη φύση της γλωσσικής λειτουργίας, ο Jackendoff, την αναλύει ως μια σύλληψη (conception) της ιδέας οργάνωσης των νοητικών αναπαραστάσεων που σχετίζονται με τη γλώσσα καθώς και του ρόλου της γλώσσας στο νου ως ολότητα. Οι γλωσσικές αναπαραστάσεις βασίζονται σε τρία ανεξάρτητα γενετικά συστήματα -φωνολογική, συντακτική και σημασιολογική δομή- καθώς και σε ένα σύστημα αλληλοσυμπληρούμενων συνδέσμων που επικοινωνούν μεταξύ τους. Συγκεκριμένα, οι λέξεις λειτουργούν ως μερικοί αλληλοσυμπληρούμενοι σύνδεσμοι που ρυθμίζουν τον τρόπο συντίθενται σε νέες προτάσεις.

κάτι πολύ περισσότερο από την επεξεργασία μεμονωμένων λέξεων. Οι λέξεις αποτελούν το απαραίτητο όχημα της επικοινωνίας, αλλά ο βασικός σκοπός της ομιλίας, της ακρόασης και της ανάγνωσης είναι το μήνυμα που παραχθεί και βέβαια να κατανοηθεί. Η παραγωγή και η κατανόηση σε επίπεδο μηνύματος απαιτεί την ενεργοποίηση και τον συντονισμό πολλών επιπέδων γλωσσολογικής και μη γλωσσολογικής πληροφορίας. Η πολυπλοκότητα αυτή παίζει σημαντικό ρόλο στην ουσία της γλώσσας, παρουσιάζοντας μια μείζονα πρόκληση στους γνωστικούς νευροεπιστήμονες, η οποία δεν έχει απαντηθεί ουσιαστικά μέχρι σήμερα· χρήζει, δηλαδή, ενδεδειγμένης έρευνας.³⁵⁵

Συμπερασματικά, η γλώσσα ως έμφυτος μηχανισμός, με τη βιολογική της προέλευση, όπως αποδείχθηκε και από τις απαντήσεις της συνέντευξης με τον καθηγητή Νευρολογίας και νευροεπιστήμονα Professor Mohamed Hamdy, δεν μπορεί να ερμηνευτεί αποκλειστικά υπολογιστικά, ενώ η γλωσσική κατάκτηση μπορεί να επηρεαστεί από εγκεφαλικές βλάβες, τις οποίες η επιστήμη της Ιατρικής, ιδιαίτερα η Νευροεπιστήμη, η Φυσιολογία και η Βιολογία ερευνά για να τις αποκαταστήσει. Η γνώση της γλώσσας δεν είναι το ίδιο με τη χρήση της γλώσσας, όπως εξηγεί ο Chomsky στη θεωρία του. Το σίγουρο είναι ότι μέσω αυτής, συνειδητά ή ασυνείδητα, μέσα από την ερμηνεία της ανθρώπινης συνειδητότητας ή αυτοσυνειδητότητας, η γλώσσα είναι η έμφυτη ανάγκη του ανθρώπου για ζωή· η έμφυτη ικανότητα του ανθρώπου για δημιουργία, που μέσα από τις καθολικές της αρχές, ενώνει τους ανθρώπους και ταυτόχρονα τους ξεχωρίζει, μέσα από τη μοναδικά ιδιαίτερη έκφραση που πορίζει σε αυτό τον κόσμο, στο δικό του κόσμο, ο κάθε άνθρωπος ξεχωριστά.

Συνεπώς, η δημιουργικότητα, όπως εκφράζεται και μέσα από τη γλώσσα, ή από την ποίηση, την τέχνη γενικότερα, μπορεί να θεωρηθεί και ως ένας τρόπος επέκτασης και απελευθέρωσης της συνείδησης, επιτρέποντας στον άνθρωπο να εξερευνήσει νέες ιδέες και να εκφράσει πτυχές της πραγματικότητας που μπορεί να μην είναι εύκολο να εκφραστούν με άλλους τρόπους Γι' αυτό και οι φυσικές γλώσσες είναι οι λαοί που τις ομιλούν, ο αρχιτέκτων- άνθρωπος ή πιο σωστά, ο αρχιτέκτων- εγκέφαλος που τις πλάθει, τις εξελίσσει, τις διαφοροποιεί και τις ενοποιεί ως μία καθολικά ερμηνευτική και ερμηνευόμενη γλώσσα. Τούτη η καθολικότητα της γλώσσας συμβαδίζει, θα ισχυριζόταν ένας νευροεπιστήμονας, με τη βιολογική καθολικότητα των δύο ημισφαιρίων του

³⁵⁵ Βλ. Colin M. Brown & P. Hagoort, 2004, σ. 23-24.

εγκεφάλου συνθέτοντας το μοναδικό δημιουργικό αποτύπωμα του κάθε ανθρώπου. Ένα αποτύπωμα τόσο μοναδικό που προστατεύεται.

Ας θυμηθούμε τις νομικές ρήτρες για την προστασία των πνευματικών δικαιωμάτων ενός βιβλίου, μιας ταινίας, μιας μουσικής σύνθεσης. Είναι η δημιουργικότητα προϊόν νευροχημικής σύστασης; Μπορεί να αναλυθεί η μεγαλειώδης ενάτη συμφωνία του Ludwig Van Beethoven ή το μαγευτικό νυχτερινό opus 9 του Frédéric Chopin, μέσω μιας ερμηνευτικής προσέγγισης της έξαρσης νευροδιαβιβαστών, όπως η σεροτονίνη και η ντοπαμίνη, και της δημιουργίας νέων νευρωνικών συνάψεων; Δεν είναι τυχαίο που ο Beethoven ονόμασε το φινάλε της ενάτης συμφωνίας “Ode to Joy”, δηλαδή, «Ωδή στη Χαρά», εμπνευσμένος από το ομώνυμο ποίημα του Γερμανού ρομαντικού ποιητή και συγγραφέα Friedrich Schiller.

Η έμπνευση είναι λοιπόν το κλειδί ή το ‘κρασί’ της συνείδησης, για να θυμηθούμε τη γνωστή φράση-απορία του Colin McGinn, πώς το νερό του φυσικού εγκεφάλου μετατρέπεται σε κρασί της συνείδησης;³⁵⁶ Μήπως η έμπνευση είναι η εξωτερίκευση της συγκίνησης; Ο Mora χαρακτηρίζει τη συγκίνηση, ως την ενέργεια που κινεί τον κόσμο. Είναι μια βιολογική και εξελικτική επινόηση τόσο ισχυρή όσο και απαραίτητη, ως ασύνειδη διαδικασία που χρησιμοποιεί το άτομο για να μάθει, να απομνημονεύσει, να ζήσει. «Το διώνυμο συγκίνηση- νόηση είναι αδιαίρετο»³⁵⁷. Η απορία φυσικά παραμένει, το πρόβλημα της συνείδησης επιτρέπει στη μαγική σχέση εγκεφάλου και συνείδησης να παραμένει μυστηριώδης. Η δημιουργική σκέψη είναι δημιουργική γλώσσα· δουλεύει σιωπηρά και ακατάπαυστα στο σκοτάδι του ανθρώπινου ασυνείδητου. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Mora, «από εκεί ξεπηδά το φως που φωτίζει τη νέα γνώση, την οποία δεν είχαμε ποτέ μας μήτε ορίσει, μήτε ονειρευτεί, μήτε σκεφτεί. Η γνωσιακή νευροεπιστήμη αρχίζει να αποκωδικοποιεί τα νευρωνικά χαρακτηριστικά της ανθρώπινης σκέψης· να βρίσκει πώς παράγονται οι ιδέες στον εγκέφαλο, αυτές οι αφηρημένες έννοιες που, κατάλληλα συνυφασμένες, δημιουργούν τους στοχασμούς που μας οδηγούν στη γνώση. Αρχίζουμε επίσης να γνωρίζουμε τη «νευρωνική εκλογίκευση» που διακρίνει την κριτική και αναλυτική σκέψη από την πρωτόγονη «μαγική» σκέψη.³⁵⁸ Η μαγική σκέψη, που αναφέρει ο Mora, παραπέμπει

³⁵⁶ McGinn, Colin. “Can We Solve the Mind- Body Problem?” in *Mind*, New Series, Volume 98, Issue 391 (Jul., 1989), p.349. Oxford University Press.

³⁵⁷ Βλ. Mora, 2021, σ. 79.

³⁵⁸ Βλ. Mora, 2021, σ. 216.

συνειρμικά στον πλατωνικό κόσμο των ιδεών, στην έμφυτη γνώση της θεωρίας του Chomsky. Ως «πρωτόγονη» θεσπίζει τη βαθιά ριζωμένη αξία της, είναι αδιαμφισβήτητη. Η «νευρωνική εκλογίκευση» θα λέγαμε ότι παραπέμπει στο ερέθισμα, αυτό που χρειάζεται, σύμφωνα με τον Chomsky, για να μετουσιωθεί η γνώση και η γλώσσα σε κάτι δημιουργικό, μοναδικό, φέροντας τη σφραγίδα του κατόχου του. Χρειάζεται για τη δημιουργική διαδικασία της γνώσης; Ασφαλώς. Χωρίς αυτό το ερέθισμα δεν μπορούσε να ανθήσει η πραγματική δημιουργική σκέψη.

Ο Mora αναφέρει ότι «η δημιουργική σκέψη, ενεργοποιείται όταν, εφόσον έχεις αρχίσει να δουλεύεις με κάποιο πρόβλημα, προσεγγίζοντάς το με τρόπο κριτικό και επιστημονικό, διαμορφώνεις την πεποίθηση ότι δεν μπορείς να συνεχίσεις για να φτάσεις στην οριστική επίλυσή του, Σε αυτή την κατάσταση αβεβαιότητας, και έχοντας την αίσθηση της αποτυχίας, αφήνουμε κατά μέρος το πρόβλημα και στρεφόμαστε σε κάτι άλλο. Όμως το πρόβλημα, αν είναι κεφαλαιώδους σημασίας, εξακολουθεί να τριγυρίζει στο κεφάλι μας, δέσμιο μιας «ασύνειδης προσοχής». Η δουλειά που κάνει ο εγκέφαλος υπό το κράτος της ασύνειδης προσοχής είναι εκείνη που ξαφνικά, με αφορμή ένα ισχυρό εξωτερικό ερέθισμα ή εντελώς αυθόρμητα, οδηγεί το άτομο σ' ένα είδος «έκλαμψης» που το βοηθάει να εντοπίσει αυτοστιγμεί τη λύση που καιρό πριν στάθηκε αδύνατον να βρει. Είναι η περίφημη περίπτωση του Αρχιμήδη και της κορόνας των Συρακουσών, αλλά και τόσων άλλων ιδιοφυών ανακαλύψεων. Δηλαδή, φτάνει κανείς στη λύση του προβλήματος κατά τρόπο απρόβλεπτο. Η δημιουργικότητα είναι ένα σύνθετο φαινόμενο, μια εγκεφαλική κατασκευή με πολλά συστατικά, την οποία είναι πολύ δύσκολο να εξηγήσουν ακόμα οι νευροεπιστήμες. Πρόκειται όμως, αναμφίβολα, για ένα τρόπο σκέψης κρίσιμο, τόσο για τις ανθρωπιστικές όσο και για τις θετικές επιστήμες.»³⁵⁹ Είναι λοιπόν αναγκαία η γνώση αυτή, ώστε μέσα από ένα καινούριο τρόπο σκέψης, να δημιουργηθεί, ή μάλλον να εξελιχθεί, ως μια «νέα εστία φωτός», «το εκπαιδευτικό σύστημα, ιδίως στις κοινωνίες της Δύσης, έτσι ώστε να «φωτίζει και να ενδυναμώνει την κριτική και τη δημιουργική σκέψη, να χτίσουμε δηλαδή, ένα εκπαιδευτικό σύστημα και έναν τρόπο διδασκαλίας αναπροσανατολισμένα προς το είδος σκέψης που οδηγεί στην απόκτηση κριτικής γνώσης για το άγνωστο που μας περιβάλλει», στην κατάκτηση δηλαδή, για να αξιοποιήσουμε τον κομβικό όρο του Chomsky, του αυθεντικά νέου.

³⁵⁹ Ο.π., σ. 218.

Εν κατακλείδι, η αναφορά στο λόγο του Steven Pinker, στο πρώτο κεφάλαιο με τίτλο: «Ένα ένστικτο για την απόκτηση μιας τέχνης» από το βιβλίο του *Το Γλωσσικό Ένστικτο*, αναδεικνύει τη δυναμική της γλώσσας ως νοητικό φαινόμενο: «Καθώς διαβάζετε τούτες τις λέξεις συμμετέχετε σ' ένα από τα θαύματα του φυσικού κόσμου. Και αυτό, γιατί εσείς κι εγώ ανήκουμε σ' ένα είδος που έχει μια αξιοσημείωτη ικανότητα: ο καθένας μας μπορεί να σχηματοποιεί γεγονότα στον εγκέφαλο του άλλου, με εξαιρετική ακρίβεια. Αυτή η ικανότητα είναι η γλώσσα. Είναι μια ικανότητα τόσο φυσική, ώστε έχουμε την τάση να ξεχνάμε πόσο εκπληκτική είναι. Σε οποιαδήποτε φυσική ιστορία του ανθρώπινου είδους η γλώσσα θα διακρινόταν ως εξέχον χαρακτηριστικό.»³⁶⁰ Και προσυπογράφω: ο άνθρωπος πάντα θα μιλά, θα σκέφτεται και θα δημιουργεί, όσο ο εγκέφαλός του του το επιτρέπει. Η δημιουργικότητα γεννιέται στον εγκέφαλο και ανθίζει στο νου.

³⁶⁰ Pinker, St., *Το Γλωσσικό Ένστικτο- Πώς ο νους δημιουργεί τη γλώσσα*, μτφρ. Μούμα Ευαγγελία. Εκδόσεις Κάτοπτρο, 2000, σελ. 16.

Ο Pinker εξέδωσε το βιβλίο του *Το Γλωσσικό Ένστικτο (The Language Instinct- The new Science of Language and Mind)* όταν ήταν καθηγητής Ψυχολογίας στο Μ.Ι.Τ. Ο Chomsky, όπως αναφέρει στον πρόλογο του βιβλίου του, ήταν ένας από καθηγητές που τον βοήθησε στην έρευνα και στη διόρθωση του έργου του. Το 2003, μετά από 21 χρόνια στο Μ.Ι.Τ., ανέλαβε τη θέση του καθηγητή Ψυχολογίας στο Πανεπιστήμιο του Harvard.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. ΠΗΓΕΣ

- Αρνώ-Λανσελό, Γενική και Λελογισμένη Γραμματική του Πορ-Ρουαγιάλ, Μτφρ. Κωστής Παπαγιώργης, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1999.
- Auroux, S., *Η Φιλοσοφία της Γλώσσας*, Μτφρ.Τραμπούλης Θ.-Επιμ. Αθ. Σακελλαριάδης. Εκδ. Μεταίχμιο,2005
- Austin, J.L., *How to Do Things with Words: The William James Lectures delivered at Harvard University in 1955*. Oxford: Clarendon Press, 1962.
- Ayer, A.J., *Γλώσσα, Αλήθεια και Λογική*. Μτφρ.Λίζα Τάταρη- Ντουριέ. Εκδόσεις Τροχαλία, Αθήνα, 1994.
- Bacon,Sir Francis, *Novum Organum I*, edited by Joseph Devey, M.A. ,New York: P.F. Collier,1902.
- Bakhtin, M.M., *Toward a Philosophy of the Act*. Translated by Vadim Liapunov.Austin:University of Texas Press,1993.
- Barman, Benoy, “The linguistic philosophy of Noam Chomsky”,*Philosophy and Progress: Vols. LI-LII*, January-June, July-December, 2012.
- Bartlett, B.E., *Introduction to Beauzée's Grammaire générale*. Facsimilé impression of the 1767 edition, in the series *Grammatica Universalis* (8,1 and 2), Friendrich Fromman Verlag (Gunther Hoizboog), Sttutgard-Bad Cannstatt, 1974.
- Βέϊκος, Θ. , *Αναλυτική Φιλοσοφία*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2000.
- Berkeley, G. *A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge*, 1713, Edited by David R. Wilkins, 2002, Dublin.
- Bird, M., Hammersley, M., Gomm, R., & Woods, P. (1999). Εκπαιδευτική Έρευνα στην Πράξη, *Εγχειρίδιο Μελέτης*, (μτφ. Ε. Φράγκου). Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Blackburn, S. "History of the Philosophy of Language". In *Oxford Companion to Philosophy*. ed. Ted Honderich. Oxford:Oxford University Press. 1995.
- Block, N. (1995) "On a Confusion about a Function of Consciousness," *Behavioral and Brain Sciences* (1995), 18, 227-247. United States of America. pp.206-218.
- Bloomfield, L., *Language*, Holt, Rinehart and Winston, Inc., New York, 1933.
- Blumer, H. (1969). *Symbolic Interactionism: Perspectives and Method*. Prendice-Hall, Englewood Cliffs, NJ.
- Braden, J.S, & Obrzut, J.E. (2002). “Williams syndrome: Neuropsychological findings and implications for practice”. *Journal of Developmental and Physical Disabilities*, 14, 203–213

- Brown Colin, M. & Peter Hagoort, Νευροεπιστήμη της Γλώσσας. Μτφρ. Φάνης Λέκκας και Ναταλία Μάλλιου, Επιμ. Ρία Πήτα- Σμαρώ Χρηστίδου-Κιοσέογλου. Εκδόσεις: University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 2004.
- Brown, R. & Hanlon, C: “Derivational complexity and order of acquisition in child speech” στο Hays, J.R., (Ed.) *Cognition and the development of language*. New York, 1970.
- Chalmers, D. J. (1996). *The Conscious Mind: In Search of a Fundamental Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Chalmers, D. J. (2006). “Strong and weak emergence” in P. Davies & P. Clayton (eds.) *The Re-Emergence of Emergence: The Emergentist Hypothesis from Science to Religion*. Oxford University Press, pp.244-256.
- Chomsky, N., Review of Skinner's Verbal Behavior, 1959.
- Chomsky, N. (1965). *Aspects of the Theory of Syntax*, Oxford, England: M.I.T. Press.
- Chomsky, N. (1966). *Cartesian Linguistics: A Chapter in the History of Rationalist Thought*. Harperand Row Publishers, New York and London.
- Chomsky, N. (1968.) *Language and Mind*. Harcourt, Brace and World, New York.
- Chomsky, N., *Reflections on Language*, Pantheon Books, New York, 1975.
- Chomsky, N. Μορφή και Νόημα στις Φυσικές Γλώσσες, εκδόσεις Έρασμος, 1977.
- Chomsky, N. “Empiricism and Rationalism”, excerpted from *Language and Responsibility: Based on Conversations with Mitsou Ronat*, Pantheon 1979.
- Chomsky, N. (1981). *Lectures on Government and Binding; The Pisa Lectures*. Dordrecht: Foris Publications.
- Chomsky, N. (1985). *The Logical Structure of Linguistic Theory*. Chicago: University of Chicago Press.
- Chomsky, N. (1986). *Knowledge of Language: Its Nature, Origin, and Use*. New York: Praeger.
- Chomsky, N., *Language and Problems of Knowledge*. M.I.T. Press, 1987.
- Chomsky, N. (1987). *Language and problems of Knowledge, The Managua Lectures*, M.I.T. Press.
- Chomsky, N. (1991). *Συντακτικές Δομές*. Μτφρ. Καβουκόπουλος Φώτης. Εκδότης: Νεφέλη.
- Chomsky, N. (1993). *A minimalist program for linguistic theory*. MIT occasional papers in linguistics no. 1. Cambridge, Massachusetts: Distributed by MIT Working Papers in Linguistics.
- Chomsky, N. (1993), “The politics of language” in Richard Kearney’s *States of Mind: Dialogues with contemporary thinkers*. New York University Press: Washington Square, New York.

- Chomsky, N. (1986). *Knowledge of Language: Its Nature, Origin, and Use*. New York: Praeger.
- Chomsky, N. (2000α), “Minimalist Inquiries: the framework”, στο R. Martin, D. Michaels, and J. Uriagereka, επιμ. *Step by step- Essays in Minimalist Syntax in Honor of Howard Lasnik*, Cambridge, MA: MIT Press.
- Τσόμσκι, Ν. (2003). *Η αρχιτεκτονική της γλώσσας*. Εκδόσεις Καστανιώτη.
- Chomsky, N. (2004). *Chomsky on Miseducation* (edited by Donald O. Macebo). Lanham, MD: Rowman and Littlefield.
- Chomsky, N. (2004). *Για τη φύση και τη γλώσσα*. Εκδόσεις Παπαδήμας.
- Chomsky, N. (2008). *Γλώσσα και Νους*. Μτφ. Γιάννης- Νικόλαος Μανιάτης- Νίκος Πατέλης. Εκδόσεις Πολύτροπον, Αθήνα.
- Chomsky, N., (2008). *The Essential Chomsky*. Edited by Anthony Arnone, The New Press: New York- London.
- Chomsky, N. (2010). *Για τη Φύση και τη Γλώσσα*. Μτφ. Γιώργος Κοτζόγλου. Εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα.
- Cohen, L., Manion, L. and Morrison, K. (2008) *The Methodology of Educational Research*. Εκδόσεις Μεταίχμιο.
- Crick, F. (1994). *The Astonishing Hypothesis: The Scientific Search for the Soul*, New York: Scribner's: Maxwell Macmillan International.
- Crick, F., & Koch, C. (1995). Why neuroscience may be able to explain consciousness. *Scientific American*, 273(6), 84-85.
- Hecaen, H. & M. L. Albert. (1978). *Human Neuropsychology*. John Wiley & Sons: New York.
- Jackendoff, R. « Οι δομές αναπαράστασης της γλωσσικής λειτουργίας και οι αλληλεπιδράσεις τους» στο *Νευροεπιστήμη της Γλώσσας* των Colin M. Brown & Peter Hagoort 1999, Oxford University Press (ελληνική έκδοση 2004, μτφρ. Φάνης Λέκκας και Νάντια Μάλλιου. University Studio Press, Θεσσαλονίκη).
- Dalgarno, G., *Ars signorum*, (1661). The book was republished in 2001, by Oxford University Press.
- Damasio, A. R. and Tranel, D. (1993). “Verbs and nouns are retrieved from separate neural systems” in *Proceedings of the National Academy of Science*, 90, 4957-60.
- D' Arcy Thompson (1971). *On Growth and Form*. (Cambridge: Cambridge University Press).
- Davidson, D. (1975). “Thought and Talk” in Samuel D. Guttenplan (ed). *Mind and Language*. Clarendon Press.
- Davidson, Donald. 1994a. "The Social Aspect of Language." In *The Philosophy of Michael Dummett*, edited by B. McGuinness, 1–16. Dordrecht: Kluwer. Reprinted in Davidson (2005).

- Davis, Phil. (1973). *Modern Theories of Language*. Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey.
- Dawkins, R. (2008). *Ο τυφλός ωρολογοποιός (The Blind Watchmaker)*. Μτφρ. Μπαρουξής Γ. Εκδόσεις Κάτοπτρο.
- Dennett, D. C. (1991). *Consciousness Explained*. Little, Brown and Co, Boston.
- Dennett, Daniel C. “Real Patterns,” *Journal of Philosophy*, LXXXVIII, 27-51, January 1991.
- Dennett, Daniel C. “Self-Portrait.” *A Companion to the Philosophy of Mind*, edited by S. Guttenplan. 236-244, Oxford: Blackwell Press, 1994.
- Dennett, D. C. (2017). *From bacteria to Bach and back: The evolution of minds*. New York: WW Norton & Company.
- Descartes, R., (2016). *Ο Λόγος περί της Μεθόδου*, μτφρ.Μακροπούλου Π., University Studio Press.
- Denzin, N.K., & Lincoln, Y.S. (2005a). *The Sage handbook of qualitative research* (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Dewey, J. (1934). *Art as Experience*. Capricorn Books: New York.
- Donald, Merlin (1993). *Origins of the Modern Mind: Three Stages in the Evolution of Culture and Cognition*. Harvard University Press.
- Eco, U. *Η Αναζήτηση της Τέλειας Γλώσσας στην Ευρωπαϊκή Παιδεία*, Εκδόσεις ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, 1998.
- Engels, F., *Η Διαλεκτική της Φύσης*, μτφρ. Ι. Μπιτσάκης, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, 1961.
- Θεοφανοπούλου- Κοντού, Δημ. (1989). *Μετασχηματιστική Σύνταξη*. Εκδόσεις Καρδαμίτσα.
- Θεοφανοπούλου- Κοντού, Δημ. (2002). *Γενετική Σύνταξη*. Εκδόσεις Καρδαμίτσα
- «ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΤΑΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑ:ΜΕΛΕΤΕΣ ΑΦΙΕΡΩΜΕΝΕΣ ΣΤΗΝ ΕΙΡΗΝΗ ΦΙΛΙΠΠΑΚΗ – WARBURTON», επιμ. Δήμητρα Θεοφανοπούλου- Κοντού, Εκδόσεις Πατάκη, Σεπτέμβριος 2003.
- Fodor, J., Thomas Bever, and Merrill Garrett (1974). *The Psychology of Language* (New York; McGraw- Hill).
- Fodor, J., *The Language of Thought*, Crowell, New York, 1975.
- Foucault, M. (1986). *ΟΙ ΑΕΞΕΙΣ ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΑΓΜΑΤΑ: Μια αρχαιολογία των επιστημών του ανθρώπου*. Μτφ. Κωστής Παπαγιώργης , Εκδόσεις «ΓΝΩΣΗ»
- Fromkin, V., R. Rodman and N. Hyams, *An Introduction to Language*, 8th Ed. Boston: Thomson Wadsworth, 2007.
- Gallistel, C. R., ed. (1990), *Animal Cognition*, Cognition, special issue 37.-2.

- Gallistel, G.R. (1997). “Neurons and memory”, στο M.S.Gazzaniga, *Conversations in the Cognitive Neurosciences*, Cambridge, MA: MIT Press.
- Grewendorf, G. (2002). *Minimalistische Syntax*. Tübingen/Basel: Franke.
- Goethe, Johann Wolfgang. Von. (1807). *Bildung und Umbildung organischer Naturen*.
- Goethe, Johann-Wolfgang. Von. (1999). *FAUST*. Μτφ. Williams R. John. Εκδόσεις: WORDSWORTH EDITIONS.
- Greve Maren and Christopher A. Was (2022). “Mind wandering probes as a source of mind wandering depends on attention control demands” in *Consciousness and Cognition*, Volume 103, August 2022, 103355.
- Grice, H.P. (1975). “Logic and conversation”, in P. Cole and J. Morgan (eds), *Studies in Syntax Semantics III: Speech Acts*, New York: Academic Press.
- Hagoort, Peter, Colin M. Brown & Lee Ostenhout, (2004). “Το γνωστικό υπόβαθρο της συντακτικής επεξεργασίας» στο ΝΕΥΡΟΕΠΙΣΤΗΜΗ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 2004.
- Hamdy, Mohamed Ibrahim et al. (2014). “Clinical and Radiological Localization of Language Dysfunctions in Acute Ischemic Stroke”, *Open Journal of Medical Imaging*, 2014, 4, 80-85 Published Online June 2014 in SciRes.
- Hameroff St. & Roger Penrose “Orchestrated Objective Reduction of Quantum Coherence in Brain Microtubules: The "Orch OR" Model for Consciousness” in: *Toward a Science of Consciousness - The First Tucson Discussions and Debates*, eds. Hameroff, S.R., Kaszniak, A.W. and Scott, A.C., Cambridge, MA: MIT Press, pp. 507-540 (1996).
- Hauser, M. (1996). *The Evolution of Communication*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Heeschen, C. (1985). “Agrammatism versus paragrammatism: A fictitious opposition” in *Agrammatism* (ed. M-L. Kean), pp. 207-48. Academic Press, San Diego.
- Heiser, John H. (1991). *Logos and Language in the Philosophy of Plotinus*. The Edwin Mellen Press, Ltd. UNITED KINGDOM
- Huarte de San Juan, J. (1976). *Examen de Ingenios para las Ciencias*, ed. E. Torre. Madrid: Editora Nacional.
- Humbolt, Wilhelm von: *Ideen zu einem Versuch die Grenzen der Wirksamkeit des Staats zu bestimmen*, 1792, trans. in part in Cowan, Humanist without Portfolio.
- Iggers, Georg G., *Η Ιστοριογραφία στον 20ο αιώνα*, Εκδ. Νεφέλη, Αθήνα, 1999.
- Ίσαρη Φιλία και Μάριος Πουρκός (2015). *Ποιοτική μεθοδολογία έρευνας*. Kallipos, Open Academic Editions, σ.12-13.
- Jackendoff, R. (2003). *Foundations of Language: Brain, Meaning, Grammar, Evolution*. Oxford; New York: Oxford University Press, pp. 66-98.
- Jacket, Chantal. (2023). *Transclasses: A Theory of Social Non- Reproduction*. Part I:

The causes of non- reproduction. Published by Verso Press.

- Jackson, F. (1982). Epiphenomenal qualia. *The Philosophical Quarterly* (1950-), 32(127), 127-136.
- James, W. (1890). *Principles of Psychology*. V. I. New York: Dover.
- Jespersen, Otto, *The Philosophy of Grammar*, London, Allen and Urwin, 1924.
- Καραπέτσας, Α. (1988). *ΝΕΥΡΟΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΑΝΑΠΤΥΣΣΟΜΕΝΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ*. Εκδόσεις: ΣΜΥΡΝΙΩΤΑΚΗΣ, Αθήνα, σ. 150-151.
- Καρπούζος, Α. (2014). *Μεταμορφώσεις της Σκέψης, 07. Φιλοσοφία της Επιστήμης*. Εργαστήριο Σκέψης Αθήνα.
- Kemmerer, D. (2015). *Cognitive Neuroscience of Language*. Psychology Press: New York & London.
- Kim, J. (1993). *Supervenience and Mind*. Cambridge University Press.
- Kim, J. (2011). *Philosophy of Mind*. Published by Westview Press, United States of America, third edition, p.14-19.
- Klima, S. Edward & Ursula Bellugi (1979). *The Signs of Language*. Cambridge Mass.: Harvard University Press.
- Kvale, S. (1996). *Interviews, an introduction to qualitative research interviewing*. Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Leibniz, G. W., *New Essays Concerning Human Understanding*, translated by Peter Remnant and Jonathan Bennett. New York: Cambridge University Press, 1996.
- Lenneberg E.H., (ed.), *New Directions in the Study of Language*, The M.I.T. Press, Cambridge, Mass., 1964.
- Lenneberg, E.H., (1967). *Biological foundations of language*. New York: Wiley.
- Lloyd, D. E., (2004). *Radiant Cool: A Novel Theory of Consciousness*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Luria, A.R. (1974). *The Working Brain: An Introduction to Neuropsychology*. New York, Basic Books.
- Lyons, J., *Εισαγωγή στη Γλωσσολογία*, Εκδ. Πατάκη, Αθήνα, 2012.
- Maloney, J. C. (1985). About being a bat. *Australasian Journal of Philosophy*, 63(1), 26-49.
- Martinich, A. P. (1996). *The Philosophy of Language*. Published by Oxford University Press, New York (3rd ed.)
- Maturana, H. και F. Varela, *Το δέντρο της Γνώσης*, Κάτοπτρο, 1992.
- Mauthner, F., *Beiträge zu einer Kritik der Sprache*, three volumes, Stuttgart: J.G. Cotta, 1901–1903.

- McGinn, Colin. "Can We Solve the Mind- Body Problem?" in *Mind*, New Series, Volume 98, Issue 391 (Jul., 1989), p.349. Oxford University Press.
- Miller, W.L. και Crabtree, B.J. (1999). "Depth interviewing", στο *Doing Qualitative Research*, B.F. Crabtree και W.L. Miller, επιμ., Sage, Thousand Oaks, Καλιφόρνια.
- Mora, Francisco, (2021). *ΝΕΥΡΟΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ: Μαθαίνουμε ό,τι αγαπάμε*. Μτφρ. Κωνσταντίνος Παλαιολόγος. Εκδόσεις: ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ.
- Morris, C., *Foundations of the Theory of Signs*, Chicago: University of Chicago Press, 1938.
- Μπαμπινιώτης, Γ., *Θεωρητική Γλωσσολογία*, Εκδότης: ΑΘΗΝΑ, 1998.
- Nagarjuna, G. "Tracing the biological roots of Knowledge", 2006.
- Nagel, Thomas (1993). "The mind wins!" κριτική στο Searle (1992) *New York Review*, 4 March. Αναδημ. (1995) με τίτλο: "Searle: why we are not computers" στο T. Nagel, *Other Minds*, Oxford University Press, σ. 96-110.
- Nagel, T. (1995). "What is it like to be a bat?", in Block, N., Flanagan, O. & Guezeldere, G. (eds), 1998, *The Nature of Consciousness*, Cambridge, M.A.: MIT Press, pp. 519- 528.
- Neil Smith and Ianthi-Maria Tsimpli. "The mind of a savant: language learning and modularity." Oxford: Basil Blackwell, 1995. Pp. xviii+243, p. 129. Volume 34 Issue 1.
- Παπανούτσος, Ε.Π., *Ο Λόγος και ο Άνθρωπος*. Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα, 1971.
- Πατέλλη, Ιόλη, Νόημα και Πράξη. Εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα, 1991.
- Πλάτων, *Μένων ή Περί Αρετής Πειραστικός*. Εισαγωγή- Μετάφραση- Σχόλια, Β. Τατάκης. Εκδόσεις: ΔΑΙΔΑΛΟΣ, Ι. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ (1990).
- ΠΛΑΤΩΝ, ΣΟΦΙΣΤΗΣ, μτφρ.-σχόλια-επίμετρο Γιώργος Η. Ηλιόπουλος, 2021, ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ, ΑΘΗΝΑ.
- Peirce, Charles Sanders, "The Logic of Abduction" in Vincent Tomas, ed., *Peirce's Essays i the Philosophy of Science*. New York: Liberal Arts Press, 1957.
- Pellerey, R. *Le lingue perfette nel secolo dell' utopia*, Laterza, Roma-Bari, 1992a.
- Pinker, St., *Το Γλωσσικό Ένστικτο- Πώς ο νους δημιουργεί τη γλώσσα*, μτφρ. Μούμα Ευαγγελία. Εκδόσεις Κάτοπτρο, 2000.
- Plotkin, H., *Η Φύση της Γνώσης- Προσαρμογές, ένστικτα και η εξέλιξη της νοημοσύνης*. Εισαγ- Μτφρ- Επιμ. Ευάγγελος Καφετζόπουλος. Εκδόσεις Κάτοπτρο, 1996.
- Pribram, Karl H. (1986). "The Cognitive Revolution and Mind/Brain Issues," *American Psychologist* 41, no.5, p. 507-19.

- Pribram, Karl H. (1998). “The History of Neuroscience in Autobiography Volume 2” Edited by Larry R. Squire Published by Society for Neuroscience, p. 341-342.

(<https://www.sfn.org/-/media/SfN/Documents/TheHistoryofNeuroscience/Volume-2/c11.pdf>).
- Putnam, H., (1975). “The meaning of meaning” in Language, Mind and Knowledge. ed. K. Gunderson. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Putnam, Hilary (1988a). *Representation and Reality*. Cambridge, MA: MIT Press
- Quine, V. Willard, (1972). “Methodological reflections on current linguistic theory”, στο D. Davidson and G. Harman (επιμ.), *Semantics of Natural Language*, New York Humanities Press.
- Quine V. Willard. (1986). “Reply to Gilbert H. Harman”, στο Edward Hahn and Paul Arthur Schlipp, επιμ. *The Philosophy of W. V. Quine* (La Salle: Open Court).
- Quine, Willard (1990). *Pursuit of Truth*. Cambridge, MA, Harvard University Press.
- Quine, V. Willard. (1992) “Structure and nature”, *Journal of Philosophy*, 89: 5-9.
- Radford, A., *Transformational Grammar*. 2nd Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
- Ramachandran, V.S. and Sandra Blakeslee (1998). *Phantoms in the Brain*, London: Fourth Estate.
- Ricoeur, P. (1978). “The creativity of language” in Richard Kearney’s *States of Mind: Dialogues with contemporary thinkers*, 1995. New York University Press: Washington Square, New York
- Robson, Colin (2007). *Η ΕΡΕΥΝΑ ΤΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ*. Μτφ. Βασιλική Νταλάκου, Κατερίνα Βασιλικού. Αθήνα, Εκδόσεις GUTENBERG.
- Rorty, R.M. (ed), *The Linguistic Turn, Essays in Philosophical Method*, The University of Chicago Press, 1967.
- Russell, B. *The Principles of Mathematics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1903. [Chapter 4].
- Russell, B., On Denoting. Published in "Mind", online text, Neale, Stephen (1990) *Descriptions*, Cambridge, Mass.: MIT Press, 1905.
- Σακελλαριάδης, Α. Γ., Διδακτορική Διατριβή : “Η φιλοσοφία της γλώσσας του Ludwig Wittgenstein: μια κριτική προσέγγιση”. Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 1999.
- Σακελλαριάδης, Α. Γ., *Από το Tractatus στις Έρευνες*. Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2006.
- Σακελλαριάδης, Θανάσης. (2020). «ΨΥΧΗΣ ΠΕΙΡΑΤΑ» ΣΤΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΤΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ. Εκδόσεις GUTENBERG, Αθήνα.

- Σακελλαριάδης, Θανάσης (2024). *ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΑ: Ο «ποιητικός» στοχασμός του Ludwig Wittgenstein*, Εκδόσεις Πεδίο, Αθήνα.
- Saint- Beuve, Ch-A.: *Port Royal*, vol.III, 2nd ed.,Paris, (ed) Leroy- Maxim, Harvard University Press, 1953.
- Saussure, Ferd. de, *Course in General Linguistics*, New York: Philosophical Library, 1959.
- Searle, John R. "Minds, Brains, and Programs." *In Behavioral and Brain Sciences* 3, no. 3 (1980) pp.417-424.
- Searle, R. J. (1998) “How to study consciousness scientifically”, in *Philosophical Transactions of the Royal Society B* 353 (1377).
- Searle, J. (1999). “The Chinese Room”, in Wilson, R. A. & Keil, F. (eds), *The MIT Encyclopedia of Cognitive Sciences*, Cambridge, MA.: MIT University Press.
- Slavin, Robert, Εκπαιδευτική Ψυχολογία. Επιστ. Επιμέλεια: Κωνσταντίνος Κ. Κόκκινος, Μτφρ. Ελισσάβετ Εκκενάκη. Εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2007.
- Skinner, B.F. (1957), *Verbal Behavior* (New York: Appleton-Century-Crofts).
- Ταμπάκης, Ν., Από την Ποίηση στη Λογική- Προς μια θεωρία της συνείδησης. Εκδόσεις Γκοβόστη, Αθήνα 1998.
- Tamborini, Marco. (2022). *The Architecture of Evolution: The Science of Form in Twentieth-Century Evolutionary Biology*. University of Pittsburgh Press.
- Thomson and Thomson, Ιατρική Γενετική. Μτφρ. Φραγκούλη Αποστολία. Εκδότης: Ιατρικές Εκδόσεις Π.Χ. Πασχαλίδης, 2011.
- Τσινόρεμα, Σταυρούλα, Γλώσσα και Κριτική. Ο Wittgenstein για το Νόημα, τη Γνώση, τις Αξίες. Εκδόσεις: Liberal Books, Αθήνα 2014.
- Turing, A. M. (1950). “COMPUTING MACHINERY AND INTELLIGENCE”, in *Mind* 49: 433-460.
- Weiler, Gershon. (1970) *Mauthner’s Critique of Language*. Cambridge University Press.
- Weinberg, Steven. (1976). “The forces of nature”, *Bulletin of the American Society of Arts and Sciences* 29.4:28-29.
- Wexler, K. and Rita Manzini, “Parameters and learnability in binding theory”, in *Linguistic Inquiry*, M.I.T. Press,1987.
- Willmes, K. & Poeck, K. (1993). “To what extent can aphasic syndromes be localized?”, in *Brain*, 116, 1527-40.
- Wittgenstein, L., *Φιλοσοφικές Έρευνες*, εκδόσεις Παπαζήση, 1977.
- Wittgenstein, L., *Tractatus Logico- Philosophicus*. Μτφρ. Θ. Κιτσόπουλος, Επιμ. Ζήσ. Λορεντζάτος. Εκδ. Παπαζήση, 1978.

- Zeki, S. (2002). *Εσωτερική Όραση*. Μτφρ. Θ. Ντινόπουλος, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Χαλκιάς, Μ., Λάλου, Π., Μανωλέσου, Α. 2015. *Μεθοδολογία έρευνας και εισαγωγή στη Στατιστική Ανάλυση Δεδομένων με το IBM SPSS STATISTICS*. — [ηλεκτρ. βιβλ.] Αθήνα:Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.

B. ΜΕΛΕΤΕΣ- ΑΡΘΡΑ

- *Ανθολογία Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας* των Θ.Κ. Στεφανόπουλου, Στ. Τσιτσιρίδη, Λ. Αντζουλή, Γ. Κριτσέλη, Μτφ. Δ. Λυπουρλής. ([ΙΠΠΟΚΡΑΤΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ](http://www.ippokratikhsynalloghi.gr): 90. – Περὶ ἱερῆς νούσου §§ 1-6, 21 (greek-language.gr).
- Auroux S. “The analytic and the synthetic as linguistic topics”, in *Topoi* 4 (2):193-199 (1985).
- Barrena, S., Nubiola, J. (2023). Creativity and Abduction According to Charles S. Peirce. In: Magnani, L. (eds). *Handbook of Abductive Cognition*. Springer, Cham.
- Beaty, E. Roger. “The Creative Brain” *Cerebrum*, 2020 (Jan-Feb; 2020).
- EITCA (EUROPEAN INFORMATION TECHNOLOGIES CERTIFICATION ACADEMY): What is the Chomsky hierarchy of languages and how does it classify formal grammars based on their generative power? - EITCA Academy.
- Jackendoff, R. “The Parallel Architecture in Language and Elsewhere” in *TopiCS: Topics in Cognitive Science*, October, 2023.
- Jäger G. & Rogers J. “Formal language theory: refining the Chomsky hierarchy” in *The PMC PubMed Journal*, 2012, July 19th. ([Formal language theory: refining the Chomsky hierarchy - PubMed \(nih.gov\)](https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/22711111/)).
- Θεοφανοπούλου- Κοντού, Δημ. «Γενετική- Μετασχηματιστική Γραμματική και Νεοελληνική Σύνταξη» στο *Παρουσία* (Ηλεκτρονική Έκδοση Περιοδικών του ΕΚΠΑ), Τόμ. 17/18, Τευχ. 1 (2004-2005), σ. 1-2. ([Γενετική - μετασχηματιστική γραμματική και νεοελληνική σύνταξη | Θεοφανοπούλου - Κοντού | Παρουσία. Επιστημονικό περιοδικό του Συλλόγου Διδακτικού Προσωπικού Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών \(uoa.gr\)](http://www.uoa.gr/epistemoniko/periodika/synallaghi)).
- Tellez, A and Sánchez-Jáuregui, T. de J. “Luria’s model of the functional units of the brain and the neuropsychology of dreaming”, 2016, Vol.9, 4. *Psychology in Russia*.
- Newmeyer, Frederick J. “Has there been a Chomskyan Revolution in Linguistics?” (March, 1986) p. 1-18, Published By: Linguistic Society of America.
- Newmeyer, Frederick, J. (1994). “A note on Chomsky on form and function” in *J. Linguistics* 30, p.245-251. Cambridge University Press.
- [Opinion | Noam Chomsky: The False Promise of ChatGPT - The New York Times \(nytimes.com\)](https://www.nytimes.com/2019/05/01/opinion/noam-chomsky-chatgpt.html).
- Ριτζούλης Γ. (2019). «Υπάρχει ακόμη άνθρωπος και ανθρωπισμός; Φουκώ και

Χάιντεγκερ ή Τσόμσκι και Μαρκούζε;». [Μετά την Κρίση: Υπάρχει ακόμη «άνθρωπος» και ανθρωπισμός; Φουκώ και Χάιντεγκερ ή Τσόμσκι και Μαρκούζε; \(aftercrisisblog.blogspot.com\).](https://aftercrisisblog.blogspot.com)

- Palmer, Tim, “Human Creativity and Consciousness: Unintended Consequences of the Brain’s Extraordinary Energy Efficiency?” 2020 Mar; 22(3): 281, Entropy Base.
- Paxinos, George (2015). “Darling, I love you ... from the bottom of my brain” in *The Conversation* online citation ([Darling, I love you ... from the bottom of my brain \(theconversation.com\)](https://theconversation.com)).
- Piatelli- Palmarini, Massimo (ed), *Language and Learning: The Debate between Jean Piaget and Noam Chomsky*, Harvard University Press, Cambridge, 1980.
- Σακελλαριάδης, Θ. «Κάρολος Δαρβίνος και William James. Οι “όμοιοι” επιστημολογικοί τόποι». Δωδώνη, ΛΕ΄, Μέρος Τρίτο, Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος, Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής, Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
- Sprigge, L.S. Timothy, “Is Dennett a disillusioned zimbo?”, [Inquiry: An Interdisciplinary Journal of Philosophy](https://www.jstor.org/stable/2644911) 36 (1-2):33-57 (1993).
- Stanford Encyclopedia of Philosophy (2001, revised 2021). “Charles Sanders Pierce”. [Charles Sanders Peirce \(Stanford Encyclopedia of Philosophy\)](https://plato.stanford.edu/archives/win2001/entries/peirce/).
- Torre, Esteban (1987). “Three Physicians of the Spanish Renaissance on Language”, in *Histoire Épistémologie Langage*, tome 9, fascicule 2. La tradition espagnole d'analyse linguistique.
- Wilkin, Peter: “Chomsky and Foucault on Human Nature and Politics- An essential difference?”, στο περιοδικό *Social Theory and Practice*, vol .25, No 2 (καλοκαίρι 1999).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι

ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ- ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

UNIVERSITY OF IOANNINA

DEPARTMENT OF PHILOSOPHY

DOCTOR OF PHILOSOPHY THESIS

**“LANGUAGE AND SENSE: THE INNATE NATURE OF NOAM
CHOMSKY’S UNIVERSAL GRAMMAR AND THE CREATIVE
ASPECT OF LANGUAGE USE”**

THEODORA VOTI

INTERVIEW WITH PROFESSOR OF NEUROLOGY

DR. MOHAMED HAMDY

THE INTERVIEW AGENDA (QUESTIONS)

The interview was conducted by the researcher and author of this PhD research,

Mrs. Theodora Voti

“Professor Mohamed Hamdy, I am honored to meet you and of course grateful for this interview meeting”. Let us begin with the following questions:

1. Can you explain the role of the brain in language processing and production?
2. What specific areas of the brain are involved in language function?
3. How does the brain differentiate between different languages?
4. Are there any specific language-related disorders or conditions that you frequently encounter in your practice?
5. How do neurological conditions, such as stroke or traumatic brain injury, affect language abilities?
6. Can you explain the concept of aphasia and its different types?
7. What diagnostic tools or techniques do you use to assess language disorders?
8. How do you approach the treatment and rehabilitation of language disorders?
9. Are there any promising advancements or research in the field of neurology related to language and communication?
10. How does the brain process and interpret non-verbal communication, such as gestures and facial expressions?
11. Can you discuss the relationship between language and cognitive functions?

12. How do language abilities change as we age, and what role does the brain play in these changes?
13. Are there any genetic factors or predispositions that contribute to language disorders?
14. Can you explain the phenomenon of foreign accent syndrome and its neurological basis?
15. How does the brain process and comprehend written language compared to spoken language?

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ II

Η ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ

Cairo, 21-06- 2022

Medical Faculty- Department of Neurology

Ain-Shams University- Cairo, Egypt

NEW CV 2024 Professor Mohamed Hamdy.pdf

THE INTERVIEW

Theodora Voti: Good Morning Professor Mohamed Hamdy, thank you for accepting my request for this interview on the grounds of my PhD research about Language creativity and Brain based on Chomsky's Theory of Universal Grammar. We are going to proceed to the questions of this interview.

Professor Mohamed Hamdy: Good morning Mrs. Theodora Voti, welcome to our Department of Neurology, here in Ain-Shams University. It is my pleasure to meet you and glad for my scientific contribution to your research. So, let us begin.

Question 1:

Th. Voti: Can you explain the role of the brain in language processing and production?

Professor Hamdy: "Language, a system of conventional spoken, manual (signed), or written symbols by means of which human beings, as members of a social group and participants in its culture, express themselves. The functions of language include communication, the expression of identity, play, imaginative expression, and emotional release. **Brain** is the primary centre for language processing

Question 2:

Th. Voti: What specific areas of the brain are involved in language function?

Professor M. Hamdy: There are two main areas: **Broca's** area and **Wernicke's** area.

Question 3:

Th. Voti: How does the brain differentiate between different languages?

Professor M. Hamdy: Language differentiation starts first by sensory input for each language in different specific areas in the brain.

Question 4:

Th. Voti: Are there any specific language-related disorders or conditions that you frequently encounter in your practice?

Professor M. Hamdy : Yes, Cortical Aphasia, Subcortical Aphasia, Expressive Aphasia, Receptive Aphasia, Nominal Aphasia, Transcortical Aphasia.

Question 5:

Th. Voti: How do neurological conditions, such as stroke or traumatic brain injury, affect language abilities?

Professor M. Hamdy: Neurological conditions like stroke and traumatic brain injury (TBI) can significantly impact language abilities. The effects vary based on the location and severity of the damage in the brain.

A stroke occurs when the blood supply to a part of the brain is interrupted or reduced, preventing brain tissue from getting oxygen and nutrients. This can lead to the death of brain cells within minutes. Strokes that affect language abilities often involve damage to areas in the left hemisphere of the brain, which is typically dominant for language functions.

A common consequence of stroke is **Aphasia**, characterized by impaired language abilities. There are different types of aphasia depending on which parts of the brain are affected:

- ✓ **Broca's Aphasia** (Non-fluent aphasia): Damage to Broca's area leads to difficulty in speech production. Patients may speak in short, broken sentences and have trouble forming complete sentences, but their comprehension is relatively preserved.
- ✓ **Wernicke's Aphasia** (Fluent aphasia): Damage to Wernicke's area results in fluent but often nonsensical speech. Patients may have difficulty understanding spoken and written language, producing sentences that are grammatically correct but lack meaning.
- ✓ **Global Aphasia:** This is a severe form of aphasia resulting from extensive damage to large portions of the language-dominant side of the brain. Patients have significant

difficulties with both producing and understanding language.

- ✓ **Anomic Aphasia:** This form involves difficulty in finding words, particularly nouns and verbs, even though speech is otherwise fluent and grammatical.
- ✓ **Dysarthria:** This condition involves weakened or paralyzed muscles used for speaking, causing slurred or slow speech that can be difficult to understand. It results from damage to the parts of the brain that control muscle movements.
- ✓ **Apraxia of Speech:** This is a motor speech disorder caused by damage to the brain areas responsible for planning and programming speech movements. Patients with apraxia of speech know what they want to say but have difficulty coordinating the muscle movements necessary to say those words.

Regarding a Traumatic Brain Injury (TBI)

TBI is caused by an external force, such as a blow to the head, which can result in brain damage. The impact on language abilities depends on the severity and location of the injury. This means that, similar to stroke, TBI can lead to:

- ✓ **Aphasia** if the language areas of the brain are damaged. The type and severity of aphasia will depend on which specific brain regions are affected.
- ✓ **Cognitive-Communication Disorders:** TBIs often cause more diffuse brain damage compared to strokes, leading to a range of cognitive-communication disorders. These include:
 - ✓ **Attention deficits:** Difficulty maintaining focus on conversations.
 - ✓ **Memory impairments:** Problems with recalling words or following conversations.
 - ✓ **Executive function impairments:** Difficulties with organizing thoughts, problem-solving, and understanding abstract language or humor.
- ✓ **Social communication deficits:** Problems with pragmatics, such as taking turns in conversation, understanding non-verbal cues, and maintaining appropriate topics of discussion.
- ✓ **Speech Disorders:** TBIs can also result in dysarthria and apraxia of speech, affecting the clarity and coordination of speech production.

Question 6:

Th. Voti: Can you explain the concept of aphasia and its different types?

Professor M. Hamdy: APHASIA is difficulty in Language processing. Types of Aphasia in two domains, as described in question 5:

1) Cortical VS Subcortical or Transcortical

2) Receptive VS Expressive

Question 7:

Th. Voti: What diagnostic tools or techniques do you use to assess language disorders?

Professor M. Hamdy: First, for the cause: CT Brain Scan or MRI Brain Scan, and secondly, clinical examination and interview.

Question 8:

Th. Voti: How do you approach the treatment and rehabilitation of language disorders?

Professor M. Hamdy: Treatment of the cause with related medicine and transfer patient to speech therapist.

Question 9:

Th. Voti: Are there any promising advancements or research in the field of neurology related to language and communication?

Professor M. Hamdy: Yes, by **Neurostimulation** and **TMS** (Transmagnetic Brain Stimulation).

Question 10:

Th. Voti: How does the brain process and interpret non-verbal communication, such as gestures and facial expressions?

Professor M. Hamdy: The brain processes and interprets non-verbal communication through a complex interplay of different brain regions and neural pathways.

1. Visual Processing

- ✓ Occipital Lobe: Non-verbal communication begins with visual processing in the occipital lobe, where basic visual information about gestures and facial expressions is received and interpreted.

2. Facial Recognition

- ✓ Fusiform Face Area (FFA): This area, located in the fusiform gyrus of the temporal lobe, is specialized for recognizing faces. It helps in identifying familiar faces and distinguishing facial features crucial for interpreting expressions.

3. Emotion Processing

- ✓ Amygdala: This structure is key in processing emotions and is activated when interpreting emotional expressions. It helps determine the emotional significance of facial expressions, such as recognizing fear or happiness.

4. Body Movement and Gestures

- ✓ Superior Temporal Sulcus (STS): The STS is involved in the perception of where others are looking (gaze perception) and the interpretation of biological motion, including gestures and body movements.
- ✓ Mirror Neuron System: Located in the premotor cortex and parietal lobe, mirror neurons fire both when an individual performs an action and when they observe the same action performed by someone else. This system is crucial for understanding and empathizing with others' actions and gestures.

5. Contextual Understanding

- ✓ Prefrontal Cortex: This region is responsible for higher-level cognitive processes, including integrating context and past experiences to make sense of non-verbal cues. It helps in understanding the intention behind gestures and expressions within a given social context.

6. Integration of Information

- ✓ Temporal-Parietal Junction (TPJ): This area is involved in integrating information from various senses and understanding others' perspectives, which is essential for interpreting complex non-verbal communication.
- ✓ Inferior Frontal Gyrus: Involved in processing and producing speech and gestures, this region helps link non-verbal communication with verbal communication, facilitating a cohesive understanding of interactions.

7. Emotional and Social Processing

- ✓ Insula: The part of the brain that processes emotions and empathy, playing a role in experiencing and recognizing emotions in oneself and others.
- ✓ Anterior Cingulate Cortex (ACC): Involved in emotional regulation and decision-making, the ACC helps in responding appropriately to social cues and emotional expressions.

Question 11:

Th. Voti: Can you discuss the relationship between language and cognitive functions?

Professor M. Hamdy: Language is simply higher cortical function, with interpretation of auditory, sensory, visual input to the brain. So, Brain processes this through Broca's, Wernicke's area and temporal lobe (emotions).

Question 12:

Th. Voti: How do language abilities change as we age, and what role does the brain play in these changes?

Professor M. Hamdy: Aging is physiological change associated with mild cognitive impairment associated with language deficiency, as difficulty in word finding (nominal aphasia) or paraphrasia (bab... instead of dad).

Question 13:

Th. Voti: Are there any genetic factors or predispositions that contribute to language disorders?

Professor M. Hamdy: Some cases of Frontotemporal Dementia which are genetic based disease, associated with both expressive and receptive aphasia too.

Question 14:

Th. Voti: Could you explain the phenomenon of foreign accent syndrome and its neurological basis?

Professor M. Hamdy: The exact neurological mechanisms underlying foreign accent syndrome are not fully understood, but several brain regions are implicated:

1. Brain Injury:

- ✓ Left Hemisphere Damage: Most cases are associated with damage to the left hemisphere of the brain, which is typically dominant for language in right-handed individuals.
- ✓ Stroke and Trauma: Strokes, traumatic brain injuries, and lesions in the brain are common precursors to FAS.

1. Affected Brain Regions:

- ✓ Broca's Area: Located in the frontal lobe, Broca's area is critical for speech production. Damage here can affect speech motor control and lead to changes in articulation.
- ✓ Motor Cortex: This area controls voluntary muscle movements, including those used in speech. Damage can affect the precise coordination required for native speech sounds.
- ✓ Basal Ganglia: Involved in motor control and learning, lesions in the basal ganglia can disrupt the smooth execution of speech patterns.
- ✓ Cerebellum: This structure helps in coordinating movement and timing. Damage can affect speech rhythm and intonation.

1. Speech Motor Control:

- ✓ **Articulation and Prosody:** FAS often involves disruptions in the fine motor control of speech, leading to altered articulation of sounds and changes in prosody (the rhythm and melody of speech).
- ✓ **Phonetic Changes:** Subtle changes in how phonetic elements are produced can make speech sound foreign.

2. Neuroplasticity:

- ✓ **Brain Reorganization:** Following injury, the brain can reorganize itself. This neuroplasticity can sometimes lead to unexpected changes in how speech is produced, resulting in a foreign-sounding accent.
- ✓ Research often involves detailed case studies and neuroimaging to pinpoint areas of brain damage and understand the underlying mechanisms. Some findings from research include:
- ✓ **MRI and CT- Scan:** Imaging studies often reveal lesions in the left frontal lobe, basal ganglia, and motor cortex.
- ✓ **Longitudinal Studies:** Some cases of FAS resolve over time, providing insights into how the brain recovers and adapts following injury. Regarding the Psychological and Social Impact (identity and social interaction), FAS can have significant psychological and social impacts, as the affected individual may feel a sense of loss of their native accent and may face misunderstandings or social challenges. It should be stressed that speech therapy and cognitive rehabilitation can sometimes help individuals regain their native speech patterns, although outcomes vary.
- ✓ To conclude, damage to specific brain regions involved in speech production and motor control can lead to involuntary changes in accent, highlighting the intricate coordination required for normal speech. Also, in many cases, a psychiatric treatment is recommended due to the fact that many patients show signs of depression.

Question 15:

Th. Voti: This is the final question of this interview, since we tend to concentrate mainly on the written language, how does the brain process and comprehend written language compared to spoken language?

Professor M. Hamdy: Spoken language processing is originated from primary auditory area in Temporal Lobe to the secondary auditory area. Then from conduction fibers to reach concept area in Parietal Lobe, then To Broca's area for expression.

Th. Voti: Thank you very much Professor, for this illuminating interview about language and its biological functions in the field of Neurosciences. Looking forward for a further collaboration in this fascinating yet difficult to elaborate into, research. Have a beautiful day.

Professor M. Hamdy: It was a pleasure for me, to help you in your research in an innovative subject like this, Noam Chomsky is a familiar name in the neuroscientists' society. Looking forward to further collaboration in the future, for sure.

End of interview

